Dinko Šimunović

Izabrane pripovijesti

eLektire.skole.hr

Sadržaj

Mrkodol

Prvo poglavlje nedovršene pripovijesti

Nad zagorskim selom Mrkodolom puhao je čas slabiji a čas jači vjetar sad s jedne sad s druge strane. Rijetki oblačići neodređenih okrajaka činilo se da se giblju sad tamo sad ovamo, a možda se nikud nijesu ni gibali. Sve je bilo neizvjesno, neodređeno, što je napunjalo dušu također neizvjesnom sjetom i pečali.

Najizvjesnije bijaše da si od tih hladnih zračnih struja osjećao trnce kroz tijelo i dušu. Svaka se dlaka nakostriješila, koža kao da se guli, oči se pune suzama, a u nosu i grlu štiplje. Zavije vjetar ili vjetrić, ne znaš baš s koje strane, samo ti se oči još više zasuze te kroz njih jedva razbiraš neodređeni kraj.

Ne možeš reći: to je planinsko selo, jer okolo-naokolo nigdje planine, a ipak nikakva vidika, do nekakvih golih i tužnih brda. Selo je rasuto po visokoj valovitoj ravnici, i na prvi bi pogled rekao: polja su, poljsko je selo. No otareš li s očiju suze koje ti suh i hladan vjetrić vabi, vidiš da to nije ni polje, već nekake također neodređene ograde sa silnim zidovima što više nalikuju na gromile. Ima i gromila, baš pravih gromila, većih i manjih, a među njima zidova i zidića, svih mogućih debljina i visina: od onih za koje bi lako mogao pomisliti da su djeca koje geološke periode, do jednostrukih zidova što su postali opreznim slaganjem kamena na kamen da se čudiš kako taj vjetar ili vjetrić što puše tko zna s koje strane ne obori tu fantastičnu građevinu.

Među tim raznolikim zidovima i gromilama imade i zemlje, Bog bi znao obrađene ili neobrađene. Kad otareš suze, ugledaš među tom zemljom svu silu litica i širokih i uskih, grebenastih i plosnatih, i velikih i malih. Ima kamenja za koje ne znaš da li iz dubine zemlje niče ili je onako na nju položeno. Rekao bi da se to sve jedno drugoga dotiče, ali među njima ima i prhke zemlje o kojoj ne možeš reći kakve je vrste, kao ni o tim ograđenim prostorčićima jesu li vrt ili ograda ili njiva, te napokon pomisliš u sebi: Vrag bi ga znao kakvo je to mjesto!

Kad pogledaš sve okolo - naokolo, ne uočiš nikakva određena oblika, pa te sve to baš ni na što ne sjeća osim na crknuta, suha i smrznuta ježa kojemu neke bodljike još strše a neke se na gnjilu mesu ili prignule ili prevalile sasvim. Baš na takve su bodljike nalikovala rijetka stabla napola suhih i nakrivljenih grabova i hrastova sela Mrkodola koji, makar bili i tisućgodišnji, nijesu se ponosno uzdizali nad površje zemlje niti su širili svoje sjenate krošnje nad sivim kamenjem, osim ako se koja grana, gotovo jedina na svem deblu dugo, dugo ispružila kao da ti prijeti, plaši te ili proklinje taj čudni neodređeni kraj.

A tek to sivo kamenje nad kojim se ispružile crne i dugačke grane onih rijetkih grabova i hrastova - na tom sivom kamenju nije bilo ni mahovine. Ne velju: tamnozelene i meke mahovine, nego uopće nikake, osim nekakva žutkastog lišaja s očicama olovne boje, što te sjećao na svrab, na gubu, na bolesti koje organizme izjedaju ili drvene, zarašćuju dahom groba koji se neće otvoriti ni na glas trublje Sudnjega dana.

Ko sve to gleda, nastoji da se oslobodi hladnih trnaca što mu pod kožom mile, i ćuteći da mu se iz dna duše šire po tijelu, traži da zavlada tim svojim čuvstvima i da stvori bud koju misao o tom kraju. No misli bježe, slika toga kraja ne može da se uobliči ni u mašti. Takvu sliku možemo vidjeti samo u tjeskobnu strašnom snu u kom ne možeš ni udima ni mišlju da makneš od nečega neizvjesnoga ali strašnoga baš sa svoje tajnovitosti.

Vjetar je međutim, sveđ suh i hladan zamahivao nad sivim kamenjem gdjegdje pokrivenim žutim lišajem s očicama olovne boje i gdjekad mičući dugim, crnim i pruženim rukama hrastova i grabova sela Mrkodola.

Oblačići ni bjelkasti ni žuti, ni prozirni ni tamni stajali sveđ na istom mjestu. Rekao bi da ih vjetar po surom nebu razmazao, samo da i sunčevoj svjetlosti dade izraz lišaja s olovnim očicama.

Bit će bilo podne, a možda i nije. Sunce je stalo negdje na neodređenu mjestu, no Mrkodočani se nijesu starali za podne. I podne i večer i ponoć, i zima i proljeće i ljeto i jesen, sve se u njih rasplinjavalo u neku tužnu jednoličnost. Sve je to bilo zamazano nečim jednakim a da i ne znaš što je to što sve slijeva u neku beskrajnu plohu bez oblika, bez boje. Pače rekao bi da je tu i priroda odstupila od svojih pravila.

Zima u Mrkodolu nije bila zima, ni ljeto - ljeto. Zimi nije padao snijeg te ne bi svojim veličanstvenim pokrovom i zavijanjem kroz kućice i dubrave stvarao sliku domaće zimske poezije, već je naprotiv sjalo sunce bez topline kao žuta mrtva ploča, a studen se zrak ukočio te se samo rijetko pomicao tamo - amo. Iza gromila i sivih zidova bivalo bi toplo, često i vruće baš kao ljeti, a kad si izišao iza njih, nešto bi te iz zraka ne zaledenilo već kao opeklo. Nijesi znao da li je to zima, proljeće, jesen, što li.

A u proljeće bi padala nekaka sitna kiša ili prevlažna magla. Zapuhao bi iza toga neki studen i suh vjetar kojemu se nije uvijek znalo s koje baš strane puše. U hladu bi opaljivao hladnoćom isto kao ono zimi, te ne bi znao pravo reći je li to još ona ista zima ili je možda nastalo proljeće.

Ljeti je najviše puhala studena bura sa golih brda, redovito iza kiše, pa bi postalo tako studeno da bi Mrkodočani bez sumnje obukli topliju odjeću samo kad bi je imali. Tako je u srpnju samo između zidova i gromila bilo toplo kao i zimi, te gotovo nijesi mogao znati u kojem si od onih dvanaest mjeseci na koje su drugi ljudi dijelili godinu.

No Mrkodočani nijesu ni o tom računali niti su se obazirali ne samo na mjesece već ni na godišnje doba. Oni su imali svoje posebno vrijeme: »onda kad se vade krumpiri«, njihova najglavnija i gotovo jedina hrana, »kad se jagnje janjci«, ne možda za prodaju a još manje za jelo, već naprosto zato da sljedeće zime pokrepaju zbog oskudice hrane. U tom oni nijesu vidjeli ništa drugo već kaznu za svoje »velike« grijehe. Bit će bez sumnje tako mislili, jer ni jedan Mrkodočanin što je živ, a još manje oni što su umrli, nije nikad pomislio da ima na svijetu mjesta u kojem je išta drukčije nego u njihovu Mrkodolu. Imali su oni još dijelova na koje su godinu dijelili osim vađenja krumpira i jagnjenja ovaca, ali su i ti bili tako neodređeni kao i sve ostalo.

Iza tako čudnovata ljeta dolazila bi doista jesen, ali ne jesen kakova je po ostalom svijetu. Nije tu bilo onoga prekrasnog prelijevanja među žutilom, rumenilom i tamnim crvenilom lišća različnih stabala, voćaka i vinograda, jer svega toga nije ni bilo, već se je tvrdo hrastovo lišće zelenjelo isto onako kao ljeti, a grabovo je bilo kao i prije sitno i crnkasto.

Dakle ono rijetko stabalje s crnim i dugim ispruženim rukama bilo je isto kao i ljeti. Sivo kamenje sa žutkastim lišajem i olovnim očicama isto kao i cijele godine. Studena kišica za koju ne znaš je li magla ili prava kiša, a za njom bura, isto kao u proljeće; u hladu mrazni trnci, a među gromilama, u labirintu čudno naslaganih zidova, toplo kao i zimi.

Po tom eto u tom selu nije bilo ni godišnjih doba, niti je isto od onoga što priroda kao »vječna mijena« stvara, moglo da unese života među stanovnike sela Mrkodola.

Njima su se uopće svi dani činili jednaki. Bili su isto što i ta njihova priroda. Pače ni njezini strašni micaji, ni sve njezino bjesnilo kad bi ga htjela pokazati i u selu Mrkodolu regbi da ih ne bi moglo prekinuti: tako su kapi njihova života redovito kapale bez žurbe i zatezanja iz neizvjesnosti u neizvjesnost. Ni potres ih nije mogao da probudi jer ih je jednoć i on htio prokušati, šta li. Nekoliko im kućica srušio, monumentalnih zidova - najviše onih jednostrukih - prevalio. Pače i s njihova ljubljenog zvonika (koji nije bio na prešljicu već pravi »kampanel«) - dakle i s kampanela, jedinoga im ponosa, pao šiljak.

Uza sve to niko nije ni spomenuo potresa. Vrlo bi se začudili da je kogod i upitao za to. Šiljak se zvonika srušio, jer je župnik fra Ante rekao još lani da bi se mogao srušiti, budući da sve visi o riječi Božjoj, pa i njihov »kampanel«. A kućice i zidovi nekih ograda srušili se... - ali o tom i ne treba misliti zašto, jer ono što se nazidalo mora da se kadgod i sruši.

Potresa uostalom nije niko ni čuo, samo što neki rekoše da je nešto »reka bi kao zatutnjilo, no Bog zna je li i zatutnjilo ili se samo pričinilo da tutnji«.

Mrkodočani dakle ostadoše i iza potresa Mrkodočani: prava rođena djeca onoga sivoga kamenja sa žutkastim lišajem i šušastog stabalja sa daleko pruženim crnim rukama.

Ipak je taj događaj prodrmao dušama Mrkodočana, ali istom kada bijaše već zaboravljen: u početku niko ne bi rnogao ni pomisliti koliko će nemira ta zvonikova samovolja ili župnikovo proročanstvo donijeti nepotrebna žurbanja u to selo sa sivim kamenjem prekrivenim gdjegdje žutim lišajem.

Već je tri godine što suh i hladan vjetrić sa sviju strana piri nad ruševinama zvonika - škropi ga sitna kišica, i hladi bura ljeti a zimi slabo grije žuta sunčana ploča, kao što je u selu Mrkodolu običaj. A sada njihovo kriještavo zvonce ne visi u zvoniku već među neka dva grabova stupa usađena nadesno od crkvenih vrata, no ipak dobro služi, baš kao i prije, pak bi moglo tako i dovijeka stati.

Ta je dva stupa uz pripomoć sviju odraslih stanovnika podigao župnik, jer u cijelom grobištu oko crkve nijesu mogli naći ni jedne od onih dugačkih, crnih hrastovih ruku tako niske da bi na nju mogli objesiti svoje zvono. A onda, u cijelom selu nije bilo toliko duga konopa koji bi mogao doseći s tih visokih hrastovih ruku a da nadovezuju, Mrkodočani ne htjedoše nikako. Toga radi podigoše ona dva trijumfalna grabova stupa koji nijesu nimalo ustupali prvenstva zvoniku, jer je s njih bila kora lijepo oguljena da se samo gdjegdje poznavala, a zvonik bijaše (valja reći pravo) i prije nesreće sav raspucan.

Kad je župnik sakupio seljane da podignu ova dva grabova stupa, moglo se mirovati barem dotle dok ti oguljeni grabovi stupovi ne izagnjiju. Ali nekake vlasti poslale nekake ljude, »škrivane«, i pet i šest puta, da gledaju komade kamenja i klaka od srušena zvonika kao da je u tome kakovo čudo. A župnik je još lani bio rekao da bi se zvonik »mogao soriti«!

Uzalud je strčavalo više puta cijelo selo kroz onu zimu i ostavljalo svoja prasunčališta među gromilama i ogradama, da vide »škrivane« i ono što će učiniti.

No to su bili bezbožni ljudi, ti »škrivani«. Ne samo da nijesu zvonika podigli, kako su očekivali Mrkodočani, već rekoše da će seljani morati oklesati novo kamenje, pripraviti vapno i vodu, i još su udarali u pragove crkvene govoreći da cijela crkva ništa ne vrijedi. A ko je to vidio nogama udarati u crkvene pragove koje Mrkodoljke, i stare i mlade, i kad uđu i kad iziđu, poljube!

A istom kad je glavar njihov, glavar cijeloga Mrkodola čuo što će sve morati da čine njegovi seljani da se napravi nepotrebni zvonik, počeo je drmati grabovim stupovima da njima, »škrivanima«, dokaže kako je sve to tvrdo i kako zvonce, iako je puknuto, nikako ne može pasti.

Nato mu se ti »škrivani« počeli smijati, a neki i vikati kao da je to njihovo zvono i njihova crkva, a ne Mrkodočana kojih su djedovi sve nabavili i sagradili.

Iza toga se u Mrkodolu, od Boga mirom blagoslovenom sve nešto kao preobratilo. Iako je žuta sunčana ploča one zime vrlo dobro grijala zakutke među gromilama i zidinama ograda gdje su se Mrkodočani povazdan mirno sunčali, ipak su ti zakuci bili više puta prazni jer se moralo na seoske zborove da ne bi po čemu »škrivani« učinili da cijelo selo zajedno sa ogradama i hrastovima dugih ispruženih ruku, propane zbog zvonika koji oni nijesu prevalili nego je sam pao, kao što će svjedočiti i njihov župnik i glavar i sve selo!

Uza sva ta tvrda svjedočanstva ipak su se bojali, jer oni neće tako lako zaboraviti kako su »škrivani« nogama udarali u pragove crkvene i govorili da njihova crkva ništa ne valja. Radi toga je trebalo biti na oprezu jer su to ljudi bezbožni pak bi njima, bezbožnicima, moglo još pasti na pamet da se cijela crkva iznova gradi! A dobro se spominju kako su im oni iz Glavaša zavidjeli za njihovu crkvu pa govorili - ni sami ne znadu što su im govorili, ali svakako su se divili njihovoj crkvi i mislili da bi samo čudo moglo darovati i njima onaku jer oni, Glavašani, nijesu imali nikake.

A Mrkodočani ljubljahu svoju crkvu najviše radi zvona koje bi govorilo Bogu mjesto njih, pa nije trebalo da ga baš i oni čuju. Naročito nijesu se obazirali na glas njegov kad bi se javljao u podne, a tomu bijaše više razloga. Jedno je što zvonar Marko, nazvan »Cvrčak«, nije uvijek ni zvonio podneva, osim ako bi se slučajno našao na grobištu, i tako se u podne nije ni očekivalo zvona. Drugo, kad bi i zazvonio, malo bi ih čulo taj ionako slabi, kriještavi glas, isprekidan vječnim suhim i studenim vjetrićem - a oni do kojih bi dopro, pomislili bi radije da će ko biti umro, jer je taj događaj za zvonara Marka, kao i za sve ostale Mrkodočane, bio mnogo znamenitiji nego podne.

Na podne nijesu ni ustajali ni lijegali ni jeli, niti se išta drugo znatnije događalo, pa je zato i podne za Mrkodočane bilo manje važno nego jutro i večer, pače nije imalo nikakva smisla.

Ali jednoga dana mjeseca - Mrkodočani ne bi znali kojega - no bilo je to mjeseca ožujka, ipak je nekako pred podne zazvečilo njihovo kriještavo zvonce. Zazvečilo je tako jasno da su ga svi čuli, jer se baš toga dana i časa bio potajao onaj vječni i suhi vjetrić. Svi ga čuše, i kao da im naviješta ne ono za njih nimalo važno doba, već dolazak nečiji ili što drugo na što nijesu mogli ni da slute.

Mrkodočani i Mrkodoljke kad je na njihovim grabovim stupovima zazvonilo podne jasnije negoli ikad prije, nijesu bili u svojim kućama, kao uopće nikada kad god je žuta sunčana ploča i malo grijala. Oni su bili obično više svojih kućica građenih u stilu ograda i sjedili su na onoj strani prema kojoj se nagnulo sunce. Nijesu se obazirali na to s koje strane puše suh i hladan vjetrić, jer se to nije moglo odrediti nikad. Taj je vjetrić puhao sa sviju strana, i od njega se nije bilo moguće zakloniti nikako.

Među tim zidovima, gromilama i kućama, vrlo sličnim jednih drugima, nijesu se sunčali samo veliki Mrkodočani i Mrkodoljke, nego i mali Mrkodočići, pa čak i oni u kolijevkama lijepo napunjenim različitim krpama neizvjesne boje, oblika i debljine.

Na tome istome suncu i u to doba sunčao se i sam Nikola Valižić, kao što je to već šezdeset i drugu godinu na tom istom mjestu činio. Bio je on crkveni »prokuratur« ili »vabricijer«, koje su mu naslove davali njegovi seljani, i to kako im je koji pao na pamet.

Nije samo njemu pripadala ta čast: bilo je u svemu petorica tih »vabricijera« ili »prokuratora«, no taj Nikola bijaše najglavniji među njima. U njegovoj vlasti bijaše i crkveni vosak, tamjan, ulje, odijela i sve što je u crkvi bilo, pa i sama »lemozina«. Pače, on je svojim - činovnici bi rekli -«svezama« zasjenio sve ostale tako, da kad bi se reklo »prokuratur« ili »vabricijer«, niko živ u selu Mrkodolu ne bi pomislio ni na koga drugoga već na toga Nikolu Valižića. Kad bi pak htjeli spomenuti sve petoricu, dakle izraziti pojam te vlasti u potpunom njezinu značenju i opsegu, rekli bi: »vabricjerija«.

Nikoline se »sveze« ograničavale jedino na onu sa župnikom fra Antom (koji je prorokovao rasulo zvonika) - no fra Ante je imao (a ko bi ako ne on) drugih sveza, te se tako u pronicavim mrkodočkim očima ta jedina Nikolina sveza granala na bezbroj drugih iako tanjih sveza, baš kao i glavna žila njihovih hrastova na druge žile i žilice.

Uza sve to iza Nikoline kuće, odmah ispod crkve, nije bilo ništa drukčije nego iza kuća ostalih Mrkodočana niti se u njegovu životu zbivalo promjena koje nijesu doživljavali i drugi.

Sunčao se, baš kao i svi ostali, u to doba i toga dana među porodicom svojom.

Bilo ih je svega šesnaestero: pola Mrkodočana i Mrkodoljka, pola Mrkodočića i Mrkodoljčica. Sjedili su ili ležali u najrazličitijim položajima, kadikad protežući udove po prašini posutoj suhim hrastovim lišćem, slamkama, končinama, krpama i drugim stvarima koje ne bi valjalo ni spominjati.

Kako je crkva bila na visoku, dvokraku brežuljku kojemu se u kutu nalazila Nikolina kuća, sunca je s toga prasunčališta nestajalo vrlo rano, te se na svih šesnaestero lica očitovalo zadovoljstvo u svim mogućim nijansama. To se zadovoljstvo nije prelijevalo preko lica njihovih što će sunce rano zaći već što imadu doduše još malo vremena za uživanje ali su zato odlučili da ga dobro upotrijebe pak tijelo ogriju baš sa svih strana, postavljajući se u sve moguće položaje. Kako nije bila potreba paziti na eleganciju položaja i kretnja, pače ni na pristojnost, a još manje im je u tom smetala bojazan da će pokvariti svoja odijela, taj je užitak bio savršen. S istoga je razloga vladao potpuni muk u tom prasunčalištu, da se ničim ta nirvana ne ustalasa, te su bili malo manje sretni od istočnih sultana i sultanića kad im se iz opijeva dima razvijaju vizije sve krasnija od krasnije.

Potom su i mali Mrkodočići i Mrkodoljčice mučali iako im nije to običaj, pak bi tu vladala baš - kako bi rekli književnici - »grobna tišina« kad je ne bi prekidale dvije stare Mrkodoljke. Ni one nijesu ništa govorile, ali su kašljale: jedna otegnuto i u visokim notama, a druga kratko, odsječeno, za cijelu oktavu niže kao da u dalekoj šumi udara sjekira po šupljem dubu. Ali je to kašljanje za ostale bilo tako jednolično i obično, da uza svu svoju harmoniju u oktavi nije bilo podobno želje njihove uputiti drugim pravcem.

Sam Nikola koga su Mrkodočani zvali »vabricijer«, protegnuo se posljednji put i spremio se da spava. Prije toga je samo jednoć podigao glavu da vidi je li sve u redu i obično, jer sve što nije navadno uznemirivalo je Nikolu i ne bi mu dalo baš mirnog sna ili barem »snatrenja«. Nije to nipošto moguće od dvadeset i četiri sata dvadeset sati baš pravo spavati, kao što je htio taj mrkodoljski »vabricijer«.

On dakle podigne časkom glavu, svede očima po ostaloj petnaestorici i, videći da su udovi u sviju ugodno protegnuti, da je žuta sunčana ploča na mjestu, da stara Manduša i Katuša svejednako i u istim razmacima kašlju, da se sve okolo - naokolo ništa ne čuje,

shvati da je bez sumnje sve onako kao obično, tj. kao što je vidjevao i pamtio kroz po vijeka u tom prasunčalištu.

On zamota svoju sprijeda do polovine obrijanu glavu novom kabanicom i odluči da baš pravo zaspi. Za tu glavu govorio je fra Ante da je »klasična«, i to nimalo šaljivo već posve ozbiljno, htijući se valjda tom riječi naplatiti za sve muke koje su mu klasici zadavali u sjemeništu.

Možda je ta glava i bila klasična, ne u mrkodočkom već običnom smislu, no svakako bila je lijepa uza sve to što je sprijeda bila do polovine obrijana a straga imala dobro namazan i tvrdo spleten kratak perčin i što ju je derao taj »vabricijer« već šezdeset i drugu godinu.

Ta se klasična glava zamotala i htjela sasvim da zaboravi onih 25 talira pozajmljenih vazda pjanome Jozi Čupanu, ali taliri pred očima kao da sve prolijeću nekud u dubinu iz koje se nikad više neće povratiti. No sunce je među gromilama i zidovima kroza svu novu kabanicu tako grijalo, da se taliri počeše raspadati kao da su od najfinijega voska na oltaru, a iz tih se voštanih slapova počeše stvarati nove slike u do polovice obrijanoj glavi Nikole Valižića.

Najprije se pojaviše nekaki oblici koji se ne dadu opisati jer su bili od - topline, a takih oblika od topline zacijelo oko čovječje nikad nije vidjelo.

Zatim se iz tih toplih oblika razvijale u početku sve same prijatne slike.

On kao dječak od deset godina sjedi u fratarskoj kuhinji kod hrastove vatre, skupljen među klupom i nekim ambarićem koji će zacijelo biti pun slanine i pogača. A bio je stalan da se može, ako hoće, i do konca života grijati na golemoj fratarskoj vatri koja se ne može utrnuti pa sve da gori do Sudnjega dana. Pa iz toga ambarića koji je pun puncat slanine i pogača, kao da mu je u leđa sipala ugodna vrućina koja ga je eto žarila odasvud, a njega, Nikolicu, kao zvonarova sina što uz oca brani cijeli Mrkodol od nemile krupe, neće se niko usuditi da tjera iz toga toploga kuta.

Fra Ante bio je gore u svojoj sobi, a oko velike vatre bilo je dosta ljudi, sve samih Mrkodočana. Među njima je i njegov otac Paškalj, pa mu je i stoga bilo sve toplije i ugodnije.

Nad vatrom su bila dva bakrača mesa, dvije - tri vrste, no niko nije ni pokušao da zavidi fra Anti: tako su, otkad je Mrkodola, fratri varili dvije - tri vrste mesa i jeli do užasne sitosti, a Mrkodočani nijesu pomišljali nikad kako to ne može biti njima.

To mu se (no samo što bi trenuo okom) učini ipak čudnovato, ali najednom se posve jasno sjeti kako je čuo od samoga fra Ante da su oni, tj. fratri, »zjenice Isukrstove«, pak mu bude lakše pri duši. Jer ako su oni zbilja »zjenice Isukrstove«, onda je sve to malo, pak bi im trebalo i još davati mnogo više od onoga što daju Mrkodočani. I onda mu zavlada dušom silno pokajanje, osobito kad mu se prikaza čas u kojem je fra Ante očitovao tu veliku istinu.

Slike od samih toplih oblika promijeniše se tako brzo da nije imao kada ni da se začudi. Na oltaru bijaše ikona sv. Mihovila sa silnim krilima i golemim kopljem kojim je pritisnuo strašna i gadna đavlinu koji bi sve njih Mrkodočane za po ure proždro da ga samo pusti njihov sv. Mihovil.

Oko te strašne ikone gorjelo je mnoštvo svijeća u ršcima od suha zlata i srebra, a među njima se šarenilo raznovrsno cvijeće tako ukočeno i pravilno da slično nije moglo nikako rasti u Mrkodolu. Sve se to jedva vidjelo kroz gusti i mirisni dim tamjana što ga je njegov otac Paškalj sipao iz kadionice. No ipak kroz dim u svoj toj ljepoti i strahoti jasno se vidio fra Ante sav u zlatu izvezen i sa svijetlom glavom bez kosa, lica okrugla, sa sjajnim podvoljcima, gdje uzdignutih ruku i naprijed pognuta tijela strašno viče: »Ja sam zjenica Isusova!«

Nikoli od toga gromovitoga glasa prođoše trnci kroz tijelo, i malo što se nije probudio, ali uto mu se pričini sve okolo - naokolo neizmjerno mnoštvo, milijuni većih i manjih sjajnih zjenica, a u te zjenice bez prestanka sve ulijeću pršuti, pogače, jaja, sir, maslo, slanina - sve ono što je malome Nikolici bilo najdraže. A zjenice koji put zatrepeću od zadovoljstva, i sve ih biva više i više, svake boje i veličine, tako da Nikolici postaje upravo strašno.

Uto se začuje neka osobita, svečana škripa, koju je pratilo slavljenje zvona, a Nikolici se učini da se svi ti milijuni raznovrsnih zjenica zakolebaše, rasplinuše, pa opet splinuše samo u jedan kolobar, a sred toga razabra fra Antu gdje se spušta niz stepenice u kuhinju. Silna radost obuze Nikolicu što je nestalo te množine strašnih zjenica što su samo treptale i gutale, a što se mjesto njih pokazao njemu dobro poznati fra Ante koji ga je mogao zaštititi od svake pogibli. Ta dobro je poznavao moć njegovu.

Odmah se sjetio da je neka tutnjava ucvilila malone cijeli Mrkodol ne štedeći ni zvonika, a sa fra Antine kuće nije se odronio ni piljak; kako je stričeva krava odmah petnaesti dan počela davati mlijeka iza kako je fra Ante nad njezinom uzicom izmolio molitvu; kako Antica Ercegovčeva nije nikako htjela stanovati sa svojim mužem Lovrom nego je pobjegla već deseti dan iza vjenčanja, a odmah se smirila kad ju je fra Ante dva puta pozvao k sebi i dao neke zapise - pak još mnogo drugih čudesa o kojima su govorili u selu Mrkodolu po cijele zimnje večeri. Pa da i nije svega toga, imao je uvijek kod sebe »moći« od kojih moraju pobjeći i svi đavli, pa je Nikolica zaključio da su radi tih moći iščezli i svi oni milijuni zjenica.

Ipak, kad je fra Ante među njih stupio, Nikolica oćuti da se toplina pretvorila u pravu vrućinu: vatra se od veselja pred gospodarom jače užarila, a iz ambarića počela sipati strašna vrućina baš kao da je htio kazniti Nikolicu što je poželio one u njemu pogače i komade slanine.

To ga prestraši, pa mu se učini da su i on i svi ostali Mrkodočani oko vatre postali prozirni kao staklo ili voda, pa fra Ante vidi sve što je u njima, tako da baš ništa ne mogu sakriti od njega. Zato ih sve obuze užas i silna vrućina od koje ih je počeo probijati vreli znoj. A fra Ante se samo smiješi svemu onome što vidi kroz njihovo prozirno tijelo, muči i ne govori ništa.

Onda svi počeše misliti na svoje ispovijedi: da li su uvijek fra Anti kazivali sve što su mislili i činili, radi česa se ni jedan i ne mače već su kao prozirni stakleni kipovi čekali osudu. No fra Ante se jednako smijuljio, a oni su bili u strašnoj neizvjesnosti ne znajući što on to namjerava.

Napokon otvori usta i poče da nešto pripovijeda, a kako bi god otvorio usta, kao da su neki vrući valovi, neki oblici od topline, zalijevali ih po tijelu. To im je bilo strašno neugodno, i htjeli su se dignuti, no, kao da su im prozirni udovi obamrli, nijesu se mogli ni maknuti, već su morali slušati to govorenje.

Iz početka nijesu razumijevali ništa što im je govorio ali, kasnije, gledajući od jednoga do drugoga prozirnog tijela poče govoriti i stvari koje su mogli razumjeti. Možda bi i potpuno razumjeli sve što govori, da je fra Ante bio proziran kao oni, ali je na njemu bila debela crna mantija kroz koju se nije moglo razabrati baš ništa.

Njih je, Mrkodočane, bio strah i sram, ali su razumijevali sve bolje i bolje.

Nikolica je sakupio svoje staklene noge i naćulio svoje staklene uši da bolje razumije, jer mu se činilo da sluša u snu: tako je fra Ante govorio isprekidano i brzo, ali ipak razabra da nabraja grijehe i mane što ih vidi kroz njihovo prozirno tijelo. Nikolica jasno začuje kako fra Ante sve jednoga po jednoga prisutnog optužuje, gledajući grijehe i mane u

prozirnu mu tijelu, ali nije znao komu baš to govori, jer od pusta straha nije mogao ni glave podići čekajući i svoju osudu.

*

- Ti si načelniku skinuo kapu sve do zemlje a meni si pridigao samo malo, a nijesi znao, nesretniče da je moja vlast od Boga a njegova od ljudi! On ti je prijetio da će ti koze uništiti radi šume, a nijesi mislio da ti ja mogu poslati dušu u pakao što si se svijetu više klanjao nego Bogu! Ti si mene zatajio ništa manje nego sveti Petar Isusa našega od straha pred Žudijama! No ja bih ti to mogao i oprostiti, iako gospodin Bog nikada neće; ali eto vidim u tebi još nešto! Poznaješ li Muju Redžepića? Znao si da nije opran ni krvi ni vodom te da ne može vidjeti kraljevstva nebeskoga, a ti si mu prijatelj i na konak je k tebi dolazio i žlicom je tvojom jeo! On ne ljubi tvoga Spasitelja, a ti si se s njime ljubio! O, tužni sine, kako se možeš opravdati?

Glas se fra Antin prekine, a stakleni udovi osuđenika strašno zazveketaše i obratiše se u prah i pepeo.

Nikolica poče drhtati, no uto započe druga tužba.

- Ti si mi rekao da nemaš nego petnaest janjaca, a bilo ih je dvadeset i dvoje! Tvoje je blago primilo svetogrdan blagoslov od moje ruke, a za tvoju prijevaru uništit će crkavica tvoje blago više nego skakavci zemlju faraunovu! Nijesi li zar čuo da onaj koji oltaru služi od oltara i živi? A ti si htio poreći pastiru svom dobrom janjce stada svojega! Misliš zar da ćeš zauvijek uživati svoje blago, a nijesi se spomenuo riječi Svetoga pisma da si prah i da ćeš se u prah preobratiti!

I drugi se stakleni kip preobrati u prah i pepeo a da nije ni zazveketao, te Nikolicu zadahnu još više paklena vrućina.

- Ti si govorio da od gusjenica postaju leptiri i da si ti to gledao! Jadna i ohola dušo! Kao da Bog nije svaku životinju napose stvorio i u svojoj dobroti dopustio Adamu da im imena dade! Gusjenice gadne plaze i jedu tvoj kupus, a leptiri lagani po cvijeću lijeću ili trepte oko svijeća na oltaru Gospodnjem. Ti si mislio da si mudriji nego Bog, jer si pomislio u svojoj oholosti da ti možeš nešto znati a da ne čuješ od njegova namjesnika sa žrtvenika svetog! A znaš li ti kako je gospodin Bog kaznio ohole anđele? On ih je stropoštao u dubine paklene!

- - - I zbilja, treći se stakleni kip stropošta i utone...

- Ti nijesi povjerovao kad sam pripovijedao čudo kako je blaženoj Eleni iz Ugarske naš Isus darovao svoje rane pak da joj je iz desne ruke pronikao ljiljan koji je uvijek brala a on klicao iznova, već si Petru Lužiću rekao da toga ljiljana može biti, i nema, ili da je to na njoj probila »imela« kao na hrastu! A nijesi se spomenuo, Toma nevjerni, da ugodnik Božji sa svetog mjesta ne može lagati! Spomeni se kako je sveta mati Crkva Savonarolu[1] (njemu se učinilo da je rekao Salo-vunaru) ognjem sažegla što se protivio poglavicama crkvenim, pa će tako isto vječni oganj sažeći tvoje prokleto tijelo!

Čim je fra Ante dorekao ove strašne riječi, liznu iz vatre plamen poput zmije iz štapa Mojsijeva, a stakleni se Mrkodočanin poče taliti i pretvarati u žarke pare od kojih je Nikolici postajalo sve tjeskobnije i vruće, pa se već počeo obazirati gdje bi se sakrio od strašne sudbine sviju Mrkodočana.

---

[1] ***Savonarola, Girolamo*** (1452-1498) - dominikanac iz Firence, poveo borbu protiv pokvarenosti crkve, stekao znatan broj poklonika; sukobio se s papom, spaljen na lomači zbog hereze

Znao je da će biti grešnici, no da su takovi zločinci koji fra Antu varaju, ne vjeruju mu niti ga časte, nije mogao ni pomisliti. Zato ga uhvati užasan strah: teškom mukom podignu svoju staklenu glavu i s trepetom opazi da ima samo još jedan mali stakleni kip do njegova oca Paškalja...

- Ti Makica, voliš Luci nego meni, svomu ocu duhovnom! Kad su bile ospice na Luci, zaželio si da s nje siđu pa makar na mene prešle, njezina ispovjednika koji joj je dušu htio izbaviti iz đavoljih pandža! O zlobno srce, o Sodomo i Gomoro! Te će ospice, sad na, raspucati tvoje grešno tijelo!...

A grešno stakleno tijelo poče zaista pucati na sve strane tako da su vrući komadići padali sve po zatioku Nikoličinu. Nikolica još dublje sagne glavu, pa i zato što je sad na red dolazio njegov otac Paškalj.

Nikolica je očekivao da će fra Ante početi spominjati onih 12 novčića što je njegov otac, kupeći »lemozinu«, nekako zaboravio u svom džepu, pa kasnije kupio soli i njemu kolač u Cicvarića; - ili, kako je svoje hromo janje promijenio »nehotice« sa Gajtanovim zdravim, no fra Ante zagrmi:

- O ispraznosti ljudska! Ti si, Paškvalju, govorio seljanima da pitate nekaku školu kao da vam nije dosta crkva, kuća Božja! Ti si htio da se vaša djeca uče oholiti i ne poštivati starije svoje. Ti si htio usaditi drvo spoznanja u selo vaše pa da sotona među vama raširi svoje kraljevstvo! A znaš li što je gospodin Bog učinio s Luciferom kad je htio da bude kao i On, a šta s Evom i Adamom kad su, po naputku vraga paklenoga, zaželjeli da znadu što i njihov stvoritelj?... Što misliš, nedostojna slugo, da ću učiniti s tobom i sinom tvojim? Isto što i gospodin Bog s Adamom i Evom: Odlazite, neharnici, od ognja mojega u tmine izvanjske!

U tili čas on i otac nađoše se negdje u pustoši gdje ipak nije bila tmina ali zato nije bilo više onako vruće kao kod fra Antine vatre nego su mu po oznojenu tijelu počeli prolaziti hladni trnci kao da mu je nekakav neugodan i studen vjetar puhao ispod znojne košulje. Začuje čudan glas koji ga je zvao, ali ne zna pravo je li: Adame! Adame! - ili: Nikola! Nikola! - no on ipak napregnu svoje stakleno tijelo da vidi ko ga zove...

Kad se probudio, opazi nad sobom fra Antina slugu Matu koji ga je raskrio pa, držeći u jednoj ruci njegovu novu kabanicu zvao ga da se digne. Bio se u svom zaklonitom prasunčalištu jako oznojio te, kupeći po rebrima šakom znoj, zbunjen i ustrašen sio i gledao u Matu ne govoreći ni riječi. Kad se napokon sabrao, pogleda Matu u oči, opipa perčin i zlovoljno ga upita:

- Šta je?

- Rekao ti je fra Ante da odmah dođeš jer da je došao zakupnik što će napravljati kampanel.

Nikola se zabrinut polagano diže, ogrnu se novom kabanicom i uputi se mučke za fra Antinim momkom Matom ispod crkvenoga brijega župnikovoj kući. Sunce je onaj čas zašlo za Kozjak, a Nikola, skupljajući jače novu kabanicu oko oznojena tijela, zakorači brže fra Antinoj kući na drugoj strani brda.

Žuta sunčana ploča utonu još dublje, a suh i hladan vjetrić zalizne nešto jače nad sivim kamenjem gdjegdje prekrivenim žutim lišajem s očicama olovne boje i mahnu dugim i crnim rukama hrastova i grabova sela Mrkodola.

Lovor, 1905.

Muljika

U cijeloj se krajini znalo za namastirčane, a nitko ih drukčije i ne zove već samo - namastirčani. To su ime oni sami sebi nadjeli i spajali, a i sada s njime spajaju više i boljih svojstava nego mi s imenima: Rimljani, Špartanci.

Bilo ih je mnogo, a i nije ih bilo mnogo, tih namastirčana. Kako se uzme.

Svi su oni, kojim mu drago načinom, nekako pripadali manastiru Drazi, no nijesu ga zvali manastir, već namastir a sebe namastirčani.

Manastir Draga bio je u drazi; bit će zato da su ga i nazvali Draga. Ali ta draga nije bila, kao što su ostale drage: bila je na zavojicu kao spuž, a na samom kraju te zavojite i vrlo duboke drage dizala se hrpa zgrada, spojenih jedna s drugom na najraznovrsnije načine.

Kad bi izdaljega mogli gledati tu hrpu, mnogo bi nalikovala na crkvu Vasilija Blaženoga u Moskvi. No to nije bilo moguće, tj. izdaljega gledati drugo izdanje crkve Vasilija Blaženoga, jer idući tom zavojitom i dubokom dragom nijesi ništa vidio dok ti se ta skupina odjedanput ne stvori baš pred nosom. Kad bi se pak popeo na najviše mjesto u drazi, više manastira, vidio bi samo skupinu krovova raznovrsne visine i veličine: tako je ta draga bila strma. I to bijaše prava Draga tj. manastir Draga, premda su svi namastirčani govorili da su iz Drage.

Da je Draga bila nalik na crkvu Vasilija Blaženoga u Moskvi, namastirčani su znali po slici Drage što je visila u trpezi baš pored slike pomenute crkve. Sličnost bijaše velika i po tome što je obje slike narisao u staro doba jedan stari kaluđer, koji je imao osobiti dar da crta zgrade onakih razmjera.

U toj drazi na spuž bile su dvije mlinice, krčma i sedam kuća, osim dvije omanje kuće uz manastir za momke koji u njemu nijesu stanovali.

U svoj drazi, osim kaluđera, bilo je ravnih pedeset stanovnika, jednog i drugog spola, a svi su oni govorili o sebi: »Mi, namastirčani«!

Još je tu bila i crkva, pače dvije velike crkve: stara i nova. Stara malena, crna, bez zvonika; nova velika, bijela i sa zvonikom.

Na ulazu u Dragu izlazi potok Sitnica kome su izvori blizu samih temelja manastira Drage. Dalje je u drazi i omanje jezero o kome namastirčani vele da nema dna, a na golemu kuku više jezera razvalina, koju zovu »turska gradina«, a koja možda i nije turska, jer namastirčani vele da je i stari most preko Sitnice turski, pa bi bez sumnje i rimskom amfiteatru rekli da su ga sagradili Turci.

Uz potok Sitnicu, a to je isto što i uz dragu, put je, a zdesna i slijeva strmi, blizi obronci sa šumom i gdjekojim kukom. Gotovo dojedan kuk bijaše podoban ili čeljadetu ili zvjerci što ne postoje barem na današnjem svijetu, te kod svakoga i nehote zamisliš se, ne bi li dokučio na što je nalik. Kad opaziš da se u njemu krije neka duboka ideja što nadilazi

tvoje umne sile, pođeš dalje i eto ti opet jednog kuka, još dubljeg smisla, i sve tako do manastira Drage.

Na kraju Drage obzorje je tako usko da samo u ljetnim mjesecima sunčani traci ogriju taj kotao. U proljeće i o jeseni tu je carstvo vječne sjene a da o zimi i ne govorimo.

I Sitnica i jezero i manastir i stari most - kukovi, šuma i stara gradina, ponajviše su u debeloj sjeni. Pa kako je sve, osim nove crkve, mrko i staro, draga se može zamisliti kao golema raskrivena pećina u koju je pala velika gruda snijega.

Osim šuma svjetlucave Sitnice svuda čarobna tišina i polutmina, pa je zgodno neki posjetnik u manastirskoj spomen-knjizi napisao da je sve to zajedno jedna velika balada, jer nikako ovo isto ne može izreći zgodnije i kraće.

I, doista, svi su namastirčani bili pjesnici balada u prozi. Svaki kuk u drazi što je ikoliko bio nalik na kip dubokoga smisla, bio im je okamenjena djevojka, vještica ili kraljica. Svako vrelašce postalo je od krvi diva ili junaka, suza majke ili djevojke, a s turskog mosta utopilo se nebrojeno zaljubljenih u plitku ali studenu Sitnicu.

No najglavniji vijenac balada u prozi savio se oko tamnog jezera, koje i nije bilo uvijek tamno. Ono se provalilo sa stotinu moralnih uzroka, a u nj su Turci pobacali toliko manastirskih zvona da bi se davno napunilo do vrha kad bi samo imalo dna, i nije bilo namastirčanina koji ih, barem jednom, nije čuo da u zoru muklo zvone.

A istom jeka!

U drazi se skotrlja kamen, a mukla tisućostruka lomljava zatutnji cijelom dragom kao da se novo jezero prolama; ćukne li ćuk ili zakrikne kukviža u tihoj noći, čuju se takvi glasovi da ti se kosa ježi. Pa još kad se mjesec u dragu nadviri, vidjeti je tako strašnih sjena da se skameniš na mjestu, a one samo mašu i dozivlju.

Kada pak zazvone jasna manastirska zvona, i strah te je i plakao bi od milinja!

Ne zvone to samo dva zvona, već trista njih, po svim kutićima drage, a zvonar, začaran tajanstvenim glasovima popostane malo da čuje odgovor tih drugih zvona, pa poteže iznova, dok mu koji od namastirčana, bez sumnje zavidan, ne otme konopca iz ruku.

Da bi se kome namastirčaninu mišice umorile, nije se još čulo. Ta to bi bila sramota priznati i namastirčaninu od deset godina!

Tako ćeš, u svečane dneve, tu čarobnu zvonjavu slušati po cijeli bogovetni dan, pa ti neće dodijati.

Ipak, najstrašnije bijaše slušati tu silnu jeku na Božić obnoć. Tu je noć u Dragu, k crkvi, dolazilo sedam sela, a svakome iza pripašnjače virila barem jedna jabuka od puške. Namastirčane ne treba ni spominjati: čim je kome od njih bila osma godina, imao je barem džeparicu.

Jeknula je najprije jedna puška, a mukla tutnjava ispunila bi svu dragu; za njom druga, deset, pedeset, stotinu njih, - a jeka, lomljava, urnebes taki, da se namastirčanima odmah prikazala slika strašna boja, pa sva vrela Sitnice, Sitnica sama i isto jezero činilo se prolivenom krvi konjskom i junačkom. Mišice se stezale, a zubi škripali, - bojni zanos sve obuze. Ruke hrlo nabijaju i pale, krv teče, ključa i pjeni se preko kamenja, a draga ječi, trese se i ori!

Mnogi u bojnom zanosu pale draču i grmlje po drazi, da grozna slika bitke bude strašnija. Sitnica i jezero počinju se crvenjeti kao prava krv, a plamen liže amo tamo po šumi.

To se jedino može čuti i vidjeti u Drazi i nigdje više, pa se nećeš začuditi načinu kojim vele: »Mi, namastirčani!«

Kasnije su, dakako, kaluđerima morali odgovarati za popaljenu šumu, ali je Božić samo jedanput u godini!

Sjena i vlaga! Vrbe se naginju nad vodu kao da piju, a jablanje i trepetljike sa svojom glatkom bijelom korom odrazuju se od tamnog sočnog zelenila šume po obroncima.

Na svako malo koraka novi šum. To su vrelašca, što se među ljeskovinom nevidljivo obaraju preko kamenja zarasla u tamnu mahovinu. Pa i manastir i sve ostale kuće, od temelja pa do polovine, umotani su u mahovinu, a donja je mlinica njome sve obložena i po krovu. Sjena i vlaga.

No zdravlje je u toj drazi začudo cvjetalo; sve sama okrugla, puna i crvena lica. Prsa široka, mišice debele, a noge krive, ali čvrste.

Kao da su namastirčani bili izuzetak i u velikim prirodnim zakonima, jer su u drazi djeca rađala djecu, a ipak su ta djeca bila »sve same trupine«, kako su govorili namastirčani.

Njihove se djevojke udavale kad bi im bilo četrnaest, najviše petnaest godina, a nijesu bili rijetki slučajevi da bi se i mlađe udomile. Kad bi djevojci bilo osamnaest godina, već bi bila izbrisana iz srdaca namastirčanske momčadi. Svaka bi takva djevojka dobila neizbrisivo ime usidjelice, ili kako bi se u Drazi reklo: »Posjela cura, brate, pa što 'š da ti drugo kažem.« A onda nije bilo sramotnijega i tužnijega položaja na svijetu nego što je te posjele cure.

Stoga su se roditelji starali da svoje kćeri udome čim bi bile na izmaku djetinje dobi, pa i zato što se godine u Drazi ne mogu nikako sakriti. O tom se računa tako savjesno, da bi često od jedne godine činili dvije.

No nevjeste od trideset godina obično su puke starice, ali kome to smeta mogu li samo raditi. A sa zdravljem se namastirčani zaista mogu pohvaliti, jer liječnika nije tu nikad bilo.

Uza sve te prilike namastirčanin je Musa sa svojim osobitim liječenjem dobro živio.

Liječio je same rane, a tih je u Drazi bilo uvijek mnogo: ili bi se ko oborio s kuka, ili posjekao u šumi nogu, ili bi se kome napeo poganac. Ipak, da je bilo samo tih slučajeva, ne bi u Musinoj kući bilo uvijek oblačno od suhe krmetine; u njegovim se gredama oblačilo od rana što bi ih namastirčani dobili u mlinu ili u krčmi od drugih nenamastirčana što su tu dolazili. Ali bi i ovi, valaj, otišli isprebijani!

Kako bilo, ali rana od bovanica, koca ili noža, nije nikad u Drazi nedostajalo, pa zato i bijaše u Musinoj kući ne samo zimi već i ljeti oblačno.

Osim tih rana nije se među namastirčanima nikad znalo za koju drugu bolest već što je mlinarova kći Boja bila od nečeg drugog bolesna, a u to se Musa nije razumio.

Boji je oko četrnaest godina, ne leži nikad, hoda hitro, gleda blago ali bistro, pa možda i nije bolesna. No nije ni crvena i jedra kao druge.

Vitka je i bijela, tamnih, krupnih očiju no namastirčani vele da je suha i žuta. U drugih se oči i ne vide od mesa, crvene se kao kukurijek, potuku se s lugarom za uže ili sjekiru a ona nije taka. Bit će, dakle, da je bolesna.

Zato su je i zvali Muljika, jer je bila kao muljika. Uzalud. U gradu bi rekli da je kao parski mramor, a namastirčani: »muljika pa muljika!«

I kosa je u nje nekako čudnovata; valovita, smeđa, ne lašti se. A u drugih lijepo namazana, čvrsto zategnuta i svijetlocrna. Druge dižu cijelu vreću brašna kao pero na konja i za ušima im veliki crljeni đuli, a Muljika ozlijedi prste dok prihvati petlje od vreće.

Prava sramota za sve namastirčane!

Govorilo se da joj je i mati bila taka, ali mati nije bila namastirčanka već dolje negdje od mora.

Bio u Drazi kaluđer, isto od mora pa uoči njegove smrti došla mu mati i sestra. Kad je umro, mati mu ne htjela iz Drage da nije daleko od njegova groba u kojem i ona našla brzo mjesta. A sestra mu ostala u mlinara, pa kako bila sirota, kaluđeri je dadu za mlinarova sina koga su ljubili kao da m je rođeni.

Eto njezina je kći bila ta Muljika.

Muljika nije imala ni brata ni sestre, pa je zato i pred ocem bila kriva, ta on ju je prvi i nazvao Muljika. Iz početka ju je ljubio a više puta i tukao, sve od same dragosti. No to je trajalo samo do njezine sedme, osme godine, dok je Joviša uvidio da će mu biti jedina pa da je uzalud, krvoločeći od jutra do mraka, postao najbogatiji namastirčanin. Otada je nije više tukao samo od dragosti već kad bi mu god palo na um da će to biti tuđa kost pa je mora baciti drugome sa svim onim što je stekao.

- Valaj nećeš - rekao bi u sebi budućem zetu - valjati se po mojoj muci. Sad ću i ja malo živjeti, ta dosta sam se namučio.

I tada bi otišao u krčmu, odmah niže mlina, kod turskog mosta, da troši - muku. A sva njegova muka bila mlinica prekupljena od kaluđera, vrtić, komad vinograda i dočić više Drage.

Gornja mlinica nije bila Jovišina već kaluđerska. Zato je njegova mlinica sva zarasla u mahovinu i po krovu, a žljebovi su propuštali vodu na sve strane. Vitle je popravio krčmar o svom trošku, jer Joviša nije htio i jer su i bez toga oni imali drugih računa.

Nije ni krčma bila nova, već stara i mrka kao i mlinica, ali je krčmar imao u planini veliku staju i pokraj ceste, u polju, drugu novu kuću a obadvije je sagradio otkad je umrla mlinarova žena, sestra onog kaluđera od mora.

Mlinar se odmah iza njezine smrti nije htio ženiti, a kasnije nije mogao jer je krčmar u planini sagradio veliku staju i pokraj ceste u polju drugu, novu kuću.

Ali je u krčmara bilo i djece. Tri je kćeri udomio, dva sina oženio, a jedan mu se istom vratio iz vojske. Bio dolje »oficirsdiner« i naučio tri jezika u tri godine.

- Kak pridem domu - veli - tak budem marot - pa se cijeli dan na postelji ili pod vrbom valja i pita nekakve čudnovate stvari da bi jeo i pio, a ni sami duhovnici nijesu nikad za takovo što čuli.

- Kad nima nič, svarite mi jedna kokoška - pita opet, a mati mu onda nosi pod vrbu varenu kokoš sa ploskom vina i brižno ga ispituje o njegovoj bolesti. A on samo odmahuje rukom, pojede kokoš, ispije vino, pa spava do popasnih doba.

Zato je krčmar i dobro učinio što je popravio Jovišine vitle, jednom riječju, što je nekako pomiješao svoje i njegovo.

Kad se naspava, umije se u Sitnici, izvadi ogledalce i češalj pa nekaku mast od koje mu brčići stoje ravno kao da su od žice, a i od kose na glavi napravi tako tvrdo usukanih zavojnica, da mu ih ne bi razvalila ni najveća oluja.

Prvih dana nije se ni s kim družio, osim što je u kaluđera bio na užini, a i tada je pri stolu izvadio nekakvu knjigu i čitao dok su oni razgovarali. Kasnije mu ipak dodijalo, pa stao dragom hodati i prijazno odvraćati glavom na pozdrave.

Na jednoj od tih samotnih šetnja nađe jednog majskog predvečerja Boju u ogradi kod nešto janjaca.

Nekako u sredini drage bila druga mala dražica, s tri strane zarasla javorom i ljeskovinom. Kao da se komad livade zavukao u tu šumu i htio svoje šarene cvjetiće sakriti od

namastirčana koji su uživali povrh svakoga od njih zavrtjeti se na svojoj bosoj peti pa gledati kako su se latice uduble u mokru, ilovastu zemlju.

Pa ni Boja nije ljubila tih livadnih, većinom žutih cvjetića, ali ih nije ni gnječila. Zato je uživala berući drugo šumsko cvijeće, a osobito bijelu, mirisnu i krivoglavu zelenkadu, koje je, u stanovito doba, bilo osobito mnogo u toj dražici.

Tu su dražicu namastirčani zvali i ograda, a baš u toj ogradi i našao je krčmarov sin Boju, prvi put iza svoga povratka »odozdo«.

Krsno mu je ime bilo Ilija, namastirčani ga zvali Ilijica a on sebi u ovo zadnje doba veli: Elias Kurtović.

Elias je još nosio svoje vojničko odijelo: tijesne, bijele gaće i modru bluzu s crvenim kitama. Samo je na glavi imao crvenu, narodnu kapu, ali onu malenu, plitku, s dugačkim crnim resama, kako se nikad ne viđa u namastirčana. No ta se kapa malo i vidjela jer je bila okružena kao vijencem od zavojica kose što bi ih Elias napravio poslije spavanja pod vrbom. Lice u njega bilo obično, tj. okruglo i crveno, kao što je to u namastirčana bivalo oduvijek.

Ilija je taman objema rukama razgrnuo ljeskovo granje, stupio u ogradu i neodlučno stao jer je ugledao Boju.

Ona je sjedila kod vrelašca sa poniknutom svojom mladom glavicom i zamišljeno gledala kako srebrna voda zanosi nagnuto pruće rakite i moči njezino dugo, sočno lišće.

Zraci sunca na zalazu verali se kroz lisnato grmlje što je obasipalo treptavim arabeskama nježni struk Bojin, u bijeloj košulji, širokih otvorenih rukava, i u bijelom sadačiću gdjegdje nakićenom ustriščima crvene čoje.

Sjetno, duguljasto lišce bilo je mokro od vode s vrelašca, no i smeđa, valovita kosa bila mjestimice vlažna više čela ovisoka i bijela kao latice zelenkade.

Dugačke i spuštene trepavice sakrivale tamne ovelike oči, što su pratile bistru vodu na njezinu polasku u Sitnicu i duboko jezero.

Sva ograda bijaše obasjana blagim, žućkasto-zelenim svjetlom sunca na zalazu, u to majsko predvečerje kad je krčmarov sin vidio Boju na svojoj samotnoj šetnji po drazi.

Kad je Elias prešao ogradicu i stao blizu Boje, podigne ona svoje mlado i mokro lišce k njemu, pogleda ga časkom, pa se diže na noge i stade mirna i ljupka kao simbol proljeća. Mala i crvena se usta smiješila, a tamne i vlažne oči, ispod dugih trepavica, gledale svejednako u potočić što se lagano igrao s nadvitim, žutozelenim prućem rakite.

- Zakaj se sramuješ, Muljika - reče joj Elias - il' sam kak vok? - i uto se lijevom rukom prihvatio za ogranak javora a desnu nogu premetnuo preko lijeve i strogo čekao odgovor.

- Ma, jesi li ti to, Ilijica, brate? Nijesam te odmah ni poznala. A mi sve pitamo tvoje, kad će Ilijica kući, a tebe evo!

- No! Sve ljudi ne musi biti kak vi, da rihta ove beštije! To janjci, ne?

Boja pogleda po svojim janjcima pa ustavi blag ali u taj par začuđeni pogled na Iliji, a zatim se odvrati i stade da kida glatko vrbovo lišće.

- Kak vi živite, sve jedno te isto! Draj jare[2] da sem bil s gospodo oficiri kod infanteri bataljon, a vi sve jedno! Kak po drugih mestih! Jo, jo, jo... Zara, Ragusi, Spalato, Split! - i sve

[2] ***draj jare*** (njem. ***drei Jahre***) - tri godine

zapučava i otpučava bluzu, ispod koje viri crveno isprutana košulja. - Also! ne morem te šubito ni poznat, Muljika!... Kak si bila mala - ajn klajne kind![3] A sad... ajn fajne frajla![4]

- Boja! - I sve pogleda i pogleda, kao moleći da mu što odgovori, i napokon uzdahne.

A Boja sve jednako oborena pogleda kida glatko vrbovo lišće.

- Ti ne kak druge namastirčanke - Boja! - Du bist di rose kenigin...[5]

Bog bi znao iz kojih je dubina njegove pameti iskočila ova fraza što ju je valjda kadgod čuo od koga oficira, ali je u isti čas i prekide pa se zacrveni i ušuti. Šuti, šuti Elias pa zastrašeno pogleda Boju koja je prestala kidati vrbovo lišće i kao da se sprema na odlazak.

Sunce se spustilo još naniže, dražica ljepše sinula u zlatno-zelenom ljupkom svjetlu, a Boja, sva bijela i mirna činila se viša i vitkija prema tamnom i mladom lišću grmlja na brijegu.

Ilijica je, Bog bi znao zašto, najednom oćutio neku čudnu tugu, od koje ga stalo daviti u grlu, pak štipanje u nosu, kao da će sad na zaplakati. Sve različite kićene rečenice što ih je kao vojnik znao sipati u sličnim prigodama, iščezoše, pa on samo i opet duboko uzdahne.

No Boja ga ne pogleda ni ovaj put, a bila je tako lijepa i vitka prema tamnom grmlju na obronku i obasjana tako ljupkim svjetlom sunca na zalazu, kakva Ilijica nije još nikad vidio.

- Kud ćeš, Bojo, mila moja! - reče najednom drhtavim glasom. - Bogom te molim, stani još malo...

- Ti si mi uvijek... Bojo! Mila sestro moja! - ja - ja - samo onako... Naučio se... mislio sam... oprosti!... Ah! - i pruži ruku, da je zaustavi, ali odmah i spusti pa stade, objema niza se, blijed, a usnice mu drhtale.

- Kasno je, zbogom! - reče izdaljega glasno Boja, pa mašući bijelim tankim rukama u širokim, otvorenim rukavima, potjera svoje veselo stado prema izlazu.

Sunce je već bilo zašlo, a blejanje janjčića zamuknu u daljini. Ilijica se spusti kraj vrelašca na mokru travu pa stade gledati k izlazu ograde kao da će se Boja povratiti k njemu, u tu malu zelenu dražicu s livadicom na kojoj je bilo toliko bijelih i žutih cvjetića.

A sada je ta livadica bila pusta i tužna, bez sunca i bez arabeska.

Dan se svršio. - Sjena i vlaga!

Komadić mjeseca i nekoliko zvjezdica zatrepta na uskom nebu, a po cijeloj drazi stadoše se javljati tu i tamo sjene što sve mašu i dozivlju. Počeše se javljati i tajanstveni noćni glasovi postostručeni jekom među kukovima, ali se činilo da svi dopiru iz tamnog i dubokog jezera.

Bijeli i žuti cvjetići po livadici nijesu se više vidjeli, a lišće ljeskovine i javora nije šaralo dražicu treptavim sjenama, već samo gdjegdje, slabo osvijetljeno mjesečinom, crnjelo se i kadikad zašumilo milujući lagano jedno drugo.

Sjetna je ta majska noć u drazi punoj sjena što mašu i dozivlju; u tamnoj drazi sa starom turskom gradinom i dubokim jezerom, sa studenom Sitnicom što uvijek jednako šumi

[3] ***ajn klajne kind*** (njem. ***eine kleines Kind***) - malo dijete

[4] ***ajn fajne frajla*** (njem. ***eine feines Fräulein***) - fina gospođica

[5] ***du bist di rose kenigin*** (njem. ***du bist die Rosenkönigin***) - ti si kraljica ruža

ispod nakrivljenog dvookog mosta, i sa svojim kućicama zaraslim u vlažnu, zelenu mahovinu.

Pa kad je u tamnom grmlju, više potočića, iznenada i zvonko zapjevao slavuj ljubavnu pjesmu, - zaplaka Ilijica, a suze dođoše iz neke dubine za koju nije ni sam znao, baš kao onda, pred tri godine, kad je polazio u vojnike i mislio da se dijeli iz svoje Drage – zauvijek.

*

Od toga dana Elias Kurtović postade opet onaj Ilijica Petrasov, pravi namastirčanin, kao što su i svi ostali u Drazi. Obukao domaće odijelo, začešljao kose jednostavno s čela prema zatiljku, po namastirčansku i - zaboravio sva tri jezika što ih je »naučio« dolje kod infanteri-bataljona. Nastojao je da ga i Boja vidi takova, ali joj se ne smjede približiti cijelog ljeta, i sve do same jeseni nije progovorio s njome.

Ilijica nije imao dugo i žuto bolesno lice, već puno, okruglo i crveno; ni prsi upale i kašljucave već visoke i zdrave, ali je ipak bio svoje ruke psiholog, barem kad mu je to služilo.

Pa stoga se Boji stao i približavati istom u jesen.

Namastirčanske djevojke ne uzdišu kao varoškinje u proljeće, ni za toplih ljetnih večeri: u proljeće se u Drazi ne večera, a i objeduje samo malo, dok ljeti umorne ruke i noge traže odmah mjestance da počinu, baš u ono doba kad gradske djevojke najviše, prema mjesecu, očajno uz glasovir zavijaju.

Namastirčanke se vesele jeseni, pa imaju i razlog: jesen puni kuću, a zima okuplja oko ognjišta i one što se ne ljube.

Za to je znao Ilijica pa radio u polju cijelog ljeta kadikad tužno misleći na ono majsko predvečerje.

I minu to dugo, žarko ljeto, puno sunca i znoja, pa eto i nje, te vesele, obilne jeseni!

Sad je draga bila šarena, poput leptira u proljeće.

Negdje je lišće žutjelo, a negdje se rumenjelo; negdje bilo tamnocrveno, a negdje još i zeleno, samo zagasitije nego ljetos.

Ptice zamuknule, ali zato namastirčani propjevali.

- *Ooo, ooo, ooo, oj!*

Volovi uz dragu škripali kolima punim sad kukuruza, a sad badnjeva masta: neka su za manastir, a neka pravo za njih - namastirčane.

- *Mi-le mo-ja, mi-le mo-ja! - ooo, ooo, oj!*

Hrpe su kupusa i krumpira već u kućama, a gojne i rumene čobanice vraćaju stoku s planine, pa tu i tamo čuješ jasni glas bronce i šuplji glas limene klepke, niz putiće sakrivene u žućkasto i rumeno lišće.

- *Što go-vo-ri maj-ka tvo-ja...*, - i prvi jugovi zanose zvonke glasove, gore među kukovima, mrkim i ozbiljnim, kao i stara turska gradina u bršljanu.

- *Mi-le mo-ja, mi-le mo-ja...* - vraća se pjesma i tužna i vesela, kako se kome bude ili gase nade u srcu.

Jata šarenog lišća siplju se s obronaka drage i pokrivaju kamenite putiće, a livadicama nadoknađuju cvjetiće što su davno pokošeni.

Novi šum i nova jata!

- *Što go-vo-ri maj-ka tvo-ja...*

- *Ho-će li te me-ni da-ti... ooo, ooo, oj!*

To su drvarice s velikim bremenima, što silaze niz dragu po zavojitim i strmim stazama, a vjetar iz sinjih i niskih oblaka, što se sustižu, baca im u lice prve kapljice jesenske kiše koja će trajati tako dugo...

- *I-li da-ti il' ne-da-ti,*

- *Ja ću joj se zetom zva-ti... ooo, ooo, ooo, oj!*

Sunce u Drazi zalazi vrlo rano i približava se vjetrovita i kišna listopadska noć kad u Drazi tako strašno šumi i kad sva Draga bude tako tamna da samo vidiš gdjekoje svijetlo okance na crnim namastirčanskim kućicama.

- *Mi-le mo-ja, mi-le mo-ja...* - čuje se opet daleko, negdje u dubini drage, pa ne znaš, svršava li se ili počinje iznova ta momačka ljubavna pjesma, no koju i djevojke isto tako često pjevaju.

Dovršen je i teški ljetni posao, pa sad se i namastirčani počinju odmarati u razgovoru o pirovima u Drazi što će te jeseni njihove stare kuće napuniti ljubavi, vinom i pjesmom.

- *Ooo, ooo, ooo, oj!*

Priče o jezeru i kukovima, o turskoj gradini i hajducima ostavljaju za zimnje noći, tamo po Božiću, kad njihova mrka Draga bude sva bijela; za onda kad se i od bure slušaju sve same strašne i junačke pjesme.

A sada, njihovi se momci eto žene, pa kako ćeš i govoriti o čem drugom. Osobito te jeseni kad se Ilijica Petrasov hoće da ženi, a tako je čudnovata ta njegova ženidba.

Ženidbe u Drazi nijesu bile nikad čudnovate ni zapletene: roditelji se jedne i druge stranke dogovore, i mladi se vjenčaju ili se i bez vjenčanja sastanu. Kako se roditelji dogovore - i to je glavno.

Tako su mislili da će biti i kod ove ženidbe, samo što Ilijica neće dragovoljno htjeti suhe i žute Muljike.

No to se spetljalo sasvim drukčije: samo Ilijica i Joviša hoće, a stari Petras neće, ni Marta, a kažu da neće ni Muljika!

Valja samo čuti što se o tom poslu govori, a to se u Drazi znade sve na dlaku jer ni Petras ni Marta ne kriju ništa.

- Neće Muljika za našeg Ilijicu - vele - dok smo mi živi! Kažu da ona ne bi za našeg sina, no ko bi onu žutu lasicu i doveo u kuću. Pa što je, da smo govorili, ono je bilo davno! Ta sad je ionako sve Jovišino naše, sad mu ne treba uzimati ono žutulje. Još da bi se mogli i naplatiti za sve što su nam dužni... Imamo mi za nj drugu curu, a onaj zelembać - ona muljika... - i napunili vikom cijelu Dragu. A Marta pripovijeda i na vodi i kod crkve - potajno - veli, samo da ne ljuti svog Ilijice, kako bi Muljika htjela na silu za njezina sina.

- Sve za njim po danu i noći pristaje, žene moje, pomamila se za njim sasvim. A on bi, bena, nju i uzeo, samo da ne ostane usidjelica, jer ko će žutulju bez išta pod nebom svoga! Sve je Jovišino odavna naše, sve je u nas izio i popio. Nema svoga ni luga na ognjištu, žene moje!

I ti se govori ponavljaju na svakom sastanku i na stotinu načina, no uvijek se saslušaju dragovoljno.

Namastirčanke pripovijedale i Muljici što bi čule, pa je zaklinjale da im kaže i svoje razloge, a one će joj već pomoći što mogu. No Muljika samo obara suzama i sve sjedi u jednom kraju mlina, a brašna, vele, napadalo po njoj za prst.

A ćaća je sve tješi i tješi: - Šta plačeš, gade - veli joj - on će tebe isto uzeti, ne boj se! Sad, kad su mi sve uzeli moraju i tebe da uzmu. Ako ne htjednu drukčije, ja ću ih sam moliti ili ću ih tužiti sudu: nijesam ja - kaže - sve u njega potrošio; on je sam činio račune kako je htio!

I sve viče: - Na sud! Na sud ću ja njega! Neka donese račune na sud!

A Muljika, kao i prije, mučke obara suzama. Samo jednom, kad se stari Petras ili poplašio suda ili ga namolio Ilijica pa došao u mlin da se dogovore za prošnju i pir, - ciknula ona kao guja u procijepu i privila se uz ćaću pa ga sve ljubi i ne da se otisnuti od njega: - Ne daj ti mene, ćaća mili!

No kasnije se smirila, jer su joj svi stali govoriti da je suha i žuta pa ne može ni da se meće sa drugim namastirčankama kojima se od mesa oči i ne vide, a donose sobom makar štogod svoga. A njezino je sve i onako odavna Petrasovo, - i namastirčanke ne bi se našlo ni jedne koja ne bi za krčmarova sina.

Tako su joj govorile sve jedna po jedna, pak po više njih skupa, a Boja plakala pa i prestala, samo joj lice postalo još bljeđe i nešto dulje, a oči svijetle i suhe. A bile su tako blage, tamne i vlažne da su i namastirčanke govorile kako je grehota što su u nje, suhe i žute, onako lijepe oči.

Osokolio se nešto i Ilijica te došao i on: ta znao je da je već ugovoreno i vjenčanje, pa sve pripovijeda kako će joj biti bolje kod njih u krčmi nego u mlinu; no Boje ne može da razveseli.

Svaki bi dan dolazio Ilijica u mlin, no Boja sveđ u poslu: u starom mlinu i kućici iza njega bilo sve svijetlo i čisto jer je Boja htjela da ocu nadoknadi ono vrijeme što je samo šutjela i plakala.

Ta sada je sve uzalud. Na ženske se suze u Drazi nitko ne obazire, pa Boja nije htjela više ni plakati, a otada joj nijesu ni govorili ništa.

Jesenski dani, svi jednako tmurni, izmicali jedan za drugim i donosili samo sve novu vodu u dragu, pa nije više bilo ni jednog mjestanca suha u tim namastirčanskim kućicama, punim dima i mirisa mokre slame. Po takim danima, kad bi Boja uvidjela da nema više šta u rođenoj kući da uredi, sjela bi šiti ono nešto platna što joj otac za »ruho« kupio, pa ga šila tako polagano kao da čeka neki spas od toga da ga sašije što kasnije.

U tom bi je poslu našao i Ilijica koji put, ali ne bi sio kod nje, već stao gledati nježno djetinje lice i tanke prstiće što podrhtavaju provlačeći iglicu kroz žućkasto i debelo platno.

Stao bi joj pripovijedati o koječem što je čuo u Drazi, ali ne o njima dvoma već o stvarima što su namastirčanima svaki dan potrebne. A Boja bi samo potvrđivala glavom i očekivala hoće li je on što drugo zapitati, jer je mislila da bi mu mogla i znala reći nešto - nešto što se ne može reći, jer je to bilo samo ono polagano, polagano šivanje u čemu je očekivala svoj spas.

Ilijica je ćutio da bi mu ona mogla nešto reći što se tiče njih dvoje, ali nije smio da pita jer se bojao onoga što bi mu ona rekla.

Boja bi gdjekad i podigla duge trepavice prema njemu, zatim ih odmah i spustila na svoje ruho od žućkasta i debela platna.

Uto bi došao i Joviša, a Ilijica bi ispod kabanice izvadio buraču s vinom, pa bi odmah tu, na kom žrvnju, sjeli piti dok bi teklo, a kasnije bi zajedno pošli k starom Petrasu u krčmu, jer su sad on i Joviša bili opet dobri prijatelji.

Kiša sve jednako curi, a mutna Sitnica šumila i drmala starim mlinom, pa bi Boja opet ostala tiho roniti suze i napokon bi zaspala sa svojom bijelom, djetinjom glavicom na tamnom perdu i s pritvorenim usnicama.

I toliko je bilo tih jednakih večeri one jeseni!

Napokon se stala miješati jesen sa zimom i prve pahuljice snijega motale se među kapljicama kiše studene i sitne.

Zaređali pirovi, a kroz okanca namastirčanskih kućica grmjele kubure, i jeka tutnjila dragom kroz zrak pun vlage i mirisa gnjilog lišća. Slavili se pirovi, pa se i razišli.

Namastirčanski jedri momci ljubili svoje djetinjaste ženice, iz početka burno, mahnito i divlje, a petnaestgodišnje nevjestice drhtale u njihovu snažnom zagrljaju. A ti bi plašljivi drhtaji užegli još vrući plamen u žilama tih kršnih gorskih momaka, pa bi čvršće privijali ta mlada tjelesa na svoje prsi kao da hoće iz njih ispiti sav svježi i mirisni život do zadnje kapi.

Od obilja i mirisa kasne jeseni opili bi se ti čili ljubavnici, pa što bi jače hujila jugovina udarajući krupnim i studenim kapljama vode u njihove niske krovove, sve bi vatrenije mladoženje u Drazi ljubili te rumenkaste i nedozrele djevojčice.

Pa kad bi napokon u tim mladim, ali zdravim i punokrvnim tjelesima pod žarkim cjelovima pjanih muževa stala također plamtjeti ljubavna vatra, - ljubili su jedri namastirčanski momci sve burnije, u tim mutnim jesenskim noćima.

Istom kad bi petnaestgodišnje nevjestice stale nemoćno obarati svoje glavice pa složenim rukama na krilu i krotkim pogledom umorne djece tišale svoje gospodare, počela bi ljubav tih zdravih i mišičavih momaka postajati sve blaža.

Pilo se vino i prolijevalo, pjevalo se pa i promuklo; tutnjila draga i tutnjila, pa se i stišala, samo Sitnica nabujala pa šumila jače, a i mećave učestale zavijati kroz dragu. Sad je ta draga ukočena i bijela, bez žutozelenog svjetla sunca na zalazu, bez lišća i treptavih sjena i bez bijele, mirisne zelenkade.

Mete, mete snijeg, a Draga od tutnjave, zvona i pjesama opet oživjela: Božić!

Pilo se vino i prolijevalo, pjevalo se pa i promuklo; tutnjila draga i tutnjila, pa se stišala.

Ptice se zavukle u šuplje panjeve po obroncima drage, a samo gdjekoji gavran borio se s burom i katkad povirio u škrape s mutnom, smrznutom vodom.

U kućicama namastirčanskim gorjele vesele vatrice, i zaređale priče o okamenjenim kraljicama i topcima u tamnom jezeru, te pjesme o razbojištima punim krvi i rana i o svatovima s ugrabljenim djevojkama.

U Petrasovoj krčmi samo po danu vike i igre, a uveče tišina bez priče i pjesme. Izmjenjuju se na Ilijici mrki pogledi, a on bez riječi i kao krivac pognute glave korača po tamnim kutima stare krčme.

Ta Muljika već mjesec dana samo leži i leži, ne tuži se da je što boli, ali s postelje ne može i samo gucne koji put vode s vrelašca.

Zvali su i Musu, ali Musa znade liječiti samo rane od bovanica, koca ili noža, pa ne zna što je Muljici.

Svima je već dodijala, samo Ilijica zaplače kradomice kadikad, a stari mu Petras veli: - Neće ti tvoja lasica umrijeti, ne boj se; samo će ti tako ležati dok ne ostariš, a raditi neće ništa!

No nije pogodio.

Prošla su još samo dva mutna zimska dana, a treći osvanuo tih i vedar, pa su kosi traci sunca bez topline obasjali po vrhu bijelu i smrznutu dragu.

Ti su isti traci osvijetlili, u tamnoj sobi iza krčme, i niski krevet Bojin na kom je ona, s tankim skrštenim rukama, osvanula bijela i hladna kao latice zelenkade.

Sjutradan su pronijeli Boju pokraj dražice u koju je livadica htjela od namastirčana sakriti svoje šarene cvjetiće, u grob, iza stare crkve, što su joj ga namastirčani u smrznutoj zemlji iskopali. A iskopali su ga baš uz onaj u kom je počivala njezina mati, sestra onoga kaluđera od mora.

Istom što je grob mlade Boje bio zasut, stadoše ga tiho posipati i pahuljice snijega s neba jednaka i siva. I padao je, padao tiho snijeg još i onda kad je svuda nastala noć.

Već su se i sve vatrice po kućama zapretale, a snijeg sve zasiplje stari mlin, u kom je Boja odrasla, kao i njezin novi grob pod bukvom iza crkve.

A oko mlina sve hoda stari Joviša jer mu se u pustu mlinu ne da sjediti, i sve dozivlje Boju.

Lepršaju pahuljice u tihoj noći i hvataju se mlinarove kose i brkova, a on sve hoda oko staroga, pustog mlina, po mekom snijegu.

- Bojo! mila moja, oprosti! - čuje se kroz šum Sitnice i drhtanje vitla pod vodom.

- Bojo, janje moje malo! - zove tiho Joviša kroz sve gušće pahuljice snijega, a voda šumi i klopoće ispod staroga, pustog mlina što je zarastao u tamnozelenu mahovinu i po krovu.

Savremenik, 1906.

Duga

Odozdo rijeka Glibuša a odozgo klisure zarobile malu varoš Čardake na strmu obronku.

Gore na klisurama počivala stara zapuštena tvrđava sredinom se penjali zbijeni i ukočeni čardaci u nepomičnu usijanu zraku posljednjih ljetnih dana, a dolje modra i tiha Glibuša pokraj livada i trstike: sve pritisnuto vidljivim sivkastim uzduhom i snom.

Ali malo dalje, u brežuljastu polju, veselo tekli bistri Glibušini pritoci, pa u vlažnu i toplu zraku šumio bujan život krepka rašća, životinja i zaposlenih seljaka.

To je polje Lug zvano, sa žutim i tamnozelenim plohama kasnog kukuruza i trstike, sivkastim strništima i srebrnkastim sjajem ovdje - ondje razlite Glibušine vode.

Toga je ljeta sunce neobično dugo i žarko sipalo sjaj i toplinu na Čardake i Lug, na Glibušu i njezine pritoke. No što je silno sunce više razvijalo obilja i sreće u Lugu, to su Čardaci pod njegovim božanskim zrakama postajali sve ukočeniji i tiši: varošani su se posakrili u svoje kamene kuće usječene u hrid da prospavaju to žarko ljeto. A sparan i težak uzduh cijedio im mrtve kapi znoja koje nije pilo žarko sunce već bi natapale klonula tjelesa i uspavljivale zadnje sile u njima.

Tako su Čardačani svakoga ljeta probavljali masne objede te čekali večeru i već misleći da s njima sva priroda pod suncem spušta klonula uda.

Samo njihovi dječaci, mali Čardačani, smjeli su se pržiti na suncu i hladiti u mlakoj Glibušinoj vodi ne čekajući večer kao njihove sestre.

One su morale čekati zalaz nemilog sunca da s majkama prošeću po jedinoj čardačkoj ulici i tako pokažu nove i svijetle opravice. A dotada su morale ležati da im lišca ostanu nježna i bijela kakva moraju da budu u gospodskih djevojčica. Ali je dugo, dugo to ljetno popodne u Čardacima, a tišina i mrtvilo čini časove još duljima - i onima što se valjaju u tešku i nemirnu snu, kao i djevojčicama što na gdjekojem otvorenom prozoru, goloruke, prisluškuju dalekom šumu u Lugu.

Tako je i Serdarova kćerka Srna svakog popodneva, oslonjena glavicom na ruke, stajala na prozoru najveće kuće u Čardacima.

Sa prozora na kom bijaše Srna, vidio se velik komad polja u tankoj maglici kroz koju je ona gledala svijetlim i raširenim zjenicama.

U istoj su sobi spavali Serdar Janko i gospođa mu Emilija, dok je njihova jedinica Srna gledala sa prozora žarko ljeto udišući stotine mirisa i slušajući tisuće glasova što su dopirali kroz nepomični uzduh.

Nije baš da joj je bilo ime Srna, već Brunhilda, no tako su je odmila prozvali Čardačani ne nalazeći u njezinu krsnom imenu onoliko čara koliko majka Emilija. I lijepa bijaše Srna, vitka i visoka, a kose do ramena kao ugašeno zlato, pa vlažne i meke baš kao svila na kukuruzima u Lugu.

Pa koliko je bila vitka, tako je hitro i skakala, da bi svak, čim je vidi, pomislio na srnu makar i ne znajući kako je zovu. Žarke joj oči tako su se sjale te bi mislio da su za sve prije nego za san. A bilo je samo deset godina toj Srni.

Kad su joj roditelji zaspali, digla se tiho i oprezno kao mačka pa se naslonila na prozor da gleda, miriše i prisluškuje raskošno ljeto.

Znala je da kasnije mora dugo s majkom moliti, pak obući jednu od svojih laganih ali tijesnih opravica i poći na šetnju među majkom i ocem kroz dugu i prašnu ulicu na dnu Čardaka. A iz te se ulice nije vidio ni Lug ni Glibuša sa svojim pritocima.

Zato je Srna i voljela to žarko popodne nego večer, pa je sa čežnjom slušala veseli žamor dječaka dolje u Lugu među rakitom.

Neka joj silna radost podiže prsa, a usta joj se kao cvijet na suncu otvoriše da zapjeva, ali se obazre u sobu i uzdahne.

Znala je da mora mirovati, čekati molitvu i večernju šetnju prašnom ulicom, pak opet molitvu, pred slikama, svijećama i umjetnim cvijećem.

Ipak je Srna bila češće vesela nego tužna, pa je mnogo put nad mirnim Čardacima zatreptjela njezina zvonka pjesma. A pjesma je njezina bila tako mila i slatka da bi sva ostala djeca zašutjela kad bi ona pjevala.

Nije da bi ona pjevala što drugo nego i ostali u Čardacima. Ali je njezin glas bio taki da bi se uzduh napunio zdravljem, mladošću i ljepotom od njezine pjesme.

Pa bi se i Srna obveselila svom glasu i zapjevala još slađe, a radost i sreća rasla sve više u njoj i oko nje. Tada bi potrčala k roditeljima da pogleda je li i do njih doprla ta sreća. No radost bi i pjesma u Srninim prsima zamukla čim bi ih vidjela.

Serdar i Serdarovica mislili su da se ne pristoji njihovoj kćeri kad mu drago pjevati i koju god pjesmu, zato što je bila žensko i zato što još nijesu kupili glasovira.

A radi toga što je bila žensko, kratili su joj mnoštvo stvari, pa i stoga što su bili bogatiji od drugih.

Majka i u polusnu opazi na prozoru djevojčicu.

- Brunhilda!

- Brunhilda! - ponovi za njom kao jeka otac.

- Past ćeš sa prozora, Brunhilda!

- Pa još si goloruka! Je li te ko vidio, Brunhilda? Kakva si to ti djevojčica!

- A je li na tebi sunce? Bože sveti, brzo unutra, Brunhilda.

I tako je Srna slušala svaki dan bezbrojne opomene za svoju lakoumnost, osobito kad bi htjela da učini nešto što se dopušta samo dječacima.

Srna ne samo što je lijepa već je i zdrava kao zdrav dan. Sve je iskrilo i vrelo u njoj. Ipak je ona morala svako jutro i svaku večer gutati kojekakve trave i ljekarije, a gospođa Emilija govoraše: »I moja je baba i mati pila, a ja ih i sad pijem. Valja da čuvaš zdravlje jer ti nijesi nikakav dječak. Njima ne može ništa biti. Ti valja da se čuvaš... i Bogu da se moliš«, završila bi uzdišući.

Pa uza sve te trave i ljekarije Srna nije oboljela, samo bi joj se grstilo kadgod.

Ali i jesti nijesu joj nikada do sita davali: »Dječaci mogu žderati koliko hoće. Oni treba da budu veliki i jaki, a ti moraš biti tanka i vitka.« - »I ne smiješ trčati jer se to djevojčici ne pristoji.« - »A mogla bi pasti i nagrditi lice«, govorili su naizmjence Serdar i Serdarovica.

Srna skoči s prozora i stane onako goloruka i slabo odjevena nasred sobe. Opojena mirisom i glasovima daleke prirode, ćutjela je u svojim tankim mišicama kako struji radost i

snaga, ali odmah spusti svoje gole ručice da čuje kišu opomena i prijekora. I u kući je silno mirisalo, no to bijaše miris ljekarija, tamjana, znoja i uljenih svjetiljaka što su gorjele pred ikonama. I taj je miris bio opojan i jak, no sjećao je na bolest, starost i smrt, a miris iz Luga gdje su pjevali dječaci, budio je radost i život.

Srna je sve to u svojoj dječjoj duši ćutjela, ali mislila nije ništa. Tako je njoj bilo u roditeljskoj kući svaki dan i ne samo ljeti.

I ovaj put navriješe Srni na oči krupne suze, a cijelo joj vitko tijelo drhtalo.

Pa nije ona ni bila kao druge djevojčice što su, pače ni kao dječaci. Svaki je to znao i nijesu joj proricali dobra.

Bila je Srna kao vatra živa i govorila katkad čudne riječi koje se od druge djece čardačke nikad ne čuju, niti su ostale djevojčice imale njezinih želja. Ona je htjela da se na jablan penje, da prepliva Glibušu, da trči na konju, da se potuče s dječacima - i stotinu drugih čudnovatih i strašnih stvari. Jedan put se pače dočepala i očeve stare puške, pa ko zna što bi se dogodilo da joj ne oduzeše. I zato su roditelji strogo pazili na nju pa joj ne puštali ni onoga što su druge djevojčice smjele. »Što će svijet reći« i »mlada se šibica savija«, govorila su mrko-tužna lica Serdara Janka i gospođe Emilije.

Serdar Janko bijaše najbogatiji Čardačanin, a Srna jedinica i najbogatija baštinica u Čardacima. Ali, kakva bila da bila ta Srna, ljubila je svoje roditelje i bijaše joj drago da se o njoj dobro misli.

Zato sada i stajaše nepomično nasred sobe, jer da je progovorila ili se makla, bojala se da bi time roditelje rasrdila još više.

Iza običnih prijekora i opomena obukoše joj kućne haljine, i svi se spreme na popodnevnu molitvu gdje je Srna dugo ponavljala sveđ iste riječi.

Moleći, mislila je na dječake koji su još i sada skakali dolje po livadama među vrbama i rakitom. Zatim je gledala bez svijesti na oltarić što ga je sama nakitila, svraćajući oči sad na plamenove malih svjećica a sad na mrtvo cvijeće među njima.

Ritmično moljenje ugodno joj uspavalo sav onaj nemir i želje što joj ih žarki ljetni dan ustalasao u duši.

A iza svjećica i umjetnog cvijeća napokon se ukažu Srninim očima malene ravne livadice, a na njima povaljani dječaci sa dugim i lisnatim jablanovim prućem u rukama. Oko njih su šumili Glibušini pritoci kao molitva iz stotinu dječjih grla, pa je sva ta slika postajala sve čudnija i ljepša. A Srna je i dalje ustima izgovarala svete riječi glasom zvonkim jer drugog nije ni imala.

Napokon su je, dok se kolebala na utrnulim nožicama utegli u žućkastu odjećicu, namirisali i poveli među sobom u šetnju kroz prašnu čardačku ulicu.

Tuda su polako prolazila varoška gospoda i gospođe klimajući jedno drugome glavom na pozdrav.

U toj je ulici jednako zagušjivo i sparno kao i u onim sobicama gore pod bedemima, samo što se tuda mjesto mirisa uljenih lampica širio obilan vonj mosta.

»Klanjam se!« - »Moj naklon!«

»Sluga pokoran!« - »Dobar večer!«

I tako su jedno mimo drugo prolazili tiho i polako izmjenjujući gdjekoju riječ i vukući za ruke svoje djevojčice. Gospoda su katkad skidala šešire, a gospođe naklanjale glavu držeći rubac na ustima i nosu da ne udišu prašinu.

A u neko doba vragoljasti dječaci, vraćajući se s livada k večeri, stali su dizati silnu prašinu jablanovim i vrbovim granjem. Začas je sve oživjelo od usklika i pitanja, a zatim se nastavi šetnja jednomjerna i ozbiljna.

Kad je mjesec zavirio u duboku ulicu, značilo je da je već prošao deseti sat, pa se stadoše pomalo i lagano razilaziti kao što su i došli.

*

A mjesec je već odavna punom svojom svjetlosti obasjao cio Lug nad kojim je sa brda pirio hladan vjetrić blažeći opojni miris zrelih kukuruza i livadnih trava.

Djevojke i nevjestice u bijelim košuljama, zavrnutih rukava, istom su dolazile da po hladovini žanju dozrele kukuruze, i započinjale s pjesmom na ustima blijeskati srebrnim, na mjesečini, srpovima. Jedri su momci trpali na kola požnjevene trstike s teškim klipovima, a drugi hvatali volove po livadama da ih ujarme. Tu i tamo pucketale vesele vatrice na kojima su hrpe bjeloglave djece pekle sočne klipove.

Pjesma, dozivanje pa zvek jasnih bronca i šum vode slijevali se u jednu pjesmu jednoličnu ali čarobnu kao i mjesečina sama.

I što su sjene brežuljaka po njivama i livadama postajale kraće, razvijala je ljetna noć u Lugu sve više svoj čar budeći u prostim dušama mlade čeljadi nejasne želje.

II.

Dani postajali sve kraći, a obilni i kratki pljusci kiše rashladili zemlju. Nastajala šarena jesen kad Lug opusti, a brežuljci njegovi ožive veseljem i vikom. Tada se Glibuša razlije po njivama i livadama, dok se humci zakite žutim i rumenkastim lišćem loze među kojim proviruju puni grozdovi.

Ljudi ne pamte tako obilne i rodne jeseni. Pa i u svemu drugom bila ta jesen čudna.

Golema zvijezda repača svake noći krasila južni dio neba, pa mjesto da donese rat, glad i kugu, donijela svako obilje u bijela selašca oko Luga.

A još se nešto te jeseni dogodilo čudno: jedne ljetne večeri nebo se rastvorilo više stare tvrđave! To bijaše tako rumenilo i taki sjaj, da se ni kazati ne može. Ukazali se rajski dvori, ali samo dok bi nekoliko puta trenuo okom.

A kad se nebo rastvori, dosta je onaj čas zapitati u Boga što mu drago, a već imaš. Samo treba reći brzo i da ti pane na pamet upitati zgodnu stvar.

Tako su pripovijedali da je kći kovača Miće kad se nebo rastvorilo, htjela zapitati veliku sreću, no u brzini viknula:

»Daj mi, Bože, veliku vreću!« - a vreća - bub! - s neba preda nju. Kažu da veće vreće nigdje nema.

A poljar Sinovko sa Buline glavice zaželio veliko blago pa zapitao veliku glavu - i glava mu buknula ka var'ćak. Ništa ga ne boli, ali glava postala veća nego ičija u selu.

Više ih pitalo ovako i onako, no nikomu da je pošlo za rukom upitati pravu stvar.

Isto kao u luškim selima, tako se i u Čardacima govorilo o tim čudesima mnogo, a nije bilo čuda u koje se ne bi vjerovalo. Ta starci i starice pripovijedahu i čudnijih stvari, i samo ono što su svojim očima vidjeli, pa što bijaše nekad, moglo bi i sada.

Kišice učestale, a sunce iza njih veselo sjalo i oživljavalo još ljepše one tisuće boja na lišću vinograda i voćnjaka.

Trganje već je dovršivalo, a selima se širio opojan miris zgnječena grožđa. Sve nekako od obilja nabujalo, pa se i ljudima činilo da im je u mišice prispjela neka nova snaga i moć.

Jednoga takog jasnog sunčanog dana odlučiše Serdar i Serdarovica da će sa Srnom u vinograde na Marčinkovoj glavici gdje se najkasnije trgalo samo bijelo grožđe.

Ta je Marčinkova glavica uru od Čardaka, po dnu obrasla starim vinogradima a po vrhu mladom šumom. A ta je šumica bila puna siromašnih kućica najsiromašnijih u svemu Lugu. Gdje jedna, gdje više njih pušile se kroz ševarate krovove puneći svu šumicu oštrim ali ugodnim mirisom vlažna dima. Vidjelo se odmah da gospodari tih kućica nijesu bili gospodari i tih starih vinograda s bijelim grožđem.

Marčinkovi su bili siromašni ljudi koji su se hranili sa nekoliko siromašnih njivica za glavicom, a vinogradi su bili čardačkih trgovaca ako i ne od davnine.

Ti su Marčinkovi bili na glasu radi kljaste Save koja nije ni jedne imala ruke, a bila taka vezilja, da je nema gdje se god čuje našega svijeta.

U čardačkoj su krajini žene i djevojke na glasu sa sitna i lijepa veza, ali ni jedna, ni izdaleka, ne veze tako krasno kao ta bezruka Sava.

Nije baš bila bez ruku do ramena, nego bez prstiju i dlana sve do zašaktica, a to je za vezenje kao da ih i nema.

Dok je bila mlada, lijepa je cura bila ta Sava. Može biti da nije ljepše bilo ni u svem Lugu, i mnogi je momak požalio njezinu sudbinu. I pametnica je bila, da te u čudo natjera kad govori, ali eto ruku nije imala, a siromašna da ne može siromašnija.

Ona i ne zna kad je izgubila ruke: odgrizla joj ih svinja dok je još u kolijevci bila i dok je njezina majka trgala bijelo grožđe čardačkim trgovcima.

A Sava je ostala živa i živi eto otada već dvadeset i petu godinu.

Kad je došla na razum, zamukla je Sava, a prije bijaše tako vesela i brbljava. Samo je gledala kako joj drugarice šiju i vezu, te plakala i onda kad joj se ne bi rugale. No bila je u nje neka strina, dobra duša, pa je tješila i pomagala joj u sitnim poslima.

Ne zna se kako, te Sava kad joj bilo šesnaest godina, stala šiti pak i vesti. Prve su njezine radnje bile kao u djeteta od tri godine, ali u dvadesetoj godini stala vesti tako da su i gospođe iz Čardaka dolazile gledati to čudo.

Tako je Bog nadario!

Pune četiri godine mučila se Sava svojim batacima i zubima s poslom pa ga suzama zalijevala. I po noći ustane pa kod uljenice veze i veze. Sva se zgrčila vezući, a mlado joj lišce došlo ozbiljno i mrko.

No kad je stala slušati oko sebe pohvale i čuđenje, razvedrila se, i tamne joj oči stale opet sijevati milinom i dobrotom. Neke je zime nestalo i za cijelu je godinu nije bilo.

A tada se povratila s djetetom u naručju, te sada ne veze nego sve njeguje i ljubi svoje dijete. Ne plače, ali je tužnija i mrkija nego prije, a na licu joj se vidi da suza u nje više i nema.

Govorilo se i govorilo i to i ono, ali prave istine nije niko znao. A Sava muči, pa muče i njezini stari - bit će da su i oni čemu krivi.

Sad Sava bježi od svijeta, zakloni se sa svojim djetetom gdje god u grmlje pa mu pjeva i razgovara se s njim. A njezino je dijete tako lijepo da bi ga svako grlio i ljubio, no ona ga ne da iz svojih kljastih ruku.

I tako je Marčinkova glavica izišla na glas i dalje od Čardačke krajine.

Baš na tu se glavicu uputiše Serdar i Serdarovica sa svojom Srnom da kupe bijeloga grožđa od koga je Serdar mislio da učini bijelo vino jer je u drugih Čardačana bilo samo crvenoga i crnoga.

Bilo je vrijeme prvih jesenskih kiša kad se mutni i tužni dani izmjenjuju s vedrim i veselim i kad nas sve okolo sjeća proljeća što zlatnim i jasnomodrim bojama šara obzorje, a nježnim zelenilom brda i polja.

I baš je taki zlatan dan bio kad su oni pošli.

Išli su i išli poljskim putima među brijestima i jablanjem a s njima i debela udovica Klara, gospodarica onih vinograda gdje se trgalo samo bijelo grožđe.

Ta je Klara bila dobra i mila žena, nimalo slična gospođama čardačkim, pa iz Čardaka nije ni bila. Muž joj je davno umro, te s ono vinograda gojila dva sina negdje u školama. Ljubila svakoga bez razlike, a naduvati se nije znala.

Tako je dobra bila, pa sretne li prosjaka ili vidi bolesnika, malo što ne zaplače. A i nju su svi ljubili: pogledaš je, pa ti je već srcu prirasla.

Idu oni i idu, a Srni se sve iskri od radosti pred očima. Udovica namolila Serdarovicu i Serdara da taj dan puste naskakati se Srni: ionako je niko neće vidjeti.

Molila i molila ona, a Srna trčala i trčala sad pred njima a sad iza njih i zavirivala u svaki grm i pod svaki kamen, pa joj se činilo da i nije na ovom svijetu.

Prije je mislila da je ona jedno a Čardaci drugo, a sad je ćutjela da je i ona i sve ostalo oko nje jedno te isto.

Htjela je da zagrli i jablan i potok i kamen na kojem je počinula, i da se zarije u vlažnu zemlju. Ali nije imala kad već je neprestano trčala da sve vidi, i stajala svaki čas da prisluškuje.

No kad se jednoć zadihana povratila k roditeljima, čula je udovicu da im govori: »Grehota što vam nije sin!«

Srna u taj par nije razumjela tih riječi, već je iznova poskočila pred njima u taktu: - Greho - ta - što - vam - nije - sin! - Gre - ho - ta - što - vam - nije - sin!

Ali se ujedanput zamislila i stala mirno hoditi držeći udovicu za ruku.

Još su malo hodili i popeli se kroz vinograde na Marčinkovu glavicu. Tu se Srna i grožđa nazobala.

Krasno je bilo gledati pod tom mladom šumicom više vinograda u kojima se ovdje - ondje viđali trgači: djevojke i djeca.

Serdar i Serdarovica odoše u vinograde trgačima da izabiraju grožđe, a udovica sa Srnom stade tražiti kljastu Savu ne bi li joj pokazala svoj vez i svoje dijete.

Dugo su je tražili dok je nađoše na maloj ledinici okruženoj grmljem jorgovana i zovine.

Krasno je tu moralo biti u proljeće.

Kod nje je, blizu, bilo još nekakve dvoje djece i njezino malo dijete u naručju, zdravo i nasmijano.

Kad se udovica javila, diže se Sava i stade nijemo gledati zemlju.

Imala je zagasito, duguljasto lice, još svježe i u taj čas mirno i spokojno, pa bi ga mogao dugo i dugo gledati i bivalo bi ti sve milije.

Sava podigne svoje duge i mrke trepavice te mirno i bistro pogleda u gospođu Klaru koja je očima punim suza gledala sad njezino dijete a sad njezine kljaste ruke. Kad im se pogledi sretoše, obadvije se kroz suze nasmijaše jedna drugoj i sjedoše mučke na vlažnu ledinu. A Srna sva uzbuđena i blijeda nije svraćala očiju sa Savina lica. Ono se Srni pričinjalo tako plemenito i anđeosko kakvo još nikad nije vidjela.

Bilo je nešto malo iza podneva, i sunce je u obilju sipalo sjaja i topline na luške brežuljke obrasle vinogradima i mladom šumom.

Veliki, no rijetki oblaci stajali mirno, obrubljeni modrinom, zlatom i jarkim rumenilom, pa cijelo nebo bilo baš onako kao što ga slikaju oko glava svetačkih.

Otale se vidio i velik dio polja skupa s rijekama Glibušom i njezinim mnogobrojnim pritocima što se gdjegdje pretvarali u ševarate bare, ljeti pune žaba i visoke trstike a zimi srebrnih, ledenih ploča ili beskrajne vode.

Sva ta ledinica na kojoj su sjedile, bila pokrivena laganim modrim dimom što se dizao iz hrpe vlažna granja i lišća i što ga ono dvoje djece nabacalo na nešto žerave u kutu te sakrivene ledinice.

Pa i na više mjesta bilo malih, okruglih crno-žutih prostora, sve nedavna ognjišta Marčinkove djece što su se tu grijala i pekla kukuruze te lijepe, pozlaćene jeseni.

I nije prošlo mnogo vremena, a Savi se srce pred udovicom rasplakalo, pa sve kazuje i kazuje kako nikome dosad onako nije kazivala.

III.

U mog je ćaće bilo, a i sada je, osmero djece, a ja sam najstarija osim Marte što se udala davno. Imamo u svemu dva dana oranja i nešto ovčica, pa siromaštvo veliko - i da ćaća štogod na nadnicu ne izbije, od gladi bismo umrli.

A meni, gospojo moja, evo vidiš... odgrizla prasica ruke pa nijesam mogla ništa. Svi se muče i trude, a ja samo jedem i sjedim, i srce mi pucalo.

Dokle ću ja to samo ovako sjediti? Znala sam da se nikad udati neću... ta šta će kome čeljade bez ijedne ruke!

Moj ćaća bio čovjek zdrav i jak, i radio bez oduška i štedio što se moglo više, ali kruha u kući nikad dosta.

Naše bi ga njivice nešto dale, a njegove nadnice i trostruko, ali osam žrvanja mljelo od svanuća do noći što bi on skupio.

A ne bi li mogla i ja barem štogod pokušati - mislila sam.

I moja pokojna strina, Bog joj dao duši, stala me pomagati i tješiti, pa pomalo, kroz nekoliko godina, stala i ja šiti, vesti, isto kao i moje druge što su ruke imale.

Iz početka se pomagala svakako, a kasnije mi lako išlo da ne znam ni sama kako sam to naučila.

Evo, i ovu sam košulju ja vezla... Rekoše mi da se ovakoga veza neće naći u svoj crkvi.

Pogledajte slobodno... Ali sada ne vezem više, a da je koja sreća, da nijesam nikada ni izučila veza - od njega sva moja nesreća!

Udovica i Srna samo sjede i slušaju, a malo dalje, u valovima plavoga dima, ležala potrbuške ona dva dječaka, oba debela i bjeloglava.

Stariji je kadikad okruglim obrazima duvao u nevidljivu žeravu dižući pahuljice sivkasta luga što im opet padale po kosama kuštravim i žutim.

Bila su to braća Savina.

»Sad ćete čuti, gospojo, kakvu mi je nesreću donio moj vez!

Iz početka bilo dobro, i ja sam zarađivala, pa bilo u kući svima bolje. Cure i nevjeste donosile rada i iz drugih sela, a s radom i žita i brašna i vune - kako je koja imala.

Pa ostanu neke i po vas dan da gledaju kako to ja bez ruku radim: samim ovim dvama batacima i zubima!«

I Sava se nasmije, a udovica i Srna samo su zadivljeno gledale njezino milo lice i slušale tihi, meki glas kao da potočić teče kroz rakitu.

»Sve je dobro bilo dok jednog dana ne dođe naš pop, pa nikad da se načudi mom vezenju. Gleda i gleda kako ja vezem i nikad se nagledati.

- Da ti pođeš u grad, ćerce - veli - došlo bi svijeta gledati ka mravi... pa da svak dade banicu ko vidi, bilo bi novaca kao pijeska.

Dobro je on govorio, ali se meni ne da. Ja okrenula u plač, a on sve jednu te istu.

Stao govoriti i mojim starima sve o nekim pustim novcima, a oni kao ludi, navalili na me: - U grad, pa u grad! - kako im je nevolja i potreba bila dodijala.

Ja se otimala dok sam mogla, no najposlije odem.

Ćaća me namjestio u neke gospoje - Lukra se zvala - a imala dvije sobice pri zemlji i veliku avliju. To je bilo dolje u gradu a blizu mora.

Svaki mi dan uzimala deset banovaca, a meni priticalo dvaput toliko, tako je mnogo svijeta dolazilo gledati kako ja vezem.

A svak je banovac davao drage volje, samo da vidi.

I ono što bih navezla, prodavala sam skupo, sve se otimali da ko šta kupi iz moje ruke. A vezla sam svašta što je god gospojama služilo. U nas se i ne veze onakih stvari.

Skupila ja novaca dosta, a moj ćaća govori: - Kupi, kupi još, neka stoje u tebe. Kuću ćemo načiniti pa kupiti zemlje i blaga.«

Ali je drukčije htjela moja nesreća. Stao dolaziti u gospoje Lukre neki momak, rođak njezin, a meni se činio dobar i... a ja nijesam slutila ništa zašto je on vazdan kod mene.

On i Lukra sve se nešto dogovaraju, no meni ništa ne govore, već sa mnom kako ne bi ni sa kćeri ni sa sestrom.

Kasnije sam saznala.

Sjedi on tako kod mene svaki dan i svaku večer, a sve me očima proždire.

Stao mi pripovijedati da dućan nekakav ima i da bi se ženio kad bi imao dobru i dragu curu...

Slušam ja, a pred očima mi se magli.

Ne znam što ću, ni koga bih pitala, a svi što k meni dolaze, nagovaraju me da pođem za nj. Ja na ruke svoje nijesam više ni mislila.

I on odraža meni, neću vam kriti, lijep je i kršan momak bio, i ja poručim ćaći da dođe.

- Tako i tako - velim ja njemu.

- Pođi - govori mi i on - mi ćemo se proći kako mu drago, neka je samo tebi dobro. Bit ćeš gospoja... Bog uzeo ruke, a dao sreću - veli.

I mi se vjenčamo, a ja mu dadem, Marku mome, sve šta sam skupila. Drukčije nije htio, a bilo je mnogo novaca tada u mene. Samo što sam kriomice ćaći dala šaku banica kad je odlazio...«

Nešto kriknu, i svi se obazreše naokolo, ali nigdje nikoga, samo što jato ptičica, njišući se, proleti kraj ledinice pa iščeznu u već otrganom vinogradu.

»A sada... okrenu naopako za me. Moj Marko se nastani kod te svoje rodice Lukre, moje gospodarice.

Dućana u njega nije ni bilo, pa i ništa drugo. Sama ne znam čime se onako lijepo oblačio, bio je uvijek ka slika.

Dok je novaca u nas teklo, hajde, hajde, no kasnije ni spavati nijesam smjela već sve vezi i vezi, dan i noć.

Sve mu se činilo malo koliko dobijem, pa sad veli: - Ne radiš! - a sad da ćaći novce šaljem.

A sam radio nije ništa već se koji put i nasmije gledajući kako ja ovim jadnim rukama vezem i prihvaćam iglu.

- Zato te je i uzeo da mu radiš - veli Lukra, rodica njegova - ta ti si kljasta vlahinja!

A kljastom vlahinjom svi su me zvali u gradu.

Ja sam ga samo grlila i ljubila plačući, i nudila mu sve što je bilo, no on se otimlje i gadi na moje kljaste ruke. Pa nijesam mu ni davala, sam je uzimao kako je htio, meni nijesu ni služili ti novci.

U jesen se rodi ova mala, a kasnije ga nijesam ni viđala već bi mu Lukra dodavala što bi mu služilo.

Tada sam dobivala malo jer bi se zabavila oko male, kad eto ti ga jednu večer strašno vesela.

- Zbogom - veli mi - ja sam našao službu u dobra gospodara. Radi kako znaš, a mene ne traži!

Ja ciknem i pokažem mu dijete, a on meni: - Lijepa li djeteta! Ženskomu se ni Bog ne veseli. Eto je samo tebi... - i šta ja znam što je govorio. Nije se sigurno bojao Boga«.

Plakala sam i plakala nekoliko dana zasebice, a kad sam oboljela... nekaka bolest došla na me.... skupim svoje stvarčice i evo me opet ovdje na Marčinkovoj glavici.

Sad ne vezem, pravo mi se gadi na taj vez!«

U polju se začu šum, mukao i dalek.

To je zamah jesenskog vjetra zašuštio kroz jablanje i vrbe u polju.

Udovica je sjedila kao kamen, a Srna se digla sva uzbuđena, blijeda i zažarenih očiju gledajući u Savu i njezino dijete.

- A ljubila sam ga - reče opet Sava - da i sad kad mi na pamet dođe, zaplačem. Sve mi se čini da će doći otkuda k meni.

Klara joj prihvati malu i stade je grliti kao da će je braniti od koga:

- Tako je Bog dosudio nama ženskima - reče joj valja da trpimo zlo koje nam pošalje.

- A da nijesam bila žensko, pa sve što nemam ruku, ne bih bila ovoliko isplakala, niti bi mi živjeti ovako omrznulo. Vidjela sam kako se nebo rastvorilo, pa isto nijesam ništa

upitala. Sve kad bih znala da bi mi Bog dao, ne bi ni ruku više zaželjela. Što će mi sad i ruke? Moja je sreća svršila davno!

- Nijesi je nikad ni imala, kćerce, dok si se žensko rodila. I ja sam se dosta napatila i kao žena i kao djevojka, a o sada i ne govorim!

Mukao grom zatutnji po nebu, ali zato sunce zasja još veselije i življe po Lugu i selašcima oko njega. Samo se nad njima počeli spuštati plavi pramovi kiše, iz oblaka već tamnijih i nižih, ali jednako obasjanih suncem sa zapada.

Sava se zagleda u polje i uzdahne.

- Pogledajte lijepe duge, kolika je! - reče. - U nas svi govore, da kad koja curica protrči ispod duge, pretvori se u muško. Tako sam još od djetinjstva slušala. Samo ne znam može li se i protrčati ispod nje.

- Ja mislim da može - reče udovica. - Zašto se ne bi moglo protrčati? Ali ne znam bi li se u muško pretvorila sve kad bi i protrčala. Bit će da se tako govori.

- Samo se male curice mogu u muško pretvoriti kad ispod duge protrče. Ja sam to znala, ali isto nijesam nikad trčala. Pogledajte samo, onolike duge nijesam još nikad vidjela!

Šušanj je vjetra prestao, pa je opet postalo toplo i ugodno pod žarkim zrakama rujanskog sunca i od mirisa zemlje nasićene prvim jesenskim kišama.

Svi su gledali krasnu dugu, što se savila preko svega Luga tako jasno i oštro, pa bi rekao da je možeš dohvatiti rukom.

Lijepa je bila ta duga, kao i sve ostalo te zlatne jeseni. Nadvila se sredinom Luga s jarkim bojama i mirna, pa se činila tako postojana i tvrda kao da bi se moglo hodati po njoj i kao da je nikad nestati neće.

Sava i udovica gledale dugu zamišljene i mirne kao da duga donosi mir i pokoj Čardacima i tim rasijanim luškim selima, siromašnim i bogatim.

Ali Srna koja je prvi put vidjela taku dugu, izobličena u licu mjerila zažarenim očima luško polje.

Ona je već vidjela sebe kao krasna i jaka dječaka kako se ispod duge vraća k roditeljima... a oni je grle i plaču od radosti, a ona...

Studen i vlažan vjetar zastruji preko ledinice, a Sava se i udovica stresoše pa stisnuše jedna uz drugu pod velikim grmom starog jorgovana.

- Nama je pop kazivao - započe Sava tiho - da su ljudi u stari zeman bili strašno zli, i Bog pošalje kišu da ih potopi. Padala i padala kiša ravnih četrdeset dana, pa najviše planine jedva provirivale iz vode. Niko se nije spasao osim staroga Nojema i njegovih ukućana. Pa onda stari Nojem počne moliti Boga da više ne šalje potopa. Bog mu obeća da neće, i zato načini dugu preko neba neka se zna... No, šta ja vami luda pripovijedam, vi ćete sve ovo bolje znati nego ja.

Obje se digoše, i mala se Savina probudi te zaplače.

- Pa šta ti sada govore tvoji stari?

A Sava stade pripovijedati.

*

- A gdje je Srna? Sad je ovdje bila, Savo?

- Srno, Sr-no! oj!

- Brunhilda, gdje... si... ej!

- Protrčala je davno dolje kroz vinograde! Protrčala je davno! - viknuše bjeloglavi dječaci, braća Savina.

- Eno je već daleko u polju, onamo prema dugi trči - reče jedan.

- Eno je, eno, još se malo vidi... pala je, pala!

- Nije pala, uvalila se, ondje je močvara!

- Onuda se ne može proći, i konj se Jašin udavio ondje!

Udovica i Sava kriknuše i potrče k vinogradu.

Ali se Srna izvukla iz močvare i sve gleda u dugu koja joj se činila tako bliza: treba samo još malo potrčati pa si ispod nje. U Srni se razigrala mlada krv i pritajena se snaga razbuktjela u mladom tijelu.

Ona je mislila da je tako stoga što se već dosta primakla k dugi.

- Još malo pa ću biti sin - pomisli Srna.

I posve se činilo da za njom viče Sava: - Još malo, Srno! Samo još malo! - Pa i sva daleka vika iz vinograda kao da je sokoli i kao da se divi njezinu junaštvu.

Srna potrči brže preko livade k dugi, no pred njom se ukaza polje od gusta ševara među kojim se gdjegdje iskrila voda.

Potrčala desno, ali se ševar produljio daleko, daleko, sve tamo do nekog Glibušina potoka. Potrča i lijevo, ali tamo je opet bio ševar i razlivena voda same Glibuše.

Ali to ševarato polje činilo se da nije odveć široko, pa iza njega kao da je opet bila suha livada.

Srna stade časak, ali pogleda dugu i odluči pregaziti ševarato poljice.

Krv joj šumila u ušima, prsa se nadimala, i oči se zališe suzama ogorčenja. Samo ovo malo ševara, pa eto opet suhe livade, a iza nje duga!

- Tu su ševaratu močvaru Lužani zvali »Mrtvo jezero«, jer se pripovijedalo da je to jezero još davno zaraslo ševarom i sad se ne vidi.

Čobani su pomnjivo čuvali svoju stoku od toga Mrtvog jezera jer se u njemu udavilo već više goveda i konja. A i dvoje čobančadi, što ljudi pamte, zaglavilo ondje: tako je prevarljivo bilo to jezero što je u ševar zaraslo.

Srna sakupi sve sile, pa što je bolje mogla zatrči se u močvaru.

Začu se u tišini prasak ševara, pa klokotanje vode i blata te samo jedan očajan i drhtav doziv sred pustoga polja i Mrtvog jezera...

Isti čas crn, velik oblak, dotjeran hladnim jesenskim vjetrom, poklopi sunce, i duge, one sjajne i lijepe duge, nestade.

Jak udarac vjetra pomiješa one krasne oblake što su bili obrubljeni zlatom i rumenilom, pa sada postadoše samo jedan oblak, mrk i siv. A zatim stade sipiti i rijetka kiša, pak sve gušća i gušća.

*

I cijele te vjetrovite i kišne jesenske noći hodalo mnogo crnih sjena oko Mrtvog jezera. Pustim Lugom kroz mrak i vjetar čuli se isprekidani glasovi i plač, no najjasnije se čulo zvonko i drhtavo dozivanje kljaste Save.

No Srne nijesu dozvali. Našli su je i izvukli seljaci istom peti dan.

IV.

Minule četiri nedjelje od smrti Srnine, a dvadeset dana otkad se Serdar i Serdarovica preseliše iz Čardaka u staru, pustu tvrđavu više njih.

Sve otada sunce nije nikad zasjalo, pa se Čardačani ne micali iz svojih zadušljivih soba, i nitko nije ni slutio kako stari Serdar sa ženom živi gore među zidinama.

A strašna je ta jesen za njih bila.

Jugovina, oblaci i kiša svršavali su još ranije kratki jesenji dan.

Mukli udarci, pa šum i pljusak baš kao na obali oceana. A more bijaše tako daleko, još mnogo dalje od onih surih planina pritisnutih maglom i vodom. Ali su zato oblaci s juga bili isto tako neizmjerni kao i valovi mora s kojeg dolažahu. Vjetar je slapovima kiše i otkinuta lišća bučio i šumio kroz mrke bedeme stare tvrđave kao da bi krčio kamenu šumu.

Pa i kad bi odahnuo trenom silni taj vjetar, šumila bi voda niz strme, žljebaste obronke, među kućicama i bedemima nad njima, a visoko u brzim oblacima sve jednako bi hučilo.

Zatim bi se sve to opet uskovitlalo, pa bi jedan jedini val od oblaka, vode i lišća podušio veliku pustu tvrđavu i varošić Čardake pod njom.

Često su tako vjekovi drmali vjetrom i plakali kišom te ozbiljne bedeme, ali bi uvijek junačka pokoljenja iznova pritvrdila što bi oni rastresli.

No sada već nije bilo tih junačkih pokoljenja, pa je stara velika tvrđava bila zapuštena i pusta.

Mnogobrojni dugački bedemi bili su tamo i amo provaljeni i pokriveni kržljavim bršljanom, a opkopi puni ogoljele kupine.

Kroz goleme stanove bez ikakvih vratnica na otvorima strašno urlikala jugovina i lamala golim ograncima malih, divljih stabala što su narasla u njima.

Gnjili mostovi više dubokih i tamnih prokopa preko kojih su nekad ponosno stupale hrabre čete, tresli se i škripali pod udarcima vjetra i pljuskom kiše.

U kućetinama bez krova, okolo njih, po opkopima i svuda crnile se hrpe kamenja, klaka i zarđaloga gvožđa. Sve mokro, mrko, među divljim grmljem, s mirisom starežine i smrti.

A strašni je vjetar s milijunima kapljica sad oštro sad muklo hujao kroz velike i male otvore na nepomičnim bedemima otkuda su nekad veselo grmjeli topovi i puške u sjajnu okolicu punu šarenih četa. Sad su ti prazni otvori, kao oči stare lubanje, gledali u tamnu okolicu punu magle i vode.

Iz dubokih kutova tvrđave i iz prokopa sve se više podizao mrak te punio velike i puste prostore. A i Lug se već nije mogao razabrati pod valovima tmine, kiše i magle. Reklo bi se da će svega nestati u praznini i ništavilu, da nije strašni vjetar sve žešćim udarcima budio tu veliku grobnicu što se ogrnula mrakom i vodom.

Okolo podnožja tvrđave, ispod strmih klisura i ispod čardaka, valjala se mutna Glibuša pa jednolično i muklo šumila.

Na zapadu kud je Glibuša zakretala kroz golemu i duboku provaliju, tiskala se među visokim stijenama bučnije i divlje prema dalekom moru što joj je slalo toliku novu vodu.

Gore visoko, visoko na bedemima, nije se ništa razabiralo u tom ponoru u koji je, nekad davno, skočio mlad momak, vojnik na straži.

Baš je bila taka tamna noć, puna kiše i urlikanja vjetra kad je taj mladi momak stajao s puškom do noge na bedemu više te okomite strmine. Prsi mu se ugodno nadimale pod udarcima svježeg vjetra, a praznina pod njim i neizmjernost mutnoga obzorja okolo njega opajala ga čuvstvom da je i on što i jedna od tih neizbrojnih kapljica koje su letjele kroz noć.

Rijeka je dolje u dubinama uvijek jednako šumila kao da prolaze vjekovi kroz tu provaliju, a za njim je golema crna tvrđava svejednako jecala pod udarcima vjetra.

I najednom je taj lijepi, mladi vojnik oćutio čarobni zagrljaj vječnosti, pa ga je obuzela neka čudna radost i silna želja da se u njoj raspline sasvim.

Taj neprestani i jednaki šum, pa neizmjerna praznina oko njega opojiše ga tako da se krikom neke čudne želje baci u čarobnu prazninu pod sobom punu šuma i tmine.

Na mjestu gdje se našli ostaci njegova mladog tijela, vidi se i sad kameni spomenik. Samo dvije riječi i nekolike brojke na kamenu stupu, sva su povijest toga sastanka pjesničke duše sa čarobnom neizmjernosti.

A tvrđava je zbilja, otkad je ostala pusta, prestrašenom i začuđenom oku kazivala toliko stvari kao i daleka uzburkana pučina.

Pričala je o davnim pokoljenjima, o borbi, o prolaznosti i putu u neizmjernost.

Sad se tmina počela spuštati s niska neba, napunjena samo jednim neizmjernim oblakom i dalekom hukom, i spajati s tminom zemlje u noć svud jednako strašnu i crnu.

Dolje se čardaci potapali u moru kiše i tmine, a svjetla nije bilo nigdje vidjeti. Svi su se prozori još rano zatvorili da ne bi ta sila vjetra prodrla u njihove kamene domove na brijegu pod bedemima.

Tek je nastala noć, i već su čardačani mučke sjedili oko ognjišta ili za stolovima i prisluškivali zavijanju i pljusku jeseni.

Znali su da će njihove kamene kućice usječene u hrid odoljeti snazi vjetra, no ipak su bili zamišljeni i sjetni.

U Čardacima bilo je toliko stanovnika da bi svi našli mjesta u ono golemih tridesetak pustih kuća u tvrđavi samo da bi se napravile, ali su se Čardačani plašili i prošetati po onoj prostranoj pustoši što je davila strahom i tjeskobom.

Pa i onda kad ne bi onim praznim prostorima urlikala bura zimi, ni dušile jugovine jeseni i proljećem - i u samom bi ljetu, po danu, plašila mrtva tišina u kojoj se, samo kadikad, čuo šušanj guštera i zmija. Po noći pak mukli i neizvjesni glasovi među razvalinama i tajnim zavojima velike tvrđave, pak let šišmiša i sova kroz razvaljene prozore i puškarnice.

A i kad bi zasjala mjesečina nad tim vijugavim i dubokim prolazima, bili bi oni ipak puni mračnih i gibljivih sjena, a sami bi vrhovi bedema i kula zasjali u srebrnom svjetlu. Tada bi neka čudna tuga poklopila dušu, dah bi stao, a klopot bi srca odjekivao u ušima kao da pod tim praznim ulicama koračaju dusi poginulih ratnika.

A sada, u toj mrkloj jesenskoj noći, kad je bučio silni jug preko bedema kroz duboke prokope, čuli su se još i pokliči, dozivanja, pa jauk, hripanje i uzdasi mrtvih bojovnika.

Novi i češći pljusci, pa sve žešći udarci vjetra slili bi sve te glasove u jedan silni i neprekidni šum, a opet je tu bila mrtva pustoš po kojoj je harala priroda da briše patnje i napore prošlih, junačkih pokoljenja.

Nad jednim od donjih opkopa tvrđave kočila se u mraku crna i visoka kuća, sa dva žućkasto rasvijetljena prozora, kao golema divlja mačka na plijenu. Goli su ogranci, drmani žestokim vjetrom, udarali oštro po zidu ispod prozora kao da bi htjeli dozvati ona dva živa kostura za njima da čuju pričanje stare tvrđave.

Ali su u njihovoj duši teške i mutne misli ponavljale priču još tužniju i bližu.

U velikoj sobi gore, s uljenom svjetiljkom na stropu, bilo je mnogo stara pokućstva po tamnim kutima. A među tim mrkim i nijemim stvarima sjedili su Serdar i Serdarovica nepomični i sa stisnutim suhim ustima baš kao dvije stare ikone iza kandila u manastirskoj crkvi.

Njihova su lica bila mrka i čudna, sa sjajnim i nepomičnim očima koje nijesu vidjele ništa pred sobom.

Ali duboko unutra, među valovima očajnih misli, vidjeli su svoju malu Srnu baš onaku kaku je izvukoše iz Mrtvog jezera.

Ta im se slika urezala duboko u dušu i ondje postojano treptjela ne dajući mjesta ni drugim mislima, ni zaboravi, ni snu.

Dvadeset je dana prošlo što su se zaklonili u te puste prostore, ali im nije uspjelo zakloniti se od te slike i lijepe i strašne, jer nije bila pred njihovim očima već duboko unutra u njihovu biću.

I zbilja njihove misli što se kupile oko te slike, bijahu tako čudne da, iako su u njima samima nastajale, nijesu ih razumijevali sasvim.

Srnina im smrt otkrila novi svijet duševni: misli i želje nikad neoćućene i sasvim različne nego što su u njih prije bivale.

Pojmili su da sve duše nijesu iste niti svaki život kao njihov; da ima nešto u ljudskim dušama izvan briga za novcem i hranjenjem, te da to - nešto - može biti jače od straha smrti.

Kroz njihove se uzburkane uspomene provlačili traci nekoga novog svjetla, a među njima su vidjeli blijedo i mokro Srnino lice kao da mirno spava. Mlade i nježne prsi, pokrivene bijelom košuljicom, tiho se nadizale, a tanka ručica podrhtavala u zlatnoj kosi.

Dugo su gledale njihove duševne oči to izmučeno lice na novom krasnom svjetlu, pa su vidjeli i to kako je postajalo sve milije i blaže.

Najednom vidješe kako se po tom dragom djetinjem licu rasplinu divna sreća, a ustanca zatreptaše od radosna smiješka.

- To je Srna sanjala da je postala sin! - pomisliše oni.

I ta kamena lica zadrhtaše časkom kao da će se i na njima pojaviti smiješak sreće, ali novi crni oblak očaja i straha podiže se iz dubina i poplavi svu njihovu dušu.

Sjetili se kako su gojili svoju jedinicu brižno nastojeći da je otmu prirodi i radostima života za čim je njezina mlada duša toliko čeznula, i razumješe svu onu borbu što se morala biti u njoj. Znali su da njezinu dušu držahu za nešto drugo što je bila žensko, pa njezine misli i želje nijesu za njih imale nikakva smisla.

Naslutili su koje je značenje imala duga njihovoj kćeri a kad su se sjetili i Save, naslutili su koje značenje imaju vječne želje cijeloga ljudstva i vječnost duge što se savija pred njim.

Sjetiše se da nekad davno, davno u njihovoj mladosti bijaše i u njima neko svjetlo što ih žeglo i dizalo, ali ga oni malo-pomalo gasili, jer su mislili da toga svjetla ne treba jer ga ni drugi nijesu imali.

A sada je njihova duša bila što i ta stara zapuštena tvrđava u tmini po kojoj je rovala jugovina i kiša - i sve te misli bijahu uzaludne na izmaku života bez smisla.

No strašnija od svega bijaše čudnovata dužina vremena u kojem su živjeli. Časovi i sati njima se činili dani i mjeseci, a svrha toga besmislenog života neizmjerno daleka.

Sve prazna i beskrajna sadašnjost, uvijek jednaka sama sebi, i nije bilo nade da će se dovršiti skoro.

Čudno bijaše i to da su oboje jedno ćutjeli i znali za to a da nije trebalo te misli iskazati riječima: kako su jednako mislili tijekom dugoga zajedničkoga života, tako i na njegovu koncu.

Mnogo je užasnih dana i noći prošlo iza kako su se povratili s Marčinkove glavice, ali ni jedna ne bijaše tako grozna kao ova.

Pa kad je strahota oluje postigla svoj vrhunac, prenuše se i oni pa stadoše prisluškivati. Lica im se strašno iscerila, a u očima svijetlila luđačka vatra.

U neko se doba zgledaše kao da izmjenjuju neku misao. Gledali su se nekoliko časaka i napokon se zgrabiše za ruke te pođoše niz kamene stepenice pa kroz tvrđavu posrćući i padajući preko izrovane zemlje i ruševina.

Dugo i dugo su tako hodali držeći se čvrsto za ruke. Kose im vijorile na silnom vjetru koji je krupnim kapljama kiše udarao po njima, sve dok ne dođoše na bedem s kojega se onaj mladi stražar strovalio u bezdan.

Tada se vjetar utišao, kao od onoga blijedog svjetla što je s istoka stalo prodirati mutno obzorje.

Časak su stajali crni i prignute glave na visokom bedemu nad provalijom kao da još nešto promišljaju, a zatim ih nestade u dubini.

Čardačani nijesu još nikad upamtili tako strašne noći pa su nagađali o uzrocima te silne oluje.

No kad saznaše da je nestalo Serdara i Serdarovice, znali su zašto bijaše tako strašna ona noć.

Savremenik, 1907.

eLektire.skole.hr

Rudica

I.

Dolazio sam često u selo Lipice bez posla, kamo bez njega ne dolažaše nitko drugi jer to selo bijaše krševito, brdovito, bezvodno i uopće baš ružno. Ni ceste nije bilo tuda, ni lova nikakva po tim brdima, a čeljad nekako čudna i dobra, ali s tuđim ljudima ne bijaše im drago ni da se sastanu. Živjeli su sami za sebe i siromašno od malog polja podno brda i od stoke što bi pasla u njihovim dočićima, na prvi pogled tužnim i pustim.

No među tim brdima, kroz grabovinu, divlje kruške, kupinu i drugo grmlje, prolazile i popijevale za svojim stadom mile čobanice, da su se te puste prodolice oko sela Lipica meni činile nešto najljepše na svijetu.

Dosta bijaše vidjeti kako vitka čobanica, u dugom crnom sadačiću, u bijeloj košuljici i sa crvenom kapicom na glavi, hitro prelazi malim ledinicama među grmljem, pa bi i ledinice i grmlje dobili neko osobito značenje što ga ljepota i ljubav utisnu svim stvarima. I ljuta zima i suho ljeto i tmurna jesen imali su ondje neki osobit čar, a ne samo sjajno proljeće kao u drugim mjestima. I sve radi tih čobanica!

A svaka koju bi susreo, imala je tamno a žarko oko, duge trepavice i rumene usne na mrkom odugom licu, da bih na svakom takvu susretu pomislio kako one tim gajićima daju nešto što se nigdje više ne može naći. I glas njihov, ne samo kad bi pjevale već i kad bi progovorile bilo što, zvuči tako da nijesi mogao misliti na ono što vele, već ti se činilo da su to same ljubavne riječi.

Ni bolesti, ni tuge, ni žalosti ikake, mislio sam, ne može biti u njihovu selu, jer na sâm spomen tih tamnoputnih i sputnih čobanica titrale bi u duši slike koje se mogu priviđati jedino zdravu momku od dvadeset godina.

A da budem sretan, meni nije trebalo ni da govorim s njima, pače ni vidjeti te djevojke nije mi bilo nužno. Dosta bijaše da dođem u njihova brda i sjednem na koju mu drago ledinicu među grmljem, a sreća bi se i radost odnekud savile oko mene.

Samo što bi se tome blaženstvu primiješalo uvijek nešto sjetno i gorko, jer sam ćutio kako ne mogu niti ću moći ikad stopiti se s tim životom, pa ni razumjeti ga sasvim. Tako mi se činilo i stoga što bih, došavši u selo i prolazeći kroz komšiluke lipičke, oćutio kako tu nije onako kao u gajićima gdje su čobanice sáme uz po kojega njihova momka, i da nevjeste i žene nijesu ni izdaleka onake kao one. A ja sam mislio da će postati još ljepše baš kao istom procvalo cvijeće na poljupcima sunčanim, i nijesam se mogao domisliti zašto nije tako.

Bio sam tada zaljubljen u sve što sam viđao u Lipicama i okolo njih, a sve djevojke lipičke bile mi jednako drage. Ljubio sam ih nekim osobitim žarom i svaku na isti način sve dok se nijesam upoznao s jednom od njih koja mi postade najljepša i najmilija. A zvali je Rudica, jer su joj garave kose bile rudaste kao ni u koje druge u selu.

Ne da joj je kosa bila bogzna kako kovrčava, ali je pod kapu i rubac nije mogla nikako sakriti, već su mrki uvojci padali sad po čelu a sad pokrivali vrat ili titrali oko ušiju kad bi se smijala. A to je činila često, jer je u njoj treptjela neka vječna radost, i za malu stvar sva se tresla od smijeha.

Bila je iz bogatije kuće, pa čim je ušla u petnaestu godinu, u nje sijelo najbrojnije, i momaka je zvalo mnogo, no ona kao da nije marila ni za jednoga od njih. Tuđila se i bježala ali tako ljupko i s radosnim smiješkom kao ptičica što bježi cvrkućući s grane na granu ali nikad daleko.

Ja sam onda bio još đak i s knjigom sam dolazio u gajiće njihove, svakoga ljeta i malone svaki dan. U tim sam gajićima i upoznao Rudicu, a bilo joj tada malo više od petnaest godina.

Kad sam je ugledao prvi put, zastalo mi je disanje u prsima, i gledao sam je dugo, sve u strahu da me ne opazi. Ona je mene vidjela istom nekoliko dana kasnije i nije pobjegla kao što sam ja mislio. Bit će joj se činilo da smo toliko različiti jedno od drugoga, te me nije ni držala za momka kao ostale što su dolazili k njoj.

Iza nekoliko takih susreta mi se sprijateljimo, i sve se manje razlike činilo među nama.

Već na drugom sastanku ja sam joj pripovijedao o svom rodnom mjestu koje bijaše vrlo daleko i sasvim drukčije od njezina, a ona je slušala začuđeno i pitala za stotinu stvari zamišljavajući se kao da slika i oživljuje pred očima takvo selo. Postala ozbiljna i nije se nasmijala nijedanput.

- U mom selu malo gdje ima tvrda kamena - govorio sam ja njoj - a zemlja je crnica i duboka. Na prostranim njivama raste gusta pšenica pa visoki zeleni kukuruz i sijerak, a po brdima, koja su također bez kamena, rodni su vinogradi i svako voće. Posvuda miris i ptice...

- I rijeka, veliš, ima u tvom selu? Ja nijesam nikada vidjela rijeke!

- Da, pokraj polja teče velika rijeka i potočića se mnogo vere kroz naše polje. S obiju strana rijeke i oko vrela rastu velike, sočne vrbe i visoki jablani. A rakita se spušta niz obalu i njezino pruće trepti nad vodom tičući se sjajne površine. Tu žege i suše nikada nema: uvijek je hladovina, zelenilo i vlaga.

Moja se mašta razigrala sasvim, pa sam stao opisivati i ono što jest i česa nikada nije ni bilo, a njezino krasno i preobraženo lice sjalo u svjetlu sunca na zapadu, pa sam se divio njoj kao i ona tome nikad neviđenu kraju.

- I jezero veliš da ima? Da mi je vidjeti to vaše jezero!

- Naše je jezero veliko, okruglo i strašno duboko, samo je teško k njemu doći. Još izdaleka modri se kao nebo, a oko njega je visoka zelena trstika s bijelim kitama na vrhu, pak tamni ševar s dugim i oštrim lišćem kao sablje. A naše jezero uvijek je mirno, i kad je obasjano suncem, čini se da je od samoga rastopljenoga srebra. Malo dalje su tamne i guste šume, sve bukve, lipe i javori s velikim okruglim lišćem.

- A tvoja kuća, je li blizu toga lijepog jezera i te tamne šume?

- Moja je kuća malo dalje; oko nje su voćke i mnogo trepetljika. Kora je u njih kao staklo i bijela, a lišće srebrno. A trepetljike se zovu ta stabla, jer i po najmanjem vjetriću trepeće i sjaje njihovo lišće kao da igraju veliki bijeli leptiri.

- Ah, da mi je vidjeti tvoje selo!... A jezero, na kojoj je strani? - pitala ona dalje da popuni čarobnu sliku što se stvarala u njezinoj duši.

Onda sam joj stao iznova opisivati jezero i nekaku umišljenu pećinu više njega pa kazivati čudne priče o vilama, junacima i zaljubljenim djevojkama, dok se napokon nijesam zapleo i stao uzdisati gledajući ona dva lijepa oka što su me gledala zamišljeno.

Eto, takvo bijaše naše prijateljstvo i tako čudnovati naši razgovori.

I mi smo se otada sastajali vrlo često, dvije godine zasebice. Govorili smo sad o veličanstvenim gradovima i palačama u perivojima, a sad o neizmjernom moru, brodovima i galebovima. Ona se udubljivala i obuhvaćala sve to, a ja se zaljubljivao sve više, ali o ljubavi svojoj ne rekoh nikada ni riječi, te ni sad ne znam jesam li se i ja milio njojzi.

Rastao sam se od nje u nadi da ćemo opet bivati skupa u tim dočićima, ali druge godine dočujem da je umaknuta. Oteo je silom nekaki momak na povratku s derneka u pjano doba, a bijaše iz Lipica kao i ona.

Raspitao sam o njemu, ali ne znadoše mi drugo reći već da je siromašan ali kršan momak, a kućom da se zvao Sabljar s nadimkom Pričalo, jer znade bezbroj pripovijedaka i pjesama svakih.

Otada nijesam više išao u Lipice, ali me neka sjetna ljubav i čežnja za Lipicama nije ostavljala, a bit će i stoga što ih nijesam nikada pojmio sasvim. Kako nastavljaju svoj čobanski život i kako svršuju čeznutljivi pogledi oni lijepih očiju ispod dugih trepavica - nijesam bio podoban ni da zamislim.

A osobito sam često mislio kako živi Rudica otkako se udala, i je li još na njezinu milom licu onaj ljupki smiješak i zagonetni pogled kojemu se u dubini slikaju lijepi krajevi i čudne bajke.

I lanjskog ljeta, poslije desetak godina što je ne vidjeh, uputim se u Lipice s nekom smjesom radosti i tuge na srcu, da na koji mu drago način vidim Rudicu te obađem ona brdašca i pogledam kake su čobanice sada ondje.

II.

Uputim se iz početka sve poljem te, prešavši neku kosu i uvalu, opet se stanem penjati k lipičkim brdima.

Žetva bijaše dovršila, i samo gdjegdje vidio se pokoji osamljeni snop na dugačkim i uskim njivama ispod brda.

Nekako pri vrhu tih strništa, na novom općinskom putu kojim se išlo iz varoša u Lipice, dozidala se nedavno kuća na dva zboja, sa crvenim krovom i malim prozorima na kojima još nije bilo ni krila. Vrata su istom namještena od žućkastih jelovih dasaka sklepanih krupnim čavlima, a više njih isto takva daska pribijena na zid, pa išarana crnim, razlivenim slovima: »Krčma Marka Ribice - Pomozi Bože - U Dobar čas«. - A malo niže, na samom zidu, ista je ruka napisala staru krčmarsku dosjetku: »Danas Plati Sutra Mukte«.

Oko kuće veće i manje hrpe kamenja što je preteklo iza gradnje - i svuda sve same okresine hrskale pod nogama i svjetlucale se na žarkom suncu. Pa još bilo kojekake građe, ali ni grma ni travke nadaleko.

Samo blizu ulaza u tu novu krčmu a s druge strane puta kočilo se nekako čudno stablo ne dajući baš nikake sjene i pričinjalo se kao straža u priči na vratima kakve vilinske pećine.

To se stablo na sunčanim tracima ljeskalo kao najčistije srebro, no izbližega se vidjelo da je pokriveno bezbrojnim suhim gusjenicama što su svojim nitima isprele i posrebrile cijelo bezlisno drvo.

Podne davno bijaše prošlo, a ipak je žega i tišina svud naokolo pritiskivala i plašila sve živo, pa ni vrabaca nije se čulo oko te nove krčme.

No kad sam se približio, začujem iznutra živahan razgovor i gromke usklike pa uđem da se rashladim i opočinem. I zbilja, u krčmi bijaše dosta hladno i prijatno.

Za novim jelovim stolom napojenim crnim primorskim vinom sjedila su tri Lipičanina, sve postariji ljudi, a podalje od njih sam krčmar, spravan da ih posluži i pouči.

Kad sam ušao, umuknu i ne rekoše mi ni riječi: nijesu me poznali. Krčmar me posluži tvrdim, lošim vinom, a tada nastaviše stari razgovor. A razgovarali su o običnim seoskim nevoljama: lokve su bile presušile, šume nije bilo, a žetva slaba.

Iz razgovora sam njihova doznao koji su to ljudi: Rade, Penjo i Vrgas, a sva tri iz Lipica, iako nijesu bili susjedi. Kad bi zaželjeli vina, jedan od njih turnuo bi praznu bocu od sebe, a boca bi se puna opet našla pred njima, i razgovor bi potekao dalje, sve življi i manje jadovan.

Istom kasnije opazim u kutu na zemlji dva kuštrava dječaka što slušahu razgovor.

Krčmar se zvaše Marko, te prvi započe:

- Kad sam pošao u žandare, nijesam imao ništa osim kuće i dva komada založene zemlje, a sada... znate i sami! - nastavljaše prekinuti razgovor. - Samo treba truditi i raditi pa steći dobrih prijatelja, i čovjek ne može propasti.

Govoreći tako, popravi novi kamparan na sebi i pogleda istom sašivene gaće kao da su to najbolji svjedoci njegova blagostanja, ali zatim uzdahne i nehotice pogleda krčmarsku dozvolu što je visila na zidu.

- Ili mi zar ne radimo - odgovori Vrgas ljutito - ali gotova novca u nas nikada nema. Ti se svakoga mjeseca odšetaš u varoš i doneseš punu kesu, a ne radiš baš ništa. I prijatelja lako je imati na taj način.

- Lako je onome koga car hrani, je li istina, gospodine? - nadoda i okrene se k meni.

- Da, da, tako je - rečem.

- Ali se Marko derao u carskoj službi dvanaest godina, Ilija moj, no pusti k vragu sve: što imaš, imaš, a što nemaš, nemaš; tako ti je to, svetoga mi Rade!

Svi umuknu, i kad je krčmar opet htio da pouči, upitam: - A poznate li Sabljara što ga zovu Pričalo, i kako on živi, vjere vam?

Malo se začude mome pitanju, no onda Rade progovori naglo:

- Vi idete zacijelo k njemu. Vi ste od suda?

- Ne, nijesam ja sa suda.

- Kako ga ne bismo znali, gospodine! I jutros sam ga vidio da ide u varoš. Pije, gospodine, kao i mi, kad ima šta, a on i kući nosi kad ima, pa nagoni ženu i djecu da piju. Nije loš čovjek.

- A ima li mnogo djece u njega?

- A vrag ti ih zna, gospodine: sedmero, osmero, puna kuća. Nijesmo mi blizu njega. Ali on je isto uvijek veseo. Tu nedavno prodao zadnje ovce, eto, baš njemu, gazdi našemu.

- Bit će mu nevolja bila? - upitam.

- Bit će! Svoje ovce za gotove novce - veli on.

- A kako mu žena? Tuče li je kad se napije?

- Ne, ne tuče. A opet, šta ja znam. Svaki čovjek tuče ženu. No ona je onako nešto slaba: mnogo je djece narodila. I sad je ljepša od kake cure, ali smršala i požutjela, gospodine. Bit će da je vi znate kad pitate za nju?

- Ne poznam je; samo onako, došlo mi na pamet.

- Jedanput, ljudi moji, nalupao je baš junački: svu smo se zimu smijali. - I Vrgas se stade smijati i ovaj put.

- A zašto ste se to smijali? Da ju je nalupao, šta li?

- Čujte kako je to bilo! Opio se on na piru u našeg Matka i, kad došao kući, ne znam ni zašto ni krošto, odmah za soju da će je smlatiti živu. Ta znate kakav je pijan čovjek! A ona nekako uteče iz kuće i sakrije mu se u grmlje kraj puta, više naših kuća. Srljao on i tamo i amo da je nađe, pa najposlije stao trčati onim putem, baš ispod toga grmlja. Kad ona vidi da je protrčao, bilo joj zar žao što se muči i traži uzalud, i stane vikati za njim: - Evo mene, Ivane, evo mene, kuda ćeš tamo! - A on se povrati k njoj sa sojom... Ha-ha-ha!

- Ha, ha, ha, ha! - stali se smijati svi tako slatko da se vino u čašama ljuljalo.

Mene nešto čudno steglo oko srca, i najvolio bih bio povratiti se kući, ali je sunce svejednako žeglo pustu okolicu, i ostanem da čekam večer.

Za nekoliko časaka svi se uzdišući odmarali iza smijeha.

- A ja, za dlaku što nijesam jučer umro - reče Penjo, - Najeo se ljuljava kruha pa sam vazdan ka mrtav. I sad me glava boli.

- Bit će to od vina a ne od kruha - reče krčmar. - Nu, gospodine, eto vam Pričala iz varoša, ako vam služi!

- Ne govori, ne služi! - jedva sam dospio reći prije nego uđe Pričalo. Ruke su mi drhtale od uzbuđenosti, no ipak ga željno pogledam.

Bijaše još mlad, visok čovjek, u samoj košulji i gaćama s velikim šeširom od proste slame koji je po svoj prilici bio kupljen još istoga dana. Zažmiga očima nekoliko puta i, kad poznade Lipičane, zaviče veselo:

- Evo naših! Neće pustiti da crknem od žeđe. Daj, Marko, litru! - i tarući krupan znoj s vrata i čela, sjede Pričalo za stô.

- A i vi ste, gospodine, tu! - reče meni. - Hoćete li u naše selo?

Ja se obezumim na to pitanje.

- A kako ti mene znaš? - rečem.

- Kako da vas ne znam! Vi pišete u doktura Peleša.

Ja se nasmijem, i odmah mi odlane.

- Kakva Peleša! Ja toga Peleša i ne znam. Nijesam ja taj.

- Prostite, gospodine, onda ste mu slični. No koji jeste da jeste, Bog vam dao zdravlje!

- I tebi! - rečem, i time dovršimo razgovor. Više me nije ni pogledao sve do večeri.

Istom kad je ispio drugu čašu, skine s ramena privješene dječje postole od debele kože, metnu ih pred sebe na sto i zagleda se u njih kao da im se čudi.

- Kupi ti, Pričalo, sebi klobuk, a djeci postole - reče krčmar. - Daj da pogodim koliko si dao!

- Klobuk sam kupio za četiri banovca, a postole sam nosio prodati, ali ih nije htio niko da kupi - reče i uze da ih opet ogleda.

- Što, ili ti znaš da ih napravljaš, sokole?

- Ne, ne znam ja napravljati postola, nego mi umrla mala, ona najstarija ako je znaš, a ostalo su u mene sve sinovi, brate.

- Umrla, da, ja sam je viđa' - reče jedan od Lipičana - bit će joj bilo devet godina, pa što?

- Zaboljelo je ovoga ljeta u žetvi, u selu je pomagala, pa je zaboljelo. Prošao mi kraj kuće ljekar i veli: »To ti je malu zaboljelo što je mnogo hodala bosa po vreloj zemlji, kao da ona nije od djetinjstva bez obuće! No žena mi u plač, da kupim postole, a ja ih i kupio odmah sjutradan. Kad ja donio postole, evo ove, a mala leži, gleda, ali ne zna za se. Pokazujem joj što sam donio, a ona ništa, ne veseli se. Objesim ih onda na gredu i spustim sve do glave joj da ih bolje vidi, no ona zaklopi oči kao da joj smetaju ti postoli. Sjutradan je umrla, a u desetoj je bila: svašta je počela raditi!

- A ti s postolima u grad! - viknu Penjo.

- Čekaj, nijesam odmah. Kušali postole svi muškići po redu, ali svakome od njih veliki, pa sve padaju u njima. Bio bih ipak ostavio ih za dogodine najstarijemu, no pobili se oko postola: dreka, plač vazdan! Htio sam ih baciti u ljutini, ali se predomislim i ponesem danas u varoš da ih vratim. Nego postolar, lopov, neće da ih primi. Ni trećinu ne daje od onoga što sam ja njemu. Nosaj tamo, nosaj amo, no svi vele da je veliko i teško za njihovu djecu. A sad ih nosim kući, pa ni sam ne znam što ću s njima. Sakrit ću ih gdjegod!

- A što je to u njima zamotano? Oba su ti puna! - reče Vrgas.

- Ostala mi žena rađajući... Pirmiča sam joj kupio. A što bih drugo? Masla i jaja u nas nema - dovrši i turi praznu bocu od sebe odvrćući glavu kako su činili i drugi.

- - A ostala su ti djeca dobro? - upita Vrgas pogledajući u doneseno vino pred njim. - Bože im daj zdravlje!

- Jesu. Na, pij... Zdravi su: sedam sinova sivih sokolova! A male mi je Stane žao kao desne ruke. Bila bi ljepša od matere, a dobra...

- Što, ili ti žena nije dobra? - upita Rade zlobno.

- Moja žena, veliš? A ko uzdrži mene i djecu... koja je to u selu bolja od nje, pa i dalje? Ostavi ti, brate, na miru moju ženu. Ono je soko a ne žena... i djeca su joj čistija nego tvoja.

- Rodila ti je opet jutros sina! - viknu jedan od dječaka. Svi aknuše, a Pričalo:

- Što? Boga ti! Vina! Dvolitar vina amo! Četiri litra vina donesi, svakom po jedan na glavu!

- Odmah!

- Ja ne mogu više, ako ne zagrizem štogod... Ima li sira, kolača? - reče jedan od Lipičana.

- Donesi i sira... ili ne... Može biti da ti varaš, lopove mali! Ne nosi ništa! A kako ti znaš?

- Čuo sam, vodarice malo prije govore: Pričalo otiša' u varoš, a žena mu rodila sina... osmoga!

- Daj mu kolač, i evo napij se pa trči! Evo i tebi, trčite oba i upitajte je li to istina - govorio Pričalo brzo. - A žena mi veli: Vidjet ćeš da će ovoga puta biti kći!

Dječaci odoše, a Lipičani reknu:

- Donesi ti kolače, sir i vino odmah, pa ako ne bude sin platit ćemo po glavama, je li tako?

Svi pristanu i stadoše se zalagati i kucati čašama.

- Dat će Bog - govorio je Pričalo - a tebi ću platiti, ne boj se! Ta još nijesam prodao sve žito. A novaca, brate, nemam: sve vrag odnio za klobuk i ovo pirmiča, a postole nije htio

kupiti nitko. Pijte, ta neće nas dopasti po cekin, sve ako i bude kći. A ako je Bog dao sina... platit ću ja sve što popijemo do večeras.

Svi se nasmiju, namjeste se bolje oko stola i stanu piti. Samo je krčmar zavidno gledao kako se Pričalo veseli, jer u njega ne bilo djece.

Kad se povratiše dječaci, bilo je već sve popiveno jer je Pričalova kuća bila daleko.

Čim su doskakali unutra rumeni i znojni, svi umuknu, a veći od njih reče:

- Jest, istina, baš je rodila sina.

- I plače, uvijek plače! - nadometne drugi.

Pričalo se prvi nasmije gromko, a za njim ostali, pa nastane veliko veselje, i novo vino donesoše.

- A ko je kod Rudice i je li vam rekla što?

- Dobro je, smije se. Bile su kod nje žene pa otišle po snoplje, i sada nema nikoga. A rekla mi da ne kasniš.

- Da, da, ona ima pravo; samo da zahladi pak ću poći. A sama je, veliš?

- Sama, a djeca se igraju za kućom.

- Da, da, samo da zahladi.

- Pa čekaj - reče Vrgas - a što bi joj ti? Neka leži, tako je Bog odredio ženama, a nije samo tvojoj. Ej, Marko, i moju litru!

A onda započe pjesma i vesela i tužna, kako se kome čini:

Daj-de, dru-že, da ok-ne-mo, da vi-di-mo, mo-re-mo li!
Daj-de, dru-že, da ok-ne-mo!

Meni se smučilo, i nijesam mogao da ostanem dulje kod njih.

Sunce bijaše već zašlo, i prvi se sumrak počeo hvatati nad pustom okolicom. Rečem »zbogom« pa izađem žurno na put. Mislio sam se povratiti odmah kući, ali da povećam svoju bol, htio sam svakako da samo začas budem na onim mjestima gdje bih se razgovarao s Rudicom. Ćutio sam da mi naviru suze, ali ne toliko za njom koliko za lijepom mladosti i krasnim snovima onih dana kad sam dolazio u dočiće lipičke.

I došao sam tamo, ali ne poznadoh više ledinica na kojima bismo sjedili. Gajići su bili isječeni, trava spržena i svuda mrtva tišina, pa mi se kroz suze činila neka sasvim druga mjesta.

Uzalud je izišao mjesec i blago osvijetlio svu okolicu, uzalud su spržene mirisne biljke žarko odisale: meni se ti dočići pričinjali kao otrgani, izlomljeni vinogradi, a miris me travice sjećao na groblje.

Htjedoh se povratiti najprečim putem da ne prođem kraj krčme, ali se dosjetim da nijesam platio vino.

Povratim se tamo i nađem da još sjede i Pričalo i Vrgas i Penjo i Rade... samo onih dvaju dječaraca nije više bilo.

Pjana im se lica jedva razabirahu u slabu svjetlu male petrolejke na stolu iz koje se njihao obilan pramen smrdljiva dima među njihovim bakrenim glavama.

- Daj, brate, osam banica, ta valjaju toliko, vidi kako su tvrde! - govorio Pričalo izmučenim glasom.

- Ako ćeš četiri, evo ti odmah gotove pare... pred svjedocima! Nećeš li, nosi ih, ja ih nijesam kupovao ni dosad!

To su se Pričalo i Vrgas pogađali za postoliće male pokojnice.

- Daj barem šest, pogrdo, valjaju toliko!

- Evo ti ih, prisjele ti. Amo postole!

Pričalo izvadi dva smočića pirmiča, iz svakog postola po jedan, i postavi ih na sto. A kad prebroji na dlanu šest banovaca, vikne:

- Sad ćemo po suzu rakije, pa kući! - i stade trpati obadva zamotka u džep od gaća.

No džep je valjda bio tijesan, a ruka drhtava: papirnati se zamoti raskidaše, a pirinač sunu šumeći na zemlju.

- Pirmič si prosuo, vraže pjani! - viknuše promukli glasovi na Pričala, a ja žurno platim i iziđem.

- Rakije, gospodine! Samo suzu rakije uzmite! - zvao me Pričalo i teturao sa čašom k vratima.

Stablo pred krčmom što su ga gusjenice obavile svojim nitima još se čudnije činilo na mjesečini, a okolica još pustija i kao sleđena. Tamo i amo sjene i glasovi noćni koji mi tada nijesu bili nimalo čarobni već zloslutni i tužni.

Uputim se polako još neutrtim putem preko oštrih piljaka obzirući se kadikad na novu krčmu i na brežuljke lipičke. Na njih se spustila modrikasta maglica ljetne noći, a iza njih se slegli još gušći pramovi dima komšiluka lipičkih, odozgo rasvijetljeni mjesečinom s visokoga i tihoga neba.

Davne uspomene stadoše se i opet ređati u mojoj duši, i napokon mi bude jasnije ono što nijesam prije razumio.

- Da, da, tako završuju čeznutljivi pogledi ispod dugih trepavica, a još kasnije bit će još gore... Tako će eto svršiti i Rudica, ali tome nema pomoći: tako mora da bude!

A kad sam se popeo na vrh kose i prije nego se stanem spuštati, obazrem se još jednom. Okolica se lipička prostirala nijema i zagonetna, a znao sam da je gledam zadnji put.

Mrkodol. Pripovijesti, 1909.

Alkar

I.

Golemo Sinjsko polje na žarkom ljetnom suncu činilo se još veće jer modrušasta maglica sakrivaše očima udaljene bregove. Sve je mirovalo u podnevnom žaru, a daleke, daleke kamene planine jače se modrile vireći nepomično iza te niske i tanke maglice. Činilo se da je cijela Krajina u raskošnu ljetnom snu ili kao da počiva nakon ljute borbe i izvršena junaštva.

Krajem toga polja vuče se tihano nevelika rijeka s koje silno sunce dizaše onu plavu maglu, da se kroza nju poigra svojim zrakama. To je Cetina, što daje ime svoj prostranoj Krajini nadaleko i široko oko sebe.

Uz polje je selo do selašca, brijeg do brežuljka i kula do kule. U vrhu je Han i Čitluk, spojeni velikom »ćuprijom« - pod njima Begluk ispod Kadijine glavice sa razorenom Hasan-kulom, a još niže Odžak-selo s Ali-česmom po srijedi.

I tako sve dalje po velikoj Krajini.

A misleći na ta imena, kao da čuješ hodžin glas što je odjekivao nekad među tim bregovima i gubio se u tom prostranom polju.

Pa kad bi negdje među brdima začuo otegnutu junačku pjesmu što pominje tamnicu i okove, krv i handžare, te vidio gdje zalazi u klanac zapeškiren kršan momak sa sjajnim srebrnim tokama i dugim dževerdarom, oćutio bi blizinu čarobnoga i junačkoga Istoka.

Ta Cetinjani ni sad ne misle kako bi živjeli mirno, već žive mirno što moraju i što nema nikoga da se s njima bori.

Turci su davno otišli, ali prije toga zažegoše u njima želju za slavom, za snagom i za osvetom. Mučila ih ta želja, a i zavodila na koješta što ne bi zvali junaštvom u onim krajevima gdje nikad nije bilo Turaka.

No ipak, Krajina se činila mirna i pospana u žaru ljetnoga sunca, ali kao da počiva nakon izvršena junaštva.

Baš se toga ljeta navršilo stotinu i šezdeset godina što su Cetinjani istjerali Turke, a bijaše to zadnja velika borba jer manjih je i kasnije bilo, jer su Cetinjani bili samo po dana hoda udaljeni od turske međe.

A ta zadnja velika borba bila je tako snažna i čudnovata da se o njoj i sad pripovijeda legenda: njihova je Gospa u silni turski tabor poslala srdobolju i zaprijetila Turcima mačem s varoškog kaštela, pa je bila uništena velika turska vojska. Bit će da se ta legenda pripovijedala često, jer ne bijaše u Cetini odraslijega čeljadeta koje ne bi za nju znalo.

No više nego išta ponavljala bi se svake godine junačka igra alka, spomen na to doba slave cetinske.

Bio je dan u kolovozu mjesecu kada bi Cetinjani, obučeni u sjajno odijelo starinskih junaka, na konju u trku, kopljem gađali u gvozdeno kolo. Ali su trkali tu alku samo bogati varošani ili mladići iz najboljih kuća sa sela kojima bi varoški koljenovići htjeli da pozajme alkarsko odijelo i skupu opremu dobru konju.

A dobrih je konja u ravnoj Cetini bilo mnogo. Ta najveći su dio cetinskog polja sočne livade na kojima svakog ljeta pasu velike hrpe brzih konja. I čilih momaka bijaše dosta koji se na njima utrkivali i preskakivali jaruge i grmlje. Samo tim momcima što su protrkivali poljem, trebala su ona sjajna odijela da mogu i u alci pokazati svoje junaštvo.

A kako je to lijepo bilo pred hiljadama što se okupe da vide tu sjajnu trku!

To je polje sad žeglo silno sunce, tako da je nad njim titrao zrak od žara usijane zemlje. Činilo se izdaljega bez išta živa, ali pod vrbama kraj Cetine i njezinih pritoka odmarali se konjari i gdjekoja čobanica, kraj konja što su polegli izmučeni žegom i jutarnjom trkom. Tu, više »Sitnih livadica« uvrh polja, šumilo Paušino vrelo kraj kojega se ukočile hrpe niskih vrba i visokoga jablanja. U njihovim tamnim i kratkim sjenama tri konjara iz sela Begluka čekali večernju zahladicu da opet protrče livadama pak da isprate ljepše čobanice do njihova sela.

Izvaljeni, u samim bijelim razgaljenim košuljama i modrim suknenim gaćama, razgovarali se ti momci o konjima i livadama, o sijelu i djevojkama, pak o ječermama, nožima i puškama. Govorili su i govorili dugo, dok najmlađi od njih ne zamukne i zagleda se daleko k rijeci gdje se nešto među rakitom bijelilo i pomicalo, kadgod u sjeni a kadgod na suncu.

To bijahu beglučke čobanice i peračice što su se svaki dan o podnevu svlačile da se okupaju u tom okuču Cetine. I Salku se od svjetlosti stisnute zjenice raširile da razaberu te lijepe čobanice među rakitom.

Salko je momak još djetinjeg lica, ali uzrasta tako jaka da bi se drugi momci čim god izgovarali kad bi došlo do toga da se s njim porvu. S obilnom i plavušastom kosom a bez brkova, sa sjajnim velikim očima i dugim trepavicama, pak oblim rukama prekriženim na bijelim izbočenim prsima - onako ležeći nauznak - bijaše nalik na prkosnu djevojku što draži svoga jarana.

Drugovi mu bili isto tako lijepi i kršni momci kao i on sam, ali koju godinu stariji od njega. No sva su trojica dobri prijatelji, odrasli u istom selu i još su od djetinjstva zajedno potrkivali poljem, pa jedan drugome utjecali bez zavisti i bez svađe. Bilo je možda i djetinjskih šaka, ali radi koješta čega se više i ne spominju.

Podnevno je sunce pržilo i umaralo sve živo u tom polju, i livade, isparujući kroz pukotine, davile zagušljivim mirisom. No ti čili momci nijesu osjećali ni umora ni vrućine. Smiješili su se sretni i zadovoljni spominjući djevojke po svojim selima i pripovijedali što su sve čuli ili govorili na sijelima posljednjih dana.

Znali su da je Salko zaljubljen u Martu, najljepšu curu u Begluku, pa je ne spominjahu pred njim. No znali su i to da je njemu samo osamnaest godina, a ona je dvije godine starija, i nije moguće da mu bude žena. Pa još: Salkov otac bio hajduk i strašno je naprasit čovjek, a Martina je mati vještica, pa su se momci klonili i njezine kuće i njezinih pogleda. Zato su i govorili o njihovoj ljubavi samo u šali.

Ali se Salko i Marta nijesu ljubili baš za šalu.

Salko jedanput samo što se nije utopio plivajući preko Cetine k Marti, a Marta se veselo nasmiješi svaki put kad ugleda Salka.

Nego za to neki ne znali, a neki i ne vjerovali, pa se njih dvoje grlilo svaki dan sve jače, nesmetano od čijih pogleda niti od čijeg prisluškivanja. Grlili su se i toga ljeta u mnogim

zaklonjenim hladovima kraj Cetine. Tu bi ga pričekala Marta iza kako se okupala, i Salko se čudio čime ona tako miriše.

A ona je zdravljem i mladosti mirisala.

I ništa zla ne bijaše u toj ljubavi koju iskazivahu samo bezbrojnim cjelovima.

Zato je Salko i počeo biti nemiran jer se bližalo vrijeme njihova sastanka, pa je rasla sve više u njemu želja za poljupcima Martinim. Tim više što je već deseti dan da je nije vidio, i što je slutio da mu se Marta uklanja navlaš, a nije znao zašto.

Juriša i Gare ležali su pod vrbama u prijašnjem razgovoru i ne opažajući Salkova nemira.

Ispod tih se vrba gdje su oni ležali, vidjelo sve polje samo gdjegdje zaklonjeno redovima stabalja i pramovima maglice. Ali se ništa drugo otale nije moglo vidjeti, pa se tim momcima ono polje činilo cio svijet u kom su oni gospodari i toga prostora i one tišine. Zato su, ne misleći baš pravo ni o čem, govorili koješta da prođe taj dugi ljetni dan.

I takav je dan, da je najljepše bilo ležati baš tu kraj Paušina vrela pa čekati dok sunce izaspe svu svoju snagu u tu veliku zemlju. A večer će ionako zacijelo doći, i čobanice neće pobjeći prije nego što ono zađe.

No još je daleko, vrlo daleko bilo do onoga doba kad zalazi sunce što je baš sada najžešće pripicalo u suhu i raspucanu zemlju.

I konji su, na različite načine ispruženi, dahtali mirno osim Salkova vranca što je koračao među vrbama lagano ržući i kopkajući nogom.

Čudan je to konj bio, ne mnogo veći ali puno ljepši od ostalih cetinskih konja. Salkov ga je otac jedne tamne noći, još dok je hajduk bio, doveo u kuću. Bijaše to konj nekakva livanjskog bega što ga je pod Prologom ubio i s ostalim hajducima podijelio njegovo blago.

Pripovijedahu da uz bega bijaše hiljadu zlatnih dukata bez srebrnoga oružja i zlatom vezene odore, no hajduk je Rašica, a to je otac Salkov, volio tom vrancu. Samo je toga vranca uzeo sebi, a pustio društvu da dijeli sve drugo.

I nitko ne reče da je Rašica učinio loše. Ali pripovijedahu i to da mu je beg izdišući rekao: »Neće ti moj vranac u kuću donijeti sreće.«

Bijaše to konj mlad jošte, vitak kao djevojka, male glave i tankih nogu, pa u svemu drugome lijep da bi ga vazdan mogao gledati i ne bi ti dodijalo. Sjajan i crn kao zrela trnjina, a brz, Bože, ne možeš ga ni sagledati kad trči. A šaka sijena je njemu dosta i umoriti se neće nikad pa da jašeš na njemu tri duga dana bez počinka.

Samo čist je želio biti kao da znade kako je lijep. I milovati se bilo mu drago, osim u početku dok još nije bio zaboravio svoga bega. A od Salka mu i Rašice nije nedostajalo milovanja. I nijesu ga zvali vranac već Arap, sve od same dragosti. Ta nijesu ni vidjeli ni čuli da tko drugi ima slična konja. Samo je to bio konj predljiv, no tako pametan da bi znao što mu i misli gospodar. Zovneš li ga po imenu, odmah dođe, ili pak pristupiš k njemu s uzdom, pruža glavu i otvara usta, pa stotinu drugih stvari. No kad ugleda što još nije vidio, ili čuje kaku neobičnu buku osim pucnjave pušaka iskidat će i uzdu, pa ga nećeš sagledati okom. A pucnjave se pušaka nije plašio već samo zastriže ušima, zarže malo i zakopa nogom kao da je bio u boju. Ali nije bio, osim one crne noći kad je poginuo njegov beg, jer je njegov beg bio junak pak se nije predao dok ga hajdučko zrno nije pogodilo u srce.

Taki je to bio konj što je oko Salka kopkao svojom vitkom nogom i lagano rzao znajući da će i to popodne protrkati livadama do onog okuča Cetine. A Salko je pogledao svog Arapa i ponadao se da ga očekuje Marta.

Digao se tiho, prihvatio vranca za grivu i zakoračio na gola Arapa, ne rekavši Gari i Juriši ništa kao ni dosad kad bi odlazio. Arap samo nisko prigne glavu savijajući svoj lijepi sjajni vrat kao gudalo i zagrabi ravnim livadama preskačući lagano male, isušene jaruge. Suhe livade zatutnje muklo a bijela Salkova košulja i plava duga kosa sjali se u punom svjetlu ljetnoga podneva.

No malo zatim sustavi Salko konja u trku i pojaše korakom, jer mu je neka silna radost ispunila prsi, pa je htio da zapjeva:

Trava raste djetelina,
Po njoj pasu tri pauna,
I četiri paunića.
Čuvala ih djevojčica,
Na njoj tanka košuljica.
Nit je tkana, nit predena,
Već od zlata salivena.

... pjevao je Salko, a glas mu se gubio na otvorenu polju, pa se činilo da pjesma dolazi iz neke silne daljine.

A nije Salko ni pustio svome grlu maha, jer to je bila djevojačka a ne junačka pjesma.

Kad je već Salko odmakao daleko u polje, progovori Juriša:

- Perić je pitao u njih vranca za alku.

- Perić! A koji to Perić? - reče Gare.

- Marko Perić, ne znaš ga? To je nećak onoga trgovca u varošu što nosi fes i ima veliki dućan kod crkve. Ali mu Salko neće zajmiti Arapa.

- Ima pravo. Oni na alci konje strašno izmuče. A vranac je još i predljiv, pak...

- Ne zato, već i Salko hoće da trče alku ove godine. A vidio bi, ne bi bilo ni onakoga konja ni onakoga alkara.

Sada se zagledaju niz užareno polje kao da vide ispred sebe prolaziti sjajnu povorku lijepih alkara na čilim konjima i kao da su ti alkari izvezeni samim tracima ljetnoga sunca.

- Što? - progovori napokon Gare - a odakle Salku alkarska odora? Ta ove će ih godine trkati najmanje trideset, jer će biti taka alka kaka nije bila otkako je postala: svak će držati svoje.

- Eh, za odoru je njemu lako. Ili u Rašice nema hajdučkih novaca! Ili ne znaš? Ta Rašica je davno naručio sve što treba, i dolamu i ječermu... sve suhim zlatom vezeno da će ih malo biti ljepših. A sedlo i uzde ima begove, ta vidio si ih, ja mislim da i ne može biti bolje opreme za konja. Vranac crn, a na njemu sve samo srebro! Samo što Rašica nije naručio odoru za Salka.

- Nuti! Što je to opet! Nije naručio za Salka! A što će mu onda alkarska odora!

- Rašica je to naručio sebi!

Gare se vele i ne začudi. Znadijaše da je Rašica, stari hajdučki harambaša, silen kao kakav kralj te na glasu junak i binjadžija. A bogat, pa hoće da se o njemu govori i više.

- Onda, zbogom, Salko, alka! - vikne Gare i sjedne. Što Rašica zabije u glavu, to mu neće nitko izvaditi. Pa što govoriš onda da će Salko - -

- No Salko kaže da će ga toliko moliti i moliti dok mu ne pusti da trče i odoru mu dade, a oba su istoga kipa - - Ili ne znaš? Pače ti nijesi bio jučer kod Matasova grmlja, Salko je to pripovijedao... A pomisli: Salku je osamnaest godina, a Rašici eto pedeset!...

- I neće da pusti? - Neće! Oba se zamisle i umuknu.

Salko se više nije vidio: bit će da je još davno zašao među vrbe i rakitu kraj Cetine. A sunce je svejednako žeglo, i tišina činila se još veća nego prije.

*

Sjajno je i pusto polje potamnjelo i oživjelo.

Zapadna su brda počela pružati svoje sjene preko široka polja, i stali se javljati glasovi konjara i čobanica. Tamo - amo sad rika i mukanje goveda, sad rzanje i topot konja, a sad sve to zajedno, pomiješano s pjesmama o ljubavi i junaštvu.

O zahodu sunca zemlja je stala duboko disati, i vjetrić s istoka počne hladiti užarenu Krajinu. A Krajina, kao pomilovana djevojka, zarumenila se od maglice i sunčanih trakova sa zapada. Činilo se kao da je krvlju natopljena zemlja ponikla crvenim cvjetovima.

Golemo polje vazda je čudno tutnjilo kad bi ga udarala kopita konjska, kao da ječi izmoreno od tolikih konjanika turskih i cetinskih.

A tutnjilo je stoga što je nekoć to polje bilo silno jezero, no sad je zaraslo korom od zemlje i trave. Pa i sad se pod njim talasa bezdana voda i zato tutnji pod kopitima dobrih konja. I cetinski se momci ne plaše ove tutnjave, već im se prikažu silne čete konjanika sa svilenim barjacima i talambasima dok - zatvarajući oči - zapjevaju o četama što nekad prolažahu tuda.

A i čobanice su u svojim pjesmama prijetile onima što ih misle oteti, i više je njihovih pjesama govorilo o junaštvu i oružju nego o momcima i o ljubavi. I čujući onu tutnjavu i te pjesme, rekao bi da se diže sva Krajina i srće u boj nekamo daleko da te iste noći dostigne neprijatelja što je utekao s plijenom.

Tad se i Juriša i Gare digoše i uzjahaše na konje, tražeći očima u daljini najmilije čobanice.

No čobanice su već znale gdje će biti njihovi najdraži momci, pa su onuda tjerale svoje blago.

I tako se vidjeli poljskim stazama čopori konja i goveda da sami idu, pak hrpe momaka i djevojaka s rukom u ruci ili zagrljenih, a mlađi ih jašući obilazili. Gdjekoji se momci utrkivali poljem, ali tima su sve čobanice bile jednako drage.

I što je sunce sve dublje zapadalo, pustjele livade sve više, a na poljskim putovima ispod sela dizala se sve više prašina od mnogih nogu.

Na raskršćima popostajali malo da se još našale, i onda bi se razilazili i dozivali jedno drugo kroz smijeh i pjesmu. Sve su to cure i momci, a starijih i djece bilo samo gdjekoje. No u selima, svako malo, viđale se hrpe muške i ženske djece koju nije lako razlikovati jedne od drugih.

Svako i ciglo bilo bjelokoso i odjeveno u dugu bijelu košulju potpasanu crvenom strukom. Obično se povazdan viđali među brežuljcima po petero, po šestero, s dugim prućem u ruci i gologlavi, da hodaju besposleni ili za kakom stokom. A i po vrhuncima brežuljaka bilo ih je vidjeti bijele i visoke gdje se ističu na obzorju kao spomenici od sadre. Pred večer bi i među njima zaređala dozivanja i dugi otegnuti odzivi pa zvonka pje-

sma mladih grla što su treptala u trku niz strme obronke. Kasnije bi se ti glasovi pomiješali s vikom i pjesmom braće i sestara, s bukom konja i goveda što se iz polja vraćali - svi u jednom vrtlogu oko bijelih kućica, između oraha i zovine.

Za takih bi se ljetnih večeri dolje pod selom Beglukom rastajao Salko od Marte pred kućom njezinom. A sastanci i rastanci njihovi bili su prije tako česti da su se činili svaki put posve jednaki.

Držali bi se za ruke gledajući jedno drugome u oči i obazirali kadgod da vide nije li tko blizu. A onda bi se poljubili nekoliko puta, i tad bi Salko otišao obazirući se na Martu sve dok ne zađe u ulicu, među zidove. No Marta bi dugo gledala preda se kao da gata budućnost. I baš zato što su je često viđali zamišljenu, govorili su seljani da će biti vještica kao i majka. Druge cure nijesu nikada viđali zamišljene.

Pa i te večeri stala je pred kućom dugo i nije dizala očiju jer se čudila svojim mislima. Sve se radi nečesa bojala da ne dođe Salko od kojega se, već je deseti dan, brižno krije.

Bila je zor-cura ta Marta. Lijepa joj glava ovita crnom kosom, a lice tamnorumenkasto s garavim obrvama i usnicama crvenim kao skrlet. Velike tamne oči iz dubine žarile čudno da bi ti udovi klonuli od njezina pogleda. Stas joj krepak, rekao bi saliven, a prsi se izbočile i nadizale oporu košulju kao da je najtanja koprena. Gledajući je, ćutio si pritajenu snagu što je u njoj, i želio bi započeti borbu s tom silom koja je buktjela samo zato da izazove borbu pak da podlegne. Ali da podlegne onoj sili koja je mnogo jača od nje.

Iako bijaše siromašna, odijevala se prilično: ništa gore nego bogatije cure. Malo je na njoj bilo nakita, no sve čisto i sputno, a pristajalo joj oko lijepa tijela te se činilo da je njezina odora sputna i lijepa zato što je na njoj. I nema momka koji je ne bi poželio kad bi je ugledao tako zdravu i obasjanu večernjim svjetlom u kojem se činila još ljepša.

Ali se matere njezine bojale momačke majke i mislile da se bez razloga ne boje.

Još je tu stajala Marta zamišljena, oborenih dugih trepavica, dok je ne prenu majčin glas.

Starica je nosila nešto šume, a uza nju je koračao i Rašica, otac Salkov.

No čim su zazvečale srebrne toke na Rašici Crnošiji i dok je čula njegov silni glas što samo zapovijeda, problijedjela je Marta kao smrt pak se zacrvenjela kao rascvali mak.

A toga puta više nego prije, jer je čula da Rašica s majkom njezinom govori o njoj. No on je samo zamolio da mu studene vode iznese, oštro je pogledao pak otišao hajdučkim korakom da je zemlja tutnjila i pozvekivale srebrne toke.

Te večeri nije pitala Marta što je Rašica govorio o njoj, jer se bojala o tom hajdučkom harambaši i misliti, a ne što bi se užimala pred ukućanima. Ta majka njezina nije bila vještica, kao što su govorili, nego samo stara i ružna žena a otac je odavna bio bolestan pa nije ni slušao što bi se govorilo pred njim. A mala Iva, mlađa joj sestra, bila još dijete i druge čeljadi u kući nije bilo. Ali ni majka nije spominjala ništa, već je sjela pred kuću i zagledala se u daleko polje što je postajalo sve tamnije.

Graje po brežuljcima bilo sve manje, pa se sad čuli samo pojedini glasovi što bi daleko iznikli pa se izgubili brzo.

No malo zatim kad je svu Krajinu pritisla topla i tiha ljetna noć, nije se više ništa čulo do mukla šuma Cetine i hukanja sove.

A u Krajini su tako tihe noći ima već stotinu i šezdeset godina: i na snenoj ljetnoj mjesečini, i onda kad je pritisne težak snijeg u studenoj noći zimskoj.

II.

Čudan je i nemiran bio život toga Rašice Crnošije, oca Salkova. Razmazio se kao jedinac u bogatih roditelja, ali nije omekoputio, jer za takvu se čeljad nije ni čulo u Cetini. Samo se naučio da ga odveć hvale i da se izvrši sve ono što želi.

Kako mu nije bilo para u ljepoti i snazi, tako ni u bogatstvu i glasu kućnom, pa kad je bio za ženidbu, mogao je birati djevojku u svoj Cetini. Ali Rašica nije htio drugu nego Stanu, a to je majka Martina koju sad zovu »stara vještica«.

No u to je doba bila ona kao i Marta: ni uzmi ni podaj.

Može biti da je bila i ljepša jer se Rašica s roditeljima posvadio ljuto što su htjeli da uzme drugu, bogatu curu. Nego su oni poznavali svoga Rašicu pa mu napokon rekoše: »Uzmi je, sinko, s blagoslovom! Ako je i siromašna, zato je najljepša između sviju cura što ih znamo. A i ne trebamo blaga Lucina jer ga i sami imamo dosta.« Tako rekoše, jer kad moraju, neka im njihov Rašica bude zadovoljan posve.

A i jest se tada veselio! Govorili su da kad ide, i ne staje nogama na zemlju od radosti i zora.

To je bilo ljeti, a imali su se vjenčati kao na jesen.

No toga ljeta pade bič na svu Cetinu: stadoše moriti crne ospice, pa zvona brecala povazdan. I nije bilo kuće iz koje ne iznesoše mrtvaca, te još i sada spominju tu strašnu godinu, najcrnju od turskih zemana.

A taj Božji bič pohodi i lijepu Stanu. Dosta se napatila, ali je na svoju nesreću ostala živa. Jer, kada je ozdravila i vidjela se u ogledalu, odmah je rekla Rašici: »Ja tvoja biti ne mogu.«

I zbilja je iza bolesti postala taka da je i rođena majka nije mogla poznati. Bila je prava nakaza do samih očiju. Ali i te lijepe oči postadoše kasnije ružne, a sve od crnih misli.

No Rašica je toliko ljubio Stanu da ju je htio i onaku za ženu. Ali ona ne htjede nikako, i tako ju je najposlije pustio u miru.

Tugovali su i tugovali jedno za drugim, pa onda Rašica uzme Lucu »dotaricu«, a Stana se uda za siromaška Iliju. Ali ni jedno ni drugo nijesu oćutjeli radosti u svom srcu iako su bili još vrlo mladi. Ni jednomu od njih ne bijaše dvadeset godina, a tuga im je dovodila smrt pred oči.

Otada navališe na Stanu svakake nevolje, i nije bilo dana da je ne bi što zadesilo. Najprije je proglasiše za moru, a kad se udala, i za vješticu - pa ako koga iznenada zaboli ili krava prestane davati mlijeka, svemu je ona bila kriva. Pa i ako bi se štogod izgubilo, dolazili bi na njezina vrata pitati za tu stvar.

Stana prikloni glavu pred tim nesrećama i bila je mužu dobra žena, no Rašici je Luca »dotarica« bivala sve nemilija što je dulje živio s njom. Rodila mu i sina Salka, ali on postajaše sve mrkliji i sve goropadniji.

A kad mu pomriješe roditelji i kad učesta pucatanja na turskoj međi, odvrže se od kuće i bude harambaša hajdučki. Tako postade strašilo Turcima, a i drugima što trgovahu s njima.

Tad nastadoše i one pjesme o Rašici harambaši, velikom junaku radi koga plaču kadune i bule.

Kad je čuo da mu je umrla žena, povrati se Rašica na ognjište da više ne ode, ali se i prije svraćao kadikad, kao i onda kad je doveo begova vranca.

Prošle su tri godine da se smirio u kući - Salku je onda bilo petnaest, a Rašici četrdeset i sedam godina. A donio je tad toliko novca srebrna i zlatna pa drugih stvari, da su Cetinjani u svađi govorili: »Neću, pa da mi dadeš Rašičino blago!«

I ne reče Rašici nitko ništa, pače su ga častili ne samo seljani već i oni u varošu. Taki su onda zemani bili.

Još su ga izabrali i za glavara sela Begluka, no Rašici se Crnošiji činilo da i ne može biti drugačije, ali ostade svejedno otresit i zao.

Ali u ovo zadnje doba kao da se nešto promijenio. Nije bio više onako mrk već mnogo veseliji, te kao da se nasmjehne koji put i baš onda kad se ne bilo čemu smijati. Lice mu se preobrazilo i postalo mnogo mlađe, a ubojite oči stale sjati blagom vatrom kao i u sina mu Salka. I nije više pjevao izaglasa hajdučke već potiho same djevojačke pjesme, a seljani govorahu: »Eto je postao glavar, ima sina zdrava momka i punu kuću svega, pa zašto da se ne veseli? Zato mu i odoše hajdučke misli.«

Ali se Rašica nije veselio s čega su oni mislili.

Kad se iz hajduštva vratio, klonio se svakoga i jedva se odazvao kad bi ga pozdravljali. Samo je gradio i gradio svoju novu kulu na tri zboja pod Orlovim stijenama s visokom avlijom i puškarnicama kao kakvu tvrđu. I bio jedino sa Salkom kao da je želio nadoknaditi sve ono vrijeme što nijesu bili zajedno. Ali kad bi mu Salko štogod govorio okrenuo bi glavu kao da ne čuje. Tako je bilo sa svakim, jer je mislio da nije nitko što on, a sa sinom zato što mu se činilo da je još pravo dijete.

No i seljani se klonili njega.

- Ta ubijao je ljude, pa makar i Turke, a još se nije ni ispovjedio što je sve učinio. A može biti da je ubio i kakva brata kršćanina.

Tako su mislili, a za glavara ga izabraše što su znali da će ga svi slušati jer umije da zapovijeda.

Ali je došla i jesen, druga iza kako se povratio iz hajduka, a s njome i mračni, kišoviti dani.

Kulu je zgotovio, ali je bila tako pusta i tiha da mu je dolazio plač sjediti u njoj. A kad bi izišao, bilo je isto tako tužno jer je i polje i sva Krajina bila ovijena studenom maglom i pritisnuta sitnom kišom te što nije imao nikakva posla ni u kuli ni izvan nje. Pa ni glasa nije se nikakva čulo, a Salko bijaše negdje u selu i pjevao, može biti, s curicama kod vesele vatrice.

A Rašici se činilo da je sam, posve sam na cijelom svijetu. Znao je i to da ga nitko ne ljubi iako ga se boje, pa ni isti Salko.

I hodajući jedne take večeri po pustoj kuli, pane mu na pamet duga i pusta zima što dolazi, i Božić koji neće biti ništa veseliji od toga tužnoga jesenskog dana.

A brojeći dane do Božića, stade kod Dana mrtvih, i njegove tmurne misli postadoše još tužnije: sjetio se svoje pokojne žene »dotarice« Luce i svega što joj je skrivio.

Sjetio se onoga dana svoga odlaska u hajduke kad ga je ona zagrlila da ostane, i kako ju je oturio - pa onoga prestrašenog i umiljatog pogleda što je gledao za njim na odlasku. Onda i sviju onih noći kad bi se svraćao u kuću, i u kojima ne bi sa ženom ni progovorio, već samo muklo pripovijedao o ugrabljenu blagu što ga je naslagao u pećini... Kako je

Salko drhtao od straha i gledao ga prestrašeno, a on bi ga uzeo preda se, ali ga ne bi poljubio, samo da se i Luca »dotarica« ne obveseli. I sjetio se onoga ljubeznog i krotkog pogleda njezina s kojim bi se i nehotice susreo - i kako bi ona, od straha, brzo oborila svoje velike ali plave i vodenaste oči.

Sada mu se činilo da te oči nijesu ni bile tako ružne i da bi pregorio sve što ima samo da ih još jedanput vidi. A najviše zato da se opravda pred njom radi svega onoga što joj je učinio.

Htio je da barem zagrli Salka koji je jedini ostao iza nje ali ni Salka nije bilo sad tu.

Spomenuo se i toga da je umrla sama i zapuštena pa i u smrtnim časovima da je mislila samo na njega. Ta ostavila je sve svoje njive, livade i drugo što je imala baš njemu a ne sinu. A on je dobro znao koliko je ljubila Salka: ljubila ga je kao udovica jedino dijete što joj ostane iza miloga muža.

I od takih misli čudna i teška tuga poklopi cijelu mu dušu, i Rašica se zastidi i pokaja, što nije od djetinjstva.

Onda pomisli i na sve one što ih je ubio kao hajduk u klancima oko kamenoga Prologa.

Spomenuo se kako bi oni kroz dolinu veselo pjevali o junaštvu ili o ljubavi hiteći k svojima što ih željno čekaju.

A osobito mu jasno pade na pamet jedna zimska noć u kojoj je padao gust snijeg, a bilo tako tiho te se riječi pjesme razabirale kao da je putnik samo na jedan hitac daleko.

To se junak razgovarao sa svojim doratom:

Što se noćas plašiš u planini?
Il od vuka ili od hajduka?
Vuk na vuka u planini neće,
Krilo moje, hajduk na hajduka.
Ti su vuci naše društvo vjerno,
Gavranovi naši razgovori!

Baš kao da je sada slušao tu pjesmu, tako se dobro sjećao one zimske noći.

I sjećao se kako je naprašio pušku, pa kako se doskora na okuču, među gustim pahuljicama pokazao mlad Turčin lijep i stasit, baš onaki kao njegov Salko.

Da, bijaše baš kao Salko!

Čuo je u taj čas i po drugi put njegov silni krik kao i onda kad ga je pogodio zrnom. Pa mu se činilo gdje vidi da se maša za kuburu, no kako mu je odmah klonula ruka i kako se prevalio u snijeg kao posječena jela.

I tako mu se obnavljale sve zgoda iza zgode, no sve tužne i krvave, a među njima niti jedne gdje bi Rašica bio milostiv ili učinio kome dobro.

U isto doba mišljaše da je tome kriva samo njegova zla sudba što ga prati od poroda. Ipak je odlučio da će poći na pokoru poslije toliko godina i tako olakšati dušu. I to baš na Dan mrtvih kad će platiti i molitve za svoju pokojnu Lucu kojoj je skrivio najviše.

Ali Mrtvi dan te jeseni nije bio ni tmuran ni žalostan kao dani prije njega.

Sunce je već od rana jutra veselo sjalo, a brežuljci oko polja šarenili se od tamnozelena, žuta i rumenkasta lišća voćnjaka i vinograda. Žene i djevojke prolazile k crkvi s grančicama jelice i voštanicama, a njemu se među njima činilo da je to dan slave, zdravlja i života, a ne tužno spominjanje mrtvih.

Pokoru je izvršio i pričestio se, bez oružja i srebrnih toka na sebi, pa se ćutio okrijepljen i pomlađen, bez krivnje i bez crnih misli što su ga toliko morile ono dana.

No ipak je htio da izvrši sve što je odlučio, pa ode sa Salkom na grob svoje žene da i oni zataknu grančicu jele i da se pomole.

Toliko je svijeta bilo oko njih da nije mogao moliti ni ono što zna, već je stao gledati u šarene hrpe ženskadije što se tiskale oko grobova.

Čuo se plač i naricanje, no sunce je tako veselo sjalo i nevjeste s djevojkama, zelenim granjem uz mlada lišca, prolazile spokojno preko tihih grobova. Zato je i njegova misao bila veoma daleko od umiranja i smrti.

A zašto da umrem - mislio je - i zašto da se patim radi onih što su umrli? Za ono što sam skrivio ja sam se pokajao i sad sam čist i dobar kao dijete. Trpio sam i ja dosta, no više neću. Još ću živjeti i veseliti se suncu i zdravlju, a evo i Salka kod mene...

Tad ga i opet saletješe tužne misli jer nije mogao znati kakav će to biti njegov budući život i ako bude zdrav a sunce sjalo kao i toga dana. A ta je promjena nastala u njemu kad je uporedio svoje buduće življenje sa Salkovim.

Salka će ljubiti djevojke pak žena i on će se izgrliti s djevojkama pak vjenčati onu što mu bude najdraža. Ta nije moguće da mu sin bude nesretan baš u čemu i on. I od tih misli opet tužno obori glavu.

No kad je podiže, opazi malo koraka pred sobom, pokraj nekakva staroga groba, curicu, a to bijaše Marta, kći Stanina.

Ona je veselo govorila s drugaricom i milovala joj lice grančicom jelovom.

Marti je tad bilo šesnaest godina, no činila se već odrasla djevojka, pripravna za ljubav i za milovanje.

Kad ju je ugledao Rašica, stinula u njemu krv i zamaglilo mu se pred očima kao da ga je zagrlila smrt. No odmah iza toga stade krv brže teći po njegovim žilama: zarumenio se, i oči mu zasjaše. I stajao je tako žmirkajući očima kao da je iz tmine izišao na žarko sunce ili kao da ne vjeruje onome što vidi.

Pa i morao se čuditi Marti, ali ne samo ljepoti njezinoj već i tome što je na dlaku nalikovala na majku svoju - njegovu nesuđenu Stanu.

Slika mu je djevojačkog Stanina lica bila potamnjela u duši, jer ju je u zadnje doba viđao onako naboranu i postaranu od tuge i siromaštva. Ali sad kad je vidio njezinu Martu, kao da sviju onih nesreća nije ni bilo i kao da se povratio u svoju dvadesetu godinu. Sve pritajene radosti, želje i nade uskovitlaše se u njegovoj duši.

No kad je opazio kako su se Salko i Marta nasmiješili jedno drugome kao stari znanci, časom se zamisli. Onda podignu prkosno svoju junačku glavu i ode preko grobišta ne gledajući nikoga i ne zovući Salka sa sobom.

I od toga dana ljubio je Rašica Martu od svega srca isto onako kao pred toliko godina njezinu majku. A sada bijaše u najboljoj snazi, junačan i lijep, pa ne bi nikome udarilo u oči kad bi ga vidjeli u kolu s drugim momcima.

Kadgod je, iz početka, Rašica htio zaboraviti na tu svoju ljubav i novu i staru, a osobito kad bi gledao Salka. Ali mu to nije bilo moguće jer je srce u njega još vrlo mlado i Marta bijaše veoma nalik na svoju majku. A majku je njezinu on ljubio svom snagom onda kad je bila isto onaka kao što je sad njezina kći.

Nego, nitko nije znao za tu ljubav, niti je tko mogao i naslutiti što mu je u srcu. Pa ni on sam kroz cijele te prve dvije godine ne reče ni riječi Marti. Samo bi je katkada čudno i

oštro pogledao u oči kao da pita: Ta je li moguće da me ne razumiješ? Ili je moguće da ne znaš kako te ljubim ako i mučim?

I pogađao je: ona što je vrlo ljubljena, mora da to opazi pa sve da joj se i uklanjaš.

A Marta je zbilja slutila njegovu ljubav, ali se nije smjela ni ustaviti na toj misli: držaše da ljubi Salka jer je mlad i lijep kao i ona, pa nije moguće da se ne ljube.

Ali gledajući u Salkove oči, činilo joj se da one mole ljubav što istom ima doći, a gledajući u oči hajduka Rašice, ćutjela je da joj zapovijeda i oživljuje neku ljubav što je postojala već odavno.

Poljupci su joj Salkovi postajali sve običniji, a on još i sada moli za te poljupce i preda od nje kad se god ona namrgodi makar i za šalu. A ona je očekivala neku drugu ljubav koja joj neće dati ni da diše.

Rašica je ovoga zadnjeg ljeta znao da se Salko s Martom sastaje često, i slutio je da se šale i smiju jedno s drugim. No znao je i to da tako čine svi čobani i čobanice otkad se spominje, a činio je tako i on kad je bio konjar. Ali da bi se Salko već sada ženio, nije mislio, a još manje da bi Martu htio za ženu.

Znao je da nikaki momak nije pitao Marte, a još manje će je pitati ubuduće jer je svaki dan starija i sad joj je dvadeset godina. Nijesu je pitali jer je puka sirotinja, a majka joj vještica kojom plaše djecu u svoj Cetini. Zato je ni najsiromašniji neće, a kamoli da bi Salko htio Staninu kćer dovesti u kulu na tri zboja.

A svemu se tome on veselio. Kao da je sam namještao da bude baš onako kako je najbolje za nj.

Ako se njemu budu rugali, malo mu je stalo. Dosta je da Marta bude njegova, a što su drugi govorili, za to ni dosad ne imao brige. Znao je da će roditelji Martini proplakati od radosti kad je zapita, ali ona? Nije baš mislio da ga ljubi, ali se nadao da će drage volje poći za nj.

Zato je nastojao da se koji put sastane s Martom, da dozna što misli. Osobito toga ljeta tražio je osamljene sastanke s njome, a ona se tim sastancima nije ni uklanjala.

I baš onda kad bi Salko uzalud čekao Martu kod Cetine, razgovarali se oni u kojoj sjenatoj ulici pod Beglukom. Ali je tako bilo samo ono zadnjih dana, pred alku, na svršetku srpnja mjeseca. Pa i tada nijesu govorili o ljubavi već o koječem, i samo gledali jedno drugo.

A Marta se u to doba stade uklanjati Salku kad je god mogla.

Tako i onoga dana kad je odjahao od Gare i Juriše, nije je našao kod okuča rijeke gdje su se prije sastajali.

Marta je svojih dvoje goveda stala slati na pašu po maloj Ivi, sestri svojoj, a ona bi ostala kod kuće. A kad je Salko, misleći da je bolesna došao k njoj u kuću, sjela je kod bolesna oca, i tako joj nije mogao reći ništa.

Salko je bio tužan što se ne mogu sastati nasamo, ali mu se činilo da znade što je Marti.

On je mislio da mu se uklanja što mu ne vjeruje i misli da je on ne bi htio za ženu. Zato je i korio sam sebe što joj to nije spomenuo nikad pa odluči da će joj to reći čim prvi put bude s njom nasamu. A tako isto da mora odmah govoriti s ocem radi Marte a i radi alke.

I sve se više talasalo u njihovim dušama baš kao zrelo klasje kad večernji vjetar jača nad prostranim poljem. Rašica i Salko i Marta prisluškivali tome talasanju u svojim dušama i kao da su nehotice pogledali na veliko obzorje bliža li se oluja.

No Krajina se činila mirna i pospana u žaru ljetnoga sunca, i nije se vidjelo ni oblačića na plavom i tihom nebu. A za kratkih rosnih noći bilo je još mirnije i tiše.

III.

Bijaše još osam dana do alke.

Osam dana do onda, ali još mnogo prije sva se Krajina uznemiri. Nabrajaju se konji, alkari i njihovi momci, pa odore momaka i alkara.

A osobito u središtu Cetinske krajine, Sinju lijepom, sva srca življe udaraju, a mišice i žile mladića nategnute su kao negda viteški lukovi. Ta Sinj je kolijevka i davno sijelo alke; a donedavna alku su trkali sami Sinjani. No u novije doba mogu i ostali iz Krajine sinjske, samo ako su junačka srca i struka, a poštenja okaljali nijesu: ta i njihovi su stari lijevali krv za slobodu.

Pa i sâm je varoš gledati kao viteško gnijezdo. Stare se kuće okupile kraj dviju tvrđa iz davnih vremena: jedna je niža na strmoj klisuri sred varoša, a druga više mjesta, također na strmini, s bedemima i kruništima.

A s njih se vidi golemo polje s dugim redovima jablana i vrba kao vojska što pozivlje na junački megdan. I na dalekim brdima vide se druge kule, jednako ratoborne i ohole.

Na tome istom polju, u staro doba, a kolovoza mjeseca, sinjski vitezovi poraziše Mehmed-pašu i posijaše to polje sa jedanaest hiljada turskih lešina.

Zato je i postala alka na vječnu uspomenu onoga junaštva - i zato da se ono staro viteštvo ne izgubi: u Cetinskoj krajini služila je alka uistinu da želja za slavom i pobjedama bude još veća.

Ta na raskršćima i njivama, po livadama, seoskim putovima i svuda viđa se povaljano golemo kamenje s kojim se cetinski momci umeću - i biljege do kojih su doskakivali. A kad bi kaki delija drugu metu vrlo prebacio, rekli bi Cetinjani da bi se junak mogao ukopati koliko ga je nadmetnuo. Pa vidjelo se u svemu da je Cetinjanima junačka smrt nešto najljepše na svijetu.

Ali i umetanje i uskakivanje i rvanje, pa konjska trka po livadama, ništa su prema alci.

Ta alka je začarala i dvije krunjene glave! Dva su kralja došla da vide tu alku, i oba dadoše bogate darove i alci i dobitnicima, a slika je te junačke trke u kraljevskom dvoru i sad.

I nije da u samoj Cetini o njoj govore. Ta svake godine dovrve stotine i stotine iz krajine Imotske, Kninske i Vrličke - pa Petropoljci i Primorci te oni iz Bosne bogate i gospode odsvud - a ne čini se toliko puta uzalud. Svi odu zadovoljni i opet se druge godine vraćaju da se čude istoj ljepoti.

Pa imaju čemu.

Tu vidiš sav sjaj kraljevske pratnje, sve junaštvo starih vitezova i šarenilo svakojakih nošnja narodnih, da se to ni pripovjediti ne da. Gledajući u žaru kolovoškog sunca povorku alkara na čilim konjima, ne vidiš drugo do prelijevanja baršuna i svile, pak blijesak zlata i srebra.

A kakvi su sve to momci: neki visoki i široki kao planine da se zemlja pod njima trese, a drugi vitki i okretni da bi tri konja preskočili ujedanput. No svi mišičavi, vatrena oka i junačkoga držanja da bi s njima udario i na čitavu vojsku.

Koji momak nije taki, ne može ni da trče alku.

Na svakom je alkaru kalpak od kunovine s bijelom visokom čelenkom od ždralova perja, a na nogama čizme obrubljene srebrom i zlatnim uresom, pa kitom i oštrim mamuzama. Britka mu je ćorda o bedri, te ubojito koplje u ruci. A dolama, gaće i ječerma, sve od najbolje čoje, zlatnom i srebrnom srmom izvezeni, i na prsima se sjaju puca, također srebrna i zlatna.

Pa »momci« njihovi, štitonoša i buzdovanari - te oni što vode edeka - konja, svega u srebru okovana - krasni su i oni. Kamparan im je crvenom čojom i gajtanima okićen, ječerma sa srebrnim tokama; gaće modre, »krožet« bijel, a crvena kapa na glavi i zapeškirena. Za svilenim pasom reži starinski handžar uz dvije puške male, pa fišeci srebrni - na ramenu ubojita diljka. To je stara cetinska nošnja.

Konji alkarski, i pod samarom lijepi, okićeni su zlatnim i srebrnim nakitom što zveca pri hodu a čudno šumi kod trke. A preko sedla su prebačene isto tako zlatom i srebrom vezene »abaje« što pokrivaju konje do koljena.

Kad se ta četa u redu uputi, nema oka što bi trenulo, pa i zaljubljeni ne gledaju više jedno u drugo. I staro i mlado i ženske i muškarci, gledaju samo tu sjajnu povorku i slušaju čudni šum svile i zveket zlata i srebra što se razabira i među glasovima tisuća.

Tako opremljeni alkari u divljem trku, jedan po jedan, vitkim kopljem gađaju u gvozdeno kolice koje se i zove »alka«.

Ta je alka načinjena od dva obručića, jedan u drugome, što su spojeni s trima tracima također gvozdenim. I tako su na alci četiri otvora u koje se pogađa kopljem.

Koji alkar pogodi u srednje kolice što je najmanje, dobiva broj *tri;* gornji razdjelak što je više središta, vrijedi za broj *dva* - dok druga dva razdjelka što su sa strane središtu, vrijede samo za broj *jedan*. Ta »alka« visi na konopčiću visoko rastegnutu, ali tako da se lako može otrgnuti, i veliku jedva pedalj preko nje.

I nije samo zato teško pogoditi alku što je malena. Trče se iz prilične daljine, ali ta trka mora biti taka da se jedva konjanik i vidi. Koplje je u ruci dosta dugo i teško, pa se mora namještati istom nekoliko koraka pred alkom da se pogodi.

A zatim konj kojim je teško upravljati jer svaki neće da trči upravo već krivuda, plaši se, a često i sama alka ne stoji mirno, a osobito ako je imalo vjetra. Onda zamor, krika i vika, pa tisuće uprtih očiju u alkara smućuju i onoga koji je i ostario u takoj trci.

Pa još i suze što se skupe na očima u brzom trku, i pažnja da što ne pane od odore ili nakita konjskoga, te stotinu drugih stvari čine da je pobjeda toliko teška koliko i željena.

Svaki alkar trče tri puta, i koji od njih u ta tri puta najviše brojeva postigne, dobio je alku. Ako dvojica postignu isti broj, trču opet dok jedan nadvlada.

Svaki mora da se drži junački i da ništa ne padne ni s njega ni s konja mu, a na to paze za to postavljeni suci.

Ako pak alkar pogodi kopljem alku pak je pred sobom baci, a onda je opet na letu i u trku uhvati kopljem, brojevi mu se podvostručuju. Tako ako je opet uhvati u srijedu, dobiva broj šest, a to je najveće junaštvo što se može učiniti u trci.

A slava koju dobitnik postigne tako je u Cetini velika, da se taj alkar onaj čas ne bi mijenjao ni s kim na svijetu.

Glazbe udaraju, neizbrojni narod viče i buči kao valovi mora o klisure. Tisuće i tisuće očiju u nj su uprte, a on ponosan, onako sjajan i lijep, gizdavo jaše kroz mnoštvo što mu sve žešće maše i kliče - k vođi, da mu svilenim trakom okiti junačko koplje.

Zatim dobiva kraljev dar od dvjesta forinti u zlatu što obično potroši za sjajnu gozbu na kojoj oko svoje sofre okupi prvu gospodu cetinsku. A sva Krajina za dugo i dugo vremena pronosi njegovo ime, pače se ni o čem drugom i ne govori.

Nije dakle čudo da je trkati alku najveća sreća junačkom Cetinjancu, to više što svaki od njih u sebi vidi dobitnika.

*

Krajina se sve više uznemirivala, a Salko ne jede i ne spava ima već treći dan. A četvrti je dan što je prispjela ocu mu Rašici sjajna alkarska odora, i petnaesti što nije vidio Marte.

Kroz ta tri dana nije ni odlazio od Paušina vrela u polju nego je sve mislio i mislio. Pa što je više mislio, sve više je rasla srdžba u njemu prema ocu Rašici.

Već ga je bio zamolio da njemu dade odijelo i pusti trkati alku, no Rašica reče: »Nećeš!« A kad on reče »nećeš«, ne treba više pitati.

Sjutradan se Salko malo umirio pa opet ode k ocu.

- Dobro je - reče mu - trči alku ti. Ali onda ćeš mi pustiti nešto drugo.

- Reci slobodno - veli mu on. - Ja ću se ženiti na jesen.

- Što...?

- Ženit ću se na jesen. To mi moraš pustiti.

Oba su dugo mučali i disali naglo. A onda upita Rašica. - A koju misliš?

- Martu Staninu. Mi smo se odavna zadražali.

Salko je vidio kako je Rašica pomodrio u licu i pogledao ga tako divlje da je uzmaknuo dva-tri koraka natrag.

No Rašica se ipak savlada i zapita sina:

- A jesi li joj to i rekao?

- Nijesam još.

- I ne govori! - viknu Rašica takim glasom da je u Salku stinula sva krv.

- A zašto? - reče drhtavo.

- A jesi li drag i ti Marti? - upita i on njega.

- Ta rekao sam ti da se ljubimo odavna!

Časom je bila strašna tišina, a onda:

- Izdiri, djetetino! Vanka, drtesino! - grmjelo je u kuli da su se i prozori tresli, a kandžija u Rašičinoj ruci zviždala.

I od toga dana ležao je i ležao Salko tu u hladu vrba, no svako bi se malo pridizao da pogleda svoje selo, i tad si mu mogao vidjeti na licu crvene i modre tragove kandžije. A sve selo počelo govoriti o njemu jer su konjari pripovijedali da leži kao mrtav pod vrbom, ne odgovara i neće doma.

- Neka leži... i dignut će se! - rekao bi Rašica svaki put kad bi mu kazivali.

Ali ipak nije odolio i poče žaliti sina.

Četvrtoga dana što nije vidio Salka uputi se u polje k Paušinu vrelu, ali produlji put i pođe ulicom što se udubila ispred Martine kuće.

Toga se dana po nebu prevukla nekaka bjelkasta maglica, pa sunce nije onako sjalo kao prije, ali zato bijaše sparnije. Uzduh se nije micao, i sve drugo kao da se ukočilo, pa i sama Cetina nije šumila kao po noći.

Rašica koračaše zamišljeno kroz pusto selo, ali bi kadgod stao da pogleda k Paušinu vrelu iako je znao da iz te daljine ne može vidjeti ništa. Na Salka se ljutio, ali i ćutio koliko ga ljubi, i želio govoriti s njime. Ali prije toga želio je svakako da vidi i Martu, samo ako bude u domu.

Marta bijaše pod murvom više kuće i, kad je ugledala Rašicu, htjela je da se ukloni, no iza nekoliko koraka stade i prisloni se uz deblo trepetljike. Rašici se učini kao da ne može stajati na nogama, pa brzo preskoči zidić da joj pomogne. No stade i sam jer je Marta oborenih očiju i strašno blijeda stajala tako poništeno, da nije znao što će učiniti ili reći.

Marta je već čula što se dogodilo između Salka i oca. Bilo joj žao Salka, ali i Rašice, jer je znala da je i on nesretan. Ljubila je obojicu, ali s ljubavi posve različnom.

Salka je ljubila kao lijepa dječaka i druga od djetinjstva, pa i zato što je znala da i on nju silno ljubi. Ali nikako nije mogla zamisliti kako bi on mogao biti njezin muž. Ona je željela da muža časti i da ga se boji, a Salko se bojao nje i nikada je nije smio prvi ni da zagrli.

Kad bi ga gledala onako bez brka i golobrada, s djetinjim licem i blagim očima, dolazila joj želja da se s njim poigra i da ga izljubi. Ali je vjerovala da se pravi muž ima poigrati sa ženom a ne ona s njime.

Pa zato kad bi gledala junački stas Rašičin, njegovo ozbiljno lice s krasnim mrkim brkom, velikim obrvama i oštrim pogledom, snalazila je želja da mu se preda dušom i tijelom, bez volje i bez misli. Ćutjela je kako joj srce zamire i mrak joj oči zastire, a ipak joj bijaše tako ugodno kao da je hvata sladak san. A tako bijaše joj vazda kad bi zamislila da ju je on čvrsto zagrlio.

I kad bi pomislila da je obojica ljube, smutila se duša u njoj posve, i nije mislila baš ništa, već bi najvoljela da se isplače.

Pa i sada kad je Rašica pristupio k njoj, privila se još jače uz trepetljiku i zaplakala tako silno da se sva tresla.

Rašica ju je samo gledao nekoliko časaka, a onda je upita:

- Plačeš li to radi Salka?

Ona ga pogleda tako moleći i tako pokorno, da je sav protrnuo od svoje misli.

Pomislio je da ga taj ganutljivi pogled moli da se smiluje Salku i učini im po volji. Ali ona taj čas željaše samo da je izbavi od tih muka, pa učinio što mu drago, i vjerovala je da može. To je govorio njezin pogled.

Možda je htjela da je on odmah uzme i povede kamogod daleko i tako učini kraj onoj tjeskobi što je muči a o kojoj nije znala kako će svršiti. Ali onaj čas nije ni sama znala pravih svojih želja.

No kad Rašica nije ništa ni rekao ni učinio stane je tuga u srcu daviti još jače, pa uze toliko jecati da je lišće trepetljike šumilo u krošnji udarajući jedno o drugo.

Tada je Rašici bilo kao da se pod njim otvara silna praznina i kao da za nj više ničega nema. Pogleda još jedanput u krasno i od suza mokro lice Martino pa se trgnu i smrče kao da je odlučio nešto veliko.

- Zbogom, Marta - reče joj. - Neće više nitko trpjeti radi mene. Dosta je bilo svega! Zbogom! reče još jedanput i oštrim korakom uputi se k ulici.

- Raško! - viknu za njim Marta kao luda i pruži ruku da ga ustavi. No Rašica se i ne obazre već proslijedi dubokom ulicom k polju.

- Raško! - zazove Marta plačno i vilice joj zadrhtaše.

Žali me - pomisli Rašica - ali nije potreba da me žali: moje je svršilo! - i stade još brže koračati kao da bježi od svojih crnih misli.

Ali što se više približavao k Paušinu vrelu, koračao je sve polaganije i glavu spuštao sve niže, tako da Salko nije ni opazio kad je k njemu došao otac.

Nađe ga gdje leži nepomično s licem zakopanim u ledinu.

Časkom je gledao njegovo vitko tijelo, plavu kosu i bijeli zatiljak. I kad je opazio na njemu crveni i modri trag kandžije brzo ga i tiho zovnu:

- Salko!

A on podignu svoje blijedo lice s dugim dvjema modricama pa, ugledavši oca, smrknu se kao oblak, i oči mu sijevnuše prkosom i mržnjom. No kad je ugledao kako se ocu tresu usnice i da su mu oči pune suza, začudi se i sjedne.

Tad Rašica brzo i isprekidano progovori kao da se zadihao:

- Eno ti Marte... ona te ljubi. Uzmi je ako hoćeš i sjutra... ja ti ne smetam. Pa je i meni drago da je uzmeš. Dobra je ono cura i ljubi te mnogo... znaš!

To reče i oćuti kao da je nešto u njemu puklo i opet mu se učini da je neka neizmjerna praznina pod njim. Ali se ubrzo sabra i vikne:

- No ja ću trkati alku... jesi li čuo? Ti ćeš mi biti za »momka« i budi zadovoljan... a sad ajde k Marti... ona te čeka! - nadoda zamišljen i nasmije se čudno.

I domalo rastadoše se, oba suznih očiju. Rašica ode kroz pusto polje u varoš, a Salko u Begluk govoreći sam sa sobom i mašući rukama. Radost ga je smutila posve, pa je zaboravio i na alku.

Sunce je zalazilo u tanak i žućkast oblak na zapadu, a bregovi i sela posivješe. A malo zatim sve oživi od stotinu glasova jasnih i pritajenih: najprije jedan, pak drugi, pak onda po pet, pak po deset jedan za drugim i zajedno, da opet drugim redom izginu kad nastane noć.

Marta je još tiho plakala kad je k njoj dotrčao Salko i sjedila pod istom trepetljikom.

Kad je od nje onako naglo otišao Rašica, nije mogla misliti ni na ono što je sad, ni što bi moglo biti. Samo je znala da plače radi »njih« koji su je ljubili, a koje je i ona ljubila, i da je pripravna za njih i poginuti. A slutila je i to da je ona uzrok njihovoj nesreći, kao što je Rašičinoj njezina majka iako nije bila kriva. Kasnije se poboja za Salka da mu otac štogod ne učini, jer je znala da je čovjek naprasit i da su ljuto posvađeni a sve radi nje.

Radi toga je plašljivo prisluškivala kao da će nešto strašno čuti i stresala se sluteći neku veliku nesreću. A nije ni izdaleka pomišljala što je odlučio Rašica kad je pobjegao od nje.

Zato se vrlo iznenadila i obradovala ugledavši radosno Salkovo lice koje joj se pričini ljepše i mlađe nego ikada prije.

No kad je došao bliže, ugleda i ona dva modra prutka preko lica i sjeti se da ih je primio od očeve kandžije a radi nje. Pa radi tih prutaka i od veselja da ga vidi živa i zdrava, digla se i zagrlila ga vatreno i ne misleći što čini. I nije joj palo na pamet da bi se tako zagrlila s njime na svakom sastanku ovo zadnjih godina.

A Salko je onda stane ljubiti u mokre oči i odmah joj brzo i zadihavajući se pripovjedi što mu je rekao otac.

Marta u prvi mah nije ni razumjela što joj govori, no kad je pojmila da je Rašica daje Salku, obeznanila se i zadrhtala, ali ruke nije skinula s njegova vrata. Samo još dublje spustila blijedo lice na njegove prsi i nije odgovarala ni riječi.

A Salko ju je tako žestoko grlio, grlio kao nikad prije i od silnoga veselja govorio svakakve čudne riječi, da joj ga bijaše sve više žao.

Sjetila se njihovih sastanaka i kako se Salko vazda djetinjski radovao kad bi je vidio. Pa ćuteći kako mu se sad od velike radosti nadimlju prsi i kako mu riječi zapinju u grlu smili joj se još više, i počne tiho plakati, sve onako zagrljena.

Tad se i Salku oči zališe od ganuća, pa je stade kao lud ljubiti i u kosu i u čelo i u vrat - a Marti se usta stisla kao i srce, i nije mogla da progovori.

*

Pa i sve ono dana do alke malo je od nje odlazio i opet se brzo vraćao, a ona ga gledala milo i tužno i ni jednu od tisuće misli nije mu rekla, ne želeći da ga rastuži. Pa da je i htjela, nije bilo moguće naći riječi kojima bi izrekla ono što je ćutjela.

No Salko je bio zadovoljan svim onim što je ona činila pa je u velikom veselju grlio majku joj Stanu i bolesna oca i maloj je Ivi našarao prešljicu.

A Rašice sve to dana nije bilo ni blizu.

Kad je u Sinju sve uredio radi alke, pošao je kući kasno obnoć. I cijelim putem, pa ispod sela, pjevao je tako gromovito nekakvu hajdučku pjesmu, da su se Beglučani pridizali u svojim krevetima da bolje čuju, a onda se opet spuštali govoreći jedno drugome: Ono se Rašica nakitio »hrvaštinom«!

No Rašica nije bio ni te noći pijan kao i nikad u svome životu.

IV.

Još se nijesu bili pravo slegli oblaci prašine što su ih digle bezbrojne noge vraćajući se od čudotvorne Gospe Sinjske.

Tih dana, oko petnaestoga kolovoza, silan se narod kupi u Sinju na svečanost Velike Gospe, u koji se dan za starije doba i alka trčala.

Sada se trče tri dana kasnije, na rođeni dan kraljev.

A tad se na svim cestama i poljskim putovima, širom sve prostrane Krajine, stanu dizati novi oblaci zastirući kadikad bezbrojne hrpe pješaka, konjanika i kola.

U sjaju kolovoškog sunca, po užarenim putovima, šarenile se kroz prašinu najrazličnije nošnje, ali je triju boja bilo najviše: crvene, bijele i modre. Reklo bi se da su to dugačke lijehe procvale čudnim cvijećem.

To se narod kupi da vidi sjajnu alkarsku trku.

A sve se to slijegalo s obiju strana široka puta, na južnoj strani varoša Sinja gdje se trkala alka.

Već prije tri sata poslije podne veliki i dugi trijemovi s obiju strana trkališta bili su tako puni da je čudo bilo da se ništa ne ruši. Pred njima, pod njima i iza njih tiskalo se drugo

još veće mnoštvo gurajući se i protežući za malo vidika. A međutim su stizale sve nove i nove hrpe nastojeći da potisnu one što su stigli prije. A i na krajnim varoškim kućama, više trkališta, sjedilo svijeta na krovovima, a mjesta na prozorima bijahu izmoljena još davno prije toga dana.

Kud se god pogleda oko trkališta, sve je zbijeno: glava do glave, rame do ramena - i malo tko imađaše komadić zgodna mjesta da ga ne gnječe i da ga ne prožiže sunce.

Samo trijem alkarski pa oni za suce, vlasti i svećenstvo bili su dosta prostrani i zaklonjeni od sunca pa krasno iskićeni barjacima, zelenilom i cvijećem.

Ti su trijemovi bili još prazni, jer su oni za koje su određeni dolazili pred sam početak igre. Ali na drugima već je sada bila takova stiska da su mnogi problijedili od guranja i sparine. I tako je trebalo izdržati cijelo ono popodne, no nije se nikad čulo da je tko otišao prije nego dovrši trka.

I začudo, od toga mnoštva čuo se samo šum i mukao zamor kao da vjetrić piri kroz šumu ili da kruži silan roj pčela. Svi su očekivali nešto veliko i svečano pa su i nehotice tišali silnu uzbuđenost u prsima, a zato su im glasovi i zamirali u grlu.

Tako su prolazili časovi u ljetnom žaru i s jednakim šumom, samo što bi se kadikad začuli jači usklici onih što su još dolazili.

Rekao bi da je silno sunce nastojalo uspavati i to mnoštvo puka, kao što je uspavalo i pustu okolicu nadaleko.

Kad najednom začuju se iz varoša veseli zvuci glazbe što je obilazila mjestom javljajući da se alkari upućuju i da je čas trke blizu.

Časkom zastade i dah u tisućama da bolje čuju još daleke ali radosne zvukove, no onda sve oživje od veselih usklika.

Redari, žandari i vojnici stadoše žurno razmicati svjetinu da očiste trkalište, i staviše se u redove da očuvaju slobodan prostor po kome će nesmetano prolijetati viloviti alkarski konji.

Već dođoše i suci u crnim odjećama s plavom vrpcom na prsima u znak njihove časti, svećenstvo u mantijama također crnim, te vojnički časnici i vlasti u sjajnim odorama.

I zauzeše svoja mjesta u ložama praćeni tisućama očiju.

Što su gromki zvukovi glazbe postajali bliži i glasniji, udarala su srca sve jače, a bezbrojne se glave pridizale prema ulazu trkališta.

I napokon, eto tako željena časa.

Prva je išla glazba udarajući borbenu koračnicu, a za njom krasni cetinski »momci« sa svojim harambašom u dvoredu, s puškama na ramenu, držeći cijev u desnoj ruci a kundak iza leđa.

Zemlja tutnji pod njihovim teškim korakom, a oštrim pogledom pozdravljaju desno i lijevo.

Među njima je i Salko, sretna i vesela lica, a obučen divno, u očevu hajdučku odoru.

Kamparan mu je od crvene čoje, gajtanima okićen i srebrnim pločama na prsima. Na ječermi goleme srebrne, pozlaćene toke, a za žutim svilenim pasom krasne kubure, handžar i fišeci, sve zakovano srebrom. Držao je na ramenu veliku pušku kremenjaču, možda nekad donesenu s Istoka.

Na glavi mu je crvena kapa i svilen peškir, a lagana obuća svilom i gajtanima nakićena, pa se sav sjao na suncu.

Samo lice njegovo bijaše jednako djetinje; on nije gledao onako mrko, hajdučki, kao ostali momci, već mu je pogled blag i veseo kao i na livadama u polju.

Za momcima alkarskim išao je ponosno štitonoša, i štit mu oslonjen na prsa sijevao čudno - a sa strane buzdovanari s buzdovanima na ramenu. A odjeveni su kao i »momci« što su pred njima išli.

Pa edek, golem konj, sa svim onim što je trebalo junaku u staro doba kad bi polazio u boj, i noge mu jedva vire ispod svilena pokrivača. Vode ga dva kršna momka za dizdume i susprežu da se ne propinje od buke glazbe, zveke oružja i nakita.

Za njima jaše pobočnik vođin, a u ruci mu sijeva gola sablja. Pa vođa sam na najljepšem konju i u odijelu najljepšem, i sav se od zlata sjaji kao sunce.

Zatim ostali alkari, dvojica i dvojica, sve jedan ljepši od drugoga, poigravajući se na konjima i propinjući ih koji put lijevom rukom na zadnje noge, a ipak u dobru redu. Svaki je od njih u desnici držao bojno koplje, malo naslonjeno na desno rame, gledajući ozbiljno i oštro, pripravni na pozdrav. Nakiti su na konjima oštro zvecali, a bijele perjanice alkarske treptale kao kovilje na vjetru.

Kad bi tko za prvi put ugledao tu četu, prošli bi ga ježurci, pa bi mu se činilo da je na nekom novom svijetu nikad neviđenu, i zaboravio bi na sebe i na sve one što su oko njega. I doista se sjajno odjevena alkarska četa pričinja kao san tako malo sličan svakidašnjoj zbilji.

Zadnji je išao alaj-čauš u crnu baršunu izvezenu srebrom, držeći dugo koplje pred sobom u znak svoje vlasti, jer na njemu je staranje i odgovornost za red i vladanje alkara.

Odmah pred alaj-čaušem jahao je ponosno na svom Arapu Rašica gledajući oholo i mrko u trijemove. A bio je zbilja krasan, možda najljepši od sviju alkara i najsličniji starim hrvatskim vitezovima. Odijelo mu sjajno da ne može sjajnije, a načinjeno po junačkoj nošnji još iz doba cetinskih knezova Nelepića, no gotovo isto kao i u ostalih alkara. Samo se činilo bogatije, jer Rašica nije žalio novca.

A radi vranca i opreme na njemu svi mu zavidjeli, iako se na tom vrancu ne bi nitko drugi ni usudio trkati osim Rašice.

Doista, bio je s njime dva puta na pokusnoj trci što se drži nekoliko dana prije, ali se vranac i sad plašio, i samo ga gvozdena ruka Rašičina držala u redu.

Muklo je zažamorilo mnoštvo kad je ugledalo Rašicu. - Eno Rašice! - i upirali prstima.

- Živio Rašica! - i mahali šarenim maramicama.

- Koji je to Rašica? Gdje? - pitali mnogi.

- Rašica, harambaša hajdučki! - odgovarali njima.

- Gdje? Gdje? Koji je to?

- Zadnji s lijeve! Zadnji do nas! Odmah pred alaj-čaušem! Onaj lijepi čovjek na vrancu s lijeve! - vikali.

- Vranac mu se plaši!

- No ne boj se, njega neće baciti! - odgovarali drugi. I četa prođe gizdavo kroz svjetinu pozdravljajući vlasti i suce, i to alkari spuštajući vrh koplja k zemlji, barjaktar barjakom, pobočnici sabljama, a vođa rukom.

A narod maše bijelim i šarenim rupcima, i vika se orila poput grmljavine.

Tek je četa stigla na mjesto odakle započinje trka, stade se vođa vraćati u pratnji svojih pobočnika i četiriju poizbor alkara, a među njima bio i Rašica. Pa kad dođoše pred alkarsku ložu, vođa i pobočnici sjahaše, a momci im brzo prihvatiše konje, i četiri se alkara od

pratnje odmah povrate oštrim kasom na mjesto trke. A sve to tako hitro i mrko, baš kao na početku boja u kojem se ima proliti silna krv junačka i kad je svakome samo čast i slava na pameti.

Tad vođa, pobočnici mu i barjaktar uđoše u ložu alkarsku, odmah do sudaca, a prema građanskim i vojničkim vlastima. A štitonoša, buzdovanari i edek, pa momci alkarski sa svojim harambašom povratiše se i poređaše odmah s desne strane mjesta gdje je visila alka, i to onim redom kako će im trkati gospodari. I onda, na zapovijed, spustiše složno i gromko puške k nozi.

Salko bio je baš blizu desnoga stupa i kad pogleda na drugu stranu trkališta, prema sebi opazi među hrpom djevojaka Martu da ga gleda. Odmah primijeti da je nemirna i nešto blijeda, no ipak mu se nasmiješila, ali tako tužno da mu je zazeblo srce. I preko cijele trke kad ne bi imao službe gledao je samo nju, jer mu se činila strašno čudna.

Uto, od mjesta gdje započinje trka, dođe oštrim korakom k alci alaj-čauš i postavi se da pazi na red i vladanje alkara, a pripravan na zapovijedi vođe i sudaca.

Žamor je postajao sve manji što je napetost bila veća, i kad je alaj-čauš stao pred ložu vođinu javljajući mu da je sve spravno za trku, zavlada takova tišina kao da nikoga nije tu bilo.

Vođa nešto reče sucima pak se obrati k alaj-čaušu i zapovjedi da se počne trka. Ovaj doviknu trubljaču, i odmah se glas trublje sred opće tišine razlegnu nadaleko, a koplja i čelenke alkara malo zadrhte.

Oču se silan topot brza konja, pa sve brži i brži. Na njemu se ukaza mlad alkar, blijed i s već spuštenim kopljem, gledajući oštro u gvozdeni kolobar komu se približavao u silnom trku. Taj se mladić natjecao prvi put, a vidjelo se i po tome što je nekako nesigurno držao dugo koplje te kadikad u trku pogledao među uši svome konju.

Vršak njegova koplja projuri silnom brzinom kraj alke, ali je i ne dotakne.

Njegov momak odmah otrči za njim i povrati se vodeći mu konja, a mladi alkar, još blijeđi nego prije, uspe se u alkarsku ložu.

Kratak žamor i smijeh dječurlije tamo-amo, pak opet tišina i muk.

Trublja se oglasi i po drugi put - i opet se očuje topot konja i zveket srebra, sve jače i jače. To je trkao drugi alkar, velik i crn, na malenu riđu konju, ali brzu kao strijela. Taj pogodi u broj dva i odleti silovito naprijed.

Veseo žamor zabruji i brzo prestade, a momak se toga alkara brzo postavi pred alkarsku ložu da čeka gospodara. Sad eto i njega s alkom na koplju, ali jednako ozbiljna i mrka. Živahno dojaše pred suce, spusti alku i pozdravi kopljem vlasti, suce i vođu. Predade momku koplje, odjaše k mjestu za konje i povrati se pješice u alkarsku ložu.

I tako jek trublje jedan za drugim.

Treći alkar dobije opet broj dva, četvrti jedan, peti jedan, šesti opet dva, sedmi ništa, osmi ništa, deveti broj jedan, a deseti je imao trkati Rašica.

I njegovo se ime stade opet pronositi iz stotinu grla. Stotine upita i stotine odgovora dovikivali jedni drugima. Prvo, što je bio nadaleko čuven kao hajdučki harambaša i krasan čovjek; drugo, što je svima zapeo za oko svojim junačkim stasom i sjajnom odorom, i treće, što su opazili da mu je vranac silno plašiv pak su se bojali da neće dobiti alku i, što bi bilo još gore, da će ga baciti vatreni Arap. A napokon, što je bilo prvi put da trče, i što je sa sela, pa je narod najvolio da baš on dobije.

A kad je trublja po deseti put jeknula, svi poustajaše sa svojih mjesta, stadoše se propinjati na prste od nogu i hvatati se jedno drugome za ramena, ali glasa nije se čulo.

Rašica se približavao silnom brzinom. Vranac se ispružio pa se činilo da se i ne tiče zemlje, no sad je bjelkast jer je sav pokriven pjenom.

To ga je Rašica izmučio da ga umiri.

A sad je malko pognut k vratu konja i s uzdignutim kopljem trkao neviđenom brzinom prama alci, pa mu se nije moglo ni ugledati lica. No kad bijaše blizu, uspravi se, naperi koplje, a koplje projuri kroz sredinu alke.

Kad se Rašica povratio sa središtem alke na koplju, mahanje i vika postade još jača, a Salko, stojeći uspravan pred alkarskom ložom, pogleda i nehotice gdje je stajala Marta.

Gromovit pljesak, ponosna vika i pobjedni zvuci hučali poput oluje. I tisuće šarenih marama zalepršaše uzduhom kao raznobojno cvijeće kad ga zatalasa vjetar.

I opazi kako je i ona mahala i vikala nešto, preobražena u licu, kao izvan sebe. Ali na nju, u onoj silnoj buci, nije ni pazio nitko osim Salka. Videći je onaku, smuči mu se i jedva je prihvatio koplje i konja ocu, ali ga oštar pogled njihova harambaše opet odrveni - pače se i nasmijao kad je pogledao oca. Ali je to bio neki čudan smijeh, grčevit i nategnut.

Zatim se nastavila trka s različnom srećom, a kad je protrkalo tri dijela alkarâ, pristupi alaj-čauš k vođi, imenova mu svoga zamjenika i ode da se pripravi za trku, jer alaj-čauš trče uvijek zadnji.

Bijaše to čovjek iz stare viteške porodice sinjske, u najboljoj snazi, kršan i lijep.

Više je takovih davnih i bogatih porodica bilo u kojima su se rađali sve sami junaci što su se proslavili u različnim vjekovima: prije na bojnim poljanama a kasnije na trkalištu alke.

I sadanji alaj-čauš bijaše iz takve porodice i pobjednik u mnogim trkama, pa teško mu bilo naći para među alkarima u junaštvu i vještini.

Zato se opet podigoše glave, i nastade tiskanje i borba za bolji vidik, a onda šutnja kao u pustom polju za ljetna podneva.

Trublja jeknu tišinom, pak opet silan topot i zuka nakita i oružja. A divan bijelac prostriže kao munja kroz silne redove, i koplje alaj-čauša proleti strelovito kroz sredinu alke.

Zatim kao i prije kad je trkao Rašica, gromki usklici i pljesak, pobjedni zvuci glazbe i pozdravi šarenim rupcima.

Sad se ljubav svjetine podijeli između alaj-čauša i Rašice, a Salko i opet pogleda Martu, pak se nasmiješi zlorado. Želio je taj čas svom dušom da ne pobijedi otac mu, a da nije sam upravo znao radi čega. Neka mu kobna slutnja tištila dušu gledajući preobraženo lice Martino.

Kad je svršila prva trka, sva se alkarska četa sakupi i uredi kao i na početku, pak svečano prođe trkalištem.

A onda se nanovo razmjeste, i započe druga trka.

I opet neki dobiše broj jedan, neki dva, a neki ništa. A kad je došao red na Rašicu, poleti kao munja, i kad se povratio, bila mu je i po drugi put alka sa svojim središtem nataknuta na koplje. A buka među narodom postade još veća nego prvi put.

Zatim se vika stiša, pa neki stadoše mirno gledati trku drugih alkara, no većina se veselo razgovarala o koječem, ali najviše o Rašici i alaj-čaušu.

Pa istom kad je alaj-čauš imao da trče, nastade tišina, i opet življe zakucaše sva srca.

No i alaj-čauš pogodi opet u sredinu alke i silan nemir obuze sve.

Nova vika, pljesak i glazba. I dugo je vremena prošlo dok se umirilo ljudstvo.

Sunce je sve slabije žeglo, i popuhnu lagan zapadnjak noseći prašinu s trkališta, a svjetina postade još veselija.

Između druge i treće trke svečana povorka alkara prolazila je po treći put jednako ponosno, s glazbom, i od topota mnogih nogu drhtala je zemlja.

Nečiji velik, žut i kuštrav pas, podvita repa, stvori se odnekud cvileći tužno.

Bježao je tamo-amo po trkalištu motajući se između konjskih nogu. Htio se sakriti među svjetinu, no kad bi god pristupio kojoj hrpi, gromko viknuše na njega, a on bi se još više nakostrušio štekćući tužno i pobjegao k drugoj hrpi. No i tu ga dočekaše silnom vikom, a on preplašeno odskakuta na drugu stranu.

Silan hihot zaori u mnoštvu, no Salka je taj smijeh rastužio još više. I sve same čudne misli i čudna čuvstva talasala mu se u duši. Činilo mu se da je njemu kao i tom psu, a svi drugi da su zadovoljni i sretni.

- Pa što ga ona tako gleda - mislio je u sebi kad bi pogledao u Martu koja je neprestano tražila očima njegova oca. A te su oči bile tako čudne i udivljene kad bi god pale na Rašicu, i nešto bi sijevnulo u njima.

Salku se tako činilo, i grozno mu zašumilo u glavi kad je pomislio da bi to mogla biti ljubav. I stade prevrtati u mislima sve događaje u zadnje doba koji mu potvrdiše strašnu sumnju.

- Zašto u mene nikad ne gleda, ili tako tužno kao da sam onaj pas što mu se toliko smijahu? - mislio je opet. - A znade da ću joj biti muž!

Kadgod bi se stao i tješiti, misleći kako ono što nagađa nije moguće:

- Kad *on* svuče *onu* odoru, opet će biti kaki i dosada, pak će *ona* ljubiti mene kao i prije, jer sam ja i ljepši i mlađi.

A na tu misao ustrepta opet radost u njemu i zaplamsa ljubav u potpunom žaru i svom silom mlade duše što prvi put ljubi.

I Martino lice sijevalo takovom srećom i milinom da bi najvolio poletjeti, zagrliti je tu pred cijelim svijetom i odnijeti iz te gungule i ispred tih alkara što mu se pričinjahu kao mladi kraljevi. Pak da se stvore na onom okuču Cetine gdje ih nije nitko gledao kad bi se ljubili.

Ali mu se isti čas sreća i milina na njezinu licu činila nešto vrlo daleko i što se njega ne tiče.

Uistinu, kad bi god Marta pogledala Salka, promijenilo se i njezino lice te postalo tužno i oporo. Nije da bi mrko gledala, ali kao da ga žali. No zašto? Ta sad barem mogla bi biti radosna jer joj ne ostaje više ništa da želi kao i meni. A može biti da se meni samo onako pričinja?

Začu se i opet glas trublje jače i gromkije, a zatim poče treća i zadnja trka koja odlučuje o pobjedi.

No i u ovoj trećoj trci malo je tko mario za ostale alkare, i samo su brojili koliko ih još mora da protrče do Rašice i do alaj-čauša. Jer sad je bilo jasno da ni jedan osim ove dvojice ne može biti pobjednik u trci.

Ali i treća trka prođe kao i prijašnje dvije: i Rašica i alaj-čauš pogodiše i po treći put u sredinu alke.

Sve se zapanjilo od čuda, a svjetina bila je kao izvan sebe: ta nikad se što slično nije dogodilo ukoliko se spominju.

Među sucima nastane živahno vijećanje, a ostali se alkari skloniše, već umorni, u svoj trijem.

Silan nemir obuze i varošane i seljake cetinske, a ništa manje i one što su došli iz daljih krajeva.

I cigli je znao da se sada imaju natjecati o pobjedu samo oni: Rašica i alaj-čauš.

I zbilja, doleti pobočnik vođin i javi ponovnu trku, a parci odjaše i opet na mjesto odakle se počinje.

Kad se začuo u tišini silan glas mjedene trublje, mnogi su problijedjeli - jedni zinuli silno raskolačenih očiju, a neki pače naperili ruku kao koplje i podigli jednu nogu kao da će i sami trkati.

Prekrasan vranac Rašičin, kao da je to prvi put, jedva se ticao zemlje u trku. Dolama na Crnošiji vijorila kao krila grabežljive ptice, a on, sa stisnutim zubima i namrštenim obrvama, letio sve bliže i bliže.

Nešto pred alkom podignu koplje i projuri s njime upravo kroz sredinu kao da je se nije ni taknuo.

No odmah zatim žestoko uzmahnu kopljem, a alka poleti uzduhom naprijed.

Strašan, rekao bih, životinjski krik, bijesan i sulud, začu se od mnoštva. Ali Rašica u isti mah, a sve u trku, podmetnu koplje i uhvati alku usred sredine pa iščeznu u varoškoj ulici.

Ali sad nije bilo ni glasa čuti. Kao da je smrt svojim crnim krilom prešla preko svega mnoštva, začepila sva grla i odrvenila sve ruke. Glazbari koji su morali da zasviraju pobjednu koračnicu, zaboraviše svoju dužnost i, svaki s glazbalom u pruženoj ruci, gledali su to čudo i otišli sa svoga mjesta nasred trkališta.

Tako bijaše nekoliko trenutaka dok nijesu ugledali Rašicu da se vraća, znojan i crven, a koplje mu malo drhtalo u ruci. Vidjelo se da je i on bio potresen.

Ali tada kad su ga ugledali, narod je pomahnitao. Neki stadoše i plakati, a neki lupali nogama pa bacali kape i peškire u zrak.

Svjetina nagrnu sa svojih mjesta, i nije bilo sile koja bi je ustavila. I nastade strašan nered i takvo bjesnilo koje se smirilo istom onda kad se začuo očajan plač žena i vriska prestrašene djece.

- Što se ovo dogodilo? - pitali su jedni druge.

Pa svi kao pjani teturali se i gurali na svoja mjesta pred bajunetama oružnika.

Salko se kao skamenio i nije pritrkao k ocu da mu prihvati konja i koplje kao što mu je bila dužnost, no Rašica iza kako je predao alku vođi i sucima, sjaše sam i stade grliti Arapa i ljubiti ga u znojni i sjajni vrat.

A zatim ne bilo tišine.

Iako je alaj-čauš trkao i pogodio u sredinu alke i po četvrti put, svjetina je urlikala kao bijesna svejednako dobitniku Rašici kome su uračunali broj šest za sami posljednji put. Urlikala je pomamno i onda kad je vođa vješao svilene trakove na dobitničko Rašičino koplje, i onda kad je na svršetku govorio o slavi cetinskoga junaštva.

A kad je svršilo, navališe valovi od tisuća tjelesa k Rašici i ustavljali se naglo pred njim, a tad bi se sve i jače ustalasalo.

I alka se svrši u neredu kao nikad: jedva uspješe da se kako-tako poređaju i otprate vođu.

*

Već nastade sumrak i počinjala divna ljetna noć bez mjeseca. Na nebu slabo treptjele blijede zvjezdice, a nad varošom se protezali oblačci prašine i dima - i hrpe za hrpama odlazile različnim putovima. Ulicama ječale pjesme, a razgovori i koraci šumili.

No još prije nego je nastala potpuna noć, susrete Rašica Martu koja se već s drugaricama vraćala u Begluk.

Išao je sam i pješice, ali još u alkarskom odijelu, da se umije i opraši. Kad je ugledao Martu, noge mu malko zadrhtaše jer je bio vrlo izmučen i nemiran, i tada mu se sva današnja slava učini vrlo malenom kad je ugledao nju. Zato htjede brzo proći da ga ne vidi, ali Marta izostade iza hrpe Beglučkinja, pa i Rašica stade kao prikovan.

Časom gledahu se mukom, no kad je Marta zajecala, prihvati joj ruke začuđeno.

- Što ti je - reče joj - ili mi imaš što reći? Ja sam učinio što ste željeli, pa...

No Marta se približi k njemu i šapne tiho:

- Ti me nijesi razumio... ja neću nikada za Salka.. ni živa ni mrtva...

A on je htjede ogrliti, ali se ona otrže i pobrza da dostigne svoje drugarice što već odmakoše pred njom.

V.

Od toga dana nastade teška borba u Rašičinoj duši. Već zorom odlazio bi s puškom preko ramena, a vraćao se kasno u noći samo da ne govori sa Salkom, a ni s Martom dok se ne raščisti među njima. Znao je da će biti svega, i zato je tumarao poljem i brdima i sve onuda gdje je mislio da neće susresti nikoga živa. No Rašici nije bilo teško samovati tuda: livade su bile pokošene davno, a kukuruzi odvezeni s polja, i baš su se sada komušali pred pojatama, na gumnima seoskim.

I nije lovio Rašica, već bi sio u koje zaklonjeno mjesto pa mislio i prevrtao sve što je bilo i što bi moglo biti.

Znao je kako teška sudba čeka njegova sina, te promišljao u koliko je kriv njegovoj nesreći. A najposlije smisli da nije kriv on već Marta: zato neka ona i odluči po svojoj volji, a on će se držati daleko i neće biti kriv. I neka bude baš tako da mu ni Salko ni svijet ne budu mogli reći ništa.

No ipak, kadgod mu se činilo da bi morao reći sinu makar što, jer je on *njegov* - i ta bi ga misao digla pa bi stao ubijati ptičice što su skakutale po grmlju. Jer tuda nije bilo drugoga lova, ubijao je njih, i činilo mu se lakše.

A Salko je htio da pođe k Marti pa izvidi što misli, no ona je odmah sjutradan alke otišla k nekoj rodici u planinu što je ljetovala na stajama, dan hoda daleko. Nadala se da će se brzo dogoditi »nešto«, a to je »nešto« imalo olakšati njezinu dušu i učiniti da ne bude kriva ničemu. I baš radi onoga što će se dogoditi, neće trebati da govori: bijaše gotova na sve, jedino razjasniti nije mogla ništa. A za ono čemu se nadala da će biti, mislila je da je dosta dva dana. No ona se ne vrati ni drugog, a na početku trećega saznade Salko da će doći uvečer.

Potraži odmah oca i nađe ga pod nekom glavicom, na mjestu odakle se moglo pregledati cijelo polje.

Ta je glavica u davno doba bila groblje, pa i sad među grmljem leže goleme ploče i po dva aršina debele a mjestimice obavijene zelenom mašinom i žućkastim lišajem.

Po tom brdašcu raslo mnogo staroga hrašća, brijesta i grabova, pa gusto grmlje i drača, a malo niže po livadama, ređalo se jablanje i vrbe. U blizini šumila Cetina tiskajući se kroz kamenje što ga ljudi u sušno doba dovaljali da prijeđu na drugu stranu.

A ono se zvalo Tičija glavica, jer bi tu svake večeri dolazile noćevati tisuće ptica svake vrste kao u mjesto samotno i šumovito. Tako samotno i mrko, da po noći nije smio nitko doći na tu glavicu, a rijetko i po danu.

I čudnih se stvari o njoj pripovijedalo: da su ovdje u staro doba nekaki svatovi izginuli od Turaka pa i sada, za tamnih noći, nevjesta s mladoženjom, zagrljeni i svako sa svijećom u ruci, tuda hodaju; da u njoj nešto po svu noć zavija i štekće pa stari hrasti šeću kao živi, pružajući velike žile pred sobom. I mnoge iznenada zaboljelo kad bi došli na glavicu, i ne bi dugo iza toga živjeli. No tako je bivalo davno jer sada više nitko i ne zalazi u to mjesto. Stoga je i rasla na Tičijoj glavici trava do koljena, i staro nadgrobno kamenje jedva se vidjelo od nje, jer niti je tko žeo niti pasao tu prokletu travu.

U toj guštari legle se lisice, kune, čagalji i bezbrojne zmije, a zimi bilo i vukova.

Uza sve to lovci malo dolazili na glavicu što je bila na tako zlu glasu. Cetinjani se nisu bojali ni handžara ni puške, ali su se bojali vukodlaka i mrtvih, o kojima su im pripovijedali još i onda kad nijesu mogli ni razumjeti što im se govori.

I baš podno te glavice, uz nekakav stari panj, s nogama kao zmije, ležao je Rašica s puškom na krilu kad je k njemu došao Salko.

Bilo je još dugo do podne, i zadnji dani kolovoza, no više nijesu bili onaki kao prije alke. Jesen je te godine kao uranila.

Sparna jugovina još od nekidan počela valjati sive oblake, pa je i sva okolica potamnjela jer sunce nije moglo probijati zadušeno nebo. Žestok vjetar silno šumio kroz grmlje i stabla, i svakim trenom bivao sve jači pa váljao sve veće i sve crnje oblake, ali kiše nije bilo. Stabla su se u pustom polju uvijala, i strašan šum prolazio preko njih, te se činilo da baš taj šum a ne vjetar savija jablanje i vrbe.

- Ti si mi rekao da uzmem Martu ako ću i sjutra! - viknu Salko ocu da nadglasa šum vjetra.

I dok se Rašica začuđeno pridizao da sjedne, produži vikati:

- Evo i jeseni! Ali se ti kloniš i ne govoriš sa mnom, a i Marte eto nema, pa mi se sve nekako čini čudno!... Ti si mi otac, pak mi pomozi i reci što ću učiniti!

A Rašica obori glavu i, promislivši, odgovori muklo:

- Hajde pa je zaprosi!

- Što? - upita Salko naginjući se k njemu jer je vjetar hučao sve žešće.

- Pođi je zaprosi! - viknu Rašica i pogleda ga samo za tren pak odmah obori oči.

- Ona će doći večeras iz planine - reče Salko - pak valja da pođeš i ti... A znaš kakav je običaj, ja ne treba ni da idem. Pođi sâm ili uzmi druga pak je prstenuj za me...

- No valja prvo govoriti s curom...

- Ta govorio sam s njome i ne samo jedanput!

- Zaludu... i to je običaj...

- Što veliš?

- Govori još jedanput s njome, pak ću poći!

- Znadeš da nemam majke, a tko će govoriti za me ako nećeš ti?

Taj spomen na majku potrese Rašicu živo, i nije se usudio da pogleda Salka. I baš mu htjede reći nešto iskreno i milo, no kao da ga je netko zaustavio, namrgodi se i reče oštro:

- Pođi još večeras, velim ti, i govori s njom, a sjutra ćemo je zaprositi... i budi miran!

Kad je Salko otišao utješen i veseo, bio je Rašica tako uzbuđen da se cio dan i cijelu večer nije vraćao u selo. Hodao je s puškom preko ramena i po polju i preko brda unatoč silnom vjetru još i onda kad je nastala tako crna noć da nije ni vidio kud hoda.

Negdje je u daljini tutnjilo strašno kao da se tresu osnovi zemlje, a Rašica bi stao da prisluškuje. Slušao je i gledao sve oko sebe, ali mu bijahu vazda na pameti Salko i Marta.

Salka mu bijaše silno žao, i kad bi mu došlo pred oči njegovo tužno i zabrinuto lice, stalo bi ga daviti u grlu i nije mogao ni da diše. A kad se sjetio Salkovih riječi: »Ja nemam majke, a tko će govoriti za me?« - uistinu je zaplakao i sio na pustu livadu s odlukom da će se malo sabrati i promisliti što da učini.

No iza kako je malo sjedio, pomisli opet: »A što ću mu ja ako ga ona neće? Zašto da i ja budem bez Marte ako mora on? A Marta, moja Marta mila...«

I zatim nastavi tumarati kroz noć po tim pustim mjestima.

Jugovina i oblaci sve više pritiskivali Cetinsku krajinu a silni je vjetar nosio oblake zemlje s dalekih njiva iako se nijesu vidjeli. Ali su zrnca suhe zemlje oštro udarala po licu i Rašicu u polju i Salka što se u svečanoj odori uputio k Marti kroz duboku ulicu pod Beglukom.

Bio je u hajdučkoj odori očevoj što ju je imao i na trci, s malim puškama, fišecima i handžarom o pasu, ali bez velike kremenjače što je donesoše s Istoka.

U toj lijepoj i junačkoj odori porasle su njegove nade, pa je koračao tako veselo da je koji put i poskočio a crne misli nije imao nikake. Njime je vladala posve mladost i ljubav, pa što je žešće u nj udarao vjetar, bivao je sve radosniji.

Istom kad je ušao u Martinu kuću zazeblo ga nešto u duši jer je našao Martu zaplakanu, a majka joj Stana nije se ustavila plakati ni onda kad je ugledala Salka.

Obje su sjedile kod ognjišta kraj male vatrice, a očev je krevet bio nešto podalje u punoj tmini.

Kad se Marta vratila, odmah je vidjela da se ništa nije dogodilo i da su je čekale iste prilike kako ih je ostavila na odlasku. Zato je stisla srce i baš je malo prije svršila pripovijedati majci i ocu o svojoj ljubavi. Ali s malo riječi čudnih i neodređenih koje bi prekidala teškim plačem što bi koji put trajao dugo vremena, bez ijedne riječi. Kad bi se malo umirila, rekla bi i opet nešto, no vidjelo se koliko joj je teško govoriti, ali i to da mora. Pa i sama je ćutjela kako je krajnje vrijeme da sve kaže.

Otac joj, izmučen teškom bolesti, malo je što razumio od cijeloga njezina pričanja. Samo kad bi Marta jače zajecala, podigao bi uvježbanom kretnjom svojih suhih ruku pokrivalo i upalim očima gledao kako se Martino lice od plača trza. Razumio je da trpi mnogo, ali da je to bol drugačija od njegove i da joj ne može pomoći. Prebacio bi tada pokrivač preko glave te proplakao i sam, nemoćno i tiho, kao čovjek koji se već naučio trpjeti.

Mala je Iva već spavala, no Stana... razumjela je sve!

Spomenula se Rašice i sebe, njihove mladosti i ljubavi, i pojmila što je među njim i Martom. Ali joj nije mogla reći ništa, jer i sad je za nju Rašica bio najljepši i najbolji čovjek na svijetu i takav junak kakva i nema nigdje.

Ali ju je ipak njegova ljubav za Martu upekla ljuto iako je znala da je Rašica ljubi samo zato što je nalik na nju, i da joj u njegovoj kuli ne bi bilo oskudice ni u čemu. Upeklo ju je što se Rašica tako mahnito zaljubio u njezinu kćer, te osjećaše žalost i tjeskobu veću nego onda kad se oženio s »dotaricom« Lucom. Ta onda je dobro znala da se ženi samo onako da ne ostane samac i Cetinjanima za pripovijetku.

Radi toga njezino je srce bilo na strani Salkovoj - ali je pomislila i to da bi na mjestu Martinu i ona bila taka.

Salko je stao kao ukopan kod ognjišta, začuđen što mu nitko ne odgovara, i uprepašćen od njihovih pognutih glava i lica zaplakanih.

- Što se dogodilo? - upita ih opet, ali tako prestrašeno i krotko da su ga pogledale obje. A Stana, videći njegovo dobro i djetinje lice, skoči se i zagrli ga kvaseći još obilnijim suzama na njegovim prsima zlatom vezeni »krožet«.

I Salku se smili, a da i sam nije znao zašto, pa bi tako još dugo stajali. Ali se Marta diže te, dršćući svim tijelom, popravljala maramu i kapu na glavi kao da ne zna što će učiniti.

I videći da joj se majka grli sa Salkom i da je zgodan čas, odjedanput joj lice postalo odlučno i mrko:

- Salko, odlazi! - vikne, no odmah i umuknu jer se i sama prestrašila svoga glasa. Te joj se riječi učine tako opore da je protrnula od njih, ali joj je grlo bilo tako suho i stisnuto da nije mogla ni govoriti drugačije.

Ni Salko ni Stana ne odgovore nego se samo odvoje, a Salko je prestrašeno i začuđeno gledao u Martu kao da mu se ukazala smrt. A Marta pogleda njegovo izobličeno lice, pa kad je strašan udarac vjetra zadrmao vratima, oćuti u sebi nekakav prkos i bijes, da je zaviknula kroz plač od ijeda i ljutine:

- Odlazi! Tvoja neću biti nikad!

No odmah zatim klonu na stolac jecajući očajno kao da je ubila nešto veliko i dobro.

A Salko učini korak-dva kao da će posrnuti, ali ga Stana brzo prihvati, pa i ne znajući sama što govori, stade mu vikati:

- To je sve zarad Rašice!... Ona hoće za Rašicu, čuj me!... On se zaljubio u nju... Ali, Salko moj!... Što ti je?... Nuti ga!... Smiri se... ona će se još i predomisliti!... Ah!

No Salko je pomućenih i krvavih očiju stao po kući bacati stolice i drvlje kod ognjišta vičući strašno:

- To je od alke!... To je radi alke!... To je radi alke!... To je od alke! - a sve baca po kući i lomi. - Ali i ja mogu dobiti!... I ja ću trkati alku i baciti je u oblake.. pa je prihvatiti opet... na koplje!

I tako vičući baci nekakav veliki panj usred vatre, a žerava i iskre poletješe na sve strane.

Svi u kući vrisnuše, a Salko stade tražiti u tmini taj panj da se opet razmaše njime. No kad je čuo i vapaj Martin da ga zazivlje i miri, pa očajan jauk bolesna oca njezina, otvori naglo vrata te istrča u tminu i vjetar.

A taka je tmina bila i taki vjetar da je začas stao, ali onda počne skakati preko zidova i grmlja, ne tražeći puta i ne ćuteći udaraca po nogama i u bokove, kao ni vjetra ni krupnih kapi kiše.

Iz početka je htio da ode na Tičiju glavicu i da nađe oca gdje mu drago, pa je svaki čas imao u ruci sad handžar a sad kuburu. No kasnije nije znao ni sam što je htio jer mu se očima prikazivalo sve ono na što je mislio, pa nije bio stalan je li baš tako kao što mu se čini.

Već kod prvoga stabla s kojim se sudario, pomisli da mu je to otac što je došao prisluškivati njegovu razgovoru s Martom. Ali kad osjeti udarac tvrdoga drva u čelo, pomisli da je to svakako neki neprijatelj njegov. Zamlati po njemu šakama, zakreše handžarom i odleti bijesan dalje.

Pa svaki udarac o zid, sve ogrebine drače i grmlja - i vihor što mu je odnio kapu, i pljusak kiše što mu je većma smračio vid, držao je za neprijatelje što su se složili da ga ojade još više i unište posve.

*

I sam se začudio kad se našao na Tičijoj glavici, ali nije znao je li to baš ona, jer na njoj već bila Marta s njegovim ocem, i zagrljeni baš kod panja sa zmijolikim nogama - i htjeli su se sakriti u guštaru, i sva su se stabla i grmlje stali naginjati da ih zaklone, njemu za inat.

A oblaci, i oni se spustili i pomiješali s grmljem da mu zapriječe put i sakriju Martu. Ali su ipak kroz to grmlje i kroz te oblake prolijetali alkari mašući kopljima i smijući se njemu što ne može dalje.

A ondje iza grmlja svakako mora da je svadba njegova oca, i svi su alkari došli na svadbu svome najboljem drugu. I Rašica viri ondje između grmlja, u alkarskoj odori i on - a gdje se god makne, stvori se i Marta pokraj njega, pa užižu po grmlju svjećice koje se odmah i trnu. Ali on, alkari i Marta, užižu sve nove i nove... I svi se smiju, grohoću, a vranac rže, kopa i lupa nogama kao da ga zove. No ne može naprijed nikako od grmlja, stabala i oblaka što su se poređali pred njim.

- Ali ja hoću da budem među njima i da ih bodem kopljem - reče Salko, i činilo mu se da viče, ali ne on već kao da je to zavikao netko drugi kod njega. I on pozove toga drugoga da mu pomogne provaliti te oblake i to grmlje, no ni on mu nije htio pomoći.

A kad su se cijele gomile stabala, oblaka i grmlja stale smijati i hvatati ga za ruke, za noge, te čeprljati po obrazu samo da ne ode k tim alkarskim svatima - strašno bjesnilo uskipi u njegovim žilama. Trgnuo je handžar iza pasa i stade sjeći sve pred sobom, no alkari zajedno s Martom i Rašicom odmicali su sve dalje što se on više približivao k njima.

- Hu... h-u-u! - šumio je i praskao vjetar kroz Tičiju glavicu, a Salko je kršio i lomio padajući preko starih grobova, u svom lijepom odijelu ukrašenom srebrnim i pozlaćenim tokama.

Jata preplašenih ptica dizala se u tminu klopoćući krilima i klikćući prestrašeno i tužno.

Krupne kapi prve jesenje kiše štropotale čudno kroz grane hrastove padajući na stare nadgrobne ploče.

- Čekaj, Marta... i ja sam alkar!... Vidjet ćeš kako trčem i kako alka leti u zrak. Samo da uklonim ovo grmlja i ove oblake i ove mrtve što preda me prevaljuju te velike ploče... Ćaća... ej!... Mar-ta-a-a!

- H-u-u-u, h-u-u-u! - šumio je i lomio vjetar kroz drveta i grmlje, a crna jata uplašenih ptica dizala se i spuštala tamo-amo, lupajući krilima i cvrkućući tužno.

VI.

I od toga dana nije se nikad pravo znalo za Salka, kao ni za Rašičina vranca koga je također nestalo one noći.

Istina, jedni su pripovijedali da ga vidješe trčati na konju u polju pak da je mršav i crn - no drugi su govorili da je tada bio u nekim dalekim selima, bez vranca, ali su ga sreli da mu nosi bisage pune zobi. Neki su pače kazivali da su ga viđali po noći oko kuće Martine i očeve kule - a varošani su pripovijedali da je u isto doba bio na trkalištu alke i da je skakao tamo-amo s nekakim kopljem u ruci.

Zato se nije vjerovalo nikome, i nije se mogla doznati prava istina.

Mnogi su govorili i to da je Salko već umro ili se ubio negdje pa se povukodlačio, jer drukčije ne bi mogao biti u isto doba na više mjesta.

I tako se kroz nekoliko dana nije zborilo ni o čem drugom već o Salku Crnošiji, a osobito u Begluku.

A kad se Rašica i Marta vjenčaše, a Salka svejedno nije bilo, uzbudilo se čitavo selo. Stadoše ga tražiti svukuda, ali ga ne nađoše.

Tražili ga po rupama i jarugama, u rijeci i planini, ali utaman. Sve se užurbalo, a samo Rašica, Marta i Stana muče. Lica su im požutjela i posivjela od tajne muke, ali kao da su im zapečaćena usta: svejednako muče ili vele da ne znadu za nj.

Iz početka se tajno šaptalo i dogovaralo, no onda stadoše govoriti naglas da nije kriv nitko drugi do vještice Stane. Ta ona je imala i zašto maknuti Salka, jer kako se inače moglo dogoditi čudo da stari Rašica uzme njezinu Martu? Znali su i to da je pred toliko godina Rašica imao vjenčati baš Stanu - a i drugih su stvari nabrajali pak se napokon složiše u tome da Stana mora znati za Salka i nitko drugi.

A najviše se uzbunili od vjenčane noći Rašičine. Tu je noć po selu nešto trčalo i urlikalo tako strašno, pa nitko nije smio poviriti da vidi što je to. Kroza svu grmljavinu, pljusak i huku oluje sa zapada moglo se čuti urlikanje i trka konja malone cijele te svadbene noći Martine. Ali ona vika bijaše tako slična čovječjem glasu da su Beglučani stalno vjerovali kako se Salko povukodlačio i sada trče na vrancu i plaši mirne ljude.

- No tko ga je ubio i radi česa? Pa zašto Rašica ne traži ni Salka ni vranca, a Stana više i ne izlazi iz kuće?

Srčaniji su obilazili oružani oko kule Rašičine i Stanine kuće ne bi li opazili što, ali ne ugledaše čemu se nadali.

No jedne su noći vidjeli kako je neka podoba, nakićena čudno, hodala pred vratima Staninim, a zatim su čuli kako je nešto prasnulo i zaškrinulo. Ali se približiti ne usudiše, već su potezali jedan drugoga za rukav i ježurili se gledajući izdaleka kako se iz kuće Stanine vije gust dim u to neobično doba.

- A zašto je bio taj dim i taj prasak u muklo doba noći, pak ta prikaza ispred vještičine kuće? - pitali u rano jutro po selu jedni druge - i začas se na Podiću sakupilo mnoštvo Beglučana. A to je bila neka velika ledina na povišem mjestu, a usred sela, gdje se o Božiću igralo kolo pa i u svim većim prigodama sakupljali se na dogovor.

Poslije toliko mutnih i kišnih dana opet se izvedrilo, pa osvanuo carski dan, ni jesenji ni ljetni. Topli vjetrići popuhivali s različitih strana pa lagano dizali u čisti uzduh žućkastu kukuruzovu lepušinu ili vozili pramove bijele paučine. A sunce blago sjalo kao da siplje mir i sreću po zemlji što se spremala da počine.

Isušena trava na Podiću opet se zazelenjela od kiše i trakova sunčanih, no mnoge je noge stadoše gaziti ne žaleći tu mladu travicu što se prije zimskih mrazova budila na kratak život.

Svako malo stizala na Podić druga čeljad da vide što se tu snuje. Žamorilo se dosta, ali bez vike, jer su svi bili ustrašeni i tužni pa smišljali što bi se dalo učiniti. Zato se ni o čem drugom i ne govorilo već o Salku.

I svi se sjetiše kako je bio dobar i lijep, pa stadoše govoriti jedno za drugim:

- Nikad nikome ne reče žalne riječi!

- I učinio bi svaku ljubav... i sve što mu se reklo!

- Pa javio se uvijek mekom besjedom!

- Ta tko je vidio tako zorna momka!

- Ono je bio cura a nije momak... i zašto ga ubiše?

- Pitajte Stanu zašto! To je sve ona stara vještica splela!

- No hajdemo je pitati, jer ona sama mora znati što je od njega!

- Ta pitali smo je, ali kaže da ne zna!

- Treba je prisiliti da govori. Hajdemo svi k njoj. I ponesite štape, pa ako ne bi htjela kazati...

- Ponesimo štape... dakako!

- I kliješta!

- Imate pravo! Bez toga neće ni sada reći ništa!

- I uže... pak ćemo je potkaditi slamom...

Ali uto stari Vukelja što je sjedio na nisku kamenu, podiže obje ruke kao dvije suhe čampre. A sve oko njega umuče, jer to bijaše znak da će nešto reći.

Govorili su da je Vukelji bilo stotinu godina i nekoliko još, pa je morao znati a i znao je više nego drugi. Zato bi ga i pitali u teškim prilikama da im svjetuje, i nikad ih nije naputio krivo: kako bi rekao, onako je i bilo, a prevario se nije nikad.

Još je nosio perčin i visoku kapu oštruljicu, taj mu perčin ispod nje virio kao kratak leden mosun, i gdjekoji čuperak, također oštar i bijel kao mraz. Oči mu duboko upale, zuba ni jednoga nije imao, a glava mu se od starosti tresla.

Pa kad je sve umuklo, spusti Vukelja drhtave ruke na koljena i progovori šušlječući - kaoti čeljade što nema zubi.

Govorio je polako, i zato je bilo oko njega tako mirno da se čulo i tiho šuštanje vjetra.

- Nemojte, ljudi i braćo, bojte se Boga! Nemojte ni štapom ni kliještima, i nemojte potpaljivati slamu kao da prljužate prase...

- Kako to, dide? Kako to? A kako ćemo onda doznati? A tko je drugi kriv ako nije ona?

- Može biti da je pravedna i da ne zna ništa, pa ne griješite svoje duše... Nego ću vam pripovijedati što sam ja doživio u stari zeman, a u mojim mladim danima... Bit će osamdeset godina od toga, a onda sam imao više od dvadeset, pak se još dobro spominjem svega... U mene bila strina, a Štirka je zvali, baš zato što je imala trinaestero djece. Zvali je Štirkom za šalu. Bili su odijeljeni od nas, pa svaki čas ponestani po kakav komad naše

robe ili iz kuće ili sa sušila, a kasnije bi tu robu poznali na njezinoj djeci. I mnogo puta radi toga bila u komšiluku buna, a ona vazda: »Aša, ja nisam!« Kad jednog dana nestade iz naše kuće cijela truba sukna. Nije to šala, bilo ga je više od dvadeset aršina! Moj ćaća ne bio kod kuće već na radnji u Sinju. Tamo se gradila nekaka kuća, a on bio zidar i hodao je tamo-amo po radnji gdje bi ga zvali... I tako se naučio piti pa sve dati za vino. Uzalud bila njegova radnja jer bi se još i udužio mjesto da donese štogod u kuću. A moj stric bio dobar i štedljiv čovjek, kao što mu je i nužda bila s toliko djece... Dakle, braćo moja, kad je nestalo te trube sukna, svi mi u jedan glas: »Nije nitko drugi već Štirka!« Jer svaki je u komšiluku vjerovao da joj bilo drago krasti, iako ne radi sebe a ono radi svoje djece. No ona i sad: »Aša, ja nisam!« Nego joj ovoga puta ne upalilo. Sav je komšiluk navalio na nju, kao što je bilo dodijalo svima. Pa zato htjedoše da joj se sudi po starom običaju. A stari je običaj bio ovaki: Uzavreli bi kotlušu vode i u tu vrelu vodu bacili komad usjane mazije. Krivac je morao golom rukom iz te vrele vode izvaditi maziju, pa ako mu ne bude ništa i ne zajaukne, onda je prav, ako li se sprži, kriv je! Samo, dakako, valja prije toga zazvati Boga u pomoć da očituje pravdu. I što ćete vidjeti, ljudi moji! Uzavreše kotlušu vode, ubaciše usjanu maziju u nju pa dovukoše Štirku da vadi. A kad ona vidi da nema druge, zaroni rukom, izvadi maziju i baci je na zemlju... a ruka bila ka i bila! Niti viknu niti jauknu, a mi svi pokunjenih glava odosmo pitajući sve jedno po jedno proštenje u nje. A ona muči, potulila se i ne odgovara ništa... I što ćete vidjeti, ljudi moji! Sjutradan dođe moj ćaća s radnje i, kad smo mu rekli što je i kako je bilo, kaza nam da je on kriomice odnio sukno i založio u nekakva trgovca jer mu trebali novci da podmiri u krčmara dug. I zbilja je kasnije iskupio i donio to isto sukno u kuću. A otada ne reče nitko Štirki riječi sve ako bi čega i nestalo.

Svi su mučali i nitko nije progovorio: tako su se začudili.

Samo nekaki veliki stari gavran proleti više toga skupa i dva puta zagrakta muklo.

- Što vam se čini, a? - upita Vukelja kad mu ne rekoše ništa.

I stopro ga sad razumješe, pa veseli usklici i odobravanje začu se od sviju, a najvećma od Juriše i Gare.

- Hajdemo, hajdemo svi!

- Pa neka vadi maziju ako neće kazati!

- Ja ću ponijeti kotlušu...

- A ja idem u kovača pitati komad mazije... nove!

- A drva?

- Drva ne treba, drva će i u nje biti!

I uputiše se žurno, a djeca trčala pred svima. No za njima poletješe matere njihove i stadoše hvatati djecu da ih vještica ne prostrijeli. Ali mnoga utekoše da se opet povrate u zgodan čas.

Kroz malo vremena velika se hrpa Beglučana i Beglučkinja nađe pred kućom Staninom s tolikom vikom i štropotom da je i ona istrčala pred kuću sluteći nekako zlo. A to se moglo vidjeti i na njezinu izobličenom licu što je odavalo silan strah.

I mjesto da se na to lice smile, mnoštvo je na njemu pročitalo skrušenost i krivnju i pograbiše je odmah mnoge ruke da im po čemu ne uteče. A druge već vješale kotlušu s vodom i grijale maziju u vatri.

No vele govora nije sad tu bilo, kao što bi se moglo misliti u tako znamenitu događaju.

Veliki krug Beglučana što je opkolio Stanu, Vukelju i starije ljude iz sela, mučao je znajući da im sad vještica ne može uteći i da je među pravednim sucima. I zato što će se sve

izvršiti u ime Božje, pa da moraju biti mirni kao u crkvi. No osim toga čekali su još i čudo koje će, možda, ugledati na svoje oči.

U sredini toga uskog i zlokobnog kruga davala se sveđ ista pitanja i čuli se isti odgovori - a ti se upiti ponavljali samo radi toga da se ispuni vrijeme dok uzavre voda i dok se usja mazija.

- Kazuj što je od Salka?

- Ja ne znam, jadna ti sam!

- Ti moraš znati gdje je, i kazuj ili ćeš vaditi maziju!

- Ne znam, nesretnica, pa da me ubijete!

- Kazuj gdje je Salko, ili ćeš poginuti danas!

- Možete mi i oči iskopati, ali ne znam!

Pa slična pitanja i slični odgovori po stotinu puta sve dok ne viknuše s vrata:

- Voda je uzavrela, a mazija se zacrvenjela! Hoćemo li donijeti?

- Čekajte još čas! Hoćeš li kazati?

*

- Donesite! - reče Vukelja oštro.

- Donesite, donesite! - zavikaše i ostali.

Iz kuće se začuje tužan i drhtav jauk bolesnoga Ilije, pa svi umukoše, i ledeni im trnci prođoše tijelom.

- Bojte se Boga, ljudi, što ste naumili? Stane moja!... Sta-ne! - dozivao je slabim glasom nemoćnik.

Tišina i neodlučnost zavlada u hrpi, ali samo za čas.

A kad je Stana ugledala kako hitro dodavaju kotlušu i maziju što se i na suncu jarko crvenjela, skoči se i viknu glasno:

- Ja ne znam gdje je Salko, ali ću vam kazati sve drugo što znam!... Salko je poludio, ali ja nijesam kriva! - i stade očajno čupati ono malo sijedih kosa što joj ostalo.

- Haha, haha, progovorila je! - viknuše svi i zinuše da bolje čuju.

- A kotlušu i maziju metnite i opet na vatru! - rekoše suci.

- Pitajte, pitajte! Vidite li da znade! - rekoše mnogi.

Blag vjetrić zastruji preko glava i opet stade, a sunce zasja veselo i spokojno nad svom Krajinom, nad Beglukom i nad tim mirnim ali strašnim skupom.

- Dakle je poludio? A kako ti to znaš?

- Bio je kod mene prošle noći...

- Istina je, istina! Istinu veli! - rekoše neki.

- Kazuj, kazuj!

- I čudnovat je strašno, malo što nijesam umrla od straha! Na prvi ga mah nijesam ni poznala, tako je mršav i raščupan. Zakitio se svačim što je mogao objesiti na se, a govori svašta... kao što govori lud čovjek!

- Pa onda? Govori! - rekoše suci opet.

- Pa onda? Govori! - ponoviše mnogi glasovi Beglučana kao jeka, i tiskali se sve bliže oko njih.

- Onda mi je razbio vrata jer nijesam smjela otvoriti. Naložila sam vatru jer je drhtao, a ja sam mislila da je to od studeni.

- Istinu govori! Mi smo čuli prasak i vidjeli dim...

- Ja sam ga vazda ljubila kao...

- No, muči! Samo ne govori toga nego kazuj! - prekide je stari Vukelja.

- Pa je govorio svašta - a ja ništa nijesam mogla razumjeti što govori, samo me bilo strah. Malo što umrla nijesam!

- Ne laži, vještice stara!

- Nego nam reci zašto je poludio!

- I što ste mu učinili?

- Pa zašto je došao baš u tebe?

- Kazuj... Govori! - vikali su sve glasnije oko nje pružajući ruke i grčeći prste, baš pred njezinim starim i drvenim obrazom.

Stana je mučala i najednom pogleda preplašeno, a onda sjede, spusti glavu na koljena i zaplaka tako silno da su svi umukli i ne rekoše više ni riječi.

A u toj se tišini i opet iz kuće začuje glas nemoćnika kao mekanje maloga janjeta kad ga odvoje od stada. Ali se nitko ne nasmija, pače jedna žena reče kroz plač:

- Što mi ovo činimo, braćo! Grehota je mučiti nesretnu čeljad!

No stari Vukelja pruži suhu ruku kao orao svoju čampru i, pridižući Staninu glavu, reče joj blaže:

- Vidimo da znadeš sve. Reci istinu, pa ti neće biti ništa. A zašto je Salko poludio? Govori! Mi ćemo ti vjerovati sve što rečeš!

Tada se pridignu Stana i stade sušiti suze suhom i drhtavom rukom.

- Ja vještica nijesam i ne želim nikome zla. A sad se više ne bojim vrele vode, ni mazije, ni vas, ali ću isto kazati živu istinu i sve ono što znam. Tako me pomogao Bog!

I lupi se u stare mršave prsi što se nadimale od uzbuđenja, a oči joj sijevale. Poslije toliko mučenja i trpnje nakupilo se u njoj toliko neizrečenih ćućenja i misli koje su sad htjele da izbiju.

Beglučani najprije stadoše mučkati jedni druge pa onda i umuknuše posve da bolje čuju kazivanje Stanino.

I dok je govorila, čuli se često usklici čuđenja, ali se na svim licima vidjelo da vjeruju što veli.

A ona im je kazivala sve što je znala, i onako kako je razumjela, o ljubavi između Salka i Marte, pa Marte i Rašice: sve od početka do kraja, jer joj Marta nije zamučala ništa. Kazala im je i ono što se dogodilo kad je Salko zadnju večer bio kod nje i Marte, i kako je odletio u oluju - pak pripovijedila i opet o njegovu čudnom povratku u njezinu kuću prošle noći.

Mnoge su žene i djevojke počele plakati, a ljudi zamišljeno oborili glavu. I zaista o takvoj ljubavi niti su kad čuli a doživjeli je još manje.

A kad je Stana opazila da je njezino pripovijedanje ganulo sve, htjede da im još natanje razloži što je i kako je bilo. No uto brzim korakom i sva znojna prispije Marta k tom skupu i stade se tiskati da prije ugleda majku.

Već bijaše čula za odluku sela i njihovu skupštinu, pa kako nije bilo Rašice kod kuće, potrčala je da brani majku. Žurila se to brže što je i u taj čas promislila: »Salkovoj nesreći nije kriv nitko, a najmanje moja majka. Ako li je itko kriv - to sam ja!« I zato je htjela svom snagom da zaštiti mater, makar i svojim životom.

No kad je prispjela i ugledala dobra i ganuta lica beglučka pa majku usred skupa da im nešto pripovijeda, začudila se vrlo i stade.

Neki se ukloniše i pustiše je k majci, a Marta potrča odmah k njoj. Zagrli je pak se ogleda radosno oko sebe.

Činila se još ljepša nego prije, i svi se pogledi ustaviše na njoj. Njezina krasota kao da je sve zadivila.

No stari se Vukelja smrče i, opirući se na štap, stade se polako dizati. A kad se digao on, digoše se i neki drugi starci što su sjedili kraj njega.

Cio je skup zažamorio i umukao naglo jer se vidjelo da će Vukelja i opet nešto reći. Uistinu, podignu štap malko uvis pa reče:

- Čuli smo, ljudi, da je Stana prava. Meni se tako čini, a vidim da mislite i vi tako... No je li pravedna i ova ovdje? - i pokaza palcem desne ruke Martu.

A kad ne dobi nikakva odgovora, reče i opet:

- Ljudi, nije šala! Najboljega vašeg momka zadesila je taka nesreća, te bi bolje bilo da ga je pokosila smrt. A zašto? Jer ga je ova ovdje odbacila i nije htjela za nj! Nije htjela onakoga momka... a radi koga? Radi njegova oca... staroga Rašice! Promislite i recite!

Iza tih riječi svi i opet upiljiše poglede u Martu kao da nešto očekuju, no vidješe samo stas i lice od neizrecive ljepote, a iz njega je prosijevala sreća.

Ona je razumjela Vukeljine riječi, ali nije razumjela što od nje želi. Ta sada je svršeno, i ona je zakonita žena Rašičina, pa nema prava nitko, osim njega, da joj sudi: on je sad jedini njezin gospodar.

No kad je oćutjela sve poglede na sebi i opazila da čekaju što će i ona reći, prihvati blago Vukelju za rame:

- Čast tebi, starče, ali ne govoriš pravo! Što sam imala učiniti kad sam zavoljela Rašicu više nego Salka? Tko može zapovjediti i meni i drugoj koga ću ljubiti kad to ne možemo zapovjediti ni same sebi?

Svi se stadoše čuditi što govori Marta, jer takvih riječi još nikad ne čuše. A sad ih eto čuju iz ženskih usta. Već su znali da Marta nije bila kao druge cure, ali su se ipak začudili.

Zato je i Vukelja gledao zinuto i mrko te nije ni odgovorio.

- Pa ti bi htio, zar, da sam prevarila Salka i došla u njegovu kuću voleći Rašici nego njemu... Bi li učinila sto puta grđe?

- Dakako!... Ima pravo!... To je žena - čuli se glasovi iz skupa.

- Iako sam znala da sam Salku draga, nijesam mogla znati da će mu se dogoditi što mu se dogodilo, a meni ga je žao više nego ikomu od vas...

Časak se zamisli pak produži naglo:

- A i da sam znala, ne bih se udala za nj, ali ne bih ni za Rašicu!

- Dobro govori! Bolje bi bilo da su sve cure takve! - rekoše Beglučani.

- Sad nijesam kriva, no da sam pošla za nj, prevarila bih ga grdno i morala bih varati i lagati svaki dan... A ja varati i lagati ne znam - reče opet, a na licu joj zasine istina i ljubav.

- Evala ti, Marta - viknuše neke žene - dobro si učinila.

No Vukelja srdito lupi štapom po zemlji i uputi se kad je čuo od sviju kako daju pravo Marti a njemu krivo, eto za prvi put.

Još jedan gavran proleti više njih šutke, samo što su mu krila zlobno šumila, pa iščeznu u tihom plavetnom uzduhu.

A Beglučani i Beglučkinje pogledali se veselo i bili su radosni kao da su saznali neku ugodnu novost.

Znali su da se od pamtivijeka u Cetini udaju cure samo po zapovijedi svojih roditelja pa da mnoge žene ne ljube svoje muževe. A znali su i to da se one cure i ne opiru za nedraga poći - a zato što nije običaj da cura govori o ljubavi i što ne smije pokazati da joj je koji momak drag.

Zato i bijahu začuđeni slušajući iz ženskih usta taki govor, ali im bijaše svima drago što su čuli od nje. Samo Vukelja i još neki starci rekoše da se ne pristoji ispred cijelog sela nevjestama govoriti tako.

I Beglučani se raziđoše posve drugačije nego što se okupiše: došli k Staninoj kući kao mukao olujan oblak, pun tuče i munja, a sad su se razlazili kao »ovčice« po bistrom proljetnom nebu. Rekao bih da je Ljubav svojim pitomim daškom pogladila sve osim onih što se oklopili starim tijelom i starim mislima.

Ali nijesu zato prestali žaliti Salka - no krivili nijesu nikoga osim njegovu zlu sudbu.

Juriša i Gare bijahu najveći neprijatelji Marti i majci joj jer su veoma ljubili svoga druga. Ali sad, razilazeći se, Juriša nije mogao da odoli:

- Ne može biti ni svak nesretan ni svak sretan, pa nekome mora da iziđe i naopako!

A Gare se zamisli kao da nešto traži po svojoj pameti pa odgovori živo:

- Znaš li što je! Curina je ljubav što i alka. Dvojica je ne mogu nikako dobiti. Onaj što je srčaniji, taj je i sretniji, a toga će uvijek biti; kao što alka, tako i cura...

- Baš tako... i ne treba se žalostiti za to, jer dvojica ne mogu imati istu stvar.

*

Cijeloga toga dana sjalo je sunce veselo i blago nad Beglukom i svom Krajinom, a čeljad se povratila mirna i zadovoljna svojim svakidašnjim poslovima. Samo Rašice nije u Begluku bilo; on je tražio svoga Salka po zabitim mjestima dalekih sela i nikakih utješnih riječi nije čuo.

VII.

U tome traženju nastade i opet žarko, plameno ljeto, a s njime i kolovoz mjesec kad se kroz modrušastu maglicu i oblake prašine stanu micati šarene hrpe ka Gospi Čudotvornoj i trkalištu alke.

Salka su u Krajini cetinjskoj već i zaboravili, pa se govorilo samo o tim svečanim danima: o petnaestom i osamnaestom kolovoza.

I sela i varoš zakitili se novim odijelima što se vjetrila i redila; zobili se konji i svjetlalo oružje, jer tih je dana svak u pirnome ruhu, i takih nemaju druge krajine: dana svetih i junačkih.

Sve jedan po jedan vruć i sparan dan prolazio, a na rođeni dan kraljev slegle se tisuće naroda oko trkališta da vide alku. Neki po prvi put, a neki i po trideseti, ali i jedni i drugi očekivali radosno i nemirno početak trke jer se te ljepote ne možeš nagledati nikad.

A ove godine, rekao bih da je bilo više svijeta nego lani.

Govorili da će se i opet natjecati Rašica i alaj-čauš, pa su došli i oni što nijesu ni mislili doći. Već od podneva tiskalo se silno mnoštvo iz blizih i dalekih krajeva, po skelama, njivama i svuda kao jata mravi kad navale na komadić sočna hljeba. Ni livada u svibnju nije bila šarenija od toga mora ljudstva što se ljeskalo na žarkom suncu.

Pa sve te šare, žamor, vika usklici i pjesme, a onda daleki šum u gradu i veseli zvuci alkarske glazbe opijali više nego sunce i vino. I sama misao na onaj dugi niz godina u kojima se isto ovako sakupljali njihovi stari junaci - pa spomen na one rane i mrtve glave u prošlim vjekovima, treptali njihovim tjelesima što bi drukčije odrvenila od svakidašnjih briga.

A istom kad bi se imala mjeriti dva srca i dvije snage za pobjedu i slavu, nitko od tih tisuća nije mislio da su ti borci sinovi iste zemlje: jedan brani otadžbinu, a drugi je neprijatelj njezin - i zato su na završetku sva srca za dobitnika, jer je taj mogao biti samo »naš«. Onaj što podlegne, svakako je »neprijatelj«, jer je i sâm Bog s onima što trpe i na njihovoj je strani pravica.

A neprijatelja mora da bude: sve što je bilo, htjelo je da nas potare, a sve što ostade, spasla je srčanost i snaga. No svi što pišu, pisali su samo ono što nas veže, da sputaju slobodu i snagu, a spasli su nas oni što su prolili svoju i tuđu krv. Jer svaki put kad bi se prolila ta krv, nastalo bi bolje... Tako nijesu mislile, ali su tako ćutjele one bezbrojne hrpe očekujući trku.

Zato su i drhtale te hrpe za trke svakoga alkara, jer to bijaše njima borba ne jednoga, već jurišanje cijele čete na bezbrojnu vojsku dušmana. I kad bi koji alkar pogodio u središte, to bi koplje proburazilo vođu neprijateljske vojske a ne gvozdeno kolo.

No kad se nađu takva dva junaka što ne uzmiču ni pedlja jedan pred drugim - ne znadu koji je »naš«, i tada srca dršću a lica blijede.

Ovaj nemir toliko je ugodan da se zaboravlja na sve domaće brige, pa svako srce i svaka misao leti za velikim stvarima, zajedničkim svima.

Žetelice ostaviše kukuruze a kosci livade; majke ponesoše djecu, i starci ostaviše logove svoje da vide koji će ovoga puta ostati dobitnik i koji je od njih dvaju »naš«: Rašica ili alaj-čauš.

Beglučani i bliži njima znali su da Rašica neće trkati jer još uvijek traži Salka, no iz daljih mjesta dođoše svi ne bi li ugledali i drugo čudo. Ono što su vidjeli prošle godine, tako ih je potreslo da su cijelu godinu nemirno živjeli očekujući alku. I ta im mila alka postade još draža radi Rašice i alaj-čauša, jer je junačka igra lijepa samo kad je junaka.

... I stade prolaziti među njima sjajna alkarska četa, kao zbor mladih kraljevića, jašući ponosno uz bojne zvukove glazbe: zemlja se tresla, a oružje i srebrne toke zvecale.

Narod zaustavi dah i očima broji alkare, no kad ne nađoše Rašice među njima, svi uzdahnuše duboko i začuše se čudni zvukovi iz nebrojenih grla. To su bili glasovi nezadovoljstva i ljutine.

Isti alaj-čauš, jašući zadnji, bijaše zlovoljan i ljutit što mu je pobjeda sigurna i što nema premca dostojna sebi.

- Nema Rašice!

- Nema!

- Eto ti ga, vraže!

- Eto ti ga i vraže i đavle!

- Ubio ga Bog veliki!

- A što mu se dogodilo?

- Odnio ga vrag, eto što!

Tako su vikali i psovali sa sviju strana još i onda kad je već počela trka, i to oni do kojih ne dopriješe glasovi o nesreći koja je stigla njegova sina Salka.

No jedva su proletjela dva alkara, kad se na mjestu gdje trka započinje, očuje silna vika, psovke, smijeh i taka gungula da svi umukoše naginjući glave na onu stranu.

Uto začuju brz konjski topot i - na mršavu, crnu konju ukaza se takav konjanik kakva ne možeš zamisliti ni u snu.

- A-a-a-a... A-a-a-a... A-a-a-a... - kao brz val širilo se prigušeno s obiju strana trkališta, kako je ta čudna spodoba promicala ispred očiju.

Na tom mršavom, crnom konju trkao čovjek još vrlo mlad i lijep, ali odora njegova udarala neobično u oči.

Bio je bos, gaće mu otrcane, a na kamparanu i ječermi, također starima, poskakivale »toke« i »ploče«, ali i mnoge druge stvari. Bili su to svakovrsni spuži i domaći i morski pa babuške, različite limice, šareni papir, stakalca - i svega drugog što se može naći na smetlištima. A na glavi imađaše veliku kudravu šubaru zakićenu perjem sve okolonaokolo nalik na krunu kakoga divljačkog kralja. Bilo je tu perja od tuka, pijevaca, pataka, vrana - ali i dva velika paunova pera, pa je čudo bilo da se u onakom trku nije sve razletjelo.

A u ruci je taj čudni konjanik nosio »ostan«, kojim se ojkaju voli, ali na taki način da se odmah vidjelo kako je odlučio služiti se njim kao alkar kopljem.

I zbilja, kad se približio alci, podignu svoj ostan i naperi ga baš kao alkar koplje.

Tisuće glava s iskolačenim očima i otvorenim ustima pratile ga u trku, a tišina bila veća nego kad je prošle godine trkao Rašica i alaj-čauš. Jedino se šuma od ruku podigla i naginjala tamo-amo, kako bi se tjelesa privijala da bolje vide to čudovište.

I vidješe kako je ostan projurio kroz središte alke, i kako se skotrljala k ruci toga neobičnog alkara - pa kako se mučio da alku opet baci s ostana u zrak. Ali ostan nije imao »braniča« kao alkarsko koplje, te bi alka poletjela malo ostanom i opet udarila natrag u ruku. A onda taj čovjek kao bijesan zamahnu silno ostanom i udari nogama konja pa otrča kao vjetar kroz ulicu što je produljivala trkalište.

Najprvi se osvijestiše oružnici i redari te pohitješe za trkačem, a u isto doba Beglučkinja neka zavikne:

- Salko!

- Salko!... Salko!... - zaviču i ostali Beglučani.

- Koji...? Što...? Zašto...? Kako...? - sipala pitanja, pa sve zašumilo i zapraskalo kao da prolazi vihar kroz ogranke suhe šume.

- Ludi Salko...! Salko Crnošija..! Rašičin sin...!

- Stana vještica... Marta i Rašica harambaša... - odgovarali Beglučani.

Pa čudna povijest njihove ljubavi u još čudnijem obliku pričala se na brzu ruku i dobacivala od jednih k drugima. Tako je postajala sve zamršenija i sve sličnija pričama o zlim vilama i vukodlacima, o začaranim dvorima i momcima okamenjenim.

Rekao bih da su od silna sunčana žara uzavreli svi moždani, jer su neki suhim a neki zapjenjenim ustima, hrapavim i isprekidanim glasovima kazivali mutnu i nerazumljivu priču o ludilu i ljubavi pa o junaštvu i ljepoti.

A sad, među tim suludim i bijesnim hrpama, nije bilo Salka ni Stane, ni Rašice ni Marte - ali i sama imena njihova drmala su dušama i oživljavala ih kao udarci bure u sparini.

Kad se čulo za Salkovu ljubav i za njegovo lutanje pa da ne čini nikome štete, pustiše ga iz pritvora i rekoše: »Neka ide u miru Božjem - ta ionako ne čini ništa zlo.«

Salko nastavi lutati svuda, ali se nije svraćao u Begluk. A gdje bi god stigao, pripovijedao je veselo kako će vjenčati maćehu svoju kad mu umre otac i kad dobije alku.

Zato ga i nijesu više zvali »ludi Salko«, već »Salko alkar«.

Savremenik, 1908.

Pojila

I.

Četvrte godine moga samotnog učiteljevanja u selu Tihovu dodijele mi novog učitelja. Bijaše dosta mlađi, iako mi tada bila istom dvadeset i peta.

Dolazak me njegov obraduje toliko da mu već prvi dan ponudih da živimo skupa, a on radosno prihvati tim više jer drugoga stana u blizini nije ni bilo.

Otac mu bijaše Konrad Wolf, rodom Nijemac, koji, usprkos male službice, uspije da se oženi prilično imućnom djevojkom. To je bilo u nekoj varošici Dalmatinskoga primorja, gdje se moj novi drug rodio. Nadjenuše mu jednostavno ime Petar, a prezime ostade samo na papiru: još oca mu prozvaše Bakota, jer bijaše čovjek silovit, pa tako su mu i djecu zvali. Pod imenom Petra Bakote dođe ovaj mlađi učitelj i u Tihovo.

Bijaše mladić neobičan kakva moje oči ni prije ni poslije ne vidješe, barem među ljudima naše vrste. Visok i jedar, gotovo div, pa snažan kao medvjed; lice okruglo, puno, s množinom sitnih čirića i crveno; velike oči modre, a glatko priljubljena kosa i mali brčići žutjeli se poput zrelih klasova. Govorio najradije talijanski, jezikom majke Albine, ali je i naš jezik i njemački govorio vrlo dobro.

On je spravljao hranu za obojicu, jeo toliko da se začudiš, no spavao malo. U slobodno vrijeme bio neprestano zabavljen fizičkim poslom: gradio golubinjak i gimnastičke sprave, kopao i sadio u bašti, pa u sjenici namjestio golem kameni sto. Rijetko bi što čitao, pa i onda samo knjige o trgovini i gospodarstvu; stoga je i stvari i životinje i ljude dijelio samo na korisne i nekorisne, najčešće prema svojim ličnim probicima. Bit će da je, baš radi toga, uvijek nešto ili hvalio ili prekomjerno grdio, uvijek sa žarom, žestoko. A onda bi, najednom, zašutio kao da mu je nestalo zgodnih riječi pa disao brzo kao iza plamene srdžbe.

Ja sam bio gotovo suprotne ćudi, miran i tih, pa najvolio čitati romane i fantazirati, a da fizički što radim, nije mi se račilo. Ipak sam i svoje maštanje držao pravim mislima i ozbiljnim poslom, jer drugo što nisam ni znao. A Bakota se uvijek osmjehnuo kad bih rekao da radim a kad bih u stvari ležao ili šetao po sobi, misleći da tako govorim nešto za šalu.

Uza sve to postadosmo odmah dobri prijatelji, a prva je posljedica našega druženja bila da smo zapustili školu gotovo sasvim. Ali se u Tihovu na to nije pazilo, školska vlast daleko, pa ne čusmo prigovora, i to nam bijaše dosta.

Komšiluci tihovski nizali se po brdima i brdašcima, a u ravni samo škola, pošta, crkva i žandarmerijska stanica, a sve jedno od drugoga podaleko. Kroz sve te četiri godine, osim najmenika koji me posluživaše, boravljah najviše sam kad mi ne bi došla majka u pohode ili neki momci iz sela. Pa i radi toga sam se dolasku Petrovu baš obveselio.

Kad se u Tihovu nađosmo, već se poče razgarati ljeto. Škola se uzdizala sred goleti i do prvog hlada pô ure puta. A i kad bi tamo došli, vrvjeli po starim raspucanim hrastovima mravi i gusjenice, a uzduhom se rojile mušice i svakojake muhe. Ustajala voda krila se po dubokim, zaključanim bunarima, pa je ljeti kad bi se kamenje usijalo a uzduh počeo da titra i davi, napadao na mene čudan nemir, strah i jaka želja za zelenilom i živom vodom. Bakota je bio mirniji, jer se u Primorju svikao i kršu i sunčanom žaru pa samo kadikad spominjao svoj gradić i daleko more.

A do zelenila i žive vode bilo mnogo hoda. No kad su zaređali plameni srpanjski dani pa izgorili i ono malo trave u kamenim škrapama, dali bismo se ranim jutrom na put. Išli smo na Pojila u dalekom polju gdje su seljaci s Podova napajali stoku i gdje su pralje u vodi brčkale cijeli dan. A Podovima zvahu sva sela rastresena po kamenim ravnima s desne strane polja i rijeke.

Do toga su se polja morale prebrditi dvije kamene kose, no kad bismo sašli u polje, činjaše se kao da dođosmo iz bolesti u zdravlje, te sam više stola objesio tablicu s Muhamedovom rečenicom: »Tri stvari vesele srce čovječje: voda, zelenilo i lijep obraz.« A Petar učini to isto, pak ih držasmo na zidu sve dok ih ne zagadiše muhe.

Čim bi prešli zadnji kameni brijeg, ušli bi u sjenate šumice svakojakih drveta; malo niže ledinice bez kamenja, a onda njive i puste i lijepe, sa mekim poljskim stazama, kroz zlatno šuštavo klasje ili među sočnim stabljikama visokoga kukuruza. Još niže ravne livade i tihi kolovozi, sve omekšano vlagom, pa bi onda još jače zamrzili ljuti kamen i očajnička stabla u našoj pustari.

A kod Pojila, na rijeci, jedva se dalo i zamisliti ono prokleto stijenje. Tu silazilo s Podova svakojake čeljadi, dakako, no bilo i onih što ljetovali u polju: krčmar u sjenici što bi je napravio za kosce, dva općinska poljara, kovač sa malim vignjem i Guslar, čovjek naoko bez posla.

Od sjenice se vidjela na tome mjestu prilično široka i bistra no plitka Cetina i uvijek kogod na njoj: sad čobani, sad vodarice ili pralje; a i ribari, s jedne ili s druge strane, lagano hodili s dugim trstikama u ruci.

Odavle ne bismo s mržnjom gledali visoke i bijele gomile oblaka: tamo, nad našom kamenom pustinjom, javljali su da još zadugo neće biti kiše, a ovdje krasili tamnomodro nebo. A osobito onog ljeta ređali se na Pojilima lijepi dani i još krasnije večeri.

Malo niže, gdje se rijeka suzila, bio prijevoz kuda se išlo u manastir i uopće na drugu stranu. Toga ljeta talijanski majstori popravljali crkvu i stari manastir te dolazili na Pojila malone svake večeri da se livadama prošeću i okrijepe u krčmarevoj sjenici. Među njima bilo i ženskih: njihova poglavice žena i kći, te ženina najmlađa sestra.

Očaralo nas njihovo pjevanje i za cijela dva mjeseca ne propustismo ni jednog popodneva da ne siđemo k Pojilima, a kadikad bi i prenoćili u daščari za krčmom. Bio sam tada i radostan i bez brige pa nisam mogao slutiti ni izdaleka da će mi kasnije, radi Pojila, navirati u oči suze.

II.

Jednom, pred večer, ležali smo na kupu sijena nedaleko od Pojila. Bijaše vrijeme da se dignemo, ali nas neki slatki umor još držao na stogu gdje smo se šapatom razgovarali.

Bregovi na zapadu već mrkom sjenom prekriše čitavo polje, a mi smo još prisluškivali čudnu mješavinu svakojakih glasova: mukanje, blejanje, rzanje i meketanje; šum rijeke i žamor lišća goleme trepetljike nad nama. Iz kovačnice dopirali oštri zvukovi bijenog željeza, a s obale pjesme i povici muškaraca, žena i djece.

U to doba na Pojilima bijaše najživlje iako se ondje po cijelu noć nalazilo čeljadi. Jedino prvih sati iza podneva rijetko se što čulo osim bezbrojnih cvrčaka na starim vrbama.

Čeljad s Podova silazila k rijeci o kojoj misli kao o nečemu što ih miluje i kazni, pa govorili da buči, šumi ili muči zlokobno: koliko je kada vode bilo u njoj. Uistinu ta rijeka davala je njima radost i obilje, budila tjeskobu, nadu, očekivanje i strah: zato što je kroz malene prokope natapala njihove livade i bašte, donosila plodnu crnicu iz šumskih gudura ili bi, rušeći obalu, pokrivala svilene livade tvrdim pijeskom... Napajala ih, osvježavala i veselila svojim žamorom ili bi davila njihovu djecu. Preko nje su gonili stoku u hladovinu planinsku; ona im mljela žito, išli su preko nje k manastirskoj crkvi na liturgiju, na vjenčanje i na krštenje. A ipak sagradiše kuće daleko u vrleti jer se blizu protezala bosanska međa s koje su nekad upadali Turci u polje odgoneći blago i mladu čobančad... Kad bi zastrujao večernji dah, začuli bismo iz krčme i gusle, pa nas je od njihova glasa, što se jednako ponavlja, hvatalo još više mrtvilo i drijem.

Poznavao sam čovjeka što gudi, kojeg zvahu samo Guslar, ali ni slika ni prilika starih naših guslara: nije znao junačkih pjesama ili ne bijaše voljan da ih kazuje. Nizao uz gusle jedino vlastite pjesme što ih smišljaše o savremenim događajima i živoj čeljadi, nerijetko baš na Pojilima gdje bi se lako svašta doznalo s Podova. Radi toga je Guslar bio na velikoj cijeni a znao se i koristiti svojom umjetnošću. Njegove su se pjesme učile i širile svuda po Krajini, a osobito one najnovije, dok se stare junačke pjesme zaboravljahu.

Kad bi obilazio selima da kupi vijesti, prilazili bi mu oni kojih bi se ticalo, žureći se da mu prikažu stvar kako bi željeli da se opjeva, i nosili darove. On ih primao od svakoga pa napokon stao pjevati kako mu se činilo da je ljepše, i uvijek se golema većina zadovoljila njegovom presudom. Zato se osokolio, pa i samog varoškog načelnika obručio svojom pjesmom, a Pojilima izvrnuo ime.

Bijaše to ovako: dva sela na Podovima zakavžiše se radi novog puta k Pojilima, i rasprava se o tom na općini dugo vukla. Za to vrijeme stizali načelniku darovi s obadvije strane. Napokon, kad se seljani istrošiše i prestadoše nositi, izjavi načelnik, kad se već ne mogu složiti, neka se uopće i ne gradi novi put. Ovu seosku parbu i načelnikovu presudu ispjeva Guslar pjesmom u kojoj Pojila nazva Pojela, a tako im i danas ona dva sela kažu.

Te večeri nije nam se mililo slušati Guslarove pjesme, već odlučimo poći k rijeci da se oplačemo hladnom vodom i stresemo ono mrtvilo sa sebe.

Čim smo se pridigli, ugledasmo kraj sebe mršava, zamišljena čovjeka gdje lagano korača držeći u ruci čudan štap kao biskup svoju palicu. Za njim drugi seljak, okrugla i rumena lica, plave kose, a brkovi mu, obrve i trepavice bijeli. To je besposlica Solan koji, čim nas ugleda, stade njihati glavom i migati obrvama na druga svoga, kao što se čini prema čeljadetu suludu, pijanu ili uopće smiješnu bilo radi čega. Odmah sam razumio pokrete Solanove češće viđajući čovjeka za kojim je išao: zvahu ga Bena, što je značilo budala, jer uistinu nijedan seljacima znani čovjek nije bio taki. Poljskog se i drugog rada davno ostavio, a sa svojim domarima je rijetko, već uvijek po gajevima, uz polje ili rijeku, pa bila zima ili ljeto.

- Dobar veče, gospodo! - reče Solan i prihvati Benu za rame. Očito htjede da ga ustavi i pokaže Bakoti koji ga je promatrao radoznalo i začuđeno.

Bena tresnu ramenom, no ipak zastade i pozdravi nas.

- Bog dao dobro! - odgovorimo i zagledamo se u njegov štap, jer ga ni ja, izbliza, još nikad nisam razgledao, a djeca ga se i žene strašno bojali.

Bila je to kvrgasta batina napravljena od nekakva s korijenom iščupana drveta. Od toga kvrgastog korijenja bile su zgodno izrezane životinjske glave kojima su dijelovi bili kao glava od zmije, patke, konja, jelena, a u sredini glava čovječja.

Bena je smućeno pogledao i kao da mu je bilo teško onako stati, pa lupkaše nestrpljivo batinom o livadu.

- Pokaži gospodinu staklenku, Beno! - progovori opet pratilac njegov namignuvši Petru kao da mu naviješta osobito iznenađenje.

No Bena se jače smrknu i ne htjede poslušati. Seljak stade tražiti pipajući oko njega.

- Pusti me, Solane, Boga ti, ja ću pokazati i sam. Ali što je gospodi stalo za ovim? - povikne srdito pa izvadi ne jednu već tri staklenke različita oblika i veličine, no u kojima, po onom sumraku, nismo na prvi pogled vidjeli baš ništa. Ali, kad ih uzesmo u ruke, spazismo kako se u njima svakojaki kukci penju jedan povrh drugoga.

- A što će tebi ovo? - upitam ga iako sam znao da ovakve životinjice skuplja, radi čega ponajviše i steče nadimak Bena.

Sad nam poče nabrajati imena tih životinjica, koje nazivaše skupnim imenom *baje*, a to su bile žrtve koje još nije prokušao da li će im opet narasti pojedini dijelovi kad ih otkine.

- Racima, guštericama i skakavcima - tumači on - kad im se otkine rep ili noga, narastu opet, a isto mogu živjeti jer u njih nije krv kao naša. Drugima pak neće narasti.

Dok je on tako govorio, Solan se jedva uzdržavao od smijeha i namigivao kao da traži neka se i mi smijemo, ili nam želi reći: - Samo slušajte, o čemu govori:

- Tvrde su to *baje* - govorio Bena dalje. - Gledao sam mrave kako ratuju i kidaju noge jedan drugom, a opet malo koji mrtav ostane. Zimi pak kušao sam i ovo: Nađem u kakvu šupljem drvu komad leda i u njemu zamrznutih mravi što su po ko zna koliko dana u njemu. Pa, čim taj komad k vatri primaknem, oni se otope i stanu veselo trčati kao da ništa nije bilo, pa bi me i ujeli gdje bi samo našli živo meso!

Bakota je, začuđen, slušao pažljivo gurkajući me kadikad, a Bena kao da je zaboravio gdje stoji: zanio se, i zlovolja iščezla bez traga s njegova lica. Pognuti mu stas oživio i činio se veći, bijeložućkasto lice sijalo zadovoljstvom, i s njega se odražavalo neko lukavo pitanje.

- A cvrčci - nastavi govoriti sa smiješkom u očima i na spuštenom brku - kakvu snagu imaju oni? Eno tamo Guslar, ljudina od sedamdeset oka, igra se gudalom pô sata i bruji podglas... oznoji se i ne može dalje, već pije vino da se okrijepi, a onda počiva cijelu uru!

Govoreći tako, pokaza rukom na poljsku krčmicu otkuda jedva dopirala Guslareva pjesma i sumorni zvuk njegovih struna.

- A cvrčci! Kolišni su, niti jedu niti piju, a cvrče po cijeli dan. A znate li kako to oni čine? - upita i počeka odgovor.

- Ne znamo, kaži! - reče Petar.

- Ne znamo! - rekoh i ja.

Bena se osmjehnu kao djed unučadi i nastavi govoriti tajanstveno i važno:

- Kod glave, na prsima, ima on sa svake strane kao po jednu turpijicu... znate li vi šta je to? I onda neprestano tare jednu o drugu, i onda tako ciči kao kad naš kovač po čeliku

struže! A vi ste mislili da on onako iz grla pjeva? Jest! Struže, struže povazdan i ne umori se, a Guslar, eno, počujte, već je prestao!

Uistinu, nije se iz krčme čulo ništa do nejasna žamora, a polje tamnjelo sve više i odisalo sve žešćim i opojnijim mirisima.

- A čime se onda hrani taj cvrčak, mislite vi. Suncem, suncem žarkim hrani se on: ono ga i grije, i goji, i snagu mu daje...

- Hi-hi-hi! - poče se Solan smijati sagibajući se i udarajući rukama po koljenima, a smijao se i Petar.

No, na moje veliko čudo, Bena se i ne obazre na njihov smijeh, već progovori iznova:

- Kad se počela graditi naša crkva, došao ja da vidim šta se to radi. Hodam po crkvi i opazim u otvorenom fenjeru što se nosi u litiji na Veliki petak, malog leptira, leptiricu, u nas je zovu *vještica*. Zatvorim vratašca pa sam dolazio svaki dan i više puta, a kadikad i kasno uveče, da vidim što čini. A ona samo leti i uvijek leti udarajući žestoko sad u jedno sad u drugo staklo i ne stoji nikad, ne počiva nikad, i tako cio mjesec dana! A onda je neko pustio: ne bilo je unutra ni žive ni mrtve... I ko zna dokle bi ona tako udarala i letjela, letjela i udarala ne jedući, ne pijući i u strahu... A mi? Što možemo pretrpjeti mi?

Tako upita i zamuknu, pa u mraku jedva razabrah njegov zagonetni smiješak i pobjednički izražaj.

Svako je na Podovima znao njegovu povijest. Još kao mlado, sirotno momče ludo se zaljubi u krasoticu Soku, kćer manastirskoga kmeta, pa sve izdaleka divio joj se strpljivo čekajući da je zaprosi. Po danu išao na nadnicu, po noći pleo drugom opanke i zarađenim novcem uspije mu popraviti kućicu, sa lijepom baštom, sebi i Soki, pa cijela zemlja njegova kraljevina... A Soka, petog mjeseca iza vjenčanja, rodi kćerku, a on, sve do porođaja, ne htjede u to vjerovati, nego je mladu ženu, na silu, od ljekara do ljekara vodio da vidaju njezinu bolest. Što se tada pjesama naslušao od seoskih momaka, mili Bože! I do zore bi koji put sjedio kod djeteta i Soke slušajući kako mu pred kućom pjevaju. No kad ga počeše viđati kako pod murvom muče njiše kolijevku, odmahnuše rukom baš kao te večeri Solan i pustiše ga u miru. Ali on ipak ne podignu glave visoko kao prije; i dok pomognu Soki odgojiti dijete, stade tumarati livadama i lugovima, a otada ga i prozvaše Benom.

Kad je, pridižući glavu, onako svečano zapitao: - Što možemo pretrpjeti mi? - Solan se htjede i opet nasmijati da nam ugodi. No videći da ga u tom ne podupiremo, odustade i reče posve iznenada:

- Pustite sada, gospodo, jadnika, a dajte nam za vino da se napijemo u vaše zdravlje!

- Ili ga ja držim! - viknu srdito Petar i stade tražiti novac u džepu.

Dademo Solanu, no Bena ne htjede s njim, već ravno preko livada na Podove, a sa vrata krčme začujemo onaj isti Solanov zlobni smijeh.

III.

Začudismo se, što je noć postala svjetlija kao da se povraća dan, ali to se na istoku od mjeseca zasrebrenilo. Kako je postalo tiše, i rijeka glasnije zašumila. I sve oživi.

Mislili smo različito o Beni i već započesmo prepirku kadli začusmo daleko, dolje kod prijelaza, jedva razumljivu pjesmu. Nadali smo se Talijanima iz manastira i čekasmo ih na večeru te stadosmo prisluškivati.

Dolazili sve bliže, pa sada začusmo jasno i riječi neke lijepe ljubavne pjesme. Trgosmo se od radosti jer je to pjevala Nina, slikarova kćerka, u koju smo obojica bili ponešto zaljubljeni.

A kako je čudno treptala njezina talijanska melodija, one svijetle noći, uz Cetinu i na domaku bosanskih šumovitih planina kojima su još ječali hici iz kubura i pjesma o Rašici harambaši!

Nina je sve radila kao dijete, i baš smo zato slobodnije s njom drugovali kao i ona s nama, i prijekora ne čusmo ni onda kad bismo ga zaslužili. Ne toliko da se koješta uzimalo kao djetinjarija zbog godina njezinih jer joj je šesnaesta prošla, već radi toga što je, iako ne po stasu a ono po svemu drugomu, bila kao da joj je istom dvanaesta.

Čim nas poznade, zatrčala se k nama: pružila jednu ruku meni a drugu Petru, pa stala brzo izgovarati naše riječi što ih je naučila od posljednjeg sastanka.

A tako je bilo svaki put.

- *Maška, srečja, semlja, lijubav, neću, usta, ne mogu doći!* - govorila ona radosno, znajući, koliko nas to veseli, a ja sam je gledao zaljubljeno, jedva se ustežući, da je ne zagrlim.

Bila visoka, vitka i lagana kao leptir, tamnoputna i žarkih očiju. Vrat, ruke i pas tanki, tanki, no ipak sve zaobljeno, živo a duge trepavice, nasmiješena usta i tamne pramove vidio sam i u sumraku. Bit će stoga, što mi je ovo na njoj bilo najdraže.

Znali smo da će ostati u manastiru samo do jeseni, pa su nam se, baš zato, ovi sastanci činili još ljepši.

Muškarci, Talijani, znali su hrvatski prilično jer su više godina bili zaposleni po Dalmaciji, no ženske jedva koju riječ. A Nina, kao najmlađa, istom počela učiti, pa je govorila kojekako, i to više radi zabave nego što joj trebalo. Tada mi se činjaše da ona samo zbog mene uči naš jezik, i ono što nauči radosno kazuje, pa sam joj bio zahvalan od svega srca.

Majstora bilo u svemu četvorica, a ženskih troje i zamalo se okupismo u jednu družinu. Muškarci, lijepi crnomanjasti ljudi, još dosta mladi osim najstarijega, slikara, već sijeda no krepka čovjeka, s pramenom smeđe brade ispod donje usnice. Najviše sam se čudio što su uvijek bili neobično radosni i zadovoljni svačim, a onda što su se oblačili kao prava gospoda. Viđao sam ih i kod rada u zakrpljenoj odori, zamazane bojama i vapnom, ali na šetnji ne bih više rekao da su to oni isti ljudi.

Stadosmo malo kao neodlučni šta da najprije učinimo, no uto mjesec ispuni svojom tananom svjetlošću meku dolinu. Postade tako sjajno da smo jedno drugom razabrali i najsitnije crte lica, i stadosmo se gledati sa smiješkom i ljubavlju kao da nas je ona blaga svjetlost povezala nevidljivim nitima. I samo oštro, mrko lice Petra Bakote postalo je dobrodušno i umiljato.

Nina je te večeri obukla modru, laganu haljinicu s mornarskom jakom i na mjesečini kovna sjaja. Prema takvom ruhu, pa crnim obrvama i uvojcima njezino lice činilo se bijelo i svježe kao mramor. Tome se začudih jer ona bijaše uistinu tamne puti.

- Jesi li to ti? - zapitam je zadivljen, ali me nije razumjela. A to mi je i bilo drago jer sam se prestrašio ovoga intimnog usklika koji mi se i nehote izvio iz razdragane duše.

Ljepotica je bila i tetka njezina, materina sestra Ada. Bila već dozrela djevojka, i meni se činila spravna na ljubav: puna snage i vatre što omamljuje, i ja sam se, donekle, bojao nje. Žarki joj i oštri pogledi, visoka zaobljena prsa te svijest o vlastitoj snazi i ljepoti učiniše

da sam je poštovao na osobit način. Ali kadikad, sred najživljeg razgovora, žarki bi joj se pogled nekako ugasio, ruke klonule, a usta otvarala i udisala uzduh tako čudno da bi me spopadao neki nemir: nije mi u duši bilo onako vedro i lako kao uz Ninu. Bit će radi toga da je debela i flegmatična gospođa Ana koja je malo marila za naše ludorije, više i pazila na sestru negoli na kćer.

Kao što se prije mjesec naglo uspinjao, tako je sada čini se stao i poplavio mirnom svjetlošću tamnozeleno polje, pa su jedino površina rijeke i lišće nedalekog jablanja, nemirno titrajući, svjetlucali u tišini.

Predložim da se prošetamo livadama uz rijeku, ali se Nina objesi o ruku Petrovu i, koračivši prema krčmi, progovori zvučnim glasom i sa velikom pažnjom da izgovori što čistije:

- Ne mogu doći!

Prva se nasmije ona sama, a onda svi za njom, i meni se učinilo kao da je ono izgovorila ta meka i svijetla ljetna večer.

I kao nehotice pokorismo se njezinoj želji te pobrzasmo u tu poljsku krčmicu gdje smo već postali kao domaći.

Bilo je za onako malen prostor dosta čeljadi unutra, ali je nas u kutu do vrata čekao poseban stolić, prostrt, i na njemu već postavljeno jelo. Sve obični posjetioci, pa se ne zbuniše nimalo već nastaviše svoj prijašnji posao: piće i razgovor. Jedino Solan priđe k nama i poče govoriti o Beni kao o nečemu što je njegova zasluga da smo poznali.

- Sad je u svojoj kućici posve sam - reče - a žena mu sa kćeri, još proljetos, otišla pod Vještića goru na manastirsku kmetiju odakle je i pošla za nj. Pa znate što! Za malom rastužio se više nego za ženom, kao da je njegovo vlastito dijete. Ah, Bena, prava bena!

A pri obližnjem stolu oko Guslara prasnuše u smijeh nečemu što je pripovijedao visok, mršav seljak iz Podosoja.

Talijani su mučke jeli i nekako s poštovanjem gledali okolo i slušali što se govori. Samo Nina i Ada nisu pazile na seljačke razgovore, već su nastojale da udesimo kako je bilo maloprije na mjesečini.

I ja i Petar htjeli smo to isto, ali su seljaci tako vikali i smijali se da moradosmo i na silu umuknuti pa slušati što govore.

A visoki mršavi seljak pripovijedao je o novome župniku njihovu, fra Serafinu, o kome se govorilo kao o čudovištu.

- A sada je sasvim poludio - vikao dugonja kao da se srdi - pa su ga već fra Luka i fra Mijo pošli tužiti provincijalu i biskupu, da ga sa župe otjera.

- Aha, a što to sad čini, de kaži! - zapita neko među pažljivim slušaocima.

- Sad ćete čuti! Najprije govorio misu svakome badava i novaca ne primao ni od koga, no kad mu biskup zaprijetio, počeo uzimati po fiorin kao i drugi. Ali otada svako jutro, izlazeći iz crkve, odmah traži očima kakva siromaška da mu taj fiorin dade. A prosjaka sada pred crkvom sva sila, pa kad se počnu svađati oko njega, razmijeni u koga i dijeli, a svijet se ruga. No on samo gleda tužno i blagosiva kao biskup. A u kući podbogom ništa nema: sve je razdavao, a njemu, ako što ko donese, dobro donese, i sve zahvaljuje i nećka se primiti kao da to nije njegova redovina.

- A čim onda živi taj luđak? - zamumlja Petar kraj mene, jer je dovršio jesti te slušao što se pripovijeda.

- Eh, lako njemu, gospodine, za življenje. Kakav je to život! Mantija ona ista na njemu u kojoj i došao, a ni onda nije nova bila. A evo kako se on hrani. Još zimus kupio vreću

pirinča, dvije vreće krompira i kotlenicu ulja; u nekakvoj bakrici svari šaku pirinča i nekoliko škrilja, ulije žlicu ulja, pa mu to za vas dan. Vina i mesa ja mislim da nije okusio ni na Božić!

- Pa je li star? - zapita opet neko kod stola.

- Kako star! Neće mu biti još ni trideset godina, ali mršav, blijed i uvijek tužan. A ljudi moji, kakva smo mi paroka prije imali, fra Jozu! Sad je na Baravicama, ali ga nećemo nikad zaboraviti. Kakve je gospode dolazilo u njega; sastanu se kadgod i po deset kočija pred kućom! Pod brijestima peku se praščići, janjci ili tuke, kakav je zeman od čega, a u kući pjevanje, cika, smijeh... ta ko bi vam pripovjedio sve! Držao dva konja za karocu i jednog za jahanje, pravog hata uzjaše na svog hata, propinje ga na zadnje noge i zapjeva kroz selo da je milota slušati. Naše mu cure voljele nego ikakvu momku! A ova naša kukavica, gdje ga zvali da zvali, uvijek samo pješice, i... bi li mi vjerovali?... na nogama ima samo nekakve potplate, bez bječava, a mogao bi srebrne čizme nositi: tako je u nas redovina jaka. A naš je fra Jozo, soko sivi, imao uistinu mamuze od srebra, a sad, kažu da ih je u Baravicama još i pozlatio.

Svi začas ušutješe kao zamišljeni, a onda se iz ugla oču zabrinut glas mlada ribara:

- Bit će da je taj vaš parok velik grešnik kad taku pokoru čini i sáma pirinča na ulju jede!

Na ovu nenadanu opasku diže se Ivan poljar i lupnu časom o stô kao da će nazdraviti:

- Vraga vam on sáma pirinča jede - viknu - nego bit će on kao naš Jajerac!

- A, koji je to vaš Jajerac? - oču se iz kuta debeo, hrapav glas tuponosa seljaka s kratkom lulicom u ruci.

- Što, ili ne znate? To je Ilija Špoljo, lugar u našem selu. Još dok je neoženjen bio, razbili mu na derneku Viničani glavu: pravo mu je stukli bovanicama kao zmiji. Došao i ljekar pa da ga odmah u bolnicu nose, ali njegovi ne dadu jer da će ga otrovati tamo. Odnesoše ga kući i dozvaše babu Bunu da ga liječi. Pogledala ona njemu glavu i rekla: »Jest mu teško, ali se ne bojte zla. Samo ništa ne smije okusiti za petnaest dana osim po malo vina s vodom. A glavu mu liječite ovako: svarite svaki dan najmanje dvadeset i pet jaja utvrdo, zgnječite ih dobro, ulijte dosta ulja i obložite mu tom kašom glavu.« Činili oni kako je Buna rekla, a do dvije nedjelje prolazio tuda liječnik i zaželio vidjeti Iliju.« Kako ga liječite?« upita on. »A, gospodine, ne dajemo mu ništa jesti, ima već petnaest dana«, kažu oni. »Pa još je živ?« »Živ, gleda, gospodine, ništa mu nije.« Kad liječnik k njemu, a on se zarumenio, bolji nego ikad. Čudi se liječnik i sve jedno po jedno pita: »Pa što! Za petnaest dana nije ništa okusio ovaj čovjek?« »Ništa gospodine, samo je vina pio.« A znate što je bilo? Čim bi Špoljo ostao sam, a on odmah sebi šakom za glavu, pa skidaj pomalo onaj oblog, od jaja i s njime u usta!

- Pa onda? - upitaše u zboru.

- Pa onda? Pa onda ništa! Prozvali ga Jajerac. A ja mislim da je taki i njihov fra Serafin.

Meni se ovaj događaj učinio jako zanimljiv pa sam se zablenuo slušajući, no ostali se i ne osmjehnuše, kao da je to sve obična stvar koju nije trebalo pripovijedati.

Pogledam oko sebe i u čudu opazim da za stolom nema Petra, Ade i Nine, niti sam vidio kad su otišli; a ostali su još sjedili ondje i potiho se razgovarali.

Dignem se i, ne javljajući se nikom, iziđem. Pogledam brzo svuda, ali bjegunaca nije bilo.

U polju se činilo još vidnije nego prije, a kukurijekanje pijevaca, sad jasno, sustižući se, dopiralo iz dalekih sela.

Cetina šumila življe kao da se raduje tim glasovima i toj svjetlosti, a hladan dah s istoka pirio livadama i stao gibati večerom umrtvljeno lišće.

Sve je bilo svježe i mokro od noćne rose.

Poslušam časkom novi šum gledajući svijetle livade i tamne sjene po njima, kadli mi povjetarac, dolje od stogova, s mirisom novog sijena donese čudne zvuke kao od tihog, prigušenog plača.

Srce mi stade udarati življe, i ja se, od sjene do sjene, ispod jablanja, trepetljika i vrba, stanem oprezno primicati stogovima odakle je dopirao nejasan zvuk.

Tu, napola sakrivena tankim prućem strmogleda, stajala Nina pa, držeći bijelu maramicu na ustima, jecala i tresla se od plača. Uprepastim se od čuda i pristupim joj hvatajući je lagano za onu ruku što joj je nepomično visila niz vitki, tanki struk.

Ona podiže maramicu s lica i pogleda me ustrašeno i divlje. A kad me poznade, istrgnu prihvaćenu ruku i, naslanjajući se na glatko deblo, procvili.

- Ma šta se dogodilo? Recite mi, Nina! - uskliknem tužno jer me uistinu zabrinula.

Ne dobivši odgovora, stanem se obazirati da bih ugledao što i razjasnio onaj gorki, zagonetni plač. U početku nisam vidio ništa, ali napokon, daleko u sjeni stogova, opazih dvije tamne prilike, jednu uz drugu.

Zagledam se tamo, kadli Petar i Ada drže se za ruke, i svaki čas vidjelo se kako im se ruke dižu i kako ih brzo savijaju jedno drugom oko vrata, a bit će da su tada izmjenjivali i žarke, nečujne poljupce.

Nisam nikad ni poslutio da je među njima takva ljubav, pa ni sada ne znam što sam tada pomislio. Ali sam razumio tužno jecanje Nine od koga mi je trnula duša i potekle jadovne suze razočaranja.

Ja ju tješiti nisam imao čim, niti sam joj tada želio utjehe, već sam se osjetio posve osamljen i suvišan na onome mjestu. Pa šuljajući se malo kasnije, okolišajući i pognute glave preko mirnoga polja k daščari, mislio sam tužno u sebi:

- Kako je sretan, kako je divno sretan! Jedna ga poljupcima obasiplje, a druga gorko plače za njegovom ljubavi. A kada i kako se to zbilo? Da, ja bih za ovu njegovu sreću pregorio cio svijet! A kada se obazreh da pogledam Pojila i polje, ugledam u daljini Talijane kako se žure uz Cetinu k manastiru.

Učini mi se da ih prati Bakota u grupi, a nešto iza njih da ide vitki lik Nine i kao da zaostaje hotimice. Pratio sam ih očima dok ne počeše nestajati u gustom vrbiku kod prijevoza.

Mora da se već stala javljati rana zora ljetna jer je žućkasta mjesečeva svjetlost na zapadu bila poblijedjela. Istok također zabijelio, a kukurijekanje učestalo i postalo jasnije.

Udišući požudno u nemirna prsa svježi i mirisni uzduh, gledao sam mladu svjetlost i zvjezdice na nebu koje su sjetno žmirkale kao da žale za kratkom, raskošnom noći što nestaje u bijeloj svjetlosti zore.

IV.

Kroz pukotine daščare već je svom silom prodiralo sunce kad sam se probudio u kojekako sklepanu bukovu krevetu.

Na drugom, odmah do mene, sjedio je Bakota napola odjeven i nečim se zabavljao pažljivo, a ja, ne javljajući se, stanem promatrati što čini.

Kao u krčmi, tako i u daščari za njom bilo dosta muha koje su sada žestoko nalijetale na nas kao da ih je razdražila sunčana svjetlost. Bakota u lijevoj ruci držao cigaretu, a desnu držao pripravnu da njom uhvati onu muhu što ga pecne. Zadubio se tako strastveno u taj lov, da nije ni opazio kako sam budan i kako ga pažljivo gledam.

Pravo blaženstvo sinulo bi na mrku mu licu kad bi ulovio koju. Držao bi je tada što mogaše nježnije, da je ne prignječi svojim golemim prstima, a onda bi primakao vatru svoje cigarete njezinoj glavi da joj izgori ticala i prve noge te isprsne oči.

Dok bi muha bolno zujala, on bi s velikom nasladom i kroz zube govorio ove čudne riječi:

- Zašto bodeš Gospoda Boga svoga koji će te uništiti?

Još sam od sinoć bio srdit i zavidan Bakoti, ali mi se ova njegova igra učinila tako djetinjasta da sam se nasmijao od srca i osjetio prema njemu ono staro prijateljstvo i simpatiju.

- Ah, probudio si se - reče. - A ja mislio da ti spavaš. Nisam mogao ni zaspati od ovih vražjih muha.

- Gledao sam šta radiš. A kad si - ...

- Tražio sam tebe po polju. A prije sam bio s Adom... koja je ono vražja cura! Sama me pozvala iz krčme na šetnju, i zamalo da nije bilo svašta! Mislio sam da si ti s Ninom, a ona doletjela za nama viriti, vrag je odnio, ali čekaj...!

Ne odgovorih nego zaklopih oči kao da ću opet zaspati.

- Znaš što - reče opet on - danas je nedjelja, svijet dolazi crkvi, a u kaluđerâ objed. Hajdemo tamo!

Nije mi bilo drago s njime ići, a još manje ostati samu, pa smo već za po sata bili na prijevozu.

Sunce sjalo i žeglo što je moglo bolje, ali sočno zelenilo i vlaga oko rijeke blažili njegovu silu i stvarali blago proljeće usred plamena ljeta.

Cetina, na tom mjestu, bila duboka i tiha, sva u sjeni, pa joj glatka površina izgledala gotovo crna. Nikakva šuma nije se čulo, osim lagana pljuska koje žabe što bi skočila s obale u vodu, među visoki ševar.

Lađa na prijevozu bila golemo, nespretno korito od hrastova debla, te se nije mogla upravljati jer ne imađaše kljuna i na oba kraja bijaše jednako tupa. Radi toga među ograncima dviju starih vrba što se nad vodu nagnule bilo rastegnuto uže i za nj prikopčana lađa lancem i prostranom gvozdenom viticom koja se užetom mogla lako micati. Smjestimo se u lađu polako da se ne izvrnemo, a lađar, hvatajući za uze sve dalje, potjerao nas tako prema drugoj, jednako tamnozelenoj, vlažnoj i mekoj obali.

S obje strane rijeke bilo prostrano, sve samo manastirsko zemljište. Dolje nepregledne livade i močvare, malo na višem sipke njive sa gdjekojim vrtom među crnim plotovima, na brijegu vinogradi, a dalje po planinama sve velika šuma, čak tamo do bosanske međe. Sam pak manastir i crkva dizali se više omanje ravnice, s pojatama, gumnima i gustim voćnjacima.

Manastir se činio kao kakvo naselje: osim velika broja različitih zgrada bilo ondje i mnogo svijeta. Kaluđera ne baš toliko, ali zato najmenika, kmetica i kmetova sva sila. Za svaki su posao bile posebne sluge: volari, kravarice, konjari, čobani, guščari, tučari, kokošari, pa i psara bilo, čak trojica. Golemi psi, jaki i žestoki kao vuci, trzali se po danu na teškim lancima, a po noći oblijetali režeći i lajući naokolo. Pa i sviju drugih životinja bilo mnoštvo, te bi velika sramota za manastir bila kad ne bi, na primjer, konja bilo makar

četrdeset, a trebalo ih najviše desetak. Blago se nije ni prodavalo ni kupovalo: ždrijebilo se, telilo, janjilo i leglo u domaćim stajama, a hrane bilo dovoljno za sve.

Manastir je dosta blizu prijevoza. No da je i daleko, bijelim putićima među grmljem, preko crnih drvenih mostića više bistrih i veselih vrela te ispod debele sjene starih brijesta i košćela daljina se ne bi ni primijetila.

Nedjeljom bi iz dalekih sela došao silan svijet na liturgiju, pa se pred crkvom, po ledinama, u grobištu i u svakom hladu, sve šarenilo od crvenih, bijelih i modrih boja, na kićenim odijelima seljakinja i seljaka.

Tako je bilo i onog jutra.

Jasni, no ponešto neskladni glasovi manastirskih zvona ujedno sa bliještilom sunčanih traka, šumom svijeta i žuborom vode oživljavali onaj zabitni šumski kraj.

Ti veseli zvuci i svježina jutra rastjeraše i posljednje tragove moje sinoćnje tuge: - Neka se ljube kad su veseli i mladi, a doći će i moj čas! - pomislio sam tada gledajući radosno u krepko strujanje života oko nas.

U manastiru smo bili obojica već dobro poznati, te nas dočekaše veselo i prijazno kao uvijek.

Svuda se osjećao miris jela što su se pripravljala za objed, pa i drugih nekih mirisa bilo, kakvih nisam više oćutio nigdje: neki osobiti zadah hladovine, starine i intimnosti strujao po širokim hodnicima, dvoranama i ćelijama manastira i budio ugodan osjećaj nebrige i obilja.

Čitavo jedno prizemno krilo manastira zapremala kuhinja za kmete i služinčad. Bila jako duga i široka, sa golemim vratima, i nije mi moguće zaboraviti onu prostoriju još otkad sam prvi put vidio starodavni običaj Badnje večeri u njoj.

Osam najboljih bijelih volova manastirskih dovezlo je iz Vještića gore dvije najveće bukve što su se tamo našle da se prilože kao badnjaci. Jaki i kićeni momci prilagali su ona golema debla čim nastade snježna, studena noć. Sva prostorija nastrta slamom te ispunjena mirisnim dimom tamjana, a u sredini žarila se golema vatra. Kaluđeri u kamilavkama, s dugim bradama i kosama, sa petrahiljom oko vrata, pjevali prastaru božićnu pjesmu kadeći, posipljući žitom i polijevajući vinom silne badnjake. Sva druga lica okolo svečana, ozbiljna i radosna, pa onda gromka jeka puščanih hitaca kroz prozore i pred vratima. Svuda obilje i miris posnih jela i drugih što se već pripravljaju za sjutra, a vani vije bura sa snijegom. Pa neki osobiti osjećaj zdravlja i radosna očekivanja, a briga, tuga i zloba kao da može biti svuda, samo ne tada i tu.

Baš pred tom kuhinjom susreli smo Ninu i Adu. Govorile su nešto vatreno u svome zvonkom jeziku, ali zamukoše kad su vidjele nas.

Mislio sam da će se Bakota zbuniti kad ih ugleda, ali on mirno i veselo, kao obično, priđe k njima da ih pozdravi. A i one, kao da ih je svladala njegova nebriga, nasmiješiše se prijazno, samo što se Nina, odmah iza pozdrava, brzo okrete od njih i, pružajući mi ruku, reče:

- Oprostite - reče talijanski - ali nisam mogla biti drukčija. - I oči joj se opet zališe suzama. Njezina me tuga iznova uvrijedi, ali sam svakako htio pokazati kako mi zatim njihovim poslima nije ni najmanje stalo, pa se hotimice začudih kao da ne znam o čemu govori.

I odmah stanem koješta brbljati nastojeći se otresti sjetnih misli, a to mi je i uspjelo. Petar je s Adom govorio tako kao da među njima nije ništa bilo, a Nina pazila na svaku njihovu riječ i pokret pa kao da je stala i sama manje vjerovati u ono što ju je toliko rastužilo na Pojilima. Zamalo se i meni stalo pričinjati da je postalo sve kao i prije, i stadoh se

smiješiti i samom namigivanju i gurkanju Petrovu koji mi time htjede pokazati da je sve ovo samo nekakva šala.

I potraja cijeli dan ovo obijesno poigravanje s ljubavlju, a niko se nije, u vrevi mnoge čeljadi, mogao sabrati da razmisli ono što osjeća.

Svake je nedjelje u manastiru bilo mnogo gostiju i seoske i varoške ruke, muških i ženskih. Od davnina su u manastir sv. Đurđa dolazile ženske, pa i stanovale koji put ondje, a kmetice, u poslu, dolazile i odlazile svaki dan. I tome starome običaju, još od turskih vremena, nije imao ko da što zamjeri, pa ni sam vladika ako bi došao.

Radi toga je i bilo uvijek veselo u manastiru, a i stari kaluđeri više su govorili o junaštvu nego o molitvi. Spominjalo se koji je od njih na konju bolji binjedžija bio, koji li kamenom odbacio dalje ili mu jasno grlo bolje uz gusle ječalo. A po zidovima i uglovima, među mrkim portretima monaha, visilo oružje svake ruke.

Sunce, vino i pjesme te pogledi lijepih očiju razigrali mi srce, pa se neka velika, opća ljubav prema životu i svijetu razbuktala u meni kao nikad prije.

A pri kraju samog dana dogodilo mi se nešto u isti mah nenadno i što sam nejasno još odavna čekao.

Iza objeda i gosti i domaći stadoše se razilaziti manastirom i hladovinom oko njega, pa i ja.

Petar je bio čas kod Nine a čas uz Adu, čas sáme one dvije, sad sve troje zajedno, pa se okupljali i razlazili nekako smeteno, hitro, sa smiješkom na ustima što zove poljupce, ili s nemirnim, srditim pogledima i prkosnim slijeganjem ramena.

Pokazujući nebrigu za njihove »djetinjarije« uputim se, prilično sjetan, gustim drvoredom brijesta, niz strmenitu oputinu k dubokoj uvali tik do manastira.

Tom uvalom, punom guste šume, tekao snažan potok što je kretao mlinice i stupe, a u nekoj dražici bilo i vreoce na glasu sa svojih bistrih i mraznih mlazova. Osim jednolikog šuma cvrčaka i vode, uvala bijaše posve tiha. Zemlja, išarana žućkastozelenim plohama svjetlosti, odisala šumskim mirisom i svježinom vlage.

Ustavim se poviše vrela da prislušnem klopot mlina i stupa, ali su i oni počivali šuteći. Sjetim se da je nedjelja, i pođem niže k vrelu da se napijem i da sjednem.

No čim se kroz grmlje približim vrelu, zastanem: krepka i strojna djevojka umivala se prskajući srebrne kapi kroz trake sunca što su ih propuštale krošnje tamnih jasena k vodi.

Bila u samoj košulji, šarenom tkanicom stegnutoj, i ostraga zavrnutoj crvenoj pregači. Ispod širokih rukava bjelasale se oble ruke pridižući se svaki čas k okruglastu i rumenkastu licu s jamicama u sredini. I obrazi i tamnožuta kosa bliještili bisernim kapima, i kod svakoga pregiba zatreptala na njoj svježa mladenačka put i zatalasala se gojna prsa. Na njih se, s oduga vrata, spuštao đerdan, a o njemu još niže visio na crvenoj vrpci također velik novac od teška srebra.

Kraj nje, na bijelu pijesku, stajala drvena posuda za vodu i staklena čaša na njoj.

Dugo se tako pljuskala i prskala vodom, a na mahove mirovala s ispruženim rukama povrh vrela kao da zazivlje vodenog duha ili nešto čara. No ipak se vidjelo po radosnu licu da je nikoje misli i brige ne more, već da se zanosi sjajem i žuborom nemirnog vrela.

Zanimalo me kako će se uplašiti i kriknuti kad me opazi, pa otkidoh grančicu s jasena i bacih je baš pred nju, u vrelo. No ona zastade začas nepomično, gledajući u grančicu, uhvati je i uspravi se skrenuvši mirno pogled prema mjestu na kojemu sam stajao. I kad

me ugledala, obrnu se bez ijedne riječi i stade desnim rukavom otirati mokro lice, lijevom rukom priljubljujući glavi razbarušenu kosu.

Pa kad sam vidio da se ona poput mačice mirno gladi sve dalje:

- Djevojko - rekoh - dodaj mi čašu te studene vaše vode.

A ona, i ne gledajući me, opra ionako svijetlu čašu, zagrabi i korači prignute glave k meni bez zbunjenosti, samo što joj se lice jače zarumenilo. Ali kad mi je pružila vodu nije odoljela, već podignu glavu i pogleda me ravno u oči.

A taj se pogled ne zaboravlja! Bilo je u njemu i ono istro vrelo, i tamna šuma, i meka mahovina što je ovila kamenje kraj nas, i tamnomodro nebo ljetne noći više Pojila.

Prihvatih uzdrhtalom rukom čašu te požudno ispih kao da je to bio napitak vječne mladosti koji mi ona iz sebe pruži. Djevojka mi je uze i priđe k vrelu, kadli se na neravnu puteljku veliki srebrni novac što je visio na njezinu đerdanu zanjiha i kucnu o čašu. Mio zuj stakla i srebra oču se jasno i bijaše u divnu skladu s djevojkom, vrelom i hladom šumskim.

Ona ustrepta od toga zveka, pognu svoju lijepu glavu i vitki struk pa stade lagano kucati svojim srebrom o čašu kao da se čudi i naslađuje tim zdravim zujem, a na mene kao da je zaboravila. A onda, nenadano začuh njezin zvonki smijeh kao akord zveku stakla i srebra.

I sada osjetih u duši nešto čudesno.

Učini mi se da sam ovu zgodu već jednom proživio: da sam napokon našao *nju* koju sam bio izgubio; onu što mi je dosuđena od vjekova. No da li sam ja, možda, sve ovo negdje pročitao ili doživio u snu? I je li to uistinu ona?... Da, nema sumnje! Ovo je baš ovako još nekad davno bilo! Ali kad?... Toga se ne mogu sjetiti, no ne smijem dopustiti da mi i sada iščezne. I ja se spremih da razgovorom učvrstim naše poznanstvo.

- Djevojko, kako te zovu?

- Stanojka.

- A odakle si i čija si, jer ja te još nikad ovdje vidio nisam.

- Ja sam s majkom Anušom sâma i nikad ne dolazim amo; imamo mi crkvu bliže, u Trolokvama na bosanskoj strani. No danas sam došla kumovati djetetu Anđe Subašine s Podova. Ali ću ovoga ljeta dolaziti češće.

- Češće! A zašto ćeš dolaziti češće?

- Mi smo na manastirskoj kmetiji pod Vještića gorom. Kad se počne kositi i manastirski kukuruz žeti, doći ću pomagati i nositi u polje težacima ručak.

- Bit će i ta voda za težake?

Ona se začudi i pogleda me sa smiješkom od koga joj jamice na punom mladom licu postadoše veće.

- Kakve težake... ta danas je nedjelja! Nosim našima iz sela što su me danas dopratili crkvi.

- A je li ti živ otac i kako se kućom zoveš?

Na ovo mi ne odgovori, već, spustivši čašu i ruku, upre zamišljeno oči u zemlju. A onda pogleda kao da čeka hoću li je zapitati još što.

- Kada ćeš kući, Stanojko? -

- Večeras rano. Naše je selo daleko.

- Pa da je i daleko, ja ću ipak doći tvojoj kući da te vidim.

- Pa dođi! A koji si ti?

- Ja sam učitelj ovdje blizu, u Tihovu. No i ja sam od težaka: moj je djed kosio, a baba žela.

- Pa zašto ti meni tako govoriš?

- Tako!... A bojiš li se ti mene?

Ona me pogleda onim istim divotnim pogledom i nasmije se:

- Ta vidjela sam ja i dosad gospode!

- Ili ima u vas gori gospode kakve?

- Nema, ali sam ipak vidjela.

Zamuknemo oboje; ja stanem promišljati što bih joj mogao reći.

- A hoće li ti biti drago da tebi kući dođem? - upitam napokon.

- Dođi, niko ti ne brani! - odgovori ona.

- A hoće li ti biti drago?

Mučala je, ali se opažalo da je počela bivati nemirna; svuda u dolini prijašnja tišina, osim šuma cvrčaka i vode.

Ustadoh s panja na kome sam dotad sjedio, a ona me pogleda prestrašeno i stade se obazirati kao lasica među stijenjem.

- Pa ipak se bojiš! - reknem ja.

- Ne, ne bojim se ja tebe, nego sam zakasnila ponijeti vodu - reče i potraži očima sunce na nebu.

- No ja ću doći tvojoj kući pod Vještića goru... ali, kako ću je naći?

- A što bi dolazio? Daleko je i strmo, ... no ima dobre vode poput ove i lijepa hlada.

- Ja ću napitati!

- Busove Staje zovu se naši *stanovi*. Ali ne treba dolaziti. Tamo gospoda ne zalaze nikad... Zbogom!

Pograbivši hitro *bardak* za ručicu, pogleda me letimice i stade se brzo penjati nekim drugim puteljkom, kroz šumu, uz brijeg.

Ostadoh na mjestu gledajući kako se bjelasa njezin krepki struk previjajući se gipko u hodu. I uzdahnuh radosno kad sam ugledao da se obazrela još jednom - pa iščeznu među tamnim drvetima i grmljem.

Bilo mi kao da sam našao zakopano blago i saznao neku slatku tajnu, a uvala zažuborila i zatreptala jasnije.

V.

Od toga dana manje sam se družio s Petrom, no i njemu kao da je to bilo po volji. On je išao na Pojila i u manastir sam, a ja se prezirno smiješio njegovoj dvostrukoj ljubavi. Tim više kad je stao kasno uveče odlaziti u manastir odjeven u pozajmljeno seosko, momačko odijelo, u srebrnoj ječermi, potkoljenjačama i s oružjem.

Pristajala mu divno takva nošnja, ali se meni činio djetinjast i smiješan, pa sam ga pustio neka luduje, a iz inata ne htjedoh ga zapitati kuda i zašto ide, pošto sam i bez pitanja znao. Radi toga ne odlažah ni u manastir, da smo što manje zajedno.

Međutim, pomišljao sam ozbiljno da uzmem Stanojku za ženu, i samo čekah željno da započne kosidba i žetva da se sastanemo još koji put prije nego pođem njezinoj kući.

- Ta i moja je majka seljakinja bila - mislio sam češće - pa mi je otac sretan bio s njom. A gdje se može naći druga Stanojka?

Manastirske livade i kukuruz bili su podvodni, pa je kosidba i žetva počinjala kasno. Počnem postajati nestrpljiv i u misli spremati se kako ću pod Vještića gorom potražiti Stanojku, u njezinim Busovim Stajama. I tako prođe još nekoliko dana.

Bio je već kolovoz, a žega u Tihovu postajala sve jača. A između mene i Petra počela rasti neka osobita antipatija, iako ne baš mržnja, pa nam je u Tihovu bilo sve teže, premda nijedan od nas nije pomišljao da ode, uza sve što su bili veliki praznici. Kao da smo obojica očekivali nešto.

Sada Bakota ni o čemu ne mišljaše kao ja: počeo se rugati ženskima i njihovoj ljubavi, pak literaturi i prirodi te stao pripovijedati kako će ostaviti mrsku učiteljsku službu i nekakvim materinstvom otvoriti dućan u svojoj varoši.

Baš onoga dana kad sam potajno odlučio k Busovim Stajama, ležali smo u zajedničkoj sobi i ćutali strašno se dosađujući.

Bilo je rano popodne, a u toj izbi bijelih, golih zidova bijaše vruće i zagušljivo kao u peći.

Najednom Petar, gledajući u sadreno poprsje Komenskoga na stolu, poče hvaliti varoš i varoški život koji sam ja toliko mrzio, samo da me rasrdi. Govoraše prezirno o selu i seljacima kao o simbolima gluposti i nečistoće i opisivati svoju rodnu kuću »na najljepšem mjestu« njegove varoši.

A ja sam takove kuće poznavao dobro još kad sam učio.

I dok je on svejednako i zanosno govorio, mišljah jadovno na takvu kuću, ni seosku ni gospodsku, što mi ostavi nemio upečatak, a takvih kuća mišljah onda da više nigdje nema. No varoške su kuće u kakvoj je i Bakota odgojen svuda iste. U njima je naoko čisto, ali se još na ulazu osjeća vonj gnjilih limuna, pokvarena masla, ulja i drugih začina ali to je varošanima znak kućnoga blagostanja.

Dok je Petar nešto sve dalje brojio, ja sam u mašti i sa gnušanjem razgledao svoju nekadašnju varošku sobu sjećajući se množine sitnarija što su bile po njoj.

Pri zidu bez prozora »komo« i na njemu šalice za kavu svake veličine i oblika; čašice za likere, mali kipovi svetica i svetaca od bojadisana porcelana i slične stvari, pak sva sila kućica velikih morskih puževa. Na zidu, više toga starog komada pokućstva, izblijedjele fotografije žućkasto - mrtvačke boje, u širokim okvirima oblijepljenim bezbrojem sitnih školjčica. Bilo mnogo tih fotografija, a nemilih kao pojave iz drugog svijeta: lica dugačka, bijelo-žuta, a kosa i u muškaraca i u žena golema, našušurena, čudna. Malo dalje zrcalo u raspucanu žutu okviru i s crnim ljagama. Uz staklo opet bezbroj dopisnica svake vrste, i naslikanih i prostih, te posjetnica i pisama od znatnijih ljudi i zataknutih tako kako bi se mogla čitati njihova imena. Tu je stršila gotovo cijela obiteljska »pošta« zadnjeg četvrt vijeka: pozivi, čestitke i zahvale, posmrtnice i žalovanja - sve blijedožućkasto i posuto ostacima ljetnih posjetitelja.

U kutu slika Bogorodice, jedne od Čudotvornih, a pred njom uljena svjetiljka, takozvani *lumin*, gdje su se kiselili ugarci žigica i mrtve muhe. Oko Bogorodice mnoštvo manjih

svetačkih slika pričvršćenih na zid čavlićima ili ljepilom od mrka brašna te nekoliko pari pljesnivih razdrtih škapulara.

U kutove sobe utisnute su trougle daščice pokrivene vezenim krpama i postavljene tako da se na njih metnu stvarčice koje drugdje ne nađoše mjesta. Pa svuda papirne lepeze i raznobojno umjetno cvijeće, također od papira, posuto prašinom i zakićeno gdjekojom mrtvom muhom o nevidljivoj paučini.

Na sjedištima, na divanu, po tavanu, uz prozor - svuda su prostrte ili obješene vezene krpe, a onda čipke na svim okrajcima na koje su se mogle prišiti: sve posao nervoznosti, škrtosti te dangubnih dosadnih dana. I niz stakla malenih prozora visili pleteni zastorčići, rastegnuti čavlićima, pa i tamo zataknuto koješta: kakve suhe biljke ili nagnjio plod.

I po drugim sobama viđao sam takvih stvari, i onda lončiće s kržljavim bosiokom, kadifom i sličnim cvijećem. Pa mnoge krletke sa domaćim pticama, a kanarince su držali varošani napose, u sobi za goste. Onda mi dođoše u polusnu pred oči bezočna i sebična lica tih varošana, kad sam se sjetio svoga kakvo bih vidio u onom zrcalu: razroko, pepeljasto i na koje bih se zgadio, uza sve što sam znao da sam ljepušan mladić.

- Što, ti već spavaš, no i vrijeme je! - viknu glasnije Bakota, a njegov glas pričini mi se zao i surov, te se obrnuh na stranu i ne odgovorih. Doskora zaspah čvrsto, a kad sam se probudio, njega već ne bijaše u sobi.

Trijezneći se pomalo od sna, riješim se da ću te večeri u Vještića goru k Stanojki, i nekakva unutrašnja svježina i radost prože me svega, pa hitro skočim i stanem se oblačiti.

U selu bio mlad, veseo momak, Danilom ga zvali, i dosta obrazovan; svršio osnovnu školu, služio u ratnoj mornarici i napokon bio kuhar kod nekakva popa. Ja sam ga volio i često drugovao s njim prije negoli se poznadoh s Petrom. Do po sata imao je doći k meni da me prati k Busovim Stajama, jer je dobro poznavao taj put. S nama je imao da bude i Luka Gutić, nazvan Rakijaš, a on bi ionako često išao pod Vještića goru k svojoj djevojci kojoj već bijaše dao jabuku.

Prije nego pođemo, trebalo im pojesti štogod i napiti se da veselije putuju. Uistinu, još za trpezom stadoše popijevati i protiv moje volje, a pjevali su malne cijelog puta. Izabraše kraći, ali teži, kako su vični bili: najprije preko neke dvije kamene kose, te poljem na gaz, a onda planinom dosta visoko iznad manastira.

Niti su znali niti su pitali zašto ja idem, i ne bijaše im ništa začudno u tome jer sam i prije i dosta često s tihovskim momcima hodio po sijelima seoskim ili lovio gajevima i luzima, s obje strane rijeke.

Odabrana staza, planinom, bila dosta kamenita i strma a sunce još jako, pa su moji pratioci koračali oštro ali šuteći. No čim smo prošli visoki klanac između Gradine i Bata ostavljajući za sobom izrovane bregove i stali se spuštati u dubine manastirskih šuma, zabrujaše i uzobijestiše se opet zaboravljajući usijanu strminu što im oduze dah i uduši pjesmu s kojom se uputiše od vinom natopljene trpeze.

Kad prođosmo ispod Visokog sela, nastade mrkla noć koja nešto kasnije postade jasnija. Vedro se nebo zabijelilo poslije od mjesečine tako da su se i zvijezde slabo vidjele ali je u gudurama kojima smo prolazili, bila još tmina.

Litice kraj puta crne od mahovine i vlage, a crna i šuma svuda po bregovima, samo su putić i nebo nad nama svjetlucali u noći.

No ipak, među ovim planinama bilo mi je ugodno i pozdravljao sam veselo svaku jelu što se dizala kraj puta, svaki kuk što se izbočio i nadvio nada nj, i svako vreoce koje bi zašumilo na zavojicama duboke kotline.

Silazili smo tom oputinom gorskom, no kako je bila strma i neravna, prestali smo pjevati te bismo samo kadikad uskliknuli, zavikali, kad već ne bismo mogli obuzdati unutarnju radost.

- Hoje, hoj!... Aoh, goro ej!

A tada bi se ozvali bregovi i provalije vraćajući naše glasove, ali inačije, kao što govori sáma šuma.

Putić bio uzak te nismo mogli ići u grupi, već koračasmo jedan za drugim i dosta podaleko, pa smo razgovarajući se vikali, da se možemo razumjeti. Činilo mi se da ulazimo u neki čudan svijet i da ga otkrivam ja prvi. A i morao sam misliti tako: selo Visoko, pa sve dalje i dublje, bijaše nešto posve drugo od Podova i od svega što sam dotada vidio.

- Hoje, hoj!... Aoh, goro, ej!

To je bilo sve, čime sam mogao pokazati ono, što mi je vrelo u duši, i ti su mi usklici bili dosta, a moji su drugovi odgovarali kao da me razumiju.

I začudo, ponoviše mi se osjećaji i misli koje imađah hodajući ljetos s Bakotom po kamenim kosama s onu stranu Podova.

Sa vrha kakva brda i preko valovite ravnice pod njim na zapadu beskonačan vidik, pa u silnoj daljini nejasna tmuša što sjeća na more i neizmjerne prostore. - Ovo je ona ista slana voda koja i u Kalifornijskom zaljevu - pomislim kad smo ljetos s Majevice gledali daleko svjetlucanje mora kroz sunčani žar. No sada već nisam bio u prostoru što mi raznosi misli, već u kraju što ga sanjah u srcu i prije no što ga vidjeh, i sada je postajalo zbiljom što je prije bilo samo nejasna slutnja. A i momci što su išli sa mnom, činili mi se viši, dostojniji, jer bijahu domaći u tim brdima, a meni bi trebalo spremati se još dosta da postanem onaki. I sve što smo išli dublje u šumu, kao da se dizala neka težina s mene i oklop gvozdeni što me sape u svijetu, pa sam osjetio kako postajem opet ono što mi se činilo da sam bio nekad - još prije svoga djetinjstva.

Busove Staje rekoše mi da su još daleko, ali već bijasmo u njihovu okrugu i na svakom koraku budila mi se u duši sve veća radost. Ona je bila isto što i osjećanje žara prve mladosti, ali je nisam mogao osjetiti ovako jasno prije nego što sam otresao sve što se prilijepilo za me u primorskim varošima i u kršu što ga je slani morski zadah stvorio.

Spuštajući se kroz te duboke, šumovite klance, pomalo su mi se mijenjale misli, osjećaji, pa i sam govor, baš kao što se i nehote promijeni obično vladanje kad se prekorači crkveni prag. Kad smo došli na Mali Halan gdje se uvala suzila najviše pa odjedanput razmakla svoja krila, ugledah pred sobom duboku dolinu punu bjelkaste magle obasjane mjesečinom. A iz nje se dizala, upravo pred nama Vještića gora kao zid i crna: jedna od bezbrojnih dolina i planina po kojima stanuje jezgra naroda živeći slično kao što se živi u manastiru sv. Đurđa.

Taj je vidik bio također prostran, ali nije rasipao moju snagu i misli neizmjernim i zagonetnim površinama, već mi donosio srcu novu silu okruženu odasvud da se ne raspe.

Da, ovaj kraj imao je čudnu silu, ali silu što još spava i snagu daje samo onome koji je ondje traži!

Podno Malog Halana, među vrhovima bukava i jela, bljesnula bi kadikad svjetlost i opet iščezla, tako da nisam pravo znao je li ono i bila prava svjetlost ili mi je sinulo u samim zjenicama. Ta meni se još od ljetos priviđalo koješta što je sličilo više snu nego zbilji, jer sve što je u životu lijepo, čini se kao san.

Tako i silna dolina, ispunjena sve tamo do Vještića gore bijelom, obasjanom maglom kao čistim snijegom i opkoljena nejednakim visima crnih bregova, prikazivala mi se dijelom začarana svijeta.

Posjedasmo na rosnu ledinicu da otpočinemo, i gledajući u nejasnu dolinu pod sobom i daleku Vještića goru, bio sam uzbuđen kao da čekam nešto izvanredno. Uistinu ne bih se nimalo začudio kad bih nad tom dolinom vidio kako s planine na planinu prelijeću vile ili vještice na metli, kao i u magli da bih začuo zveket oružja i rzanje konja. Ali začusmo samo jak lavež mnogih pasa, a gdjekad i šum nekakve velike vode: kako bi povjetarac zastrujao k nama ili od nas. A u polovini šumovite Kozare, desno, plovio osamljen pramen sjajne magle kao dugi zračni brod ili noćna sablast što se digla iz svoga duplja.

Seoce bilo odmah nešto niže, pod jelovom šumom kroz koju smo išli. Rakijaš i Danilo stadoše prašiti kubure da se jave planinarima da povežu goleme i strašne pse kojima se ne bi smio približiti ni svaki vuk.

I planine i uvale i šuma uzdrhtaše radosno od gromkih zvukova naših kubura kao da se vesele starim i milim znancima te odgovoriše desetorostrukom jekom iz mnogih gudura i s mnogih bližih i dalekih strmina. Slušao sam zadivljen ovu čarobnu jeku kako se pomalo stišava i gubi, kadli nam odozdo odgovoriše također puščanim hicima, a jeka se ponovi.

I na taj odzdrav skočih brzo prvi kao da mi ga Stanojka šalje; pa kad smo eto tik Busovih Staja, činilo mi se da ni od njezina zagrljaja nisam daleko.

- Tamo je sigurno još sijelo, a i do ponoći ima još dosta reče Rakijaš, a Danilo potvrdi:

- Ima dosta, pokratio je dan.

- Svi su još na nogama, pa i Stanojka - pomislim ja.

- Hoje, hoj... Aoh, goro, ej!

I spustimo se hitro dolje.

VI.

No dolje čekaše me strašno iznenađenje.

Busove Staje od mrka, sedrasta kamena i pokrivene crnim drvenim daščicama bile su sagrađene uokrug, na vrlo položitu, meku brežuljku sred duboke doline.

Od naše strane, među dvije niske kuće, bio ulaz na malu poljanicu među stanovima i prema njoj bijahu okrenuta pročelja. Pred svima bila su kamena ili drvena sjedišta, a na njima hladovala čeljad, a bit će ponajviše djevojke i momci jer su se sa raznih strana čule sad diple sad kolske popijevke ili pak srdačan, radostan smijeh.

Kod samog ulaska na tu obasjanu poljanicu sjedio u sjeni, u široku stocu s naslonom postariji čovjek kao da stražari. I čim stupismo unutra, začusmo njegov glas:

- Stoj! Koji ste vi?

Začudim se takvom dočeku, a kad ga poznadoh, još više.

Bio je to Bena.

- Nu ti Bene!

- Beno! - povikaše moji drugovi.

- A što si ti ovdje? - viknem i ja zadivljen njegovim licem, ozbiljnim i mrkim.

- Ah, gospodine, vi ste to! Sreća, baš prava sreća da se namjeriste ovdje. Što mi je drago da ste došli! - reče Bena s iskrenim veseljem. Pa okrećući se k Danilu i Rakijašu:

- A vi, momci, pođite naprijed, jer imam gospodinu kazati nešto! - reče.

Moji me pratioci ostaviše:

- Pokazat će vam, gospodine, u bočici svoje baje! - govorahu kroz smijeh.

- Dakle, što si ti ovdje i što mi imaš reći? - upitam.

- Čuvam kćer i gospodina... Neki momci odavle prijete da će ga ubiti!

Crna i nejasna slutnja sjeknu mi dušom, i zatrnuh.

- A koja je tvoja kći?

- Stanojka, gospodine... Vaš se prijatelj zaljubio u nju pa hoće da je uzme za ženu. Dolazi amo malone svaku večer ali su naši momci na nj strašno kivni. »Ubit ćemo ga, vele. A i cure su joj zavidne: »Kmetica manastirska, pa za onakog gospodina«, vele!

Ćutao sam kao sjena, samo mi je šumilo u glavi kao da je nesvijest.

- Vi ste mu prijatelj, i kad vas vide skupa, neće smjeti Baš mi je drago što ste došli!

- A je li on i večeras ovdje?

- Dakako, eno ga sa Stanojkom. Sjede i razgovaraju se kod kukuruzane. Odora mu kao i na našim momcima, samo ljepša: čini se pravi hajduk, a sa žandarima njemački govori, baš je smiješno! - reče Bena i zadovoljno se nasmija.

U meni uskipi.

- Pa neka ga ubiju! - viknem gotovo plačnim glasom zapanjenu čovjeku i stanem se brzo vraćati istim putem i ne znajući što činirn. Osjećao sam samo strašno bjesnilo u sebi i stid, golemi stid.

Uz prvi brijeg moji me drugovi stigoše.

- Natrag! Ne idite za mnom! - viknem na njih hrapavim glasom.

Oni ustuknuše začuđeni, a ja potečem još brže.

Ne znam jesam li kasnije išao istim putem ili kojim drugim, ali sam morao ići jako brzo jer sam već u prvu zoru bio na Pojilima.

Nije me razvedrila ni danja svjetlost ni jutarnja svježina a zajedno s prvim žarkim zrakama padoše na me umor i neki mukli očaj te osjetih u tijelu pravi fizički bol kao da me teška nemoć snašla. Na veliko čudo krčmarevo popih punu čašu rakije i zavukoh se u daščaru.

Golema mržnja kipjela je u meni i stanem smišljati svakovrsne osvete ne samo protiv Petra već i protiv Stanojke i Ade, i Nine i Bene, protiv svih koji su nas poznavali. Htio sam učiniti *nešto* strašno, pa da im svima *nešto* pokažem, ali ne mogoh ništa ni misliti, već sam ležao nemoćan, očajan, i bunovan drijemež ne htjede se nikako pretvoriti u pravi san.

U daščari bilo je jako sparno, ali nisam imao ni toliko snage da se dignem i potražim svježijeg hlada, i tako sam se kinjio cio dan uzalud čekajući da zaspim. No pred samu večer, kad je ponešto zahladilo i kad mi se činilo kako do sna nije ipak daleko, začujem u krčmi jake usklike i graju mnoge čeljadi.

Malo zatim zakuca neko na vratima silno. Bio je to Solan:

- Dignite se, gospodine, dogodilo se zlo!

- Što? - upitam, a ruke mi i čelo ohladniše.

- Vašega su druga, Petra Bakotu, ubili noćas. Sanijeli ga ljudi u manastir mrtva.

- Što?... Ubili?

- Isprobadali ga nožima tamo kod Busovih Staja, a sve zbog one mulice i ludog Bene!

Dignem se i ne zapitam dalje.

Malo-pomalo odlazili vičući svi k manastirskom prijevozu. Bez misli, bez volje i gotovo bez svijesti išao sam i ja tamo brzim i nestalnim korakom.

Na prijevozu, tihom rijekom i u sjeni gustog vrblja, vukle se tamo-amo ribarske lađice i prevažale seljake, a na drugoj strani stajala velika grupa čeljadi postavljene uokrug.

Nije još umro, živ je; u varoš ga nose ljekaru - reče mi lađar.

Prevezem se i ja tamo i pristanem k njima. Vijećali su kako da ga u onako malim lađicama prevezu.

U krugu čeljadi na livadi bijelila se nosiljka, i prvo što sam opazio bilo je kako su se Nina i Ada nagnule nad blijedo Petrovo lice; jedna mu držala krvavu maramu na ustima, a druga sušila i hladila čelo. Naokolo stajahu, jedno uz drugo zbijeni, seljaci, seljanke, dva kaluđera i Talijani; no kad su opazili mene, razmakoše se na jednom mjestu da me propuste.

Koračim bliže, no iza prva tri - četiri koraka opazim kraj sebe Stanojku uz Benu gdje stoji i nepomično, natečenih očiju, gleda uprto u nosiljku.

Kad me opazi, trgnu se, i odmah začuh njezin reski glas:

- A vi ste ga ostavili i utekli! Petorica su navalila na njega sáma no on je trojicu obalio, a dva su mu pobjegla!

Sledenih se od njezinih studenih, suhih riječi, i kad htjedoh koraknuti dalje, zaustavi me i Bena:

- Duboke rane od noža na prsima i leđima teško zacijele, gospodine - reče mirno, no pogleda me tako kao da ih ja zadadoh Petru.

Pristupim k nosiljci i prignem se na livadu.

Svi su okolo nešto šuškali i govorili, i činilo mi se da čekaju što ću učiniti. Petar me gledao zažagrenim, upaljenim očima, ali nisam mogao razabrati da li me je poznao.

- Zašto još čekate ovdje? - upitam Adu, ali se ona ne mače i ne odgovori, već je svejednako nepomično gledala u Petrovo lice.

- Čekamo da Rakijaš i Danilo dovezu veću lađu od mlina i sijeno - odgovori mi neka mlada ženica više nas, otegnuto i plačno.

- Kako mu je?... Može li govoriti, Nina?

Ali i ona kao da ne čuje moje pitanje, već primaknu svoje lijepo djetinje lice k Petrovoj glavi i šapnu:

- Hoćete li se napiti?

Bakota pokuša da je pogleda i, lagano obrćući glavu, nasmiješi se jedva vidljivo na nju, a ona ustrepta radosno.

Gorak, nemio očaj zali mi srce: htio sam mrziti: ali osjetih da ih volim sve, da želim njihovu ljubav i da sam žedan milovanja kao dijete. Volio sam onaj čas i Petra i želio da mu pomognem, ali ipak nisam mogao duže ostati ondje: bio sam suvišan, i bolni osjećaj nemoći, prevarenih nada i zgnječena ponosa tjeraše me žurno odatle.

- Vi idete?... I nećete ništa reći Petru?... On će umrijeti! - viknu mi Ada.

Mnogi zaplakaše, a i meni grunuše suze, ali nijesam mogao progovoriti jer su to bile suze što mi udariše radi sama sebe.

Oni nisu znali koliko sam taj čas želio i kako bih bio sretan da sam na Petrovu mjestu, onako teško ranjen, ali ljubljen i okružen staranjem i brigom sviju.

- I zašto oni njega tako vole?... Ta on nije bio nimalo dobar, a ja... - počeo sam misliti, ali nisam dovršio jer osjetih nešto teško u glavi i kao da me trese vatrena groznica.

Podalje od kruga sjedio prekrštenih nogu Guslar i gunđao u sebi nešto kao da sprema novu pjesmu. Njegovo lice bilo je bez osjećaja, mirno, i činilo se da promatra jedan posve običan događaj.

Modrikasta večer dizala se iz polja lagano k nebu što je posivjelo, a glasovi se množili puneći mirni uzduh nad livadama i rijekom.

Stupih u lađu i, vozeći se, gledao sam u tihu vodu i mislio. Mislio sam o svijetu, o ljubavi i o sebi nastojeći se sjetiti kakvog poređenja, kakve rečenice ili makar kakve riječi koja bi me mogla utješiti. Htio sam kojim aforizmom, kojom poslovicom označiti svoju sudbu, ali mi ne dođe ništa na pamet.

Istom nešto kasnije, ne znam ni kako ni zašto, padoše mi na um čudne riječi Svetoga pisma: »No jer nisi ni vruć ni hladan, izbacit ću te iz usta svojih.«

Uputih se obalom k Pojilima požudno upijajući hladno odisanje rijeke. I gledajući daleke čobanske vatre u polju, počeh skladati u sebi pjesmicu i melodiju koja mi se činila vrlo tužna:

Sunce moje, ne zalazi
Tako rano meni...

- Vozite br-že... vo-zi-te - začujem dubok, otegnut doziv dolje kod prijevoza, ali nisam mogao pogoditi čiji je to glas, jer se brzo pomiješao među stotinama drugih što su se dizali više potamjelog polja.

*

Jesen je već bila prošla, i stadoše se javljati prvi vjesnici oštre zagorske zime. Te cijele jeseni bio sam jako slab iako ne baš bolestan, no ipak mi dođe u Tihovo majka da me njeguje i čuva.

Talijani su davno otišli, za Stanojku pod Vještića gorom nisam više ni čuo, a Petar Bakota bijaše ozdravio i njegov povratak u selo očekivao sam svaki dan.

Jedne večeri, zarana, vraćao sam se tužan i zamišljen kući, sa samotne šetnje po Tihovu.

Slaba zapadna svjetlost kao da još nije sasvim utrnula, i ponešto se razabiralo kako nejasno strši osamljena školska zgrada iz kamene ravnice.

Pred kućom, s desne strane, virio iz sumraka ugao visoke avlije, a sve ostalo gubilo se izdaljega oku kao da nestaje u dubini. Okolo, ledeni sjevernjak gutala praznina, i malo se čulo njegove huke, pa bi samo kadikad zašumio plazeći suhom travom. Koračao sam neveselo i dođoh bliže.

Na onom uglu, iz samog zida, stršio ogoljeli grm, i svaki put kad bi zamahnuo vjetar jače, zacvilio bi njišući svoje golo i dugo pruće i šibajući svoje kamenje. Taj je ugao bio

najbliži kući čuvajući je svojim krilima od vjetra, a u tjesnacu među njima nešto bi zacviljelo čovječjim glasom jer je ondje živjelo mlado, napola osušeno deblo.

U avliji sam i kroz mrak vidio kako vjetar mota rubljem što i preko noći ostade na sušilu. Trzalo se ono rublje na žicama koje su ljetos služile da se po njima penju slabašne vitice mlade loze, i jedva mi se dalo svratiti pogled s tih sivih barjaka što vijore u mraku.

Baš iza onoga ugla s grmom svjetlucao prozor moje rasvijetljene sobice, i ja pobrzam da se zaklonim i da što prije ugledam zabrinuto i ljubazno lice svoje majke.

Ona me čekala nestrpljivo, poljubi me i ode da što pripravi za nas dvoje. A ja se zatvorih u svoju sobu, te kod prozora, iz tople, prijatno osvijetljene sobe, stanem promatrati vjetrovitu i studenu noć.

Odatle moglo se vidjeti savijanje slabašna pruća na uglu pa čuti njegov zviždduk, i nisam se osjećao zaklonjen od velikih i nepoznatih sila što vitlaju zemljom. Jer duša mi je lutala van toga doma obnavljajući prikaze onoga što je prošlo i stvarajući nove zgode koje bi mogle doći.

I večeri na Pojilima, i uvala kod manastirskih mlinova i noćni put k Busovim Stajama prolazili mi opet uznemirenom dušom.

- Sada je zima, no doći će proljeće, a za njim ljeto, pa će nastati isto onake rumene večeri i isto onake rosne mirisave noći. Ali za mene će biti i Pojila i veselo vrelo kod manastira i duboka dolina pod Vještića gorom, sa svojom srebrnom maglom i tamnim šumama, zauvijek pusti... Za mene nema više ni Stanojke. Čija li će biti? Šta ona sada radi i na koga misli?... Gdje li su sada Nina i Ada?... Gdje li će na ljeto, za toplih, jasnih noći, pjevati svoje ljubavne pjesme?...

I sjetim se jedne od njih:

O fior di viole!...
Er' mi' ciumacco non vo' far le scale,
Entra per la fenestra come er' sole!...[6]

Tu je pjesmicu bila Nina naučila i Petra, i on joj se toliko smijao!

Pomislim na njegov skori dolazak, i postade mi jako teško: uviđao sam kako nije moguće da drugujemo i živimo zajedno.

Odem od prozora, sjednem i stanem pisati molbu za premještaj.

... Posljednji, nježni zvuk šestoga udarca sata na zidu zazuja i umrije... Kao da sam čuo zveket Stanojkina srebrnog đerdana o staklenu čašu i odmah za njim mio šapat: - Usta... ljubav... ne mogu doći. - Tada mi, ujedanput, potekoše na papir krupne suze, i bacih pero.

Hrvatsko kolo, 1912.

[6] ***O fior di viole!...*** (tal.) - Ljubičin cvijete!... / Moj ljubavnik neće k meni uza stube, / Već ulazi kroz prozor kao sunce!...

Đerdan

I.

Bilo je popodne, uoči sv. Petra i Pavla. Sila čeljadi prolazilo velikim putem na sjutrašnji sajam u grad. Išao taj svijet umoran, zamišljen, i kolima i jašući i pješke ili tjerajući pred sobom krdo različite stoke, a svi računali kako bi se mogli što bolje okoristiti.

S jedne i druge strane tomu velikom putu izmjenjivale se stara i mlada šuma dôcima punim gusta i već zrela žitnog klasja, a samo gdjegdje bilo i visokih stabljika kukuruza ili sijerka, uz koje se penjali cvjetni mlazovi graha kao da ga posadiše samo za ukras. I u blizini takova mjesta zasinula bi gdjegdje pod sjajnim zracima voda kao da se među tamnu zelen sakrilo kakvo malahno, mlado sunce.

Ne bijaše čeljadeta koje prolazeći ne bi u čudu zastalo da pogleda na desnu stranu velikog puta u žuti dolac teškog pšeničnog klasja, koji se izdaleka viđao kao marama gusto vezena ugašenim zlatom i obrubljena zelenom svilom. Samo gdjegdje, medu pognutim žutim vlaćem i mladom šumom, plavila se zob; a sve je to bujno rašće bilo nedavno umiveno ljetnom kišom i gizdalo se veselo svojom ljepotom i snagom.

Zagorci bi uz taj dolac, što se hvalio suncu, zastali tek malo i opet mirno koračali velikim putem; no Primorci bi se ustavljali dugo i klimali više puta u čudu prije, nego što bi se uputili dalje.

A čudili se tome, što je preko doca, kroz pšenicu, skakao pomamno mlad, bio ždrijebac, s visokim turskim sedlom na leđima. Crvena, srebrom vezena baja na sapima žarila se prema snježnoj dlaci obijesna ata, i dva visoka lovačka pseta igrala se s njime šušteći zrelim klasjem što je pod kopitima prštalo.

Kad bi se bijelac dao kroz žito u najveći trk, psi bi ga prestigli i pred zadahtanim njegovim nozdrvama lajali žestoko. A on bi se tada ustao, podigao jednu prednju nogu kao da će kopitom koga od njih po glavi, a onda se dao u bijeg na drugu stranu.

No prolaznici se još više čudili djevojčici pod grmljem i nedaleko puta, što je smiješeći se kadikad pogledala onu obijesnu igru, i što se po svemu opažalo da je ono bio njezin dolac.

Preko ruke je natakla petlju uzice za koje je bila vezana krupna, šarena krava, i plela nekakav obojak. Kako je krava ledinom gazila tražeći obilatije paše, tako je i djevojka koračala za njom. No kad životinja pruži gubicu prema zobi, trgla bi uzicom i odvratila joj snažno glavu na drugu stranu. I svaki put, kad bi ždrijebac ržući zagrabio žitom, poviknula bi zvonko kao da mu u šali prijeti:

- Na, mali na!

Pak bi dodala smiješeći se:

- Vuci te izjeli! - ili - Crko ti, da Bog dâ! - a sve se trese od neke dragosti.

eLektire.skole.hr

To je bio ždrijebac ujca njezina, Miokovca Tane, a nju su Petricom zvali.

Ona se radovala čilome konju, a još više znajući da će joj ujak, kao i svaki put kad pripazi na njegova bijelca i dovede ga na uzdi, utisnuti u šaku sjajan, srebrn talijer. Jednako o krsnom imenu, na Božić, uoči velikih sajmova i kad je god bila kakva veća zgoda.

Tako je ona tih svijetlih talijera imala vrlo mnogo i trebala još samo dva reda da složi velik, blistav *đerdan*, od vrata pa sve do niže koljena.

A nije trebalo ni da zahvali ujcu, već bi ga samo muče u ruku poljubila, a talijer tisnula u mali džepić prišiven ispod šarene pregače. Petrica se toliko radovala svome budućem *đerdanu* ponajviše zato što će ona jedina imati od samih talijera, a sve druge cure, što ona zna, probijale obične *cvancige* za taj ures, što im je, kod udaje, najglavniji miraz.

Dapače tajaše pred svima to svoje najdraže veselje, neka bude što veće čudo na kojem sajmu ili kod same prosidbe.

Kuća joj bila nedaleko od toga zlatnog dočica, među visokim brijestima kroz koje se tiskao modar dim ravno k tihom nebu, i ona je svaki čas pogledala tamo, da vidi dolazi li ujak. No bit će da mu je sestra, majka njezina, po običaju napekla uštipke i sada, uz bukaru vina, govore o njoj, kako bi je bolje udali. Jer prosaca bilo dosta, iako je siromašna po ocu; ali imađaše toga ujca bogata, bez djece, a pogledati je dosta pak si se već zaljubio u nju.

Ne bi se reklo po uzrastu njezinu da je vrlo, vrlo mlada i da je još kao udavaču na sajam ne povedoše. Bijaše vitka, djetinjeg lica, no ipak se već odavna zimi sakupljalo sijelo oko njezina ognjišta, a ljeti u malom dvorištu pred kućom. A slutila je po ujakovu češćem dolaženju i materinu većem milovanju, da joj već nađoše muža, i željno čekaše da joj ga pokažu, ali nikako prije nego što *đerdan* bude gotov.

- Na, mali, na! Na, mali, crkô ti! - uzvikala se Petrica najedanput kad je ugledala ujca kroz grmlje, i stala brzo privezivati kravu za blizi jasen.

Psi potrčaše gospodaru prvi, ždrijebac se ukopitio, podigao glavu i stao da sluša strigući tankim ušima, a Petrica ga, brzo kroz žito skačući, uhvati i povede k ujcu.

On je dolazio vedra i vesela lica kao uvijek kad bi dolazio k njima, a s drugima bio namrgođen, i to više od navike negoli zbog čega drugoga.

Imao je preko šezdeset godina, ali se činio mnogo mlađi, onako uspravan i jak. Kose mu bile obilate i po starinsku sve do ramenâ, a jedva gdjegdje prosijede. I brkovi golemi, no da se vidi kako dopiru sve do iza ušiju, nije brijao jedan dio lica, pa se činili veći nego su zaista bili. Starinsko i odijelo na njemu: crven, velik peškir oko glave; sivkast kumparan ukrašen čohom i kitama; ogrlica visoka, srmom vezena i ječerma sa tokama i pločama sprijeda. Onda široke, modre gaće, šarena pašnjača i potkoljenice; opanci na devet prijepleta, pa obično oružje: dvije kubure, bjelosapac nož i preko ramena duga, tanka puška.

Petrica dovede konja, pokloni se pred njim i, ljubeći ga u ruku, preda mu uzde. On je odmjeri svojim živim, crnim očima i ponešto lukavo pa izvadi dugu svilenu kesu. - Braća ti i majka, Petrice, kažu da si zla... i da ne slušaš... - govoriše joj ujak sa smiješkom, a sve traži i kopka po dubokoj kesi.

I Petrica se smijulji pa gladi konju sad njušku, sad vrat znajući, da joj je tako govorio baš onda kad bijaše jako zadovoljan njome.

- Slušam ja, ujače, i braću i mamu - reče Petrica i sve pogléda sad ujaku lice, a sad u njegovu kesu, po kojoj još uvijek nešto traži.

- No, pa kad si dobra, veliš, evo ti... no je li to zbilja istina?

- Jesam, ujače, baš dobra... - I slušaš?

- Slušam... - odgovori Petrica obarajući glavu, no zatim je odmah i podigne te pogleda ujaka svojim jasnim i nasmiješljivim očima.

- Kad je baš tako, a ti drži - reče ujak malo ne oštro i metne joj nešto u ruku, koju je ona, po staroj navici, držala već pruženu.

Već htjede da spremi obični darak, ali mjesto krupnog talijera osjeti - u šaci nešto sitno, pa se i nehotice trzne te ispruži pred sobom dlan.

- Ma što je, ujače, ovo! - usklikne ona, podigne svoje tamne obrve i mlada ramena pa se zagleda u zlatan novac, što joj se na dlanu blijeештio.

- Pa vidiš, cekin, nov novcat, a to ti je isto što i pet talijera srebrnih.

- A što ću ja od ovoga, ujče?

- Ostavi ga, a ujak će ih još tebi dati, dok ne bude cio niz na *đerdanu* tebi oko vrata. Pa neka šušti, pa neka ti je i to, što druge ne imadu.

Petrica cikne i poskoči da ga zagrli, ali je Tane lagano odgurne rukom:

- A hoćeš li da ti dovedem tvoga momka, da ga vidiš?

No ona je mučala i smiješeći se prevrćala cekin iz jedne šačice u drugu.

- Dakle progovori: hoćeš li ili ne? - vikne ujak.

- Dovedi ga... - reče Petrica tiho i skupi stisnute šake pred svojim rumenim ustima na kojima trepćaše lagan, djetinji smijeh.

- Dobro! Zbogom! - reče uzjahujući ujak, pa i ne obazirući se više odjaši šumom k cesti uginjući se deblima i otklanjajući grane rukom.

Ali ni Petrica ne pogleda za njim, već svrnuvši očima na privezanu kravu, uputi se kući da među svoje bijele, srebrne talijere položi žuti, novi cekin.

No svaki bi čas stala i oprezno ga bacila u travu dobro pazeći, gdje će joj pasti. A onda, pamteći ono mjesto, kružila očima po ledini kao da ga traži i, kad ga ugleda, radosno bi ga zgrabila kao da je našla još jedan.

- Dva!... tri!... četiri!... pet! - ozvanjao šumom zvonki djevojčin glas svaki put kad bi iz trave pridigla svoje novo blago.

A inače šuma bijaše posvuda mirna i pod krošnjama joj tiho trepćaše žuto-zeleno i blago svjetlo.

II.

Dotle je Tane *revenlučio* velikim putem među dôcima i šumom i baš sredinom njegovom, jer ga je radovalo što mu se čeljad uklanja i razgoni pred njim stoku, pozdravlja ga i opravdava, što su mu njegove životinje na putu. A svi oni što bi ih susreo poznavali su ga odavna, pa bili to ljudi iz gornje Krajine ili Primorja.

Odmah tu blizu imao on svoju kulu, uz veliki put, ali mu to ne bijaše rodna kuća već je on sam načinio otrag dvaestak godina. Rodna je kuća njegova bila daleko u selu i ništa bolja nego druge, a ova je sadanja kula podignuta čudnim načinom.

U tursko, mletačko i francusko doba postade ta dolina jatište svakakvih, ne pravo hajdučkih već razbojničkih četa, koje bi putnike i trgovce robile i ucjenjivale, a tuda im k

moru bio jedini put. Nadaleko ni selašca, već guste šume, pa velika pustoš čeljadi, a osobito noću i zimi.

Te se četice vremenom prorijedile, a u šumicama i dôcima sagradila se i pokoja kućica, no ipak bi se svaki čas čulo da je orobljen koji prolaznik. A osobito u Krstaticama, gdje je dolina bila najuža, a šuma uz strminu najgušća.

Krstaticama se to mjesto zvalo, što je tuda i sad posađeno mnogo kamenih krstova kao spomen ondje poginulim ljudima.

Tada se pročuje kako je Tane Miokovac iz sela Vranovca od hajduka obranio nekoga kuma svoga, Bošnjaka, i petoricu ih natjerao u bijeg. Zatim, kako mu više puta smisliše osvetu i stupicu postaviše, no sveđer uzalud - i kako ga se napokon počeše bojati zbog domišljatosti i srčanosti njegove.

Iznenada pozove ga okružni kapetan, koga su tada zvali *cirkulom*, i stane ga nagovarati da bi u Krstaticama sagradio kuću za utočište i obranu putnika, ili makar za to da onaj klanac ne bude tako pust.

I zbilja uz neku pripomoć sagradi on tu kulu sa puškarnicama po iznesenim uglima, s visokom dvostrukom avlijom i dubokim podrumom koji je služio ne samo kao spremište za hranu i piće, već i kao tamnica gdje bi se zatvarali ulovljeni razbojnici ili druga nepokorna čeljad. U isto doba postade Tane i *serdar* nad *rondarima* čitavog onog okružja, što u ono doba bijaše ne samo velika čast, nego i moć.

Tane je imao sestru i brata koji se nije nikada ženio, jer bijaše gluh i nijem, pa strašno žestok i zao. Samo da mu se tkogod nasmije kad zaurla, Petraš Miokovac odmah vadi kuburu ili handžar pa srće, da ih je i dvadeset protiv njega.

No tada bijahu još dosta siromašni te sestru udadoše ondje blizu za čovjeka prema mirazu njezinu. Ali kasnije, rekao bi, obogatiše naglo, da se nije pravo znalo ni kada ni kako.

Samo se vidjelo da mnogi trgovci noćuju u kuli pa da ih gore ili dolje isprate, a potužio se nije nitko, već se čule same hvale. Jedino se govorilo da bogati bosanski beg, noseći iz Primorja pola bisaga dukata, ostavi ih u Tane, jer se pročula u planini neka nova hajdučka četa. Ali istu noć i pogibe u Prologu, pa se nitko od njegovih više i ne prijavi.

Tako Tane postade vladar ne samo cijele one doline, već i sviju sela naokolo, a bijaše tako i onda kad posve nestade hajdukovanja i četnika, serdara i rondara: iz Krstatica gospodovaše nadaleko, i nitko mu se ne smjede usprotiviti.

Kad nastadoše mirna vremena, namjesti Tane u kuli krčmu i postavi vjerna momka da se time bavi, a zato, da se ne reče kako postade običan krčmar, već ostade što i prije bješe: čuvar doline i zaštitnik putnika. Radi toga zadrža i sve pređašnje navike, da tako zadrži i dosadašnju vlast, bez koje ne bi imala nikakva smisla ni njegova ograđena kula, a još manje duboka tamnica.

Ali Miokovci ne bijahu tako bogati kako se mislilo, jer nitko od braće nije radio ništa, a htjedoše živjeti kao i onda kad se moglo na lak način pribaviti novaca.

Krčma u kuli bijaše im sve, a očinsko je imanjce bilo tako napušteno i zabitno da ga se malone i sjećali nijesu. Ali se zato ne imadoše ni starati za koga već za nećake i tu svoju Petricu, da je dobro udadu. To im pak bijaše lako kod njihova dobroga glasa i opreme, što joj namisliše pripraviti, a osobito sjajnog *đerdana,* najočitijeg znaka imućstva i odličja, koje prelazi sa koljena na koljeno. A još onakav *đerdan,* kakav Tane mišljaše skovati Petrici, bijaše dostojan njihova glasa te najbolje jamstvo za dobru udaju, i to ne samo njojzi, već i njezinoj kćeri, ako je bude imala.

Ali malo je koja kuća, a osobito u posljednje doba, imala pravi *đerdan,* već se zadovoljavahu prostim nizom srebrnih *cvancika* ispod grla pa gdjekojim takvim starim novcem na djevojčinoj kapi; a siromašnije nosile niz šarenih, staklenih zrnaca pod vratom.

Sretna gospodarica pravog *đerdana* nosila ga ne samo djevojkom, već i kao mlada nevjesta, a onda se polagao duboko u kovčeg pod drugo svetačno ruho kao osobito blago i mila uspomena sretnih dana. Krio se osobito kod slučajne pljenidbe za porez ili kakav dug, jer su oružnici osobito vrebali na *đerdane* znajući da bi Zagorke lašnje pregorjele i najljepše podvornice negoli taj amanet, koji će svakako iskupiti: on se bilo uz koji god napor uvijek povraćao na staro mjesto.

I zbilja bi zveket srebra na *đerdanu* uzbudio i staricu kakvu sjećajući je rođene mladosti i cike u šarenom kolu, kad je oborene glave pod težinom toga nakita ćutjela na sebi vatrene poglede čile momčadi. Pa što je koja djevojka ili nevjesta morala niže obarati glavu pod teretom srebra, to je sve više rastao njezin ponos i njezina sreća.

Tane je znao za sve to pak bi, čim što skupi, promijenio obični novac u talire, a u posljednje doba i u dukate, da ih Petrici dariva, jedan po jedan, neka joj radost potraje dulje.

Još davno bijaše odlučio čekati da se javi što više prosaca, te onda izabrati momka prikladna i kršna, pa i siromašan da mnogo ne bude.

Ali, kad je upoznao Juricu Orlića iz malog selašca Vrbika, u polju, prekide čekanje jer takova momka Tane ne samo da nije još vidio, nego nije ni pomislio da bi ga moglo biti.

Vrbičani bijahu ponajviše kmeti varoške gospode, i već odavna oni su jedini odlazili u svijet da na različit način što zasluže i tako lašnje prežive. A dotičući se s gospodom, bili nekako pitomiji, mekši nego u ostalim selima oko doline.

Jure Orlić, iako njegovi ne bijahu kmeti, otišao kad još bijaše golobrad momčić, ali se nije povratio iz svijeta tako brzo kao drugi, već istom poslije desetak godina kao zreo momak.

Drugi, što se domala vraćali, nastaviše živjeti po prilici kao i prije, no Jure se posve izmijenio i ne bijaše nalik ni na jednog momka u svemu njihovu kraju. Jedino odijelo ostade na njemu narodno, ali oružja ipak nije nosio, a drugi i nadalje voljeli pušku nego motiku, konja nego vola, a kolo, krčmu i tučnjavu negoli kuću i poljski rad.

U drugih, što se imutkom oporaviše, kuća velika, ali po starom običaju unutra bez ikakvih pregrada i neoklačena, uvijek puna dima i vonja stoke; a u Orlića svijetle sobice, stakleni prozori, a postelje bijele i čiste. Izvana kućica također bijela, zaklonjena voćnjakom i grmljem jorgovana i ruža. Podalje staja za blago, također prijatna i čista, pa mali viganj u kojem je Jurica vješto kovao različite stvari za sebe i drugoga. Imao je staricu majku i dva brata, oba mlađa, no i oni kao da se brzo navikoše živjeti ljepše, iako im se zbog toga rugali i nazivali ih *lacmanima.*

No za Tanu sve to bijaše još ništa, ali u Jurice nađe toliko razbora i začu toliko mudrih riječi, da mu Tane u svemu davaše razlog, što dotada nikome nije. Bit će zato što bi ga Jurica mirno i bez nametanja kakva znao uvjeriti, kako bi trebalo da i ostali promijene stare navike koje ne vode nikakvu dobru i kakvih se ne drži nitko više u drugom svijetu.

A videći kako mu sve napreduje i cvate, promisli da ne treba dulje čekati pa da za Petricu ne može naći prikladnijeg muža.

Viđao ga je češće, no upoznao se s njime bolje istom kad se Jurica poče baviti i trgovinom govoreći da manji seljak ne može dandanas živjeti dobro samim obrađivanjem polja.

Kako ni Tane ne bijaše osobito sklon motici i plugu, svidi mu se i ta misao pa se napokon odluči za Juricu Orlića, samo ako se Petrica i on zavole.

Radi toga je i bio danas kod sestre, i kad joj sve ispripovjedi, veselo uglave neka bude ovako: Petrici Jurica i *đerdan* odmah, a nećacima kasnije kula, krčma i sve ostalo.

Zato je Tane popijevajući jahao velikim putem među dôcima, ali na pogledu kule odjednom pustio uzde i potjera bijelca u najveći trk.

Pred onim krilom gdje bijaše krčma sjedilo u hladu odrine i pilo za kamenim stolovima mnogo ljudi, i kad se ždrijebac Tanin pred njima prope pak stade, desetak ih se diže da mu prihvate konja i pomognu da sjaše. No prije negoli dospješe on već skoči te, predajući najbližemu uzdu i pušku s ramena, koračí brzo k visoku, koščatu momku, što je skrštenih ruku stajao oslonjen na kućni prag.

To bijaše Jurica Orlić u novom momačkom odijelu, samo nekako finijem, tanjem, pa je Tane odmah naslutio da čeka baš njega.

A gore u kuli, razgovarajući s Juricom, oslobodi se i posljednje brige. Uvijek je mislio kako će biti nečasno i teško navesti momka do toga da na njihovu curu pomisli, a onda, hoće li se sviđati jedno drugomu kad se uoče.

No danas, na svoje veliko čudo, doznade od mladog Orlića kako se oni već poznaju i vole, te je pače došao pitati bi li je mogao zaprositi u njih.

Ali Tanino čuđenje potraje samo časak. Odmah pomisli kako je i ovu zgodnu priliku za svoj rod stvorio samo on, i njegovo se čudo zamalo pretvori u obijest.

- Kolji! Toči! - viknu sa stepenica kule momku, a dolje se odmah užurbaše mnogi sluteći da ni oni te večeri ne ostadoše gladni, pa makar ih koliko bilo.

- Kolji! Toči! - krikne Tane još jače, zadrma Jurici rukom i razbije čašu.

III.

U šumi je, povrh onoga zlatnog dočića, postajala Petrica u misli sve bogatija bacajući još uvijek cekin u travu i poslije kratka traženja grabeći ga svojom lijepom šačicom i vičući veselo.

Zlatni su traci prodirali sve kosije ispod gustih krošanja i, što je sunce padalo na niže, bivalo u šumi sve to svjetlije i življe. Sad i crni kosovi prelijetali iz grma u grm, a i druge ptičice zacrvrkutale na visokim ograncima i pod sjajno zelenim lišćem ljeskovine.

- Šest!... Sedam!... Osam! - kliktala Petrica skačući po svježoj travi, što je prema nutrini dubrave postajala sve gušća.

- Devet! - čuo se još jednom zvonki joj usklik, a onda nastade duboka tišina.

Ona se uspravila i gledala srdito u plavušasto momče što je stajalo napola zaklonjeno iza grma pred njom, pa se čudilo i smiješilo gledajući je što radi.

Bio je to njezin komšija Boško, veselo čobanče, čije se ojkanje, diple ili radosna vika neprestano orili po toj dubravi. Na njemu same modre gaće i bijela košulja sa vezenom ogrlicom, torbicom čobanskom preko ramena i sa diplama za crvenim pasom.

- Što si ti amo došo! - prodere se Petrica na nj i ne mičući se s mjesta, da ne zaboravi položaj.

- Pa ništa... eno mi koze tamo, a došao sam vidjeti što to vičeš. - A Petrica, ne progovorivši dalje riječi, stade tražiti zbunjeno očima po travi sveđer stojeći na istom mjestu. No kad ne ugleda ništa, poče lagano koračati jednako uprtim očima među zeleno vlaće.

Boško ju je još uvijek gledao začuđen, i baš kad htjede zapitati što traži, Petrica sjede u travu i gorko zaplaka.

A Boško upropašćen priskoči k njoj, no još prije nego joj uzmože što reći ona se uspravi i, turajući ga od sebe, vikne:

- Odlazi, odlazi, od mene, ti si mi kriv! - i plačući još jače, nastavi tražiti sve nestrpljivije i brže, ali od suza nije vidjela više ništa.

- A što si to izgubila, kad tako plačeš? - zapita Boško tako blago i milo, da mu je Petrica, iako srdita, ipak odgovorila:

- Cekin sam izgubila, nov novcat, a ti si kriv!

- Cekin! - usklikne Boško. - A odakle tebi cekin?

- Ujak mi ga darovao večeras, a sad sam ga izgubila, a ti si mi kriv! - ponovi djevojka i zaplaka opet iza glasa.

- Cekin! - ponovi i Boško tužno, vjerujući sada što mu je rekla.

- Pa mi ćemo ga naći, mi ćemo ga zastalno naći, ta ima još dosta sunca! - nadoda življe i poče odmah da joj pomaže u tome mučnom iskanju.

I tražeći tako zajedno Boško hodaše kraj nje gledajući sad u travu, a sad u njezino zaplakano lice. Nekoliko je puta pokušao da je obuhvati oko pasa i tako da traže kao nekada u polju strništu jagode; ali bi ga ona svaki put odrinula ponavljajući još uvijek kroj plač:

- Ti si mi kriv! I ne traži samo gdje i ja, jer više ne znam gdje mi je pao.

Tada on stade tražiti na svoju ruku, oprezno razgrćući travu nogom i uzdišući kad bi god Petrica zajecala glasnije.

Sunce je sve više tonulo za brijeg i stalo bacati posljednje svoje zrake na ovo dvoje mlade čeljadi što su očajno koračali mekom travom, ne videći ni sjajnog titranja svjetla kroz šumu niti čujući sve življeg cvrkuta ptica.

I baš, baš kad se utrnu posljednja sjajna zraka za Vučjom Glavicom, Boško joj naglo dovikne:

- Evo ga, Petrica, evo cekina tvoga!

- Je-e-e? - otegne ona drhtavo i skoči hitro k njemu.

Uza sve što je u šumi naglo potamnjelo, bliještio se cekin na njegovu dlanu lijepim sjajem žutoga zlata.

Petrica krikne pa uzdahne duboko, a onda ga uzme i stade, smijući se, otirati suze što su joj se caklile na rumenkastim jagodicama. I kao da više nema snage da išta drugo čini, sjede u travu, te prevrćući svoj cekin s jednoga dlana na drugi, govoraše tiho:

- Dukate moj lijepi, dukate moj zlatni! - i tako nježno, kao da je sama u šumi.

A Boško gledao samo u njezino lišce što se u sumraku činilo još ljepše, a onda sjedne kraj nje.

Odjednom, kao da ne može više izdržati, obuhvati je čvrsto oko vrata i stade je ljubiti u sjajne oči i u napolak otvorena usta.

- Petrica moja lijepa! Petrica moja zlatna! - govoraše joj među poljupcima, a ona jedva pomicala glavu da mu se otme, no kamo se god njezine usne pomakle, dočekao ih njegov žarki cjelov.

A onda se smiriše kao umorni i poslije neduga muka upita Boško:

- Zašto ti ujak dade dukat?... Što će on tebi!

- Kako bi htio da sve znaš. To su moji posli!

- Da je koji drugi novac, znao bih da ćeš za nj štogod kupiti, ali se dukat ne razmjenjuje tako lako.

- Opet ti kažem da su to moji posli. Neka mi stoji!

- Ali ja sam ti ga našao! I da ne bijaše mene, sad ga više ne bi imala.

- Radi tebe sam ga i izgubila bila... A znaš li, kad sam ja tebi našla britvu?

Kad mu je spomenula britvu, Boško se opet nagne i htjede je poljubiti u usta. No ona se ovaj put otme i reče mu ozbiljno, kako samo može govoriti ozbiljno djevojčica od četrnaest godina:

- Zar ne znaš da se brzo udajem?

Boško ne reče ništa, već samo uzdahne. A onda iza kratka mučanja:

- Bože, sa srećom! A koji je tvoj momak?

- Još ne znam, ali mi je rekao ujak da će brzo k meni doći. Ipak se mogu dosjetiti na koga on misli.

- Možeš!... A na koga?

- Ja mislim Juru Orlića. Čula sam da ga materi spominje.

- Juricu iz Vrbika! - klikne Boško. - Ono *lacmanče* zar?

- Nije on *lacmanin* već bolji od sviju drugih.

Boško se počeše po svojoj plavoj, dugoj kosi i, gledajući u Petricu, tužno zavikne:

- Pa on da je tebi dragi!

- A zašto mi ne bi bio drag? Lijep je i kršan momak i dobro živi - reče Petrica kao da govori napamet naučene riječi.

- Pa neka, kad je tako. A sad znadem zašto je taj dukat: to ćeš ti ponijeti njemu za miraz.

- Ph!... Jedan dukat za miraz! Što si ti lud! Ujac će meni dati ih još, pak će biti cio niz dukata meni na *đerdanu,* a sav ostali od samih talijera...

Pod krošnjama se razlijevalo samo slabo večernje svjetlo, i već zapjevao prvi slavuj a oni se ne sjetiše da se dignu i odu. Petrica se zamislila u nešto, a Boško se tužno zagleda u malo izdignuti vez na njezinim prsima.

No iznenada se digne na noge i reče prkosno:

- A ja ću svojoj curi skovati *đerdan* od samih dukata, i bit će još ljepši od tvoga!

Zatim se podiže i Petrica - te klikne:

- Uh!... od samih dukata *đerdan!* Pa tvoj je otac siromašan...

- Neka je siromašan! A ja ću prodati sve koze i livadu u polju, no *đerdan* će od dukata ipak za nju biti!

- Pa ti si još puno mlad... i gdje je ta tvoja cura?

- Ja ću je naći, ne boj se... a meni je već osamnaest godina. Vidjet ćeš već ti! - govoraše joj Boško glasno i čvrsto je gledao u oči kao da joj ih želi ispiti.

Gledali se tako muče, jer mu djevojčica nije znala odgovoriti, sve dok se ne oču doziv iz šume.

- Petrica-a-a! - zazvuči starački glas u tišini.

- Petrica-a-a! - zazove je majka još jednom, a krava se iz dôca odjavi mučeći.

- Neću ti ni kravu pomoći dognati! - reče Boško.

- Pa i ne treba, ja ću i sama - odgovori ona, pa odmah zatim glasno:

- Eto me, nane, odmah kući, eto-o-o!

No Boško joj ipak dogna kravu te praćaše pogledom njezin vitki struk u bijelom sadačiću kroz večernji suton, sve do ulaza u ogradu pred kućom.

- Dobra ti noć! - dovikne mu Petrica izdaleka, ali joj Boško ne odgovori, već izvadi diple te stade odlazeći prebirati prstima i puhati svom snagom da utiša uskovitlane misli.

A tiha ljetna večer ispunjaše dolinu sve više laganim mračkom, i već se stadoše javljati tajnoviti glasovi šume, i dašak noćni poče donositi mirise zemlje, kakvi se po danu nikad ne ćute.

S ulaza ograde ugleda Petrica majku i malu braću pred vratima kućnim, sve ožarene velikom vatrom s ognjišta.

- Pa gdje si više, mala, ili zar ne vidiš noć! - reče joj mati, a braća, krupni, plavokosi dječaci, potrčaše k njoj da prihvate i odvedu kravu. A ona im, dižući cekin među prstima uvis, radosno dovikne:

- Evo mi ujak dade dukat, mamo! -

A oni, ne videći u mraku ništa, skupe se oko nje, stadoše ga pipati i dizati svjetlu pa dodavati jedan drugomu.

- Dukat za *đerdan!* Cio niz dukata! - vikala Petrica njima i žurila se da ga spremi.

- Večeras ti dolazi momak s ujcem - progovori stara - pa valja da se opremiš i pomogneš meni srediti. A ti u dubravi sve dosad...

- Što, momak u prošnju, majo?

- Ne baš u prošnju, dijete, ali onako... na prvi dogovor.

Petrica se časkom zamisli i htjede zapjevati, što će eto da bude nešto novo, no pomisli, da ipak ne bi lijepo bilo zapjevati na takvu vijest. No ne izdrža, a da ne zapita majku:

- Je li to Orlić, nane?

- Da. Orlić, ta tko bi bio drugi - reče odlučno stara, kao da je tko zna koliko puta o tome govorila s njom.

I dok je stara Marija u staji muzla kravu, miješaše Petrica u kovčegu svoje talijere, dočim je cekin metnula napose u novi obojak. A miješajući ih, pjevuckala kao večeras u šumi:

- Dukate moj lijepi! Dukate moj zlatni! - i pade joj na pamet, kako joj Boško reče da će on prodati livadu i koze pa skovati svojoj curi *đerdan* od samih cekina zlatnih.

- Oh... pa *đerdan* od samih sitnih dukata i ne bi bio toliko lijep - reče u sebi i zatvori kovčeg, no ipak joj Boško cijele večeri ne ode s pameti, kao ni njegovi poljupci što ih je još na usnama ćutjela.

IV.

Istom kasno, kad je prispio ujak i Jurica Orlić sa još dva-tri postarija čovjeka, zaboravi sasvim i Boška i njegov umišljeni *đerdan.* Bila je umorna pomažući naglo majci, no kad je ugledala Juricu, oživje i razveseli se, premda je ostala stojeći u kutu.

Ona ga je upoznala na vodi, bit će već i koji mjesec, pa on na vodu dolazio češće, i tada se sjetila da je to rad nje.

Bio je lijep i prikladan momak, a govorio nekako milo, ljupko, i onakvog govora Petrica još ni od koga ne ču.

Od tada bivao joj Jurica sve draži, a osobito kad je čula kako ga svi hvale pa kako se djevojke razgovaraju o njegovoj bijeloj kućici sa prozorima od stakla, među jorgovanom i drugim cvijećem.

Premda te večeri ne bijaše kakva prošnja, izmetne Tane na pragu pušku i nešto zavikne, pa se vidjelo da je i on i pratnja mu nešto *vinetna,* kao što Zagorci vele napitim ljudima. Samo je Jurica bio sasvim trijezan i, smiješeći se ljubazno, pruži Petrici ruku da je tako pozdravi po gradsku.

Orlić je govorio Petrici, pak staroj Mariji i dječacima neke ljubezne i njima nerazumljive riječi, tim više što su Tane i njegovi ljudi tako bučili i vikali da se ništa nije čulo.

- Iznesi... donesi... pripravi! - ponavljao Tane gromko sestri, a Đuro Preočanin, Marko Lujak i Jovo Kujundžić, sve stari njegovi ortaci, već stali pjevati i poskakivati oko ognjišta.

- Stâne i vi, djeco, evo vam novog prijatelja dovedoh! - vikaše Tane. - A njih se dvoje i bez nas, lopovi, već upoznaše. Eh! pa što si se tako nakitila, mala, a? Što si u nj tako zaškiljila, a? - šalio se ujak Tane, iako je Petrica gledala negdje u kut i nastojala da bude u sjeni.

A uto postaviše sred kuće golemu, okruglu *siniju* i na nju pometaše sve što se u kući pripravilo, i još više od onih stvari što ih je Tane kradimice poslao još u prvi sumrak.

Dok su oni večerali i pili, Petrica držala baklju više njih krešući je i okrećući da bolje gori. Držala je i okresivala ponosno i mirno, jer tada ne bijahu ni u najbogatijim kućama toga kraja kakve druge svjetiljke u običaju.

Dok se jelo, počeo razgovor bivati sve tiši, pa se mogao razumjeti i Juričin mirni govor koji su sada pomnjivo slušali, ali mu odgovarao malo tko. Bile mu besjede preveć pametne i ozbiljne za ovu priliku, a osim toga, smućivalo ih što je Orlić najednom svima, pa i Petričinoj braći, stao govoriti vi. Ipak, pomisliše da tako mora biti, jer ne bijahu na baš običnom sastanku te što je Orlić uvijek dosad i u svakoj prilici činio kako treba.

- Ove će se jeseni u našoj parohiji oženiti barem dvadeset momaka, samo što ja znam reče Lujak.

A Jurica Orlić zaklima glavom i primijeti:

- Sve je to lijepo, samo kad bi ti momci dobro promislili prije nego se ožene. Raditi ni štedjeti neće, a hoće da imaju ženu i djecu, pa siromaštvo gotovo.

- Pij, Boga ti, što uvijek mudruješ! - reče Đuro i nalije mu čašu, jer ovo bijaše već četvrti put što je Orlić govorio slične stvari.

- Pijmo... Pa dok je glava, bit će i kapa - reče i Jovo te gurne Juricu nogom.

- Pijem ja, koliko mi je dosta... no tko hoće da se ženi, neka se prije dobro pripravi!

- Pa se ljudi i priprave u nas, Stanko Bogovac ima za pir junicu, dvoje prasadi, četiri ovna, a za vino kako Bog dâ. A on još i nije od bogatijih težaka.

- Eto, baš je to ono što ja kažem. Ako što i imaju, potroše za pir i još se uduže, a onda se više ne omrse po svu godinu.

- A što bi ti htio! Nije svaki dan ni pir ni Božić. Božić je Božić, a kad je pir, treba pirovati! Tako je uvijek u nas bilo.

Petrica se samo smiješila njihovu naklapanju, i vidjelo se kako i ne misli na ono što govore. Tane je mučeći kopkao po luli kao da ne zna kome bi povladio, no stara Marija neprestano uzdisala i potvrđivala Jurici glavom.

- Pa što je do sada bilo, ne treba da bude uvijek - govoraše tvrdoglavo Orlić. - Svijet postaje pametniji i ne baca svoje trude utaman. U staro doba, čuo sam pripovijedati, pirovalo se osam dana, a sada jedva tri, no i to je odveć. Prije se zalagale i prodavale zemlje da se curi skuje *đerdan* od nekoliko stotina forinti, a sada ih više ne nose, ili posve rijetko. Kako je to ludo upropastiti stanje da skupiš varićak srebra, a onda taj novac prošupljiti i prišiti na čoju... a zašto? Da se cura na nekoliko derneka pod *đerdanom* znoji, a poslije da ga zakopa u dubinu kakva kovčega za petnaest, dvadeset godina! Nije li tako?

Petrica prasne u prigušen smijeh, kao da nije razumjela što je to rekao Orlić, ili je uzela da tako reče samo za šalu.

Ali se Đuro Preočanin razljuti i vikne:

- A što bi htio, Boga ti, da naše cure idu gole!

Jurica mu htjede i na to nešto odgovoriti, ali se Đuro okrene staroj Mariji:

- Imaš li, strino, kakve gusle pa da malo zapjevamo, dok nam još grlo služi. Kakvu onu našu starinsku...

- Imadu gusle još od moga pokojnog, samo ako još valjadu - odgovori ona i diže se da ih uzme.

Ali Jurica brzo skoči k ambaru i donese malu tamburicu lijepo izrađenu i okićenu umetnutim svijetlim koščicama, koju bijaše donio sobom.

- I to je dobro - reče Tane - ali to nije baš naše...

- Kako da nije! - - vikne Jurica. - I po Slavoniji i po Srijemu i u Banatu..., svuda sam tamo bio i vidio kako momci... No sad ćete čuti!

Iz početka su ga slušali mirno, ali kad poče udarati sve brže i brže i previjati glasom sve sitnije i objesnije, stadoše oživljavati i gibati se nemirno. I zbilja, tamburaše tako vješto uz neke vesele pjesmice, da stadoše i nehotice mahati rukama i udarati nogama o zemlju kao da će zaigrati kolo.

U Jurice bijaše lijep, visok glas, kojim je obijesno previjao osobito udarajući na neke riječi i prekidajući ih u tankim glasovima tako da su se svi, osim stare Marije, stali podizati i malo što ne počeše skakutati oko stolice i ognjišta.

Petrica je, još uvijek zinuta, stajala kod sinije i tako se zanijela Juričinim previjanjem da je zaboravila okresnuti luč, koji je plamsao sve to slabije, i napokon se ugasio.

Kućom se razlijevalo samo rumeno svjetlo s ognjišta, i časkom zamuče sve. No kad je Petrica užegla novu baklju, opet oživješe, stadoše natakati čaše i piti, a Jurica zatambura i zapjeva još grlatije i slađe gledajući Petricu neprestano u oči. A ona mu se smijuljila blaženo i nije se stidjela što i ona njega gleda ravno te uživa u njegovoj pjesmi.

Jedino Đuro Preočanin, već sijed ali čio i krepak starac, sjeo opet oborene glave slušajući pomnjivo, ali ujedno čekajući nestrpljivo da umukne. I čim Jurica neku preskočicu svrši, udari Đuro silovito šakom u *siniju* i gromko vikne:

- Daj, strino, gusle, neka i ja malo potegnem. Lijepo tambura, Boga mi, ali pustite i nas, stare, da se očujemo.

Iznova natočiše, kucnuše se pa ispiše, a stara Marija donese odnekud zaprašene stare gusle, čisteći ih pregačom i dahom od prašine i čađe, što se naslagale više njih.

Preočanin potegne gudalom po starim strunama nekoliko puta i zavijajući špicu, a gusle zacvilješe i zastenjaše kao ranjenik. No zamalo stadoše davati čistiji, a ipak drhtav i otegnut glas, pun mirne slave što se talasa iz dubina.

Kad je nekoliko puta prevukao tiho gudalom i pritisnuo koščatim prstima onu jedinu strunu, zapjeva stari Đuro jasnim, no iz početka nešto oporim glasom.

Pjevao je samo stare svatovske pjesme, a uzmahujući glavom i osobito živo one riječi što spominju »silu i svatove«, te kako se za ljepotu djevojku nije štedjelo junačke krvi.

... Ja kad puče trideset topova,
pa kad puče Krnjo i Zelenko,
polje tutnji, a planina ječi,
Cetina se voda uspljuskuje;
popadaše konji na koljena,
a junaci mlogi potrbuške:
nije šala na gradu topovi,
nije šala Krnjo i Zelenko!
Čauš viknu, kucnu dalbulana,
krenuše iz polja svatovi!

Te je posljednje riječi ispjevao Đuro i jačim i toplijim glasom te prekinuo i zagledao se u vatru, kao da motri gdje se svatovi iz polja dižu. Svi se uozbiljiše i uspraviše nekako ponosno, kao da su to njihovi svatovi i njihova sela. Samo Jurica nestrpljivo prevrćaše svoju tamburicu, čekajući kada će nastaviti svoje sitne i brze kitice.

Ali Preočanin zavezao nadugo i, videći na licima svečani zanos od njegove starinske, otegnute pjesme, zavezao bez oduška i sve to više od srca:

... Usta Jana rada i vesela,
sve je ruho vjenčano obukla
i nasula džepove dukata.
Uze sobom trideset djevojaka,
svakoj dade po trideset dukata,
te joj drže skute i rukave:
skute drže, da se ne opraše,
a rukave, da s' ne kruni zlato!

- Onda nam se trebalo roditi, a, Đuro! - zavikne Jovo veselo i udari sebe po koljenu.

- Eh, što ćeš, sada je samo jad i nevolja prema onim zemanima - uzdahne stara Marija i nasloni se da zgodnije posluša pjesmu.

- Nemoj ga prekidati, nane!... Pjevaj ti, Đurica, još, živ bio! - zamoli ga Petrica tako milo da ju je Đuro pogledao radosno, pa stade udešavati gusle i hrakati da zapjeva još bolje.

- Ha!... ha!... ha! - nasmije se Jurica glasno: - Vi, Petrica, mislite da je to zbilja sve onako kako se u pjesmi kaže!

Ali mu Petrica ne odgovori, već nezadovoljno obrne glavu, a i ostali se malo namrgodiše.

Uto Đuro prekide taj časak neugodnog mučanja novom pjesmom:

... A nije mi ni tog žao blaga,
neka nosi, voda g' odnijela!
No mi žao od zlata košulje,
kojuno sam plela tri godine,

eLektire.skole.hr

a sa moje do tri drugarice,
dok su moje oči iskapale,
sve pletući od zlata košulju.
Mislila sam ljubiti junaka,
u košulji od samoga zlata,
a vi danas dadoste drugome!

Đurica naglo prekide pjesmu i pogleda u čudu Petricu, jer je s njezine strane dopro čudnovat piskut. Tamo pogledaše i svi ostali i ugledaše kako Petrica suze briše, glave obrnute od njih. Ali nitko da je djevojku štogod zapitao, već i sami nekako zamišljeno prihvatiše vino da se napiju. I odmah zatim Tane i Lujak podciknuše te zaojkaše grleći jedan drugoga.

... Mjesec bijaše već preplavio cijelo nebo, pa i on naginjaše brzo k Vučjoj Glavici, kad se je društvo spremalo na odlazak.

Orlić i Petrica opraštali se pred kućom držeći jedno drugo za ruke i gledajući se u lica osvijetljena tihim mjesečevim svjetlom.

- Čuješ li nešto iz dubrave? - upita Petrica uzdignute glave i ustavljajući brzi svoj dah.

- Ja ne čujem, već kako vam srce kuca - reče joj Orlić tiho i nagne se da je poljubi.

- No ipak, kao da netko dipli! Poslušaj malo...

- Kakve diple u ovo doba!... Hoćemo li se, dakle, poljubiti?

- A eto hoću - rekne Petrica i pruži mu svoje rumene usne, ali uhom naperenim prema dubravi, jer joj se ipak činilo da netko tamo dipli.

V.

Od toga dana dolažaše Jurica u Petričinu kuću češće nego prije, i to samo večerom, no vrlo često bijaše s Tanom u njegovoj kuli kraj velikog puta, gdje bi vodili duge i mudre razgovore. Tom cestom ganjaše sve veću trgovinu svoju: volove, ovnove i drugu stoku sa jednih pazara na druge. Blago se počelo prodavati vrlo skupo, jer baš toga ljeta iđaše selima silna vojska nekamo u Bosnu i trebaše ga jako mnogo.

Htjeli su prodati i Petričinu kravu, ali ona ne htjede o tom ni da čuje; tako je vodila svakog dana po dubravi kao i prije, gdje bi se razgovarala s Boškom, a najradije o *đerdanu* i svojoj udaji. Ti im sastanci trebali sve više otkad saznadoše da se brzo moraju rastati i prekinuti svoje djetinjsko drugovanje. A govorila mu o tome, što joj godilo, da je Boško tada bio zamišljen i tužan, premda su za tih razgovora i njoj samoj dolazile suze na oči.

- I ti ćeš biti u mojim svatovima, Boško! - rekla bi mu ona kao da ga tješi.

- Nikako ne mogu... ja ću taj dan k svojoj kumi u Potprag - govorio on mrko, praveći nožem duboke zareze na svom štapu.

Tako besjeđaše, ali ni sam nije vjerovao u tu svadbu, a najmanje onda kad bi vidio Petricu da se smije.

Ali ipak dođe večer određena za prošnju, kada utanačiše i dan vjenčanja, za jesen, po Maloj gospi. Pa ni za vrijeme prosidbe ne bijaše Boška blizu, premda ga je Petrica tražila

da se porazgovori s njim. Rado bi bila čula što će joj reći, jer osjećaše u srcu kao nikada prije: ni radost ni tugu već čudnu mješavinu obojega.

Premda bijaše običaj djevojci kod prošnje darovati samo jabuke i nešto srebra, Jurica joj donese zlatan prsten sa blistavim kamenčićem i nekoliko marama od šarene svile. A one joj se večeri učinio taj Orlić vrlo lijep, onako odjeven u glatko, fino sukno sa jarko crvenim okrajcima i kitama na kamparanu i jednako crveno podstavljenoj kabanici s kukuljicom. Samo što joj i tom prilikom govorio *vi* te svraćao razgovor na svoju trgovinu i ono što misli kasnije učiniti, a o čemu nije razumjela ništa.

Sad Petrica htjede da pokaže Bošku Juričin dar i pripovijedi mu kako je te večeri bilo, jer je očekivala da će joj ipak reći nešto novo. A mislila je da će biti nešto ugodno njezinu srcu, iako nije jasno zamišljala kakovim se riječima nada. No Boška ne bijaše, pak joj je istom poslije nekoliko dana uspjelo da ga vidi.

Ali kad se je sastala s njime, bijaše u njega jako žalostan pogled, a na njezina pitanja samo obarao glavu, te su mu dugi i plavi pramovi tužno padali sve do blizu njegova crvenog pojasa. Visjeli mu baš kao za kasne jeseni pruće žalosne vrbe nad mlinom u polju i ticali njegove o pojasu zataknute nijeme diple. Petrica je zamijetila da u njima nema piska, pa mu nije spomenula ni Jurice ni primljenih darova, već je i sama postala onako tužna.

No kad je otišla, opet se razveselila, a osobito onda kad bi gledala svoje novo ruho i velik komad crvene čoje na koji se imali prišiti njezini veliki, sjajni talijeri, što će zveckati u kolu kad od njih postane dugi, teški *đerdan.*

Tako je ljeto izmaklo, a počinjala se jesen sa svojim čestim sajmovima, pa je Petrica nestrpljivo očekivala kada će ona, u novom ruhu i *đerdanu* s Juricom i svojima na jedan od njih.

Ujak je Tane kroz cijelo ljeto dolazio češće da govori s majkom i štošta pregleda, a svaki put donosio ili dukat ili talijer, tako da su sada bili u potpunom broju. No Petrica se nije usudila zapitati kad će zvati staroga kovača Zelu da ih povrti, iako je željela da to bude što prije. Tim više, što je ujak Tane bio nekako zlovoljan i malo govorio s njom, pa nije nikad, baš kao ni majka, o tom ništa spominjala.

Petričina majka imala na brijegu vinograd koji je baš ove godine obilato urodio zlatnim i rumenim grožđem. I jednog ponedjeljka, kad je jesensko sunce obilato prosipalo svoje blažene zrake na opustjele njive, tamne dubrave i brežuljke sa šarenim lišćem vinograda, otputi se Petrica tamo, da s braćom i drugim djevojkama potrga već zrele grozdove.

Kad su došli, bilo je na brežuljku sve živo, iako bijaše još rano jutro, i veseli se glasovi razlijegali bistrim uzduhom. Svirale, dozivi i pjesme miješali se kao na sajmu, no taj žamor bijaše svježiji, čistiji, i radost od njega mamila više blažen negoli obijestan smiješak.

Djevojke i momčuljci nabacivali se zrelim praskama baš kao zimus grudama snijega i time pokazivali kojega momka, koju li djevojku više vole. Petrici ne bacahu praske, premda je ona gađala svakoga od onih što bijahu po susjednim vinogradima. No zato joj dobacivahu šaljive riječi o njezinoj skoroj udaji, i zvonak, zdrav smijeh pratio njihove nezlobne šale.

Donedavna postupali su s Petricom kao s djetetom, i malo se tko obazirao na nju i nitko da bi progovorio ozbiljno s njom osim Boška i njezinih drugarica. Jedino bi se zavrtjele oko nje majka joj i susjede, kad bi je povele k crkvi. Pa i tada je plakala, jer bi je vodile ogarenu čađom od bakra, da se ne bi preveć začudili njezinoj ljepoti i tako je urekli. No u posljednje doba nijesu nikuda ni išli s njome, čekajući da je pokažu svijetu kao gotovu

udadbenicu, pod *đermom*. Ali se dogodilo prije nego očekivaše da postade isprošena djevojka, pa je gladilo i milovalo sve govoreći joj ljubazne i šaljive riječi.

Taj dan u vinogradu bijaše jedan od najradosnijih u njezinu životu, među mirisnim i slatkim plodovima jesenskim, među veselom i bezbrižnom mladosti i pod obasjanim, modrim nebom. Sve bijaše veselo oko nje, pa i mrki pudari, koji su bili zadovoljni što sretno očuvaše grožđe i što će odsele moći spavati mirno kod svojih domova.

Kolni put od tih brežuljaka s vinogradima bijaše izrovan i dosta strm pa su grožđe gonili na konjima u seoca, što se krila po dubravama. Među zelenilom šume žutjela se strništa, daleko podvodno polje bilo ispunjeno sinjom parom, a daleko, također na brežuljku, bijelila se njihova crkva među brijestima u visoko ograđenu groblju.

Pred zalazak sunca vinograd je bio otrgan, jer ne bijaše velik, a dosta ruku neumorno otkidalo grozdove čitav dan. I kad je taj veseli posao bio gotov, zaputiše se tragači u četicama niz brijeg u dubrave što već počeše tamnjeti. Rastanak na ledinicama i na raskršćima uskih, bijednih putića bio je također veseo i bučan, jer su i sva manja djeca istrčala krikom pred njih, dok se napokon ne stišaše među ogradama i iza kućnih pragova.

Petrica zateče ujca i mater u ozbiljnu govoru pred kućom, no vidjelo se da su bili već pri koncu razgovora, jer je ujak Tane držao jednom rukom konja za uzdu, a drugom popravljao sedlo.

A kad je ugledao Petricu s braćom, kako veselo potrčaše k njemu, ponovi glasno, da ga i ona čuje:

- Treba joj reći čisto i bistro da tako mora biti i da zbog toga ne cmuli. Jer što sam obećao, obećao, a drugih novaca nemam... to, što sam dao, bilo je sve!... Ja sam mu obećao i više ne poričem! - zavikne Tane oštro i uzjaši.

Petricu nije ni pogledao kao bojeći se da mu ne bi što rekla, ali se ona jedino čudila njegovu govoru i gledala ga pootvorenih usta, i s krtočićem izabrana grožđa u ruci. To je najljepše grožđe bila odlučila ponijeti baš njemu. I kad je Tane odjahao, Petrici je odlanulo, jer ga se pobojala, pa je jedva čekala da joj majka protumači one zagonetne riječi.

- Što se to dogodilo, majo? - zapita Petrica i ne mičući se s mjesta kao da ju je strah bliže pristupiti.

Stara bijaše od nje okrenula lice, da joj ga kći ne vidi i da se sabere, a onda se obrati k njoj i, što je mogla mirnije, reče:

- Ništa zlo, sinko, nego još i dobro, samo ako ti budeš imala pameti.

- A što je to, majo, reci!

- Jurica zašao u veliku trgovinu, pak mu treba novaca da ih dobije mnogo više. Mi smo se dogovorili da mu dademo one novce što smo bili odlučili za *đerdan,* jer bi mu ih ionako ponijela bila. Probijen je novac bez koristi i za trgovinu ne valja, pak je Tane obećao da mu ih u četvrtak dade.

Kad je Petrica čula što joj majka reče, uzdrhta, problijedi i, ne govoreći ni riječi, sjede u travu. Još je držala krtočić u ruci, a zatim kao da ne zna što će početi, metne ga kraj sebe i zagleda se u majku.

Stara Marija htjede već u kuću da prekine taj neugodni razgovor, ali se zaustavi kad je čula prigušen krik svoje kćeri.

- Petrice, ne budi dijete - reče joj bojažljivo i tiho. - I druge se udadoše bez *đerdana,* pak što im je bilo? Kasnije će ti biti drago, jer će Jurica onim novcem dobiti toliko da ćete moći živjeti... kao prvi! Hajde, Petrice, digni se, hodi u kuću, milo moje!

No kad je osjetila kako joj poče drhtati glas i da neće moći uzdržati plač, pobjegnu brzo.

Ali je njezina djevojčica sjedila nepomično i bez suza, glavu naslonila na dlane i lakte o uzdignuta koljena, pa joj se činilo da i nje i svega svijeta nestaje u mrtvoj tišini što je pritisla dubravu.

Još ne bijaše nastupila noć, pa nebo blago svjetlucalo i samo gdjegdje sinulo malenom zvijezdicom, a braća se Petričina kod vatre nečemu zvonko nasmijaše.

Zatim se očuje više kuće štropot i meketanje nečijih koza, što su prolazile, na glasan pisak dipala na prekid, a mala se Petrica trzne i ustavi dah.

Pa istom onda kad diple daleko u dubravi sasvim zamukoše, obliše djevojčino blijedo lišce tihe i gorke suze.

VI.

Petričina se žalost te noći pretvarala pomalo u srdžbu i prkos, misleći sve više na nepravdu nanesenu joj od ljubljene čeljadi.

Otimaju joj *đerdan* koji je napokon samo njezin i kome se toliko radovala, a za Juričinu trgovinu, što je se ne tiče. Pa eto, zbog te neke trgovine i nju je zaboravio, pa i ne dolazi više, a siromašak Boško misli kako će prodati sve koze i svojoj djevojci skovati *đerdan* od samih cekina. I kad bi joj god pale na um te riječi, uskrsli joj pred očima njegovi tužno spušteni uvojci, i sjetila se onih cjelova kojima je obasu kad joj nađe u dubravi izgubljeni cekin.

Spomenula se i one večeri kad je Jurica prvi put bio kod njih na sijelu s ujcem, i Đurine pjesme uz gusle, gdje djevojka žali za košuljom zlatnom jer je svoje oči isplakala pletući je tri godine dana.

Uvečer jedva se nakanila da legne, pa i onda nije bilo sna na oči, već sjedala, lijegala, uzdisala i govorila sama sobom, sve dok je plavušastu mjesečinu nadjačalo bijelo svjetlo dana.

Kod njezine postelje bio kovčeg pun svadbenog ruha, pa talijeri i dukati za nesuđeni *đerdan.* Čim je svanulo, skoči opet k njemu da ih zvekećući prevrće. Ali ne zaplakala, već je smrknuta lica srdito mislila na ujaka Tanu i na Juricu, koji je bio glavni krivac njezinoj tugi.

No Petrica se tada varala, jer je ujaku Tani bila draga kao zjenica, a Jurica je ljubio od svega srca i neprestano smišljao kako da obogati, samo da njoj pribavi svako obilje, a ne vidi je da trudi kao druge. Baš toga dana kad je s mržnjom mislila o njem, smještao Jurica novo pokućstvo u svoju lijepu bijelu kućicu i radosnim smiješkom mislio što bi još trebalo nabaviti da joj ugodi, da je iznenadi i obraduje. A o *đerdanu* ni pomislio nije, sve otkad je Tane pristao na želju, već se kadikad radovao koliko će dobiti kad se tim novcem u trgovini posluži i tako lašnje svojoj Petrici priskrbi bezbrižno življenje.

- Ona je još dijete - mislio Jurica u sebi - pa neće sa mnom ostati seljakinja kao druge, već onaka gazdarica, kakve sam viđao po tuđem svijetu: bavit će se domaćim poslima i iza koje vrijeme imat će svoje sluge, da joj ne treba niti iz kuće kad je ne bude volja. Samo da je dovedem što prije pa će me ona, od sreće, ljubiti sve jače.

Tako je mislio razgledajući lijepe svoje sobice, a onda prihvatio knjigu računa i zadubio se u brojeve, koji će njemu i Petrici donijeti obilja i mira već sada pa zajamčiti tihu i bez-

brižnu starost. I usred tih radosnih misli pomaljao se svaki čas lijepi struk i mlado lišce zaručnice njegove, koju je htio da usreći.

Baš u to doba Petrica posla maloga svoga brata po gluhog i nijemog ujca Petraša, da u njega zatraži pomoći i savjeta, jer u svojem djetinjskom očajanju i od tuda čekaše tračak nade.

Kad ga je Radica doveo u ulicu pod kućom, gdje ga je čekala Petrica među visokim zidovima ograda, potrčala je naglo k njemu i zagrlila ga mučeći oko bokova. Zatim nastojaše da mu znakovima protumači svoju nevolju prateći sve svoje žive kretnje nehotičnim suzama.

Ali je u tom sastanku malo utjehe našla, iako je ujak Petraš odmah pokazao da razumije što je njojzi, jer je samo nešto vikao i mahao rukama, kadikad je gladio po glavi da je utiša. A onda iznenada pobježe čudno mašući rukama, kao da bi joj htio reći: žao mi je, no pomoći ti ne mogu!

Petrica se povratila još očajnija, ali ne kući već u dubravu nadajući se tamo Bošku. Brojila je na prste dane do četvrtka i hodala po onim mjestima gdje je najčešće bio. Prisluškivala, ne čuju li se koraci čiji, i lomila granje, samo da nastane štropot koji bi on mogao čuti. Kušala je i zapjevati, ali je odmah i prestala, jer je njezina pjesma jako sličila plaču.

Istom oko podne javi se Boško s kozama, mahnu joj tužno glavom i htjede da prođe mimo nju. No ona ga tiho, tiho zazva, a on ipak začuje njezin tužni doziv, ozove se i priđe k njoj:

- Što hoćeš, Petrica... evo mene! -

A Petrica ne znadijaše na prvi mah kako da počne, već ga samo gledala i napokon progovori što joj prvo pade na um:

- Svi su se složili protiv mene, Boško... a ja za Juricu neću, jer mi on nosi *đerdan!*

- *Đerdan* ti nosi! Pa i treba da mu ga poneseš!

- Eh, ali na sebi! Ali on hoće novac, onako neprobijen, i to za svoju trgovinu! A ja ne dam niti ću za nj poći... pa eto!

- Nego za koga? - zadrhta čobanče od radosti i nade, te stupi korak bliže.

- Za drugoga kakva; koji mi neće odnijeti *đerdana*.

Boško je čvrsto uhvati za ruke i klikne:

- Ja ti ne bih odnio *đerdana*, Petrice, već bih ti još...

Ali ga ona prekine:

- Eh pa to ne može biti, jer ti se ne ženiš... ali mi ipak pomozi!

- Da ti ja pomognem?... A kako?... Nego, znaš, dođi ti, Petrice, sa mnom večeras... Ja znam kolibu pudarsku u vinogradima, sad je prazna... kod kuće, može biti, da nas otac ne bi primio...

- Pa kako to misliš? Ili je zar moguće?

- Moguće! I kako da je moguće! Ta spominješ se, preklani, znaš... onaj Rusko, kad je umako Jolu, nije mu ni osamnaest godina bilo, a kasnije su se i vjenčali... Što?

- A maja?... A ujak Tane?... Ja nikako neću! Ja bih htjela samo onako...

- Kako samo onako?

- Ja bih ti donijela večeras i dukate i talijere... pak da mi ti probiješ đerdan, kako ga više Jurica ne može imati...

Bošku se nenadano preobrazište i lice i oči, te jedva dahne:

- Eh, pa dobro, a kako ćemo to?

Onda sjedoše pod grm da se dogovore, ali se prije obazreše oko sebe posvuda.

Podnevno sunce obasjavalo ih padajući strmo kroz ogranke šume, a oni se dogovorili držeći se za ruke i licima blizu jedno drugoga. Ali se nijesu ljubili kao što činjahu prije, jer su to za njih bili veliki časovi, već samo šaptahu gledajući se pouzdano u oči.

Ugovoriše kako će se odmah iza večere sastati više kuće kod starog prsta, gdje će Petrica donijeti novac, a po podne će od starog Zele izmamiti svrdlić na okretaljku, pa i trupac drveni na kojem se *đerdani* vrte. Odatle će brzo pobjeći u pudarsku kolibu među vinograde, i đerdan će do zore biti gotov!

- Tada ga neće Jurica!

- Tada ga neće Tane - kliktahu radosno i malo što ne zapjevaše.

- A čoju... i konac... i iglu - pitao Boško strepeći od radosna nemira.

- I čoja... i konac... i igla... sve je već na mjestu! - udaraše Petrica svojim malenim dlanom i nadoda:

- Samo da ne okasnimo... ili da nas ne uhvate... A što misliš ti?

- Samo dođi...! - reče Boško i već htjede da je pritegne k sebi. Ali kad je opazio kako već dršće, poboja se da je ne preplaši još jače, pusti je i šapne:

- A ti sad hajde, da nas tkogod ne vidi!

Jesensko se popodne oteglo vrlo dugo, no lagani oblaci kao da htjedoše uskoriti večer i tako prikratiti nemirno očekivanje te lude djece. Nijesu ni mislili pravo o tome što čine, a Petrica već ne znadijaše koga većma ljubi: Juricu ili Boška. Ćutjela je jedino da među njom i svagdašnjim joj iz djetinjstva drugom nema onake pregrade kakvu osjećaše među Juricom i sobom, sve kad i sami bjehu. Mislila je onog dana samo o tome kako da spase *đerdan,* a Boško na to, da će biti samo njih dvoje u pudarskoj kolibi.

No makar koliko dugo ono popodne bilo, ipak je došla večer, tamna, bez mjeseca i zvijezda. Lagan no hladan večernjak šumio krošnjama dubrave dok su oni trčali jedno uz drugo spotičući se kamenitim puteljkom i premećući svoj teret ispod jednoga pazuha pod drugi. Iz početka je Petrica nosila u nekakvoj vrećici novac, a Boško trupac, svrdao i čoju, no kad je djevojčici doteščalo, izmijeniše stvari.

Još pred zalazak sunca Petrica reče majci kako će ponijeti u kulu za ujca izabrano grožđe i, ako okasni, da će prenoćiti tamo ili da će je ujak dopratiti natrag. Radi toga stara Marija bijaše posve mirna, ali je ipak češće preko ograde zagledala, vraća li se njezina kći.

Pudarska koliba bijaše dosta daleko i visoko na brijegu, ali su se bjegunci jako žurili i za po sata prispješe zadihani tamo. U kućici bila potpuna tmina, i Petrica se istom onda spomene da se nije pobrinula za svjetlo. No - Boško brzo užeže komadić voštanice koju bijaše ponio u džepu, a to je bio ostatak božićne svijeće, i postavio ga u izdubinu zatvorena prozorčića. Pa dok je on krupnom mandalicom pričvršćivao klimava vrata, Petrica je razgledala unutrašnjost kolibe. I na svoje veliko čudo opazi u kutu malen, nizak krevet sa nekoliko prostrtih, mrkih kabanica.

- Boško, ne zatvaraj, mene je strah! - usklikne ona, i zbilja, cijelo joj se mlađano tijelo lagano treslo.

- To je ostala pudarska postelja - reče Boško kao da pogađa njezine misli, ali ipak zamandali vrata što je mogao čvršće.

Kad se okrenuo, gledala ga Petrica ustrašena i začudila se njegovu mrkom i ozbiljnom licu. Pa da nekako prikrije svoj strah, brzo stade ređati trupac, svrdao i vrećicu po zemlji usred kolibe, neka bi Boško mogao započeti naumljeni posao što prije.

I sjedoše jedno do drugog pokraj trupca mučeči nekoliko časaka, tako da se čulo samo njihovo ubrzano dihanje.

- Hajde počni, Boško - reče Petrica, a on zbilja posluša i prihvati se rada: ona je pridržavala talijer i ručicu svrdla na okretaljku, a Boško je vrtio. No kako bijahu nevješti takovu poslu, svrdao bi se svaki čas okliznuo s glatkog talijera, pa i zato što su im ruke obadvome drhtale. I svaki čas pogledali bi jedno drugomu u oči i nasmiješili se; a kad bi im se kod posla koljena dotakla, Petrica bi obrnula glavu i odmakla ga nešto, no ono bi se i samo povratilo u prvašnji položaj.

Njihova radnja napredovala vrlo slabo jer ih hvataše sve veći nemir, pa kad jedan talijer pod trupac kliznu, pogleda Boško Petricu čudno i reče:

- Ne mogu više!

A onda složiše obje ruke u krilo i smeteno se gledahu.

Međutim je i svijeća posve dogorjela: posljednji komadićak stijenja zasvijetli posljednjim plamom i ugasnu na razlivenom vosku.

- A što ćemo sad, Bože moj dragi! Jadna ti sam, majko moja mila... što će to biti! - uzdisala Petrica prigušeno i obazirala se nemirno po tmini. I od pusta straha pritisne se uz Boška, a on je čvrsto ogrli i stade ljubiti žestoko u usta...

- Ne, Boško, kud ćeš to sa mnom! - reče prigušenim glasom kad je stade nekamo vući u mraku. No ipak mu čvrsto, u strahu, obavijala oko vrata tanke i gole ruke, jer joj se na uzdignutim mišicama bili zavrnuli široki rukavi košulje.

*

Preko noći se opet na istoku razvedrilo pa su u jutro sjajni traci pomlađenog sunca prodrli i u kolibu. Petrica je, kao izmučena, još čvrsto spavala, a Boško se nagnuo nad njom i gledao joj u zažareno lice, ponešto vlažno od noćašnjih suza. Svaki bi se čas priginjao da je poljubi, ali uvijek i odustao naslađujući se njezinim spokojnim snom. Njegova duga plava kosa visjela strmo nad onim divotnim licem, ali više nije sličila pruću žalosne vrbe u polju već grivi mladoga lava. I kad se ti zlatni pramovi dotakoše njezina bijelog čela, otvori Petrica oči i nasmiješi mu se krotko.

Odmah se njihove usne spojiše u dugi cjelov, i kad ga prekinuše, reče mu Petrica tiho:

- Ja neću biti više ničija, nego tvoja, Boško! Ali joj Boško ne odgovori već je obavije rukama, te se opet čvrsto pritisnuše jedno uz drugo.

VII.

Petricu su njezini tražili sve do podne - dozivljujući je i plačući; no kad se doznalo da nestade i Boška - s oružjem u rukama i kunući. Strašna se oluja spremala na njihove lude glave, no kao što svježi proljetni vjetrić s planine rastjera mrke oblake, tako i u progonitelja, kad ih nađoše, nestade strašnih i osvetničkih misli.

eLektire.skole.hr

Gledali su tako bezazleno i, držeći se za ruke, pokorno čekali kaznu, no ipak kao ne shvaćajući, čemu su krivi.

Prvi je zaurlao Petraš na Tanu i oteo mu pušku, a majka zaplakala glasno, no vidjelo se da nije od tuge već s radosti što je živu i zdravu nađe. Pa kako u onoj krajini ne bijahu takovi događaji ni rijetki ni čudni, dovršila se ona buka s nekoliko psovaka i prijetnja, a napokon prijateljstvom među Petričinom i Boškovom kućom.

A Juricu nijesu ni viđali, jer se na taj glas zatvorio u svoju bijelu kućicu sa staklenim prozorima te ugasnutih, mutnih očiju turobno gledao u svoje lijepo, novo pokućstvo.

Napokon je stari Zele dovršio probijati *đerdan,* a Petrica ga sašila baš na Krstov dan, pri koncu mjeseca rujna. Do vjenčanja njihova ne bijaše dugo, no po običaju one krajine i onih zemana imala je poći sa svojima u kolo, na dernek, u ruhu mlade nevjeste i pod *đerdanom* kao već udana žena.

Bilo te jeseni i kišnih dana, ali na Krstov dan obilato sjalo veliko sunce i silan narod išao svim putima k bijeloj crkvi na brežuljku. Svuda se po stazama bjelasale snježne košulje, modrili sadaci, žarko rumenio skrlet i živo blijeskalo srebro na muškim ječermama, gdjekojem đerdanu i mnogim djevojačkim, srebrom okićenim kapama.

Momci pod oružjem izmetali srmom okovane puške iz kojih bi se izvio tračak plavkasta dima, pa se gromki zvukovi razlijegali među još zelenim brdima, gdjegdje prošaranim žutorumenim, javorovim lišćem.

Na crkvi slavila sva četiri jasna zvona i lepršali veliki barjaci, pa se Petrici činilo da je ova svečana buka samo radi nje. Stupala je među ujcem i majkom polako i nastojala da se uspravi, ali joj golemi, teški *đerdan* pritezao glavicu k zemlji.

Boško je među drugim momcima išao nekoliko pred njom, i on u lijepoj svečanoj odori, s oružjem i crnom, svilenom kitom na crvenoj kapi. A Petrica je na svakom koraku zveckala *đerdanom* i šuštala nizom dukata sklapajući kadikad duge trepavice da zaštiti svoje lijepe oči od bljeska svojih do stopa nanizanih talijera.

Čudno je bilo gledati svečanu zbilju njezina djetinjeg lica i sjaj mrkih joj očiju, kad bi pridigla nisko spuštenu glavu da pogleda Boška. Ne obaziraše se nikud, kao da je znala kako su sve oči uprte u nju, i mučaše slušajući žamor, zveket i šum.

Što se više bližali crkvi, hrpe naroda postajale sve gušće, i uzduhom se razlijegali sve jači hici pušaka i cilik zvona; bivalo sve raznoličnije i življe, a jarko sunce punog dana poigravalo jačim blijeskom po šarenilu i vrevi.

Kod ulaza u crkvenu ogradu obazre se Boško i smiješeći se, uzmahne glavom desno preda se. I kad je Petrica pogledala tamo, ugledala Juricu pod slamnatim šeširom: jednom se rukom igrao zlatnim lančićem ure na prsima, a drugu nešto podigao da pozdravi kad prođu. Lice mu bilo nekako zelenkasto kao da nije spavao one noći - ili se činilo takvo od sunčanog svjetla kroz jasenovu krošnju. Ipak ga nije pogledala kad je prošla mimo, jer se bojala da se nasmije. I prođe tiho, samo što je njezin *đerdan,* kao sam od sebe, zazujao jako kad je koračala uz stepenice crkvene ograde.

Kod vrata je Boško pričeka, te kad su se pogledali i pružili jedno drugomu ruku, nasmijaše se glasno kao djeca.

Ali oštar cilik blizih zvona i sve češći puščani hici zaglušiše i njihov smijeh i veseli žamor mnoštva: sve se stade slijevati u jedno sa svjetlom sunca i jakim mirisom zemlje, u golemu, silnu pjesmu što se snažno dizala k tihom i plavetnom nebu.

Đerdan. Pripovijesti, 1914.

Krčma

I.

Kad ti spomenu krčmu seosku, i nehotice se očima prikaže mala, pločata ili ševarata kućica kraj nevaljala puta. Ali ona u Širopolju nije bila takva, a oštro mi se u pamet zasjekla zbog jednog doživljaja u njoj.

Ona je sad velika, bijela i svijetla kuća, sa zelenim vrtom, hladovitim sjenicama i prostranim, čistim dvorištem za kirijaška kola. A smjestila se kraj velikog, prometnog druma, nedaleko od gradića i u brežuljkastoj okolici načičkanoj bogatim selima.

U toj se krčmi nije trpjela nečistoća, ni psovka, ni svađa, niti ikakva druga nepristojna djela, kakva se svagdan po drugim krčmama i čuju i vide. Dakako, i ovdje bijaše obilna pića i veselih popjevaka do zore, ali se nikad nije desilo da bi se posvadili ili pače potukli kao u drugim krčmama; već bi se, na kraju gozbe, još i ljubili od ganuća, mutnih i suznih očiju.

A svemu ovome bijaše uzrokom krčmarica Ana, lijepa, stasita žena, što je sjala bjelinom i čistoćom, a i oči joj odlučno, iskreno blistale.

Ona imađaše i muža Iliju, no taj se nije prtio ni u krčmarske niti u koje druge njezine posle, već se zabavljao na svoj način. Radi sviju tih prilika neki su tu lijepu krčmu nazvali svojim ulištem, a sebe marljivim pčelicama, a Iliju trutom.

Tamo zalazili ponajviše oni što ne žale troška ni kad imadu ni kad nemaju novaca: u potonjem slučaju Ana je gostu po očima znala što mu je, i baš se njemu najljubaznije smiješila kao da mu veli:

- Ne smeta, to se svakome dogodi kadikad... samo mi veseo budi!

Tko nije bio u toj krčmi, ne može ni zamisliti, kako tu ugodno prolazi vrijeme: kad misliš da još nije ni jedanaesti sat noći, a ono već zora bijeli. Jelo domaće, krepko i mirisavo; vino žarko, pitko, a krčmarica Ana svojim prijatnim smiješkom na prekrasnim ustima i blistavim pogledom kao da sve pozlaćuje oko sebe i umiva srebrnom rosom. Pogađa svačiju misao, svačiju želju, pa možeš kod nje naći sve drugo i osim mila smiješka i ljubazna pogleda.

A bijaše još dosta mlada, bjeloputna i obučena na narodnu, samo od tkiva i veziva mnogo mnogo finijeg, mnogo tanjeg da se ispod sve te naprave razabirale krepke i skladne crte njezina svježeg, gipkog tijela.

I jelo i pilo neprestano prolazilo njezinim rukama, ali nitko da je vidio nju niti jesti niti piti, kao da se hrani uzduhom, svjetlom i rosom: jedino u vanrednim prilikama, da kome pokaže svoju osobitu sklonost i štovanje, gucnula bi iz ponuđene čaše.

Imađaše vanredan osjećaj za sve što je lijepo u govoru, kretnjama i u nošnji. A i pjevanje i uopće svaka glazba sviđaše joj se vrlo. I sluškinje bile u nje same krasotice: mlađahne,

eLektire.skole.hr

vesele, sputne, i ona ih pokazivala svojim gostima kao dragocjen kućni ukras i dičila se njima. Nikada ne govoraše koja li je radišnija i bolja, već koja je od njih milija i ljepša.

Radi svega toga njezina krčma bila svagda puna stalnih gostiju, a osobito zimi kad napolju zalije, zapuše i zamete. A i ljeti, jer se tamo uvijek našlo ugodna hlada. Dolazilo najviše mladih ljudi, a ženskih se viđalo posve rijetko, jer im se tamo nije sviđalo, a Bog bi ga znao zašto!

Među tim stalnim pohodnicima bio sam i ja, tada još mlad, bezazlen momak, i dolazio sam u tu krčmu vrlo često, zajedno s drugim mladim ljudima.

Između sviju što se tada sastajasmo ondje, bijahu najočitija i najpoznatija dva postarija čovjeka sa svojih nadaleko razglašenih osebina: kaluđer iz Galovca Mile i Jozo Vilović, nekad pravnik i okružni predstojnik u Bosni, a tada s malom mirovinom živio u rodnoj, seoskoj kući.

Kaluđera Milu zvahu samo Kale, i svatko ga poznavaše zbog obijesna i neobuzdana veselja, ali i s dobra srca, pa ga ljubili ne samo u njegovoj parohiji.

O Kali se pripovijedale načudnovatije, ali zbilja istinite stvari.

Više sela Galovca bijaše neka stara, mnogostruka gradina, o kojoj narod govorio da je podigoše, bježeći ispred Turaka potomci posljednjega bosanskoga kralja. Ta gradina bijaše ničija sve dok ne dođe u tu parohiju Kale, koji je popravi o svom trošku, pače dozida potpuno jednu kulu i smjesti na njoj nekakav stari top, što ga dobavi čak iz Bukovice, odakle bijaše rodom. To mu staro oružje služilo da sazivlje parohijane kad nije bilo duhovne službe, na koju se okupljahu jasnim zvonima s crkve na suprotnom brijegu.

I zbilja, čim bi se oglasio stari top i njegova gromka rika odjeknula od bližih brda, cijelo bi se selo strčalo pred parohijsku kuću, ali samo mlađi: muški pod oružjem, a ženske na brzu ruku začešljane i umivene.

To bi najčešće bivalo kad bi se Kale kasno u noći povratio iz Krajine s gozbe kakove, a selo, iako znadijaše da nije potreba hitno se skupiti ondje, ipak bi se sabralo za cigli sat, a često i prije. Znali su da će tada biti i čašćenja i hvale za njihovu spremu i posluh!

Kale bi ih pozdravio kojekakvim jakim, ratobornim usklicima, a onda naredio svome momku da iznosi jela pa vino u obilatim vjedrima. Tada bi se zametla pjevatanja, kolo, pucanje iz kubura te rvanje i umetanje, pa koje bilo doba dana ili noći, dapače i na visokom snijegu.

Iako Kale činjaše sve što i oni, ipak bi se na kraju takova veselja smirio, uozbiljio, pak bi djevojke i momci, nevjeste i mladi ljudi, pokorno i redom pristupali k njegovoj ruci da je cjeluju i da mu zahvale. On bi im tada preporučio neka uvijek budu spravni na njegov poziv, te sa *petrahilom* oko vrata i krstom u ruci blagoslovio ih ozbiljno i mrko kao da ih oprema na muke ili u boj. Kad bi vidio da se oni ganuti razilaze, zatvorio bi teška, hrastova vrata svoje kuće i pošao da se okrijepi snom za nove zgode sutrašnjega dana.

Glasali ga svuda i zbog konja njegova Šarca, konja golemoga, koji zbilja bijaše šaren kao nikoji drugi. Pa da bude još veća sličnost s opjevanim konjem narodnog junaka, naučio ga i vino piti. Čim bi sjahao pred kojom krčmom, odmah bi priskočili momci seoski da mu Šarca prihvate i donesu konju ulomaka suhih kolača u sol namočenih, a onda obilato vjedarce vina. Kadikad bi se desilo da bi ti isti uslužni momci pojeli kolače i popili vino, ali najviše puta zbilja bi sve to Šarcu dali.

A što bi za tim onaj konj letio! Nijesi mu se mogao ukloniti s puta, ako ga ne ugledaš još izdaleka, a crvena konjska griva i duga Kalina kosa vijorile u zraku!

Takav bijaše taj Kale i njegov konj.

A Jozo Vilović proglasio se radi posve drugih stvari. Najprije učio za popa, no pobježe i pođe na sveučilište gdje je učio svega i svašta. Napokon poslije mnogo godina i uz malu pripomoć svoje kuće izuči zakone.

Bivao od tada po različitim uredima i kancelarijama i svagdje se iskazao pameti i bistrinom, ali je odsvukud morao bježati zbog prekomjerne ljubavi k ženama.

Pripovijedaše kako se već u dvanaestoj godini silno zaljubio u mladu nevjesticu, susjedu svoju Mašu. Znao je za pučki običaj ili, bolje, način, kako se trun iz oka vadi. Kad ne bi mogli nikako da uklone truna, kakva mlada žena zamuzla bi u oko iz svojih prsiju nešto mlijeka, i zamalo trun bi isplivao napolje. Zato ona sakupi u šačicu ljuštica od pupa, što se jako lijepe (a proljeće je bilo), te ih saspe sebi u oko. Ono mu pokrvavilo, nateklo, ali to bijaše ništa prama nasladi i radosti kad je uz svoje lice vidio i oćutio bijele, gole i tople grudi nevjestice Maše.

Doživje i neku osobitu ljubav, u svom životu posljednju, no ta se tragično svršila. Nikad se ne doznade, što je uistinu bilo, ali mu se iza toga dogodi, što i mnogim drugima: stade nemilo piti i zbijati tolike ludorije, dok ga ne otpustiše iz službe, a kao za milost dadoše mu penziju neku.

Poslije duga skitanja i svakovrsnih doživljaja napokon se vrati u rodnu kuću, prestane se zaljubljivati, ali nastavi piti još jače.

A najčudnije bijaše što bi onako pijan po krčmama odvraćao ljude od vina te držao čitave govore protiv pića, žena i ljubavi. Njegov govor bijaše tada kićen, isprepleten svim mogućim znanstvenim dokazima i glasovitim rečenicama, a ljudi mu se smijali i zadirkivali ga dok ga krčmar ne bi izbacio na put.

Pa i svakog drugog svijeta bivalo u toj krčmi, koju sam upoznao zazbilj baš u vanrednim prilikama.

Bilo je pri kraju godine 1888, kad je silna mećava naglo prekrila čitavu Krajinu. Moj otac življaše onda u gradu te me otpravi s pismom krčmarici Ani, a da nijesam ni znao što je u njemu bilo.

Blistao prekrasan zimski dan, hladan, a tih, i samo na sjeveroistoku dizala se lagano neka tamnosiva zidina jednoličnih oblaka, kakva se inače u takim danima viđa. Bijaše treći dan Božića, i pošao sam pješke te lako prevalio ono devet kilometara lijepa puta, što se do Širopolja kroz mrku okolicu bijelio.

Krčmarica Ana i muž joj bijahu katolici, i kod njih još trajala božićna slava. Primicao se i pravoslavni Božić i zatekoh tamo svakojake čeljadi: Bošnjak, koji dođoše kupovati vino i rakiju, mesara, što kupovahu stoku, i drugog meni nepoznatog svijeta, pak četicu Cigana, koji neprestano sviraju po takim mjestima i u ono doba godine.

Krčmarica Ana i ne dočita sasvim pismo, već mi se zagleda u oči, nasmija se zvonko i reče mi da mogu otići istom onda kad mi ona dopusti, jer da me je otac u svome pismu preporučio njojzi. Dragovoljno se pokorim, jer mi se oduvijek milila i Ana i njezina krčma.

Bijaše to kuća na dva krila i s drugim sporednim zgradama, a posvuda se viđalo čeljadi svake ruke gdje piju, razgovaraju, smiju se ili hodaju tamo-amo. Osim krčmarice i njezinih domaćih poznavao sam još nekoliko mladih ljudi iz grada i okolice što dođoše, kako rekoše, da se razbistre od preobilne gozbe.

Međutim pred njima, na prostranu stolu, neprestano se mijenjala različna jela i punile obilate boce, čime bi Ana svoje goste častila i ljubaznim smiješkom nutkala ih da uzmu. Ja im se pridružim, pa zamalo zahvati i mene njihovo obijesno veselje.

Cigani u kutu drijemali i zijevali, te se vidjelo da su jako umorni od mnogih neprospavanih noći, ali sada nitko nije pazio na to, već se svaki zabavljao na svoj način. Bijasmo na podu, u velikoj, svijetloj dvorani, kamo se dolazilo širokim, položitim stepenicama, a odmah blizu kroz mnoga vrata išlo se u druge prostorije, odakle je također bilo čuti kojekakve glasove: razgovor, kucanje i smijeh.

Nitko nije opazio što se događa napolju, iako su svi gosti počeli ćutjeti neobičnu hladnoću, uza sve što su momci po naredbi gospodarice svoje počeli ložiti velike zemljane peći.

Već rano iza podneva potamni nebo, a sunce kao da izgubi sav sjaj i svu toplinu. Čitava Krajina posivi čudno, a onda zabijeli od gusta snijega, što naglo stade sipati u kosim, pravilnim redovima. Kad opaziše takovu naglu promjenu, neki se zabrinuše, a neki razveseliše još jače. Sjeveroistočni vjetar ne bijaše toliko jak, ali oštar, studen, i svaka kap vode, što bi u prizemlju pala na kameni pod, namah bi se i smrzla. No što je god vani postajalo tmurnije i studenije, činilo se da je kod nas sve više svijetlo, ugodno i toplo.

Kratki tmurni dan prolažaše brzo, i hitro se bližala snježna studena noć. Svjetiljke planuše rano, ali nitko i nije mislio koje je doba.

Prozori izvana bijahu već posve zasuti snijegom i jedva se čuo lagani zuj studenog vjetra i šušketanje sitnih, mrzlih pahuljica, koje zasipavahu dolinicu, gdje se smjestila samotna krčma i u sumrak kroz omalene prozore sipala rumeno svjetlo.

Sluškinje i momci veselo trčali i dozivali se kroz pahuljice u dvorištu, svi radosno zaposleni pripravama za toplu večeru i meke ležaje mnogobrojnim gostima.

Čim se vani potpuno smrče, lijepe sluškinje stadoše polagati na stolove nova, topla i mirisna jela, a pitko, žarko vino rumenilo se na bijelim, iznova prostrtim stolnjacima.

Za onim posebnim stolićem svejednako mirno sjedili Cigani, svaki sa svojim guslama na krilu, i čekali bilo s koje strane mig da započnu, jer i njima bijaše dodijalo samo drijemanje.

Naš stô bijaše odličniji od drugih i po namještaju i po čeljadi što bijahu za njim. Tu sjedila dva brata, mladi trgovci, oba koštunjava, crnooka, crnokosa, Drago i Dušan; sin bogata posjednika Ljubo, jedar, velike okrugle glave i ponešto ćelav; geometar Zvonko, mršava, pjegava lica i bjelkaste kose, ali mio i veseo momak, i još drugih, meni manje poznatih, mladih ljudi.

Na susjednim stolovima bijahu trgovci marve, svi ugojeni, crveni, s teškim, srebrnim ili zlatnim lancima preko crnih prsluka; Bošnjaci s fesovima ili zapeškireni; tri, četiri domaća seljaka i napokon Srbi iz Macedonije, pilari, visoki, koštunjavi, većinom neobrijani i u slabim, iznošenim odijelima.

Večeru donosile ljepušne djevojke, sluškinje Anine: dvije u odijelu varoškom, a jedna u kićenom narodnom ruhu, gologlava i sa trostrukim, srebrnim đerdanom oko vrata. Prve dvije zvale se Marta i Jeca, a treću zvali Marom.

Tu sam djevojčicu Maru poznavao dobro, viđajući je često u polju gdje, stojeći uspravno na konju, pjeva i veze, a konj pod njom pase i mirno korača. Ne bijaše stalna sluškinja u krčmi, već na Aninu molbu dođe pomoći joj ono dana kad bijaše preveć posla.

A gazdarica obilazila naokolo obrćući se svakome pojedinom svojim ljubaznim smiješkom i nastojeći da pogodi što tko želi. Svi se obraćali za njom i ugađalo im dočikati njezin prijazni, blistavi pogled te motriti skladne joj i sigurne kretnje. Činilo se da su svi ondje, svaki na svoj način, zaljubljeni u nju. A muž joj Ilija služio u prizemlju druge goste, većinom seljake domaće, no obećao nam da će kasnije svakako i on k nama.

Napokon Cigani zagudiše, jer im netko s drugih stolova posla golemu bocu vina i hrpu cigareta, a to kao da bijaše znak neka počnu.

Začu se neka tužna, otegnuta melodija, što bi svaki čas prešla u čudne, otegnute vapaje, i meni se vrlo svidje. No moji drugovi ostadoše mirni i nijesu pazili mnogo na njihovu svirku.

- Čut ćete ih, kad zapjevaju... pa još kad dođe *ona!* - usklikne Ljubo i udari šakom po stolu da bolje potvrdi svoje riječi.

- A tko je *ona?* - zapitam naglo kao da se baš mene tiče.

- Ona?... Ta Ciganka, crnka mlađahna!... A glas... i kako joj prsi trepe! Samo je čuvaju, maze da im se ne pokvari: svi je ljube. Vidjet ćeš i sâm: ona će svakako doći!

- Pa ćeš vidjeti, kako je vjerenik njezin ili muž, što ja znam kako je to kod njih, strašno sljubovan na nju, ali na neki osobiti način! Eno, onaj mladi, sitnih brčića, što gudi po kontrabasu! - šaptaše mi Dušan prignut k meni, a zatim se nasmije glasno, kao da mu je to vrlo drago.

Na drugim stolima namah oživješe od te svirke, jer je postajala sve brža i brža tako da su Cigani počeli previjati tijelom i na nekim najbržim mjestima savijati se kao mlado jablanje po jakom vjetru.

Svak bijaše potpuno zaboravio snježnu mećavu vani, od koje se čula jedino podmukla huka kroz čvrsto zatvorene i zasute prozore.

- Samo da onaj pijani vrag opet ne dođe kvariti naše veselje - reče Dušan. - Mi smo i jučer bili ovdje, ali zbog njegove propovijedi nijesmo stâli ni čitav sat. Ovo dana poludio je sasvim!

Dalje nijesam čuo što reče, jer Cigani zagudiše opet veselo i bučno, ali na nekom tišem mjestu protumači mu Ljubo one riječi:

- Ovdje je i danas Jozo Vilović. Vi ga znate?... Bit će da gdjegod sada pijan spava, ali se probudi pjaniji nego što je kad zaspi! Vidjet ćete... sve je dobro dok ne dođe on.

Cigani svirahu sve brže i već se počeše smiješiti svojim poslušnim guslama, a to je dobar znak, jer onda izažimlju one čudnovate zvukove ne više iz gusala, već iz svoga zagonetnog srca.

Za podaljim stolom ugledam malena, mršava seljaka kako na otegnutijim i tišim mjestima, kad se činilo da gusle nešto govore, poprijeko gledajući na Cigane, krivi lice i otvara šaku kao da će u nju uhvatiti onaj šapat i zuj.

No čim odjeknu zadnji kratki i snažni akord, užurbaše se Cigani, jer onaj isti seljak, koji slušaše otvorenom šakom, pristupi k njima te izasu na stô nešto sitna, bijela novca i, dižući ruku uvis, zavikne:

- Ta barem i zapjevajte štogod, neka vas čujemo!

Cigani mu se lagano poklone, nešto progovoriše među sobom, a odmah zatim oču se gromka pjesma:

Još litru, dve, tri, četri, pet...
Što marim ja za svet!

Čim jeknuše ove riječi, po svim stolovima zakucaše boce i čaše, a sluškinje se ustrčaše da donesu novo vino. Neki počeše lupati šakama o stô, neki i nogama o pod, a Cigani pjevajući povraćati se na one iste stihove.

Buka i žamor izmjenjivali se i onda kad ne bijaše pjesme. Kadikad nije se znalo da li je koji usklik, koji šapat ili zuj nastao u bučnoj sobi među nama, ili je to zacviljela i zadahtala snježna oluja, što je u golemim talasima klizala zemljom da prije ustraši pak zatrpa bjelinom i teškim snom Krajinu, koja svetkovaše veliki blagdan. Činilo se da smo htjeli nadglasati sve jači studeni šum, što u tmini kovitlaše snježnim pahuljama da uduši ledenim mrakom toplu i svijetlu krčmu.

Najednom mnoge glave okrenuše se k odaljenim vratima unutarnjih soba, te pogledah onamo i ja.

Uz jedna vrata stajala nepomično Ciganka kao da se još nije odlučila sasvim ući. Na glavi imađaše žućkast rubac, koji joj je posve zakrivao kosu i jedan dio čela, a nekim drugim tamnim rupcem bijaše omotala ramena i prsi: pokazivala se ukočena i ozbiljna kao bizantinska ikona na dasci.

Onda se polako, stalnim korakom, uputi k njihovu stolu gledajući samo pred sebe. Za našom trpezom nastade živahan pljesak, a onda i u čitavoj sobi. No Ciganka muče sjede podalje od svojih, gotovo u kut, i pogleda amo. Izraz njezinih lijepih, crnih očiju bijaše nepomičan i strog, crte lica tvrde i mirne, a boja više nekako zelenkasta nego tamna. Meni postade od izražaja njezina tjeskobno na srcu, ali mi se ipak ne dade svratiti očiju s toga lica, tako neobična i čudnovata.

K njoj priđe onaj najmlađi od kontrabasa pa drugi, i stadoše joj nešto šaputati što mogahu milije. No ona samo gledala u pod, prkosno tresla nogom, a laganim kretanjem glave pokazivala da ne pristaje na ono što je mole. Konačno se povratiše na svoja mjesta sliježući ramenima i gledajući okolo kao da se opravdavaju s njezine tvrdoglavosti. To ona nikako pjevati ne htjede, a i nitko drugi ne usudi se primijetiti ništa: svi su je nekako poštovali, iako nijesu bili zadovoljni onim što čini.

A uto cigani udesiše novu pjesmu:

Diku volem, dika vole meeene!

i sve poglédaju u svoju družicu, ali ona oborene glave tužno gleda u pod, sveđ istog izražaja lica, nepomična i stroga.

- O čemu li ona sada misli? Kakva su čuvstva u njezinu srcu? Je li tužna, srdita ili se pretvara?

Ta su me pitanja u taj čas zaokupljala vrlo, a gledajući je dulje, zaključim u sebi da je zbilja tužna, i bude mi je žao.

Još dok su pjevanje i žamor u našoj sobi trajali, začujem u prizemlju veliku buku i neobičan topot. Seljaci dolje urlikali svojim krepkim glasovima i nečemu se srdačno veselili, odobravali, no između sviju čuo se najviše Ilijin kreštavi glas:

- Nemoj, molim te... Slomit ćeš se... ubit ćeš se! Čuvajte se, bjež'te, ljudi! Konja će svoga dobrog iznakaziti!...

Tada svi kod nas u sobi zamukoše i stadoše prisluškivati... Buka u prizemlju bivala sve veća i veća, pa neki topot, nukanje, opomene, savjeti, smijeh. Sve živo, snažno, a pogdjekada i krik kao da gone divlju zvijer u šumi.

Još od početka prve ciganske pjesme trajala ona buka, iako onda manja, pa i ne osvrćući se na to, strpljivo sam čekao i nadao se da će prestati. No ona se približavala, i napokon uz stepenice očusmo silan štropot, poticanje i udaranje kandžijom.

Većina u sobi skoči na noge, a i Cigani se uznemiriše. Kad se odmah zatim kraj zatvorenih vrata začuje još neobično dahtanje i oštri povici da otvorimo, mnogi poletješe da provire što se tamo događa. A onda kliknuše udivljeno i veselo, jer to bijaše Kale, koji se na svom Šarcu oprezno penjao uza stube, a na dnu ljudi s lučevim bakljama, što su crvenkastim plamenom osvjetljivale zabrinuta lica.

Kad su ostali u dvorani začuli što se događa, građani zapljeskaše živo, a drugi počeše lupati o stolove i o pod da time pokažu svoju radost. Mnogi se i bojali da se čila životinja ne pomami, ali pametno konjče okračalo i penjalo se oprezno od stepenice do stepenice, i napokon Kale, prignut na hrptu vjernog i poslušnog konja, ujaše u dvoranu, ispravi se ponosno i skoči s njega na pod.

Bijaše sav mokar od napola otopljena snijega, crven i svijetlih očiju, a malo prosijeda brada i kosa bijahu mu slijepljene uz glavu. I konj bijaše mokar te bi se kojiput stresao, a sa njega se dizaše para. Svi su ih gledali udivljeno, a onda ga saletješe stotinama pitanja. Kale pogleda svuda okolo i, smiješeći se, reče:

- Bio sam kod svoga pobratima fra Mihe na slavi, kod zlatnoga čovjeka bio sam!... I na putu uhvati me ova strahota... eto i sami čujete kakva! Nijesam znao ni gdje sam ni kamo idem, ali ovaj moj pametni šarac donese me zdrava i čitava ovamo, baš na zgodno mjesto!... Dakle, ljudi moji, zaslužuje li ovaj konjic da ga počastimo u toplu i čistu i onim što je njemu najdraže?

Ovo je govorio ponešto svečano, zaustavljajući se i misleći kao da govori s oltara, ali odmah zatim nasmije se glasno i visokom kaluđerskom kapom stade mahati svima i pozdravljati ih. Pa usred općega odobravanja, pljeska, veselih povika, lupanja i cike obrne se k Ciganima. U jednoj mu bila uzda, u drugoj prazna boca, a onda podigne obje ruke uvis kao znak da budu pripravni započeti pjesmu.

Cigani su ga razumjeli i spravnim gudalima oštro pazili na njegova usta koju će pjesmu da započne. No Kale, držeći ruke svejednako ispružene uvis, srdito zavikne:

- Onu našu!... Onu istu!... Zar ne vidite praznu bocu!

Počeka u tom položaju još malo, a zatim spusti naglo ruke, a čitava dvorana jeknu iznova starom bećarskom pjesmom:

Još litru, dve, tri, četri, pet...
Što marim ja za svet!

Pjevali su i građani i seljaci, i Bošnjaci i Macedonci, a ponajviše sâm Kale mašući bocom i uzdom.

I opet se sluškinje ustrčaše donoseći nove, pune boce na sve stolove, pa i onaj ciganski, jer za božićnih blagdana jelo se i pilo u toj krčmi badava kao i u svakoj drugoj zagorskoj kući.

Kale ne htjede sjesti, premda mu svi za našim stolom nudili svoja mjesta, sve dok ne donesoše njegovu Šarcu kolača i soli te običajnu vjedricu vina. Istom onda bijaše zadovoljan i reče:

- Ne dam ja njega u štalu večeras!

Zasjedne na vrh stola, a Šarac premetaše noge lagano kao da znade kako nije u staji; polako uzmahivao glavom, žvakao suhe kolače i usrkivao dobro vino kad bi mu vjedricu podmetli. Svi su uživajući gledali u Kalu i njegova konja, ali Kale nezadovoljno uzmahne

glavom baš kao i njegov konj. Uspravi se, podiže ruke uvis kao i prije, te zapjeva svojim jakim i zvonkim glasom:

Moja mati:...

A Cigani prihvatiše gromko i složno:

Moja mati bećaruša bila...

I ja sam pjevao od srca davno poznatu pjesmu, koju sam pratio i rukama i nogama i glavom, i baš zato prenuh se u čudu kad na najljepšem mjestu prestade pjesma. To jest, Cigani njome proslijediše i dalje, ali svi ostali zamukoše naglo, pa ušutim i ja gledajući iznebušen oko sebe.

U prvi čas ne mogoh naći razloga tome iznenadnomu muku, ali kad pogledah kamo su oči sviju drugih uprte, ugledam Ciganku kako se odlučno i podbočenih ruku smješta pred stô okrenuta k nama i spremna da zapjeva.

Bijaše skinula s pleća i s glave rupce i prikaže nam se posve drukčija - kao da je u hladu za žarka, raskošna ljeta. Očito bijaše da joj, s neobična dolaska Kalina, prođe svaka zlovolja. Kosa njezina prelijevala se kao perje crnoga kosa; lice ne bijaše sada zelenkasto, već se žarilo tamnom rumeni kao strana breskve okrenuta k suncu, a oči ne bijahu više ni tužne ni stroge, već sijevale radosno mladenačkom vatrom. Rekao bih da i ne znade gdje se nalazi, već se sprema zapjevati sama sebi.

Cigani brzo dovršiše započetu pjesmu i nastade potpuni muk u željnu očekivanju njezina glasa. Bit će da svojima već reče što će pjevati, jer ciganske gusle zazujaše tiho, strastveno kao da glasovi dolaze ispod zemlje, a iz gipkog preplećanja mekanih zvukova stade se razabirati prekrasan glavni motiv.

Ciganka obori glavu i čekaše zgodan trenutak da prihvati, a meni se od uzbuđena očekivanja otme glasan uzdah. Ona pogleda k našem stolu i nasmiješi se:

Uzmi mi srce moje
I dušu uzmi mi!

pjevaše Ciganka, a meni se oči zamagliše od suza, i sav sam drhtao. Pa kad Cigani prihvatiše nižim glasovima istu pjesmu, njezin glas činio se blistav, srebrni vez na mrku, meku baršunu.

Sjetim se Ljubinih riječi kako joj grudi trepte kad pjeva, i pogledah joj ravno u prsi. Ali ona već bijaše oborila glavu i na svoje mlade grudi prekrstila ruke, te počinjala iz duboka kao da te mekom i tamnom svilom gladi i toplim ti dahom oči sklapa:

Čeka me stara majka,
I seja malena...

zazujaše nježne riječi u tihoj dvorani kao da po njoj ljubav i čežnja lepršaju svojim laganim, pahuljastim krilima.

Baš u tom času pojavi se kod unutarnjih vrata Jozo Vilović; rekao bih da je iz njega nešto ledeno zastrujalo, pa nehotičnim strahom pogledam na onu stranu. Stajaše uza zid prislonjen i blijed kao mrtvac, raskuštrane sijede kose i krvavih očiju. Čekaše čvrsto stisnutih, također blijedih usnica, da svrši pjesma i odmah kad prestade, začu se njegov suhi i oštri smijeh:

- Ha, ha, ha!... Uzmi mi srce i dušu!... A što je ono?... Konj?... Dakako, za stolom među gospodom, a mene na put bacaju! Lijepo!... Uzmi mi srce i dušu! - ponovi zamišljeno, a onda se raskrivi što mogaše bolje:

- Ali najprije uzme pamet!

- Kao i tebi, budalo jedna! Odlazi, što dolaziš smetati ovdje! - vikne na nj Ana, ali ipak sa smiješkom, pa se vidjelo da se nije rasrdila ozbiljno. Bit će da je navikla sličnim riječima.

- Da, meni je uzela pamet *ona...* to jest one sve! - vikne žestoko. - A zatim... vino... i ja sam sada evo što: propalica! - završi hrapavim glasom. A onda iza kratka razmišljanja nadoda uzdišući:

- A kakav sam ja bio gospodin!... Pravi gospodin, ljudi moji, tako da...

- Sjedi kod nas, pij i ne mudruj! Barem o blagdanima, ta sad je svačije veselje! - reče mu jedan seljak, potegne ga za ruku i sjede ga na silu kraj sebe.

- Što će njemu, braćo, Božić! - viknu netko do njega. - Ta on se ni na Božić ne može jače opiti nego svaki dan!

Grohotan smijeh poprati te riječi, a Mile kaluđer stade brzo vikati:

- Kolo!... kolo!... U kolo svi!

- Čekajte, ljudi, da prije savedemo konja. Ta on neće igrati, a samo nam smeta! - reče netko i priđe k izlazu.

A Kali već ne bijaše do konja te pusti da ga savedu, a on skoči k Ciganki i povede je usred sobe. Za njima skočiše i ostali, poređaše se, prihvatiše za ruke i, premećući nogama, nestrpljivo čekali prve zvukove. A Cigani samo nekoliko trenutaka potezahu tiho i otegnuto svoje lukove, a zatim sve hitrije i hitrije, i razmaha se brzo, vrtoglavo kolo.

I domaći, i trgovci marve, i Bošnjaci, i Macedonci skakali pomamno, a samo dvojica nijesu dijelili opće radosti.

Mladi Ciganin, promijenjen u licu, nije se usudio gledati svoju ljubovcu u našem vrtlogu, već stajaše pognut nad svojim kontrabasom i samo kadikad upiraše svoj zamagljeni i suzni pogled na protivnu stranu da ništa ne vidi; a Vilović kričaše nešto kao bijesan, zgražajući se i nad kolom kao i prije nad smijehom i pjesmama našim.

No još malo, i počesmo se umarati te isprijeka gledati Cigane, kadli se odnekud utisnu među nas i krčmarica Ana sa sluškinjama svojim, pa nas povukoše čilo i snažno u novi skok.

Ja sam mislio da Cigani i ne mogu svirati hitrije, jer se činilo da su postigli najveću brzinu; no sada kratki zvuci s njihovih gusala blijeskali i pucketali, a naše noge, makar koliko razigrane, jedva slijedile onaj bijesni takt. A kad se u neke jasno začu i zveckanje srebra trostrukog Marina đerdana, pomahnita čitavo kolo od živih usklika:

- Daj petroleja!... Vatre!

- Užeži!... Zapali!

- Zapalimo kuću!... Neka sve gori!

To vikahu seljani i Bošnjaci, a i ja oćutim u svojim žilama takav plamen pa stadoh podcikivati i dovikivati Ciganima ne znajući ni sâm što.

Ali i oni i mi bijasmo se već napregli do krajnje mjere, te najednom svi rumeni, znojni i teško dišući posjedosmo naglo i stadosmo se smiješiti jedno drugomu.

- Nesretnici!... Nesretnici! - začuše se promukli usklici Joze Vilovića, koji se naprezaše da uspravno stoji. Zamisli se oborene glave, a onda, dižući desnu ruku uvis, produži tajanstvenim, proročanskim glasom:

- Ne ispijajte čašu užitka do dna, jer je na dnu gorčina! To znadem najbolje ja: gorčina je na dnu! - krikne bijesno, a onda sjede i iskapi punu čašu, koja bijaše pred njim.

Čitavo društvo prasne u grohotan smijeh, koji se razlijegaše tako srdačno da se je nasmijao i sâm mladi zaljubljeni Ciganin.

II.

Bijaše istom deveti sat večeri, te nitko i ne mišljaše na san. A malo zatim dođe gore k nama i gazda Ilija, crven obrijan i do kože ostrižen debeljaković, pa držeći kapu u ruci, klanjaše se svima, no više u šali nego zazbilj.

Došao je kazati da se treći dan Božića mora svakako završiti u velikoj, prizemnoj kuhinji, kod badnjaka i božićne svijeće, po starom kućnom običaju. Nadoda, kako je dolje i toplije i mjesta ima više, a napokon završi da njegova Ana tako želi.

U velikoj kuhinji bijahu prostrti drugi stolovi, a na njima nova, topla jela i novo vino. Mirisalo kiselim kupusom, suhom svinjetinom, te vrućim pečenjem istom skinutim s ražnja. Sve po prilici kao i gore, dapače i poseban stô za Cigane u kutu, samo što su, daleko pri kraju, žarili i pucketali golemi badnjaci, a pod biješe od tvrdo nabijene zemlje. Oko ognjišta sjedilo nekoliko seljaka: pili, kucali se i nazdravljali jedan drugomu te svako malo zagrljeni zaojkali po svoju.

U cijeloj velikoj prostoriji visjela jedina, nejaka petrolejska svjetiljka na stropu, i zato uz debele zidove stajahu neki dječaci, rumenih, nasmješljivih lica, držeći u rukama velike lučeve baklje, što su jako plamsale, dimile i rasprostirale svuda ugodan miris. Svima bijaše ovdje ugodnije nego na podu, jer bijaše slobodnije, šire i više na domaću. No, začudo, dolje se buka snježne mećave mnogo jače i jasnije čula ili zato što postajaše snažnija, ili zbog grmlja i stabala, što su golim i smrznutim granama šibala zidove.

Ilija pristupi gologlav k božićnoj svijeći na stolu i sa zapaljenom trijeskom s ognjišta u ruci. I svi ostali skinuše kape, te se božićna molitva jasno čula u potpunoj tišini, osim što je bura zviždala i šuštala snijegom zasipljujući niske prozore.

Čim se završi molitva i mi se razmjestismo, mnogi opet stadoše jesti, a neki samo pijahu nastavljajući pređašnji razgovor. Samo Vilović srkaše iz obilate šalice crnu, vruću kavu i ne gledaše ni u koga. A Cigani na brzu ruku nešto pojedoše te odmah počeše udešavati svoja glazbila. Krčmarica Ana kao i prije hodala među stolovima milo se smiješeći i nukajući goste da se služe, a za njom trčkale sluškinje s jelom i pićem. Svi postanu opet obijesni, veseli; gusle zacilikaše i zaoriše nove pjesme.

Ravno polje, žao mi je na te... - pjevala Ciganka uz pratnju i živo gledala goste kao da ih hoće nagovoriti neka zapjevaju i oni.

I od tada ne prestajaše više pjevanje, jer pojedinci stadoše tražiti od Cigana da čuju kakvu milu pjesmu, koja je odgovarala tadanjem stanju njihove duše, ili im buđaše davnu uspomenu.

Najprije pristupi k njima neki mladi Bošnjak s fesom i s dosta poderanim haljinama na sebi, prišapće im nešto i tiho se odšulja k svome sjedalu. Iz početka je oborene glave u čudu slušao previjanje gusala kao da ne može razumjeti da li je to baš ona pjesma koju želi. Ali kada začuje kako se pomalja njegova melodija, preobrazi mu se lice i prosja pravom srećom: slušaše važno i ganuto, kao da iznova doživljuje nešto lijepo:

Jesen stiže, dunjo moja,
Jesen rana...

Nekakva čeznutljiva tuga izbijaše iz te sjetne melodije, i kao da očima gledaš jesenji, magloviti, ali silno bogati kraj.

Već na tom mjestu podciknu Bošnjak te izaspe na njihov stol sav sitniš što ga imađaše u kesi.

Dunjo moja, dođi k meni
Još ove jeseni!

završi Ciganka, no odmah zatim nadoda obijesno se smiješeći, a ostali prihvatiše u zboru:

Ne dam lica, ne dam lica,
Nemaš nausnica!

- Kakovi ste vi to gadi! - vikaše Jozo Vilović držeći se rukama za stol. - Samo ločete i sipljete Ciganki novce za njezine bezobrazne pjesme!

Seljaci ga stadoše mučkati i potezati za odjeću da sjedne, ali on umuknuti ne htjede:

- Opametite se, ljudi Božji: sutra ćete se kajati kad glava bude puna magle, a kesa prazna!

Neki ga slušahu, a drugi pjevali i dalje.

- Ha, ha, ha!... A ti? - nasmija se netko.

- Jest, pijem i pijan sam, ali ja sam propao čovjek; no, vi se možete još spasti. Opametite se i spasite, ljudi Božji!

Njegove dalje riječi zagluši novo pjevanje, jer mladi trgovac Drago, koji je sve dosad šaputao seljančici Mari, naruči u njezinu slavu posebnu pjesmu:

Maro, Maro, sunce ogrijano!

No Kale odmah zatim htjede da se iznova pjeva s Aninim imenom, a onda Ljubo, najprije Marti, a onda Jeci:

Marto, Marto, od istoka sunce!

I Cigani se tada pomeli pak spominjali sad jedno, a sad drugo ime, a Ljubo tražio da se te pogreške isprave i neprestano ozvanjala ista pjesma.

Jozo Vilović stvori se kod nas nečujno kao sjena, pa mi se i onda učinilo da s njega mrtvačka studen bije.

- Dopustite da vas upitam - reče on promuklo Ljubi - na čemu se *temelji vaše pravo* da svi moraju slušati istu pjesmu? I na *temelju kakva prava* vi zapovijedate ovdje ima već pol sata? Je li zato što je vaš otac bogataš?

- Moj otac ovdje ne ulazi ništa! - vikne Ljubo srdito na nj - već ako hoćeš znati baš sve zašto, evo: *Meni su dvadeset i četri godine i dva mjeseca!* Jesi li razumio sad?

Vilovića obezumi ovaj odgovor i na prvi mah ne znade odgovoriti, no onda se snađe i obrćući se svima započe:

- I ja sam...

Ali odvratiše glave od njega te zapjevaše i ne čekajući Cigane:

Kiša pada, što ću, diko, sada?
Nas dvojica, jedna kabanica!

A Jozo obađe sve za stolovima zakrvavljenim i mutnim pogledom te, videći, da u njega nitko i ne gleda osim mene, sjedne i stade govoriti tiho, podižući glas samo onda kad bi pjesma i žamor nadglasali njegove riječi:

- I ja sam, gospodine - razlagaše dalje započetu misao - bio mlad, zdrav i čašćen, e evo sada... čemu sam nalik? Svi me častili te govorili da sam »čovjek budućnosti!« A sad: po krčmama se skitam, i svaka budala misli da ima pravo vikati na me!

Kabanica od četiri pole,
Zagrli me, milo lane moje!

pjevali pijani ljudi, a Vilović se nasmiješi zlobno pa mi reče: - Da, a tko je tome kriv?... Eto: zagrljaji ispod kabanice, a onda *čutura* da *potenciraš* svoj užitak. Jer mi nemamo snage ni zadovoljstva u sebi pa tražimo i čekamo užitak samo izvana. A kad ga imamo, nastojimo ga povećati: mislimo da se to može, ali ne može. Ne može, velim ti. Eto ih, slušajte na!

Meni postajalo tužno na srcu, i bio bih se rado oslobodio takova govora, ali nas drugi kao zaboraviše, a meni se činilo da moram poslušati govor toga među svima nama osamljenog čovjeka.

Eh, a ja bolan, ležim u vajatu,
Pa ne mogu da se javim zlatu...

- Eto, čujte!... Ali i sve je na svijetu varka gospodine moj! I ono »zlato«, i to je varka. Kad nas izvaravaju drugi, onda sami sebe stanemo varati vinom!

Ja sam htio da ne pazim na njegove riječi, te sam gledao kako se krčmarica Ana, već zagrnuta u meku, tamnu kabanicu, opršta od svojih gostiju i s onim, svеđerno ljubaznim smiješkom, zahvaljuje im za nešto; nekima preporučuje da budu mirni, a u nekih pita za oprost, ako nijesu bili dobro pogošćeni. Znao sam da se time do jutra odriče svoje vrhovne vlasti, a odgovornost za sve prepušta Iliji. Tako je vazda činila poslije nekog stanovitog doba noći.

Kad prispije k nama, Viloviću reče dosta ozbiljno i strogo:

- Nemoj mi ljutiti prijateljâ, jer svaka s načinom!

A mene prihvati za ruku i srdačno šapne:

- Tvoj te je otac preporučio meni, a on je moj stari prijatelj. Dakle, poslušaj me i pođi na počinak: ta ponoć je blizu, a od *njega* i onako nećeš čuti ništa pametno!

Ja se i nehotice zacrvenim na te riječi, a ona počeka još malo i videći, da se ne mičem:

- Svi su već pijani, pa i moj Ilija, i bojim se za te! No kad ti se i ovo sada sviđa, a ti ostani! - reče mi ona čudnim smiješkom, zagrnu se bolje u svoju kabanicu i ne javljajući se dalje nikome, ode.

Oćutjeh se zatim posve osamljen, te što je Kale više tjerao u grohot naše drugove za stolom, sâm se ne smijući, i što su Cigani ljepše začinjali pjesme, meni je bilo sve tužnije i tjeskobnije u duši.

- Baš mi je drago što ne odoste: tako vam mogu reći i ostalo, neka vam služi za budućnost.

Bećar jesam, bećar me zovedu
Zato mene sve frajle voledu!

- Molim vas, ne slušajte ih! Ta eto su začeli pjevati i prostačke pjesme!... Znate li prije, davno prije, kad sam bio najumniji, najbolji i najradosniji?... Ujutro, dok ne bih okusio ništa! A sad? Ne boli me duša istom onda kad se dobro napijem.

Ostali pjevahu, i svaki čas ponavljale se ljubavne riječi. Vilović posluša, a onda prezirno mahne rukom:

- Ah što... ljubav! O tome neću ni da ti govorim. Ona ti je gora nego... nego sva zla na svijetu skupa!... Dakle, ja sam u vašoj dobi, gospodine moj, čitao Homera, Dantea, Shakespeara, Goethea, Tolstoja i druge, sve u originalu!... A kad?. Ni večerao ne bih, već malo pospavaj te zorom na novom mladom svjetlu, radostan, čist i bistar kao kap one jutarnje rose, što je blistala na listu... Kakav to bijaše užitak, gospodine moj!... Slavuji pjevuckaju u mokrom grmlju: bijelo, nježno vidjelo ljupko svjetluca na pomlađenom lišću. Misli su snažne, sjajne, i krile se daleko, visoko, pa ti ništa i ne treba do tih radosnih misli... A zimi!... Uzduh trepti hladnoćom i svježinom, a u daljini kukurijekanje pijevaca, što naviješta zoru: ćutiš neobičnu snagu i u duši, i tijelu!... A kasnije?

Ušuta, posluša, pogleda što se zbiva oko nas, i upita srdito:

- Slušaš li ti mene ili njih?

- Slušam vas, kako ne - rekoh, a međutim tutnjaše mi u glavi od okolne buke, njegova brzog, neprestanog govora i vina.

- Dobro! Dakle: želeći da uživam još više, stadoh zalaziti evo u ovakova društva, u dim, u crveno, gadno svjetlo te pijuckati i pušiti s njima. Pa znate, da sam ja i samu ljubav htio poljepšati vinom! Još malo, i činilo mi se biti Bog. A to nije moguće, moj mladi gospodine!

Vilović uzdahne, pa se i opet nagne k meni:

- Kažu da sam se ja propio od nesretne ljubavi. I jest istina i nije. Ali glavna je moja nesreća u tome što sam užitak htio povećati beskonačno. Budala! Još nijesam znao da je na dnu čaše svakog užitka gorčina, čemer!

Ja sam bio gotovo otupio pa na silu slušah njegove riječi, kojima htjede iskaliti svoju pijanu, ožalošćenu dušu, onome jedinome, koji ga slušao. Njemu je vrlo ugađalo što sam mu kadikad gledao u lice i pokazivao da pazim na ono što mi govori, jer se odavna nije namjerio na takovo čeljade: svi su ga psovali i tjerali od sebe. Zato me stao gladiti po ramenima i po glavi svojom drhtavom rukom i govoriti nježno.

- Meni je na srcu i tvoja sreća, pa zato govorim sve ovo. To bih ja htio svima reći, ali me neće da slušaju! No ipak moram, jer je moja dužnost kazati što sam okušao, i reći im veliku istinu!

S vrha stola Kale svima, što ga slušahu, već odavna držao čitav govor, no ja sam razumio samo ovo:

- Zla se čeljad, braćo, mogu trpjeti, ali slaba, bolesna i ružna, nikako ne! To ne bih smio govoriti kao sveštenik Božji, ali je ipak tako. Njih možeš susresti, kad im se najmanje nadaš, pak će ti ogorčiti cio dan: ako ih ujutro makar za časak vidiš, cio ti je dan nekako gadno u životu! Jeste li kadgod u jutro susreli krmeljivu babetinu ili sakata čovjeka? Da, da... eto baš tako! A kad vidiš ovakove mlade ljepotice, kao što je Ciganka, Jeca, Mara... pa eto i vas, tô lijepe, zdrave mladosti... eh!

Kale se junačio time koliko može vina podnijeti, no po njegovu licu i govoru očito se vidjelo da je zaista pripit.

Cigani još uvijek pjevali i tako voljno kao da se zaniješe rođenim glasovima:

Čija je ono zvijezda što tako divno sja?

Najednom skoči geometar Zvonko, koji odavna sjedaše šuteći zaklopljenih i suznih očiju, prama stolu k Ciganima pak im istrese punu šaku novaca, po svoj prilici sve što je imao, te naruči pjesmu.

To je Vilovića strašno rasrdilo, te stade vikati i zahtijevati da se novac povrati.

Do koji danak - bit će rastanak,
Žarki cjelovi - bit će l'jekovi!

zapjeva Ciganka strastvenu i nježnu melodiju.

- Sipljite, sipljite novac, bacajte, trošite, trošite zdravlje i pamet! - vikaše Jozo očajno. - A što ćete ostaviti svojoj budućoj djeci, što domovini i čovječanstvu?... Što?... - završi tužno i očajno zalama rukama.

Pripiti ljudi zabezeknuto gledali u nj, pa opet jedan u drugog.

- A što će od tebe naslijediti obitelj i domovina, budalo, propalice!... Koga si ti ovdje došao učiti! - rasrdi se Zvonko ozbiljno na nj.

Bijaše kivan strašno otkad je Vilović zatražio da mu Cigani povrate novce.

Ali se i Jozo srdito ispriječi prama njemu:

Što?... Veliko blago, za koje vi i ne znate! Ono isto, što i Charles Lannsbury, nesretan odvjetnik u Chicagu... ovaki kao i ja, velike bogate duše! I ja napisah onaku oporuku, samo sam štošta promijenio, a po njoj ćete biti baštinici također vi i vaša djeca. Evo je ovdje! - reče ponosno, povišenim glasom i udaraše se rukom po džepu dugog izlizanog haljetka.

- Dajte, ljudi, neka čujemo, što nam to ostavlja, pak da se proveselimo unaprijed! - zavikne Kale. - Hoćeš li nam pročitati?

- Daj nam reci!... Mučite!... Čitaj! - Stadoše smijući se vikati i ostali gosti.

A Vilović ozbiljno razmota staru, žutu pergamenu te s lista modra papira ispisana krupnim, nejednakim slovima spremi se da čita. Uto se približi k nama najstariji Ciganin i reče lukavo:

- Da čujem, je li i nama štogod ostavio!

Svi se nasmijaše, a Vilović nataknu očale, pogleda poprijeko Ciganina i stade čitati drhtavim glasom polako pak sve jasnije i jače:

- Ja, Jozo Vilović, umirovljeni okružni predstojnik, u potpunom posjedu svojih ćutila i svoje pameti...

Tu se netko nasmija, a svi oko stolova stadoše gurkati jedan drugog. Vilović zastade časkom, a onda produži:

! ... određujem i saopćujem svoju posljednju volju te ovom oporukom dijelim svoju ostavštinu.

- Dobro je, bravo! - rekoše mu oni za našim stolom.

Podalji metnuli dlane za uši, neka bolje čuju; ali neki i ne slušali, već se razgovarali kao i prije. Osobito seljaci kraj badnjaka samo kucali čašama i pili te nijesu nimalo pazili što se amo događa.

Mnogi mišljahu da čita kakve novine, i nijesu ništa shvaćali, ali Jozo pazio samo na nas i produži čvršćim glasom:

- Ostavljam svim dobrim roditeljima na dobrobit njihove djece sve dobre riječi hvale i poticanja te sva ona imena odmila, pa zaklinjem roditelje da se njima obilno i mudro služe, da ih odvrate od zla, kako to iziskuje sreća njihove djece.

- Eto, nije loše! - reče opet netko, ali se ipak ne začu smijeha, već su pripiti ljudi teško dišući sanljivo slušali riječi te čudnovate oporuke. A Vilović zabrza i nekim zanosom svako malo pružaše desnu ruku kao da pokazuje na ono što daje:

- Ostavljam svoj djeci, do njihove punoljetnosti, sve cvijeće i svaki cvijetak u polju i šumi te pravo da se smiju igrati među njima, kao što se već djeca igraju, *ali da se čuvaju bodljika i trnja...* Jeste li razumjeli? - zapita ozbiljno i pogleda značajno u sve...

- Ostavljam, nadalje, djeci obale potokâ, zlaćani pijesak pod vodama i miris vrba, što se naklanjaju prama vodi, te bijele oblake, koji se spuštaju prama vršikama drveća. Ostavljam djeci još i duge dane, da budu u njima vesela na tisuću načina, ostavljam im noć, mjesec i srebrnu »Kumovu slamu«, kojoj se čude. - Tu malo predahne i s dobrim smiješkom na izmučenu licu produži čitati:

- Ostavljam svim dječacima skúpa polja i livade, gdje se mogu loptati; ostavljam im snijegom pokrite bregove i brežuljke, gdje se mogu sklizati i grudati; ostavljam im rijeke za ribarenje te sve livade i travnjake s djetelinom i leptirima, šume sa pticama, jekom i slatkim šumom... Svakome od tih dječaka dajem zimi još i posebno mjesto uz ognjište, sa svim onim slikama što nam ih pred oči dočarava praskanje vatre...

Ciganin, koji je sve dosad slušao pomnjivo i sa smiješkom, zamahne rukom kraj glave i ode, ali tiho i bez ikakve primjedbe. Vilović i ne opazi njegova odsustva, već snizi glas, te svečano i ne gledajući u hartiju reče:

- Časnoj starosti sa sjedinama na glavi ostavljam sreću starosti: ljubav i zahvalnost njihove djece sve dok ne usnu vječni sanak!

Kad je Vilović pročitao svoju »oporuku«, svi se kao zamisliše i snuždiše, a on, zamatajući papir velikom pažnjom, završi ovako:

- Lannsbury je ostavio i ljubavnicima, ali oni od mene neće baštiniti ništa: samo djeci, dječacima i starcima!

Ali krčmar Ilija rasrdi se i vikne:

- Ta on se s nama ruga, ljudi moji, i nas za budale drži ovaj gad! Baš si im ostavio veliko blago: moći će živjeti kao prava gospoda ti tvoji dječaci i ta djeca!

- Ilija ima pravo! - vikne neko hrapavo grlo iz kuta. - Zašto nas ne pusti da se zabavljamo u miru? Ilija, bogom te molim, potjeraj ga odavle!

No Vilović progovori opet što mogaše glasnije:

- Ljubavnicima ne dam ništa... i vama ništa!... Eto: Drago je zaljubljen u Maru, Zvonko u Jecu, Ljubo u Martu, a Kale u našu gazdaricu Anu! Ili mislite da ja ništa ne vidim?

Sad se začuše mnogi glasovi ogorčenja, uzvici i psovke:

- Van s njim!... Lopove pijani!... Zašto on nas vrijeđa, braćo?

Najjače od sviju planuše Ilija i Kale. Krčmar priskoči k njemu, stade ga vući iza stola i, pjeneći od bijesa, derao se na nj:

- U avliju!... U avliju namah!... pa u staju lezi! Za tebe i nije nego sa živinama!

Ali se Jozo opirao žestoko, no tada priskoči Kale i još neki drugi te ga stadoše turati prama vratima.

Jedan dječak, koji još uvijek držaše gorući luč blizu našega stola, hitne baklju na zemlju i zaplače.

Sluškinje bijahu već pobjegle, čim je Vilović počeo spominjati njihova imena, te nastade opće turanje, komešanje i vika. Bijaše još malo borbe kod izlaza, a onda, turnuvši Vilovića u dvorište k stajama, zamandališe teška vrata i zadovoljno kliknuše:

- Rashladi tu ludu, pijanu glavu!... U staju!... Sad više nećeš smetati!

No odmah zatim oču se lupanje i struganje po vratima:

- Ja sam govorio za vaše dobro... jer vas ljubim. Ne pijte!... Ne ljubite grešno!... Ne bacajte novce utaman!... Opametite se, ljudi Božji!... Ah, zima mi je... snijeg me zasiplje! - urlikao Vilović očajno i još uvijek stružući po vratima.

- U staju, živino, k svome društvu!... U sijeno se zakopaj, i tamo je toplo! - odgovarao mu Ilija također vičući.

- Otvorite mi!... Još ću vam nešto reći!... Kad bih ja mogao... Ah, otvorite, braćo moja!

No Kale, okrenut prama Ciganima, podignu ruke uvis kaono u početku; Ciganka se podboči i smjesti pred stô, te kad je Kale naglo spustio ruke, zaori pjesma:

Porubi mi, mila moja sele,
Četir one maramice bele!

Gazda Ilija iščeznu nekamo ujedno s momcima, no zamalo povratiše se punih naručaja crnih, zapečaćenih i zaprašenih boca. To bijaše slatko, opojno vino od sušena grožđa, koje počeše natakati svima.

- U slavu Boga i Božića! - govoraše Ilija nalijevajući nove, čiste čaše, ali mu lice bijaše i sad namrgođeno od pređašnje srdžbe.

Stadosmo se kucati i piti.

Već poslije druge čaše meni se zavrti i smrači u glavi, a oči mi se zaklapale, uza sve što sam se jako napirao da ih što bolje rastvorim.

Htjedoh se prohodati kuhinjom da se razbistrim, no istom što sam koračio nekoliko puta, moradoh se prisloniti uz prozor.

Jasno sam čuo kako vani siplje i šumi snijeg, i zaželim da mi je izaći na čisti, studeni uzduh; jer sam ćutio neobičnu vrućinu u čitavu tijelu. No Ilija priskoči k meni, uhvati me pod ruku i, vodeći me preko kuhinje, govoraše tiho:

- Vi ste dremovni, gospodine. Dakako, pô noći je prošlo! Najbolje da pospavate malo, a onda se opet vratite k nama!

- Što?... Zar neće spavati i oni? - promucah nastojeći da govorim što jasnije.

- Pa tko bi dao toliko postelja, gospodine! A sve kad bi ih i bilo... Tko je želio spavati, mogao je ostati kod kuće!

Dovede me u malu prizemnu sobicu, kojoj prozorčić virio u dvorište. Ondje bijaše hladno, i donekle se razvedrim tako da sam se mogao sâm i svući. A čim je Ilija zalupio vratima moje izbe, brzo se uvalim u krevet i utrnem svijeću s namjerom da sve zaboravim i zaspim što prije.

III.

Premda me poklapao mrtvi drijem, ne mogoh zaspati od čudna uzbuđenja. Pomislio sam da u sobi odmah do moje spava krčmarica Ana i sama, bez danjeg ruha i možda budna, pa umišljao kako uzdiše i u krevetu se nemirno prevrće.

Ali neprestano dozivanje Joze Vilovića iz dvorišta, a iz kuhinje žamor, grohotan smijeh, usklici i sveđ nove pjesme, svratiše drugamo moje osjećaje i moje misli. Svi ti glasovi bijahu vrlo blizi te mi razbijali mamurluk i san. A zatim, što na mom prozorčiću ne bijaše krila, već sama stakla, prodiralo u sobu čudno bijelo svjetlo ujedno s laganim šumom snijega i oštrom studeni.

Na vratima kuhinje iz dvorišta nešto je greblo kao da po njima struže kakva zvijer, no znao sam da je to Vilović, jer bi se odmah iza toga struganja začule i njegove pridušene, plačne riječi:

- Mili moji!... Zar ćete pustiti da poginem?

Bura sad ne hučala kao prije, ali još vazda lagano pahuljice šumile, i svaki glasak jasno se čuo.

Kad bi se god iz dvorišta ponovili vapaji, odlučio bih da se dignem i učinim nešto, jer je u kuhinji buka sve više rasla i na one tužne dozive nije nitko pazio. No silan drijem i ugodna toplina svaki put nadvladaše tu moju želju. Kadikad uhvatio bi me i pravi san, te bih posve zaboravio i gdje sam.

Tako' mi se u neko doba pričinilo da sam u starodavnoj, gospodskoj sobi: u njoj otvoren *kamin,* a ja ležim i gledam u jarki plamen i hoću da se sjetim nečega davno zaboravljenog. A onda naglo se otvoriše i vrata i hrpa rumene dječice dovede radosnom krikom Vilovića u sobu. Bijaše jako slab, sijed i obilato posut snijegom, ali im se ipak ljubazno smiješio i milovao ih po glavicama. Oni ga povedoše k toplom ognjištu gdje je plamsala

vesela vatra i gdje se jedva čuo šum bure i snijega, te šaptahu jedno drugomu ljubazne i mile riječi.

Jači žamor u kuhinji prene me iz toga sna, no odmah zatim utiša. Prisluškivao sam da li se što dogodilo, no začujem ljupku pjesmu praćenu guslama, a bijaše tako krasna kao nijedna dosad:

Magla pala, magla pala, oj!
Sitna rosa pokapala jorgovan...
Moj me dragi tamo čeka, ali uzaman!

Nježna melodija dopirala sneno k meni i kao da mi peludom nekim zasipavaše oči.

Činilo mi se da vidim tamnu, drvenu kuću, što se jedva razabirala u bjelkastu svjetlu zore i vlažnoj magli, koja je smočila travnate ledinice i nisko grmlje te veliko, glatko šiblje jorgovana s tamnim, glatkim lišćem, blistajući mokrinom i kapima rose. Sve tiho, nježno i meko očekivalo ljubavni sastanak. A i mlada djevojka u bijeloj košulji, kratku, vezenu sadačiću, kapici crvenoj i trostruku srebrnu đerdanu stala kod jorgovana te sjala ljubavi i čežnjom. Čim bi se makla, zvecnulo i zazujalo srebro njezino, te i u polusnu nasmiješim se njojzi: prepoznao sam da to bijaše Mara. A i ona se nasmiješila meni, pa neki i sjetan i radostan osjećaj treptio mi u duši: magla, jorgovan i djevojka, što sa čežnjom dragog čeka - sve u jutarnjem svjetlu, mirisno, rosno, svježe, bistro! Od tihoga zujanja one nježne melodije, što se opet javljala, kao da svjetlo zore struji kroz jorgovanovo lišće i cvijet: mjesto snijegom zasuta dvorišta, u kome Vilović očajno strugaše po teškim vratima, prikaže mi se proljetna zora od ljubavi sjajna i topla. Samo je još očekivala mlado sunce da zasja rumeni u punom žaru. A u Marinim krotkim očima uprtim u stazicu poljsku poput rosnih kapi blistale suze.

I tada bude mi teško što Vilović ne ostavi ništa ljubavnicima, koji i onako od čežnje trpe.

Moj me dragi tamo čeka, ali uzaman!

No tada očujem i njegov glas kako me utješi:

- Nadodao sam, nadodao i njima, evo čuj: ljubavnicima ostavljam cio svijet fantazija: zvijezde na nebu, ružice pokraj zidova, cvat voćaka i zvukove glazbe. Ostavljam im večernji sumrak, ljupko svijetlo zore pa bijelu maglu, rosni jorgovan i sve nježne pjesme ljubavi!... Je li im dosta?

Jače dozivanje jednaka zvuka opet me prene:

- Mili moji!... I staja je zaključana... ne mogu više! Dajte mi makar čašu vina da se zgrijem!

Ali sada mi nije bilo jasno odakle dopiru te riječi, jer se potpuno stapale s pjesmom u krčmi i svi glasovi bijahu jednako promukli:

Još litu, dve, tri, četri, pet...
Što marim ja za svet!

Napokon mi se činilo da sve što čujem i nije prava zbilja, već sjećanje na neku čudnu bajku, i zvukovi što dopiru k meni slijevaju se u jedinstvenu muziku dvaju različnih zborova, što se dopunjali i sustizali jedan drugi.

Prije iz dvorišta dopirahu samo dozivi, kucanje te jednolično zujanje mećave. No kasnije stade se javljati i resko kukurijekanja pijevaca, a onda i drugo, otegnuto zavijanje psa, i svi ti glasovi miješahu se sve više i više, i ne mogoh da ih pojedince pratim. Stvarali u meni osjećaj kao da su bili smrznuti i drhtali od studeni sve brže, postajući tanji i viši. A iz krčme čuo se najviše kontrabas i drugi debeli, niski glasovi pa se razlijevali, širili i kao rastapali od topline. Ti studeni i topli zvukovi razilazili se, a onda opet spajali u prekrasan akord, a meni bivalo sve ugodnije i ljepše, pak sam nastojao da se ne razbudim niti zaspim posve i tako uživam tu čudesnu glazbu što duže. Zatim mi se činilo da se ti zborovi porađaju u meni, a ne dopiru izvana, pa sam napokon uspio da mogu i vladati njima: kad bih htio da akordi bivaju jači, i bivali su, a onda se tišali, usporavali i brzali, sve po mojoj volji.

Onda sam vidio sâma sebe kao malo dijete u kolijevci i kao da me majka njiše i pjeva mi, a meni je toplo, ugodno: ćutio sam se i slab i nejak, no usto i moćan, jer eto sâmom pomisli upravljam tako neizbrojnim glasovima, koji se sad sustižu, a sad razilaze, ali se uvijek skladaju i nikad se ne zamrse.

Dugo i dugo majka me moja njihala, a čudni i poslušni zvukovi postajahu sve nježniji i tiši dok napokon ne zamukoše posve. Nijesam znao ni kako ni kada, isto poput tihe noći, kad nezamjetno ugasi sve čarobne šare večeri...

*

Ne znadoh koliko sam spavao, a za par časaka ni gdje sam, kad me lupanje vrata, vika i dozivanje probudiše iz duboka sna.

Moja sobica već bijaše puna bijelog svjetla zimske zore; oćutim jaku hladnoću, čim se otkrih, a i oči mi se teško sklapale. Zato se okrenem, pokrijem i htjedoh opet zaspati. Ali buka u prizemlju vrlo blizu mene ne htjede prestati: usklici čuđenja i zazivanje u pomoć učestali i bivali sveđ jači. Pogledam kroz prozor u dvorište, gotovo posve zameteno snijegom, a sitne, smrznute pahuljice još i sad neprestano sipale kosim, pravilnim redovima. I samo kojiput zavio bi među zgradama dvorišta vjetar te ih pomeo ispunjajući cijeli prostor samo jednim snježnim oblakom.

Uza sve što zatim vika prestade, brzo se odjenem i pođem u kuhinju. I čim provirih u onu prostoriju, vidio sam što se zbilo, i razumjeh zašto bijaše ona buka.

Nasred kuhinje ležalo na goloj zemlji smrznuto truplo Joze Vilovića, koje donesoše iz dvorišta i položiše ondje: Još bilo posuto snijegom, a oko njega šutke stajala hrpa čeljadi: sluškinje, momci i krčmarica Ana - uopće oni što su sinoć pošli leći ranije. Svi bijahu ustrašeni i blijedi, pak se odmah vidjelo kako su u neprilici što da učine. Gledao sam u truplo kao i svi drugi, te mučasmo zamišljeni i kao da čekamo hoće li se Vilović napokon predomisliti i ustati.

Sjednem na klupu kraj badnjaka, i jer bijah još jako mamuran, u neke počelo mi se činiti da je sve to nastavak kakva ružna noćašnjeg sna.

Okupljeni se počeše nekamo razilaziti, a ja pogledam i opet u nepomičnu glavu Joze Vilovića pak se živo sjetim čudnih riječi njegove oporuke i plačnih mu doziva.

U polutami rumenila se među badnjacima golema hrpa žerave, što je toplila onaj ugao i crvenkasto osvjetljavala bliže predmete i bršljanom okićenu svijeću božićnu. A vani bez prestanka šumio snijeg zasipljući vrata, zidove, dvorište... sve dalje i sve brže i gušće kao da se žuri posve zatrpati cijelu smrznutu Krajinu.

Pa mi se kroz taj šum mećave u dvorištu i u smušenoj glavi činilo, da slušam nejasno preplećanje pjesama noćašnjih uz šapat Vilovića i obijesnu viku pijanih gostiju. A napokon nadvlada i jasno mi u duši zazuji Ciganakina pjesma orošenom jorgovanu u magli, i među uspomenama mojim brujala ona još dugo.

Đerdan. Pripovijesti, 1914.

Kukavica

Tako je lijepa ova hladovina i težak miris orahova lišća pa umalo što ne zaspah. Ali kad me pitaš, pripovjedit ću ti sve o mome čudnom dolasku u ovaj starodrevni manastir. Pogledaj most pod kojim voda šumi, ali je ja ne vidim da blliješti na suncu: preko njeg donese me iguman Tanasije na svom krilu, pa sve otada služim narodu u slavu Božju.

Sve ću reći što se spomenem o tome dolasku, pa da ne vjeruješ mladim kaluđerima kad gonetaju o meni i lažu. Neki dan ti je onaj olčina i mudračina Tanasije kazao da me zovu »Kukavica«, ali ne reče zašto.

U nas svako dijete, još prije nego prohoda, steče nadimak: - nekoga dopane ljepši a nekoga grđi, kao što je eto mene. Istina, bijah strašljiv ali ću pripovjediti što je bilo, neka i ti znadeš kako se živjelo u one zemane. No sada se ne mislim pravdati ili dičiti junaštvom i znanjem, pa neka me zovu kako ih volja. Ne znam pisati, a i ne treba mi, ali me je blagopočinuvši u Gospodu iguman Tanasije naučio crkvenu knjigu i liturgiju čitati, a vladika me zakaluđerio kao i njih.

Kako sam bio sin mlinara, turskoga kmeta, neka ti novi mudroznanci znadu da sam i ja nešto vidio i čuo za dugoga svoga vijeka. Ne vjeruju ničemu što nije pisano u toj njihovoj đačkoj istoriji, pa se smiju i samome starom junaštvu, jer nikada ne vidješe što sam vidio ja.

Neka mi je više od devedeset godina, a deseta, što sam slijep, pamet mi je bistra, i ne želim uoči smrti lažju ogriješiti dušu. Samo se bojim da neću znati potanko i jasno pripovijedati sve kako je bilo, ali se nadam pomoći od Hrista koji može zasvijetliti i u tminu moga djetinjstva.

I njima sam, mladim kaluđerima našim, pripovijedao, ali ne vjeruju veleći da tako samo narod priča, a ja da utuvih kako se to baš meni zbilo! A je li moguće da se oni događaji u pamet zavukoše sami, kad se mnogih stvari sjećam kao od lani, iako mi se neke pričinjaju snom? Nije ni čudo, jer tada bijah jako malen, a sada mi je devedeset i nekoliko, i deseta je godina prošla što ne vidim sunca Božjega ni lica ljudskog.

Ne bijah ni na oca ni na mog starijeg brata Spasoja jer se ne bojali ničega, a ja mnogo trpljah od straha i u snu. Čim bih zaspao, a meni pred oči neke strahovite zmije, aždaje i vukodlaci, pa ništa već da me proždru!

Tako strašljiv postadoh od najranijeg djetinjstva kad mi je bilo dvije i pô ili tri godine. Malo se spominjem, ali su mi pripovijedali kako me je na čudnovat način bilo nestalo. Sjećam se jedino da sam na ledini kućicu od pločica i drvca gradio, kadli oćutim silan vjetar i šum. Nešto me udaralo po očima, zgrabilo za leđa i ponijelo uvis. Ne znam što je dalje bilo, ali kazivahu da me istog dana nađoše čobani daleko i visoko u staroj Gradini i napô živa. I sad mi se evo poznaju brazgotine i rupe na rukama i licu!

Ne mogu reći što je to bilo, jer neki govorahu da sam zapao u vilinsko kolo i da su me vile ponijele, a drugi, kako to bijaše orao krstaš jer i njih oko Gradine mnogo imade.

Samo znam da se je moja mati od toga dana kad me nestade teško razboljela. Ili od žalosti i straha ili pak zato što ju je bâbo teško izbio jer me nije bolje čuvala - ne mogu po duši reći. Kako bilo da bilo, ona se razboljela i poslije godine dana umre.

Drugi put (bio sam nešto veći) pošalju me u šumu da nađem kozu što je zaostala. Kad ja tamo, a ona se uzverala na strm i visok kuk. Mamio sam je i mamio da sađe, ali ne htjede, pa se nekako uzverem k njoj. Koza pobjegne strmo, ali ja ne mogoh za njom i ostanem na kuku.

Mučio sam se dugo, i kad se već počela spuštati noć, ugledam malu, okruglu spilju pa odlučim tamo se zavući. Uverem se s teškom mukom, a unutri bilo ponešto šire. Ali da!... Čim se počeh migoljiti, očujem šum i zuj, a onda kao da me stala paliti živa vatra po licu, rukama i svukud. Ipak mi pođe za rukom izvući se, te pred spiljom stanem kukati i zavijati cijelu noć. U zoru stiže i moj bábo, pa se po uzlovitu užu spustim dolje u šumu.

Bijaše u spilji roj divljih pčela, ali nijesam znao da su to pčele, već mišljah kako sam se opet namjerio na koje đavolje čine.

Ele, još od onoga dana kad me je nešto u Gradinu ponijelo, postadoh strašivica.

Bojao sam se i mrtve matere, pa za sve vrijeme što je ukočena ležala u mlinu, zavijao sam kao vuk. Ne od žalosti, već od straha i tako grdno da me je pokojni bâbo kandžijom mlatio sve dok ne zamuknem.

Već tada prozvaše me Kukavica: najprije bâbo i Spasoje a za njima i svi drugi. Strašio sam se jer bijah nejačak, ali mi ovo grdno ime ostade i do danas.

Nema čuda, sinko, što mi u kosti zađe strah, jer i naš gospodar, beg Mehmed, bijaše golema ljudina. Imađaše silne brčine, čupavu bradu i nakostrušene obrve, a gledaše kao ris. Kad bi nenadano prispio i zavikao: - Mali, gdje ti je bábo? - sva bi se mlinica potresla. Mi bijasmo njegovi kmeti, a moj stariji brat Spasoje begov čobanin.

Stao bih drečati dok je progovorio, a on, govoreći tiše dobacio bi mi kolač medenjak:

- Eto ti, kukavico, samo ne revi!

Opet ti velim, kriv sam bio, jer bábo i Spasoje poklonili bi se gospodaru, ali se ne bojali. Govorili su oštro, kao što bi govorio i on njima, i sve mu u oči gledaju. A ja bih zamotao glavu čim bilo samo da ga ne vidim, i srce mi u prsima lupa.

Po dugim noćima zavijali oko mlina vukovi i nejedanput čeprkali na vratima dok bi planine lomila mećava. Babu je bilo drago kad bi ih Spasoje glavnjom i puščanim hicima rastjerao, a meni se rugali što se i vukovâ bojim. A što ću? Onda mišljah da će nas razdrijeti!

Uto se i hajduci pojaviše. Sada ih nema, pa otac Panasije misli da ih nikada nije ni bilo, kao što sada nema ni vukova.

U onaj zeman, ti hajduci pobili bi se često s Turcima baš nedaleko od mlina, a onda bi grmjele puške i odjekivale pod klisurom; psovke i jauk čuo bih jasno i kroz kabanicu zamotanu oko glave.

Odmah više žljebova bijaše jezero, a povrh njega, sa svih strana, nadstrešila se golema hridina kojoj ne mogosmo sagledati kraja, pa u mlinu čula se grdna jeka. Od svake puške kao da je stotinu hitaca jedan za drugim izmetnuto, a zavikne li ranjeni hajduk ili Turčin, kao da je zarežalo deset srditih grla!

Zatrnuvši od straha, plašila me i tišina, pa bih prisluškivao predajući i čekajući što će se dogoditi iza toga podmuklog mira.

Tako smo živjeli sad nemirno a sad mirnije, i dani prolažahu jedan za drugim kao i naša voda: ispod hridi u jezero, iz jezera niz slapove kroz mlin, pa ispod mosta, nijesam znao

ni ja kamo dalje teče. Orlovi krstaši vijali se povrh jezera; nestajali prema Gradini, a golubovi pećinari, vrane i druge ptice lepršali i krili se u pukotine hridi, s dana na dan svеđer jednako.

Kadli, neke večeri, zavije mećava tako gusta pa bi se reklo da smo lebdjeli u snježnom oblaku.

Moj bâbo sjeđaše uz vatru mrk. Samo koji put izišao bi da posluša, i brzo se vratio tresući s kabanice snijeg. Spasoje podalje na ražnju vrtio ovna, a i nad vatrom ključao kotlić pun suhog mesa. Ne govorahu među sobom, a meni još manje, te naslućivah da se ima nešto dogoditi. Vrlo sam se bojao toga teškog očekivanja i muka, ali ne smjedoh da ih što pitam.

Dugo smo tako sjedili, i već me počeo hvatati drijem, kadli netko u daljini podmuklo zvižne, a moj bâbo zgrabi glavnju s ognjišta i na vratima mlina njome zavitla. Šćućurim se i stanem očekivati.

Ispod mene tutnjila voda, a kroz otvorena vrata sipao snijeg sve do ognjišta. Led me hvatao, a ne htjedoh zamotati se, neka bolje vidim i čujem što se događa.

Uto su pred mlinom zatoptali mnogi teški koraci, i netko se nasmijao tako strašno da se potresao i ležaj poda mnom. Skočim i počnem vriskati, ali Spasoje se razljuti, udari me cjepanicom po bosoj nozi, i odmah se prestanem bojati.

- To ždrijebac rže, kukavico! - reče mi, a ja se zagledam u otvorena vrata, ne bih li vidio toga ždrijepca. Čekam i čekam, ali ne dočekam jer ga provedoše kraj vrata u staju: jedva sam nazreo kako se nešto zacrnilo prema snijegu. Netko se je pleo i meo na pragu, a tada uđoše i kraj ognjišta spustiše - nosila!

Na njima ležao, golem, okrvavljen čovjek, posut snijegom te zelenkast od muke i leda. Za nosilima dođe moj bâbo i drugi momci, a po uzrastu, odori i oružju pomislim da su hajduci.

Čovjeka što na nosilima ležaše, sjednu, svuku do pasa te spazim grdnu ranu na vitkim rebrima. Brzo su je nečim povili, a najstariji se zasmija i reče:

- Kakva je to rana u koju ne može oka stupe!

Nasmiju se i drugi pa i ranjenik te zarеđaše piti, ali ja stanem ljuto plakati i ne prestadoh dok me ne zališe rakijom. Onda se smirim i zadrijemam ne čekajući večere.

Ipak na mahove čuo bih razgovor. Divanili o nekakvu Turčinu što ga ubiše i odvukoše na granicu da zametnu trag. Novce su brojili, a onda čujem da netko mome bâbu kaže:

- Ždrijebac, jabučarka i bjelosapac ostaju tebi!

- Ali, što će reći beg kad sve to vidi? - veli mu bâbo.

- Pa zašto će vidjeti? Pušku i nož sakrij, a ugleda li ždrijepca, reci da si ga našao u Manitom potoku: ako li se nađe čiji je, da ćeš ga vratiti. Ostalo, što ostavismo u tebe čuvaj i šuti!

Onda zamuknu, i poslušam kako praskaju meso oštrim zubima te iz plosaka glogoću.

Bijah gladan i počnem se migoljiti i kašljucati sve dok se bábo ne dosjeti pa mi dobaci komadinu mesa i ulomak pogače. Sad se već ne bojah ničega te sam, mirno žvačući, slušao razgovor.

Jedan hajduk oglodao pleće i stao kroz kost u vatru piljiti, a onda ga je pomnjivo razgledao sagibajući se k plamenu i rekao:

- Braćo, nije dobra: evo na pleću »muški grob«!

- A čiji je ovan? - zapita drugi hajduk.

- Ne znam - odgovori mu bábo - ali Mićun ga jučer donese.

Pogledaše tamo gdje je Mićun ležao kraj nosila, a najstariji prigne se k njemu: pridizaše mu sad glavu, a sad ruke, i u najvećoj tišini reče:

- Braćo, Mićun je umro!

Svi se šuteći prekrste, poklone se i stanu redom mrtvaca ljubiti.

- A sad? Sad će Turci sve lako doznati! - dosjeti se prvi moj bábo.

- A da mu kamen oko vrata svežemo i u jezero ga bacimo? - zapita najmlađi.

- Zanijemio, da Bog dâ! - vikne harambaša. - Svi ćemo izginuti, ali ga moramo još noćas ponijeti k njegovima. Ne smijemo ga izdati ni živa ni mrtva. Taka je naša zakletva!

Zatrnem pa ni glasa ne pustih, ali kad mrtvaca stadoše opet uz nosila vezati i kad mu se glava s okrvavljenim ustima k meni prevrne, od straha zacvilim.

- A što je tome malome... ili ga boli? - vikne jedan, a brat se zastidi, ošine me pa iznova zalije rakijom.

Uto iznesoše mrtvaca, i ja zaspim, a sjutradan ne smjedoh ni spomenuti da je što bilo.

Drugi dan povede me Spasoje da vidim ždrijepca. Spasoje bijaše lijep i kršan momak, no ždrijebac još ljepši: sjajan i vitak, i brz kao lastavica.

Brat mi htjede da ga projaše, a bâbo da se ne izvodi već čuva, te morade ostati na bábovu.

Ali, jednoga dana kad bâbe u mlinu ne bilo, Spasoje jabučarku i handžar za pas, pa na ždrijepca!

Odjaše Spasoje očiju veselih i sjajnih, a vrati se mutnih i krvavih pješice! Susreo ga naš beg i:

- Nije to za kaura! - vikne. - Prodaj mi i ždrijepca i oružje!

Ali brat nikako, a beg Spasoja za šiju! Uzme mu i konja i oružje pa reče.

- Mlin je sada vaš. Eto vam mlin za konja!

Toliko mu se vranac dopao! Ali i Spasoje volio ždrijepcu nego mlinu pa stade smišljati osvetu.

Tako trajaše sve do proljeća kad on stade i opet čuvati begove ovce. Prije negoli ode, dogovarao se nešto s bâbom, ali ja ne razumjeh drugo već da će se osvećivati.

Rekoh da oko jezera bijaše golema i visoka hridina, a ispod nje bezdana spilja iz koje ključa jaka voda i puni jezero. K tome mlazu podzemne vode usječen je kameni puteljak, i moj bábo, svako pet-šest dana, o zalazu sunca, iđaše tim puteljkom na ono vrelo. I mene bi poveo sa sobom, a prvi put vrlo sam se začudio.

Sjedimo i sjedimo dugo kraj te vode, a bábo u nju gleda, pa niti da bi trenuo okom. Uzbojim se da mu nije što, i zapitam bâbu:

- Evo brzo i noći, pa što čekamo ovdje?

A on se na me rasrdi:

- Umukao, da Bog dâ! - vikne. - Čekajmo još, pa što vidiš, ne vidio, jer ću ti zavrnuti glavom kao vrapcu.

Čekamo, čekamo i sve gledamo u onaj mlaz što iz pećine ključa. Kadli, odjednom nešto se zavrti i zabijeli, a bâbo objema rukama za ono bijelo pa ga izvuče na putić.

Bijaše to velik, zaklan dvijezac: iako ga je dugo kotrljala voda, poznavala se krv na vratu i na drugim mjestima po runu. Bâbo zapovjedi neka uzmem prednje, a on prihvati za zadnje noge, i tako ga počesmo nositi. No poslije malo koraka meni dotešča te pustim

ovna, i glava mu ljosne na putić. Ruke mi tada bijahu nejačke, a bâbo se ipak rasrdi. Nije me udrio već reče da sam za ništa, pa u svemu i po svemu kukavica. Zametne se ovnom, a ja za njim dotrkeljim k mlinu.

Tako i poslije, svako malo dana ono vrelašce izbacivaše debela ovna, a jedanput pače i dva, te mesa napretek i nama i našim stričevićima u selu.

Ti se čudiš, ali sam se tada čudio i ja: mišljah da je vrelo začarano, pa rađa ovnove! Kasnije sam, tugo moja, saznao kako to bješe.

Daleko preko visokog brda s Gradinom ima polje kojim teče veliki potok, a onda ga nestaje u bezdanu. Ta voda provire ispod planine te izbija pod klisurom ondje gdje bismo ja i bábo čekali.

Sve polje zvalo se begovo, i tamo Spasoje čuvaše ovnove i ovce, a bijaše ih kolik zvijezda na nebu. Ne bilo mu teško, jer bijaše bez straha da zabasaju u tuđe.

Da se osveti begu i pomogne bábi, Spasoje bi zaklao ponajboljeg ovna i spustio u bezdan podno polja, a voda bi ga dovaljala te izbacila na ugovoreni dan. Tako je to bilo!

Brat bi kadikad došao i u mlin pa bi ga bábo grdio, ali ne zato što mu šalje ovnove podzemnom vodom već za nešto drugo.

U našeg bega kazivali kćercu Ajku, lijepu kao sunce, ali još prava djevojka ne bila: pripovijedahu da joj ni lica zakrivati ne počeše. Bit će da i ne trebalo jer im se kula kočila daleko i visoko u planini gdje nitko i ne dolažaše osim kmetica pa koji stari beg ili aga u prijekom poslu.

Ele, Spasoje poče donositi mlijeko i skorup baš onda kad bega ne bilo te obijati oko kule i po noći. Je li zato što se u Ajku zaljubio ili da se begu sveti - ni sada ne znam.

Zato se je eto bábo ljutio na Spasoja veleći mu da će ludo izgubiti glavu, ali nije pomoglo. Može biti da mu u potaji i drago bješe, samo je želio da se bolje čuva.

Meni je već nastala sedma, i bâbo me poče voditi k crkvi, daleko: sve na istok dolinom, pa na brijeg, dobra dva sata hoda.

Nije ni tada prolazilo bez rana i mrtvih glava, a ja premišljah u svojoj ludoj pameti: - Zašto se biju, zlobe i ubijaju? Nijesam razumio, ali počeh razumijevati još onda kad smo se o slavama i krsnom imenu skupljali pod brijestima za crkvom.

Straže bi čuvale da ne bi tko tuđi došao i čuo što stariji vijećaju i kako narodu spominju stare narodne care i junake. Mišljah da nas Turci radi vjere zlobe, ali zbog vjere to, sinko, nije bilo.

Na drugom kraju ispod brda bijaše i katolička, rimska crkva, ali Turci ne slali tamo uhode i ne branili im polaziti crkvu. Znali su kako njihov sveštenik ne govori puku o junaštvu i slobodi već o svetoj Trojici i o nekojim čudnih imena svecima što ni Turcima ovamo ni Latinima u Primorju nije smetalo. Još učahu da je svaka vlast od Boga i da budu krotki kao jaganjci, pa i Turcima i Latinima bijaše taj nauk po volji.

A naš kaluđer i svi naši stariji govorahu nam uvijek: tko se ne osveti, taj se ne posveti! To je govorio i brat mi svaki dan otkad mu beg uze vranca iako mu je za njega sama dao mlin.

Eto, stoga je bilo ranâ i krvavih glava, a ne zbog vjere pa su nas Srbe i Turci i Latini proganjali žešće negoli druge. Htjedoše nas iskorijeniti znajući da nas ni poturčiti ni polatiniti ne mogu, jer su naše crkve i naši manastiri ne samo Božji već i narodni.

Ali onda ne mogoh inače: plašio sam se i Turaka i hajduka, pa mi zato i govoraše bábo da nijesam njegov sin već da me je kukavica u srpsko gnijezdo snijela.

Sada je lako, ali onda ne bijahu naši Turci kakvi su danas. Danas ranâ i mrtvih glava nema, ali našega zloga udesa još imade. Zli je naš udes i otac Panasije dok se našoj starini ruga!

... Svega bi se onda, sinko, zgađalo i mnogo čudnovatih stvari, pa neke ni sada ne razumijem.

Jednoga jutra, u proljeće, i čim je zora cikla, zapovjedi bâbo neka odem u polje gdje Spasoje čuvaše ovce pa da mu rečem:

- U svetu nedjelju dva!

Da mu tako kažem i odmah se vratim.

Bijah tamo već dvaput (Spasoje me vodio) i zaputim se prečacem, pa da ću kroz klanac u planini. Tamo blizu begove kule bijaše taj klanac, ali znadoh da mene onako malena neće ni Turci ni hajduci, pa sam išao veselo i popijevajući.

Idem uz planinu, idem, ali kad ja gore, to pritisla magla pa ne vidiš dobro ni na tri koraka pred sobom. Ne usprednem ni od nje, pa hajd uz planinu, onako na sreću Božju.

Ledina u magli pričinjala se kao jezero, grmlje stogovima sijena, pa ono što je daleko, kao da je blizu, a što je blizu daleko... Već odavna ne koračah putem, ali sam znao da od rašljaste bukve moram uvijek nadesno i da neću zaći.

Kad ja naviše, magla se prorijedila pa je sasvim nestade. Ali, neka bijela čudovišta, tamo oko Gradine, podno Babina kuka i povrh Crnog vrela, savijala se i lagano pružala sad ruke sad noge, a sad bijelom kosom obavijala osamljene vrhove planine. Sve to mijenjalo se a da ne vidiš ni kako ni kada.

Magla to nije bila jer sam je ostavio dolje za sobom, niti je ona ikad tako bijela. Pa ni oblaci, jer nebo bijaše vedro i sunce sjalo.

Zinem od čuda i pobojim se da zađoh u kakav drugi svijet gdje živa stvora nema: bijaše taka tišina da ni sama ptica ili gušterica nije šušnula. Preda mnom neki brešćić, a kad ja na vrh, mala dolinica poda mnom, drugom maglom podušena. Zađem nizbrdo, u onu tmušu, kadli - začujem mukao smijeh i prestrašim se kao nikad prije.

Zagledam se u maglu, kad tamo - bi li mi vjerovao? Moj brat Spasoje gruda se s vilom!

Odakle snijeg? - mislim ja. Ta cijele ga zime ne bilo, a sada Spasoje na jednom smetu snijega, a vila na drugom, pa se kroz maglu grudaju i smiju. Vila krasna, kaonoti vila: visoka, vitka, a s glave pa sve do peta obavijala je koprena bjelja od snijega pod njom, pa bih se bio zakleo da je iz snijega nikla. Ne mogoh je pravo razgledati jer bijaše u magli i često se priginjala, ali sam ipak vidio da su joj kose zlatne zubi kao biser, a smijeh joj zvečio poput srebra.

No kad me ugleda, nestane je u magli, pa ni traga ni glasa od nje: - zazovem Spasoja, no i on velikim koracima u maglu zamakne.

Što ću, kuda li ću, mili Bože! Uputim se za njim, te oputinom pokraj begove kule pa niz jarugu među Glavičinama i stanem se ledinom spuštati u polje. Jedva jedvice prispijem tako oko podne i nađem Spasoja kod blaga: mirno sjedi uz potok i dipli.

- Jesi li ti ono bio? - zapitam.

- Gdje? Što? - čudi se on.

- Grudao si se u planini s vilom: ja sam te vidio!

A on se kune da je od ranog jutra ondje pa da se ne mače otkad je iz staja dotjerao blago.

Zamuknem, pa što bih i rekao? Bit će da nije smio od vile, jer bi ga ustrijelila kad bi kazao. No i tako nije svršio dobro, a čut ćeš domalo.

- Poručio ti je bábo... tako i tako - velim ja njemu.

- Razumio sam: u svetu nedjelju dva! - veli on.

Isprati me komadić puta, dade mi sirac i opet se vrati k ovcama.

To bijaše u petak, a u nedjelju pred večer zovne me bábo da idemo k vrelu. Sjetim se što je bila ona poruka: »U svetu nedjelju dva!« Očekivali smo rodbinu iz sela, te bábo poručio Spasoju za ovnove.

Sjedimo mi pokraj vrela i u vodu piljimo. Još je dosta rano, ali slabo vidim jer se oblaci sa zapada nadviše: najprije zagrmi, a onda zarominja kiša.

Grmi i lijeva, lijeva i grmi; sve se više smrkava, a mi to jače piljimo u ono podzemno vrelo, ali ništa vidjeti. Golubovi pećinari i vrane smušeno lijetali povrh nas htijući se zakloniti u rupe one raspucane hridi, ali se plašili i opet zalepršali nad nama. Još dalje i više vijali orlovi krstaši, a ne čusmo huke velikih im krila jer pod nama još jače šumila i ključala voda.

Uto prestade i kiša i vjetar, ali se snoćalo, te vrelo postane crno, a i sve drugo potamni. Domala nijesmo baš ništa vidjeli, te bábo odluči u mlin po kakvo svjetlo.

Ali zastane još malo, pljune u vodu i stane srdito grditi Spasoja da je kukavica kao što i ja, te ode po luč.

Moradoh ostati da čuvam vrelo, iako me bijaše strah sama u onakoj tmini i pustoši.

Prije no ode, turi bábo u zjalo kolac da ovnovi zapnu i u jezero ne pođu. Ali čim je otišao, malko se razvidi, te ugledam da je kolca nestalo. Zato još bolje napnem i oči i uši da voda ne ponese i ovnove u jezero, i spremim se da ih ščepam i time bábi ugodim.

Bit će se zabavio tražeći po mlinu luč, kadli nešto zapljuska, a onda zjalo zaglogota promuklo i drukčije - kao da se nečim davi.

Gledam ja i gledam, hoće li se zabijeliti ovnovi, no mjesto bjelila ugledam da se nešto crni. Pomislim da su to crni ovnovi, i čvrsto prihvatim da ih jako vrelo ne ponese u jezero. Držim ja čvrsto, ali voda jaka i studena kao mraz, pa mi ručice zatrnu. Pustiti ne smjedoh makar mi obadvije pukle jer znam što bi od mene bilo.

Uto evo i bâbe s lučem, ali ipak ne mogosmo vidjeti što je ono crnilo, jer ga voda premetala a luč je samo pištao i dimio s malo plamena. Bábo mi dade luč i sâm prihvati ono crno što je dovaljala voda. Bijaše veliko i teško, pa istom kad treći put nategne svu snagu, izvuče ga na putić.

Prisvijetlim... kadli... Hriste Bože!... moj brat Spasoje bez glave! Poznasmo ga po odori i velikoj brazgotini nad šakom. Tu ga ugrizao vuk kad ga je vadio iz gvožđa još živa.

Bilo strašno vidjeti krvavi, splasnuti vrat, bez mlade crnomanjaste glave našeg Spasoja! Ali ne bijaše raskidan: valja da je presječen ne handžarom, već pravom damaškinjom, a ruka begova morala biti grom!

Misliš da sam se prepao? Čovjek se, pa i dijete, malih nevolja plaši, a u velikima samo zatrne.

I bâbo samo dvaput ispruži ruke nad njim, a onda se prigne, prebaci obezglavljenog Spasoja na rame i donese ga u mlin.

Čim ga položi na krevet i pokrije suknom, zamisli se i htjede ga prekrstiti. Ali kao da se je spomenuo da nema glave, ne prekrsti ga, već sebe zubima za mišicu tako jako ugrize da je ispod rukava potekla krv. I ode iz mlina pa niti me pogleda niti reče kuda će ni zašto.

Ostadoh sjedeći pokraj bezglavoga Spasoja tu noć i sutra cio dan čekajući bába, ali se bábo nije vratio.

Istom drugoga dana podnoć dođoše naši stričevi i strine pa me htjedoše povesti sa sobom. Ali ne odoh nego sjeđah misleći kod vatre sve dok su opremili i odnijeli Spasoja.

Kasno i opet dođe strina Vasilija i tetka Stana pa stadoše pripovijedati što se zbilo te što sam naslućivao i ja.

Beg saznade kako se Spasoje vrtio oko Ajke, i pođe da ga u polju traži, pa ga i nađe, baš kad je zaklao ovnove da ih podzemna voda k mlinu ponese. Uzbjesni, odsiječe mu sabljom glavu, a truplo baci u ponor neka nam, mjesto ovnova, navečer prispije.

Ali kazaše mi i to što nijesam znao.

Moj bábo, htijući osvetiti Spasoja, pođe k begovoj kuli, a beg, ugledavši bábu već izdaleka i pod oružjem, sjeti se zašto dolazi, i obori ga hicem iz šešane.

Mučao sam, legao kraj ognjišta i pričinio se da spavam. Strina i tetka govorile su još nešto podglas i naricale, a ja ukutrim sve dok zaspe. U svanuće još su spavale, i tiho se počnem spremati na ono što sam preko noći smislio.

A što sam, ludo dijete, mogao smisliti drugo već samo ono što sam vidio da čini bábo. Uzmem nekakav stari dževerdan, zametnem se njime i tiho se odšuljam iz mlina. Htio sam iz zasjede ubiti bega ili Ajku ili koga mu drago od njegovih da osvetim Spasoja i bábu.

Idem ja, idem, sve onim istim putem kud sam išao onaj dan kad su se vila i Spasoje grudali, kadli susretnem igumana Tanasija gdje jaše. Začudi se te povikne još izdaleka:

- Gdje to, junače, s dževerdanom kad je veći od tebe? Kuda ćeš, ludo dijete?

Pripovjedim kako sam namjerio ubiti bega ili koga njegova, a on se nasmije i skine mi dževerdan što sam ga po zemlji vlačeći zablatio.

Puhne u cijev, a onda se i opet tužno nasmije, pa reče:

- Ta puška ti je prazna, kukavico moja! Pusti osvetu drugima, a ti sa mnom pođi.

Pokunjim se od srama, a on me prihvati jednom rukom te podiže k sebi na konja, a moj prazni dževerdan prebaci na rame.

Meni je bilo tako lijepo u njegovu krilu da sam tiho zaplakao i jecajući milovao njegovu koščatu ruku. A on me tom rukom stiskao uza se govoreći:

- Ne plači, dijete, ja ću te othraniti, i postat ćeš kaluđer u našem staroslavnom manastiru.

Iza dugoga bdjenja i od njegova milovanja zaspim te se probudim istom onda kad je pod konjskim kopitima zatutnjilo. A to bijaše na mostu što ga ti dolje vidiš, a ja ne vidim.

Pa, hvala Bogu, dosta sam se nagledao za svoga vijeka. Džaba ti što sam oslijepio, ali bih želio i oglušiti samo da ne čujem što neki dan-danas govore.

Ipak su onda ljepša vremena bila: silu smo silom lomili a sada šuti i trpi, pa da ti i u sijedu bradu zapljunu!

Znadem mučati i trpjeti kad me kukavicom zovu, ali kad god ispovjedim brata hristjanina, lijepo mu ljubav prema drugom bratu hristjaninu spomenem, ali završim da ne zaboravi i onu naših djedova koja nas je spasila i održala sve do danas: - »Tko se ne osveti, taj se ne posveti«, rekoše!

Pođi, sinko, no ako te mladi kaluđeri zapitaju što sam govorio tako dugo, reci im da nova mudrost ne dostiže staru.

Ne slušaj što lažu njihove đačke istorije, već prisluškuj i razmišljaj što naše gusle kažu.

Čujem kako orahovo lišće šušti i miriše sveđer jednako, u vo vjeki vjekov. Može li šuštati i mirisati drukčije?

Tako je i narod!

Amin, sinko, i pođi u miru Božjem, ali se ne daj svakoj rđi!

1919.

Đemo

Naoko pustije krajine, a zemlje rodnije i beskamene teško da igdje vidiš osim u brežuljastoj i jarugama izrovanoj dolini gdje se nadaleko razasuli komšiluci sela Korita, Oblaja i Sivopolja. Jedno radi toga što nigdje nije bilo žive vode, a i stoga što stanovnici onih sela imađahu čudnu sklonost da tamane drveta, grmlje, cvijeće... što leti, trči ili plazi njihovom zemljom, sve do stoke i onoga što posadiše svojom rukom. Zato izgledaše kao golija. Rijetko bi kada nad njom zalepršale ptice jer su ih na sve moguće načine plašili i ubijali. A kad bi tamo zalutao strani pas, digli bi za njim hajku kao da je to vuk ili medvjed.

No ipak sela ne bijahu ni siromašna ni tiha: uza sve što jaruge godimice postajahu dublje i šire te usprkos čestoj suši, zemlja je davala što treba, a po stazama i brežuljcima orile se bojne pjesme i bojni pokliči. U čitavoj krajini ne samo ljudi i momci nego i sami dječaci izazivali jedan drugoga i pozivali se na megdan: »Hoćeš li da ti namjestim rebra?«... »Odmakni se dok si zdrav!«... »Udri, majčin sine, ili da te udarim!« - pa bezbroj sličnih uzvika povazdan.

A s jeseni kad im kuće bijahu pune žita, vina i mrsa, kad zaređaju pirovi i derneci pa zimska sijela u djevojačkim domovima, grmjele puške i ubojite pjesme još žešće, pa se zadavale i povezivale rane. Najviše stoga jer momci jednog sela nisu dali onima iz drugog na sijelo ni s domaćim curama zaigrati u kolu. Tada kad bijahu više razdraženi i silovitiji, žandari se ustručavali i doći ili se pretvarahu da niti što vide ni što čuju; svi do žandara Davida Ličanina koji se među njima odomaćio. Momci iz Korita, Oblaja i Sivopolja govorahu da se ne boje nikoga do Boga i onoga što šalje poplave, krupe, suše, bolesti i smrti, a onda još groznijih prikaza i vukodlaka koji postaše od lešina poginulih ili podavljenih u jarugama.

U jesen i zimi ne bijahu putovi i staze niti noću puste ali se nije čulo da bi ko išao sam: najmanje udvoje i oružani osim kuburama i handžarima, još i tikvicama punim svete vode, krstićima od tisovine i zrnjem tamjana.

O vukodlacima i drugim utvarama pričale im babe i majke dok bijahu još u kolijevci, kao i to da rana nije junačka rana ako u nju ne može kudjelja vune. S takvim mislima i tako oružani i noću hodili, no glavnom cestom, bez druga teško i po danu, jer se na njoj viđalo što se nije moglo ni u snu vidjeti.

Najmanje od tih silovitih momaka bojao se neki Sivopoljanin kojemu se pravo ime gotovo i zaboravilo; ne samo krajišnici nego i ukućani zvali ga jedino Đemo Brđanin o kome čuše u narodnoj junačkoj pjesmi.

Taj Đemo bio je golem i snažan kao div, a srčan, pa mu i samu samcatu bile otvorene staze i puti k svima curama; ni cijela četa kršnih momaka ne bi ga smjela da zaustavi. Pod njegovim koracima rekao bi da se zemlja drmala, a ploče i toke na širokim prsima oštro zveckale. Jednom, a bilo podavno, ne mogavši se drugojačije svetiti, istrgne sebi dva prednja, zdrava zuba i otada govori nekako čudno. Smiješno je bilo, ali se ovome još

niko ne pokuša nasmijati radi njegovih zuba. Bio je na glasu i kao rezbar pa djeljao gusle preslice, svirale i kutije za duhan, sve lijepo išarano i uglađeno, a po drvo išao čak u Javorinu.

Đemo je često zalazio u Oblaj i u Korita, no poslije je počeo dolaziti samo u Oblaj gdje mu se dopala cura, Petrica Jakovljeva, zvana Sileša. Gotovo svaku veče bio kod nje na sijelu, idući i vraćajući se prijekom stazom i jarugama sve dok bijahu sušne.

Tako cijelog ljeta, no u jesen iznad požutjele krajine prolomiše se oblaci, a jarugama poteče silna, mutna voda. Iz Sivopolja u Oblaj moglo se jedino glavnom cestom koja se daleko pružala među breščićima, preko jaruga. Sada i Đemo morade ovim drumom, ali je išao po danu i za vidjela vraćao se od Petričine kuće.

Ta njegova Petrica imala, osim maćehe i oca tri godine mlađeg brata Stevicu i polusestru Anđu, malenu i crnokosu podobnu Petrici, i svi oni voljeli kršnog i srčanoga Đemu.

Voljeli ga usprkos tome što je govorio šušlječući, a htio da ga svi razumiju. Kad mu ne bi smjesta odgovorili, nasrtao bi na ljude prskajući ustima: - Ili si lacmanin da ne znaš naš jezik? No s njima bijaše ljubazan, donosio im često darove, a za Petricu već godinu dana šara kovčežić u kome će držati đerdan, i neće ga znati da otvori niko osim njih dvoje.

Dolazio češće, a kod njezine kuće kad bi ga zatekla noć, prenuo bi se kao iza sna, uzdahnuo i stao se opraštati. Petrica mislila da mu se teško rastajati, te bila ponosna radi njegove ljubavi i razglašene srčanosti.

No Đemo ne bi pošao nadesno u Sivopolje nego ravno u pojatu Rade Ercegovca. A Petrica ga ne bi vidjela, kao ni to da je u prvi osvitak, krijući se, odlazio, nego je vezla ruho i pjevala kako junak razgoni svatove i otimlje sebi omiljelu djevojku.

Uistinu Đemo, sam i noću, ne smjede proći cestom, baš kao i niko drugi.

Kraj te ceste dizao se neki breščić koji se nije mogao podalje obići kad bi jarugama hučila voda jer samo tuda bijahu presvođeni mostovi. A na breščiću i u mrkloj noći vidjele se tri divlje suhe kruške kako strše nebu, i čulo se neko cviljenje i šum kao ni na jednom drugom mjestu. To bijaše dovoljno da i Đemi klonu noge i uzdigne se kosa na glavi, jer i oči i misli letjele k tome brdašcu sličnu Golgoti: na svakoj kruški bila po dva suha, duga ogranka i ravno ispružena, pa se činilo da su tri strašna krsta od kojih dopiru uzdasi i hropot. Kad prolaznik ne bi tamo gledao, zahvatio bi ga još veći užas: činilo se da brdašce za njim plazi, a krstovi iz tmine pružaju svoja krila da ga dohvate.

Stanovnici Korita, Oblaja i Sivopolja znali su da je na tim granama izdahnulo mnogo njihovih djedova, jer bijahu još silovitiji od današnjeg pokoljenja: nikako se ne mogli okaniti stare navade svetiti se jedni drugima ubojstvom i paljenjem sjenika i kuća. Uzalud ih hapsili i po tamnicama vukli. A kad ubiše i serdara, general u Zadru zapovjedi da se na granje onih krušaka objesi svaki odrasli muškarac koga žandari i kolonaši zateknu po noći i s oružjem. A činili i još gore ne dajući sahraniti lešine nego su tako visile po nekoliko dana njišući se na vjetru i okupljajući gavrane.

Kada napokon prestadoše ubojstva i palež, i vješanje prestade; kruške trnovače usahnu, a i gavrana je nestalo. Težačke sjekire nastaviše obarati svako drvce koje bi se poviše uzdiglo, no bojeći se onoga prokletog mjesta, ostaviše samo ona drveta slična krstovima, pa se zato još više otimale oči k njima. Uistinu, vješalo se na tom brežuljku podavno, ali proljetos dogodi se ondje nešto također strašno.

Uoči Velikog petka cijelu noć lijevala kiša, tutnjilo, i samo gdjekoji blijesak parao tminu iz koje čuše neobične glasove, podobne jecanju i ropcu umirućeg čovjeka. Niko te noći oka ne zaže, i čim je svanulo, svi pogledi bijahu uprti na brežuljak gdje su stršile one divlje kruške, kao da će ondje saznati zašto je noć bila tako strašna.

I ne pogledaše utaman: o grani srednje kruške njihalo se truplo čovječje zaogrnuto kabanicom i zato se činilo golemo kao div. Gledali izdaleka, bježali i opet se skupljali, ali niko i ne pomisli doći bliže da bolje vidi. Lešina visila cio dan, te još prije nego se poče sutoniti, zatvoriše se vrata i okanca na kućama. No već sjutradan obješenoga na kruški nije više bilo. Tad se čeljad u Koritima, Oblaju i Sivopolju prepadnu više nego da su na breščiću ugledali što i jučer. Ovaj slučaj postade tajanstveniji, pa su zamišljali kako se obješeni vrze po jarugama, krije ispod mostova, čak su zavirivali u ambare i u podrume s puškama i handžarima u ruci, a neki s tikvicama blagoslovene vode, s krstićima od tisovine i sa zrnjem tamjana.

Istom poslije mnogo dana rekoše im da su lešinu skinuli žandari, a da to bijaše neki siromašni putnik izdaleka koji je zalutao u njihov kraj. No tada zamišljahu šta je sve jadnik pod onim divljim kruškama morao gledati i čuti kad se je, eto, objesio od straha i očajanja. Zato ono brdašce postade Koritima, Oblaju i Sivopolju još nemilije.

To se zbilo kao minulog proljeća. Zatim je došlo ljeto puno žara i sjaja, blijeska srpova i kosa, te puno vreve znojnih kosaca i žetelica. A onda jesen s mirisom grožđa i vlažne zemlje, sa šarenilom lišća, s ojkanjem po učestalim dernecima, s puškaranjem i zveckanjem đerdana u kolu. I baš kad se ambari i podrumi napuniše i kad je svakog posla izvan kuće nestalo, postade doonda jasno nebo najprije sivo, zatim prošarano mrkobijelim oblacima, a nekoliko dana kasnije čitavo nebo jednolično se zacrni prolijevajući silnu vodu na zemlju, a žestok vjetar nastojaše da zagluši buku u divljim potocima.

Kiša je dugo pljuštala, vjetrovi i jaruge hučali, a momci one krajine zagrtali se mrkim kabanicama ispod kojih se žario skerlet i blještalo srebro na ječermama i oružju. Nekad se tako spremali za noćne bojeve, no sada išli k curama svaki u svome selu, a jedini Đemo Brđanin iz Sivopolja u Oblaj: došao bi pred večer; prospavao noć u pojati i vraćao se zorom kraj onoga breščića uz cestu.

A ta njegova cura ne samo da bijaše lijepa nego i snažna, visoka, te prkosila svakome i ne strepila pred momcima kao druge. Ni maćehe ni oca nije se bojala niti kome umiljavala, a grstila se i na momke kad bi opazila da im kroz oči viri strah. Zato se htjela udati za junaka kao što je Đemo, i nejedanput rekla mu je da će poći za njega što je najsrčaniji i što joj dolazi sam samcat po noći.

No te jeseni ipak je saznala da Đemo prespava u komšinskoj pojati kad bi ga zatekla noć i kad se ne bi moglo preko jaruga: očito se bojao glavičice i na njoj strašnih drveta.

Petrica se namrgodi i jedva bi kadikad progovorila, nego je sve nešto smišljala i premišljala. Oko njezinih inače nasmješljivih usta zasjekle se duboke brazde, a pogled joj kao ukorno pitaše Đemu: - Jesi li ti isto što i drugi?... Bojiš li se? A one duboke brazde oko usnica zasjekla je misao: - Ne samo kukavica nego se još pretvara i laže!

Jednog vjetrovitog i mutnog dana, malo prije nego što će sunce zapasti, Petrica i Đemo sjedili po običaju na kovčezima sami, a ukućani nešto dalje pokraj ognjišta. Đemo nemirno virkaše na prozorčić, a onda se diže:

- Ja idem! - reče Petrici gledajući sa strahom u njezin zagonetni smiješak i strašne joj obrve.

- Pričekaj - reče ona - još ćemo se razgovarati... Noćas je mjesečina, oblaci rijetki, pak će ti do Sivopolja biti lako.

- Hvala Bogu... prespavat ću u pojati kao i dosad! - pomisli Đemo te iznova sjede na kovčeg.

I razgovarahu se, razgovarahu... sve dok je pala noć, a dotad i večera bijaše gotova: pura s mlijekom i sir, jer nije bilo vrijeme da se kolju bravčad i svinje. Za vrijeme jela su šutjeli,

a i kasnije nije se dalo razgovoru jer je Petrica svaki čas pogledala u Đemu kao da ispituje šta misli.

Momak odjednom uzdahnu i, ne mogavši izdržati onaj pogled, ustane i prihvati za kabanicu...

- Dobra noć!... Dobra ti bila! - rekoše jedno drugom, i niko da je što nadodao jer bijahu svikli da svaku noć odlazi u Sivopolje.

Đemo je išao hitro ne obazirući se, no kad je bio tik uz pojatu, oču iza sebe Petričin glas:

- Đemo, kuda ćeš?... Ovamo ti je, desno put!

On premrije, stade kao ukopan i ne odgovori.

- Ja sam te zaboravila nešto moliti - reče Petrica. - Je li već gotov onaj kovčezić za moj đerdan?

Đemo se obveseli da nije što drugo, te odgovori ne razmišljajući i ne sluteći, što može biti:

- Gotov!... Samo još redak zvjezdica pri dnu, te se i ne opaža da nije svršeno.

Petrica je nešto razmišljala pa se onda privinu k njemu:

- Pođi ga donesi!... Ujutru rano doći će tetka Anđa i Jeca, pak bih voljela da vide. Pođi sad odmah, još je rano, a ja ću te čekati.

- Donijet ću ti ga sjutra... Nije o glavu!

- Ne - reče djevojka oštrije. - Ja ću ga noćas postaviti modrom svilom, pa neka đerdan u kovčežiću jače bliješti... Molim te, pođi sad!

Preko neba su bijesno letjeli oblaci i često zakrivali uštap, pa se zato pustom krajinom šuljale goleme sjene praćene šumom vjetra i bukom silne vode u jarugama.

Đemo zatrnu pomislivši da će samac onim putem i u takvoj noći, a još više od sumnje da je Petrica saznala kako od straha noćiva u pojati i čeka zoru. Stoga i ne pokuša raspitivati ni odgađati do sjutra, nego opipa kuburu za pripašajem, strese dugom kosom i reče:

- Hoću!

Pa kad je već nekoliko odmakao, zamumlja -

- Ili misliš da se bojim!

A bojao se je i te kako!... - Samo da mi je napiti se vina ili rakije, odmah bi mi bilo lakše! - pomisli, ali ne smjede u curinoj kući da pita, jer bi volio i poginuti nego da ona sazna kako ga je strah.

Spomenu se i Petričinih riječi da joj je i njegovo šušljekanje drago, jer je sjeća da je sam sebi istrgnuo dva prednja, zdrava zuba... te uvidi da je uzmaknuti nemoguće. Osim toga imao je na prsima ušiven tisov krstić s lijeve strane do srca, s desne nekoliko zrnaca blagoslovenoga tamjana, pa koračі smjelo na glavnu cestu koja je vodila u Sivopolje, preko mostova, tik uz glavičicu obješenih.

Sada, na otvorenu pustom polju, ispod neba kojim su letjeli crni oblaci, njihove sjene što su plazile zemljom činile se Đemi i strašnije i veće. Huka u jarugama, na cesti i u oblacima jačala, a pomrčina i svjetlost mjesečeva naglo se izmjenjivahu, te se samotnom putniku činilo da već nije na ovom svijetu.

Pokušao je zapjevati, ali mu kroz grlo zapišta nekakav škriputljiv i plačan zvuk baš kao u novorođenčeta, a to ga još većma uplaši. Zatim prihvati kuburu u nadi da će ga osokoliti njezina grmljavina, no sjetivši se žandara Davida koji vreba i po noći, spusti ruku.

Od sviju žandara i rondara jedino se nešto bojali toga Ličanina, doduše malena i vitka, no brzonoga, koji bi hvatao i prijavljivao momke radi najmanjeg prekršaja, a ne plašio se ni vukodlaka. Sad Đemo, od samog straha, zaželi da bi ga susreo: makar i njega kad već nikoga domaćeg neće vidjeti na putu koji opusti noć.

Pregazi prvi i drugi mostić, posluša bučanje vode i zvižduk vjetra sve gledajući preda se, ali ne mogavši dalje izdržati, stane. Ustoboči se na cesti i pogleda k brešćiću s divljim kruškama, pa istom tada oču kako ondje zavija i škripi kao da kosturi zubima škrguću i taru suhim rebrima jedan o drugog. Pričini mu se i to da su se ogranci krušaka s trakastim oblacima spojili, da ga opkoljavaju, k sebi privlače i zovu da se objesi.

Gledajući i slušajući sve to, neki čudan val od brzih mravi uzleti mu hrptenjačom od krstiju do mozga: noge i ruke klecnuše mu, te postade nemoćan da hoda, da zove i da misli. Jedino je znao da se ne smije vrnuti i da mora donijeti kovčežić: inače bi se zauvijek osramotio, i Petrica ga ne bi više voljela.

Stajao je tako ispruženih ruku i zgrčenih prstiju poput zvijeri što čeka smrt. A istog časa zakri oblak sve nebo, preko brešćića zahuja jugovina i sasu mu u oči pregršt kapljica, te Đemo pomisli da je obnevidio. No kada zastade navala vjetra i kiše, Đemo progleda i tik uza se vidje slabašnu svjetlost: uzdrhta, premrije više nego da je pred njim buknuo najgolemiji plamen... Sad se iza toga malenog žiška poče micati nešto crno, pa poče rasti i rasti uvis tako strašno da se Đemo nije više ni bojao jer osjeti da je konac svemu i jer se njegovo tijelo bijaše posve okamenilo.

Onda, iz te crne sablasti, naglo se pojavi i druga mnogo jača svjetlost... cio plamen: on ugleda živa čovjeka s kratkom lulicom u zubima i s malim fenjerom u ruci kako se diže iz svoga zakloništa.

Đemi odmah žilama zastruja krv, srknu svjež uzduh pa osjeti u sebi toliko radosti i snage da mu se činilo kako nikada prije ne bijaše ni srčaniji ni jači. Od veselja htjede zagrliti toga neznanog čovjeka, no ovaj se, dižući fenjer uvis prodera:

- Halt!... Kud ćeš u ovo doba?

Đemo pogleda bolje i prepoznade žandara Davida.

- Po nikakvu zlu... evo idem kući! - odgovori veselo.

- To si ti, Đemo!... Od Petrice, a?...

- Jest!... Nego te molim da me otpratiš do kuće jer me nešto zaboljelo pa se bojim ostati gdje na putu.

- Može biti da i jest?

- Boga mi! Svijest mi se vrti...

- Bit će, ali ja ne mogu natrag s tobom. Od juče sam u patroli te sam jako umoran, a sad moram dalje, tamo preko Oblaja: naprijed, a ne natrag!

- Ali... kad te molim!

- Zaludu... molio ili ne molio!

- Dakle nećeš?

- I ne mogu i neću!

Đemo pogleda naprijed gdje je na brežuljku među divljim kruškama stenjalo i uzdisalo, te i u pomrčini razabra nekakve prikaze što vise i prema cesti pružaju duge krakove. Sjeti se i obećanja da će kovčežić odmah donijeti i da je to kušanje njegove srčanosti, pa se razjari na sama sebe i na žandara:

- Hoćeš i na silu! - zareža kroz stisnute zube i približi se na korak Davidu.

- Što?... Ili misliš da ja - započe David, ali nije dogovorio jer ga Đemo velikim i snažnim rukama pograbi oko pasa, baci ga sebi preko ramena i stade trčati.

Bježeći oču kako sa žandara najprije pade puška, a zatim iz korica sablja, i time osokoljen potrča još brže. A David se ne micaše kao da se od nenadanog napada onesvijestio, no odjednom poče Đemu udarati šakama u leđa i nogama u trbuh, ali on kao da i ne osjeti jer su prelazili baš ispod strašne glavice. Onako prignut ispod živog tereta nije vidio ništa do ceste pred sobom, ali zato u njemu uz strah bilo i nešto veselja, jer mu se činilo da je na njemu neprobojni štit koji ga brani od obješenih što se povukodlačiše.

Istom kad je brežuljak ostao daleko za njima, Đemo, jako zadihan i znojan, spusti žandara na zemlju i reče:

- A sada hajde sa mnom u kuću da se okrijepimo!

David gledaše začuđeno kao da ne razumije šta se to dogodilo, a onda viknu:

- Javno nasilje... pa još na žandaru u službi! Paragraf... paragraf... Osam godina teške tamnice!

- Čuješ, Davide, ne prijeti jer si sada moj! Ti si bez oružja, a ja... evo vidiš!... Niko neće znati ko te je ubio!

Žandar zadršće, ali ne toliko što se je prestrašio Đemine prijetnje nego što se sjeti da je izgubio pušku i sablju. Tada mu padahu na um paragrafi iz žandarskog reglemana, te reče meko:

- Pusti me da nađem svoje oružje, pa nek ti je prosto!

Kiša još uvijek lila i s njihovih kabanica curila voda, a negdje daleko tutnjilo kao da obojici prijeti radi onoga što učiniše.

- Ne boj se, naći ćemo, jer ovim putem neće do sjutra nitko, a ja ću s tobom natrag u Oblaj.

David se umiri, pristade, i domalo su u Đeminu podrumu gutali suho meso s pogačom i pili »hrvaštinu« kao vodu; govorili posve malo i samo od zadovoljstva hakali poput ljudi što se naslađuju iza teško obavljena posla.

Istom onda kad su se vraćali, također po pomrčini i kiši, zavedoše življi razgovor. I jedan i drugi bijahu malko nakresani te hodili brzo ali neravno. Đemo je nosio ispod lijeve ruke kovčežić, a preko desnog ramena veliku buraču s »hrvaštinom«.

- Kaži mi pravo zašto si išao kući, a sada se opet vraćaš u Oblaj - zapita David.

- Pa evo vidiš: nosim Petrici kovčežić jer hoće da ga ima još večeras.

- Dobro, ali zašto si htio da s tobom idem i ja? Da te je zaboljelo, ne bi me mogao trčeći nositi preko ramena kao jagnje!

Đemo ne odgovori, već samo uzdahnu ne znajući što bi rekao.

- Slušaj! Meni se čini da je tebe strah proći sam ispod one glavice!... Je l' tako? - upita ga iznova David.

- Muči, ne kazuj nikome, tako ti Boga! - moljaše Đemo skrušeno kao još nikad u životu! - Ne kazuj, pak ću i ja šutjeti: niko neće znati da sam te nosio ni da si izgubio oružje.

- Dobro, šutjet ćemo oba, ali bih želio znati čega se toliko bojiš?

- Pa ko se ovuda ne boji proći? Protiv sablasti i vukodlaka ne pomaže snaga, ni puška, ni nož!

- Čuo sam pripovijedati, ali svega toga nema. Ja sam u školi čuo: i pop i učitelj i sva pametna gospoda u gradu tako vele.

- Ha, ha!... jer nisu ovuda išli po noći sami, pa kako ćeš da znadu. Prikaze se ne viđaju svukud nego samo ovdje... evo me i opet stade hvatati strah!

- Prolazio sam i više puta, a ti bez druga nisi - zače govoriti David, no Đemo se ustavi i prošapta:

- Muči!... evo nas!... Ja mislim da je blizu ponoć, i sad je najgore!

Nebo se iznova prošaralo, i prema uštapu vukle se zemljom crne sjene oblaka, i huka vjetra jačala. Pružene ruke onih triju krušaka dizale se i spuštale k zemlji, pa se činilo da postaju čas kraće, a čas dulje, i mokra kora na njima gdjegdje i kadikad zasvjetlucala kao sablja.

- Prihvati... prihvati me za ruku! - viknu Đemo.

- Ah, kako dršćeš! Što ti je?

- Pogledaj... pogledaj... to je strašno! - reče Đemo dubokim glasom i kao jecajući, te ne samo zažmiri nego još pokri oči rukama.

- Da, i meni se čini... k nama se odonud nešto šulja Ali daj mi buraču da se napijem!... Brzo!

No Đemo zače da pije prvi, a klokotanje vina u ogrljku njegovim se ušima činilo kao hropac obješenih. Zato mu se i tresla ruka kad je Davidu pružio vino, a onda mu se činilo da ovaj nikad ne svršava piti.

- Eno i na mostu... za nama! - uzviknu Đemo, a od njegova životinjskog krika ispade Davidu burača iz ruke.

- Gdje to?... Što je?

- Tamo!... Pa još i odonud... ah!

- Ja vidim samo nešto crno da se valja... i još...

- Pa to je... *ono!* Trčimo dok nas ne opkole!

- A gdje je moja puška?... Daj mi sablju! - vikaše David. No Đemo ne odgovori već stade bježati cestom vukući žandara, a zatim su trčali uporedo. Dahtali izgovarajući nerazumljive riječi i njima još više plašili jedan drugog, a stadoše tek na onom mjestu gdje je s Davida palo oružje. Nađoše i pušku i sablju, a tada im odlanu te se počeše zgledati:

- A što je ono bilo? - zapita prvi David.

- Ta sâm si vidio!... Ne znam pravo, no bilo je strašno! Ovo mi je prvi put da sam ovuda išao po noći, ali... ne govori nikomu!

I nisu govorili, nego još nekoliko ondje postali kao zablenuti i kao da se za nešto stide jedan pred drugim. A onda se rastadoše, a niko ne spomenu izgubljenu buraču. David zaokrenu lijevo put dalekih Bubalovih Staja za brdom, a Đemo pravo k Petričinoj kući. Radi mnogih zgoda što ih je doživio ove večeri, brzaše u misli da je ponoć davno prošla, a uistinu bijaše dosta rano. Pogleda u zvijezde, no kako su ove, rijetke, hitro tonule među oblacima, zavrti mu se u glavi, i zaželi da se što prije nađe pod krovom.

Petrica ga je nestrpljivo čekala, pa se i njoj činilo da je kasno. Još mnogo prije stala se bojati za Đemu i kajati što ga je navela da po onakvoj noći ide samcat putem kojim se niko drugi nije usudio proći. Kadikad se tješila da će se biti svratio gdje mu drago i čeka dan, ali sad nije znala bi li joj bilo ugodno da se dogodi ono što je slutila. Dok su njezini spavali, sjedila je na kovčegu podno svoga kreveta i prela, jer kod male uljanice nije mogla vesti. Vrata je ostavila samo pritvorena, da kad Đemo uđe, ne škriplju: čekala je i prisluškivala dugo, a napokon joj stadoše teći suze.

- Može biti da je istina što su pripovijedali da se je onaj putnik od straha objesio ili da su ga objesile prikaze... Možda je Đemi ovo prvi put što ide bez društva u Sivopolje po noći?... Zašto sam ga natjerala da pođe? pitala sama sebe i ne mogaše da zaustavi plač.

Kadikad je mislila da čuje korake, no to je vjetar zaklapao daščicom na prozorčiću, a onda bi Petrica ostavljala kudjelju te provirivala iako odanle nije mogla vidjeti cestu. Sada se je kajala i radi toga što mu nije dopuštala poljubiti usta nego se otimala i onda kad bi joj ljubio jagodice ili vrat. Ne zato što joj ne bi bio vrlo drag, nego da mu, od obijesti prkosi, a onda da pokaže kako je dragi Bog i njojzi dao snagu. Te večeri sjećala se kako Đemo ne uzmiče ni pred kim, a nje se boji i sluša je kao i mali Stevica: baš Đemo, najjači i najsrčaniji od svih momaka što ih je znala.

Čekala je i čekala dugo, a vjetar začas prestade drmati.

- Jest, to su njegovi koraci! - pomisli djevojka, zabrza presti kojekako i zapovjedi sebi da se ne diže.

Uistinu bijaše to Đemo, s njegove kabanice curila voda i duga, smeđa kosa bila mu prilijepljena uz vrat i uz lice.

Dok je zatvarao vrata, Petrica ga pogleda i, teško dišući spusti glavu ne bi li progovorio on prvi.

Đemo se približi muče, rumen i smiješeći se, a Petrica ne mogavši dočekati njegovu riječ, ustade i zapita ga šaptom:

- Jesi li donio?

Momče se još uvijek smiješilo ne otvarajući usta, i Petrica od sumnje zatrnu.

- A jesi li bio? - ponovi, jer joj se njegovo lice prividi čudnim i ne znade što bi mislila.

- Dakako da sam bio! - odgovori napokon Đemo te jednom rukom zbaci kabanicu i pripašaj s kuburama, a drugom pruži joj išarani kovčežić. I baš kad joj htjede pokazati nedovršeni redak zvjezdica i kuka, Petrica ga, i ne pogledavši kovčežić, zagrli:

- Ti si pravi momak, ti si moj! - reče, a onda, pomučavši, brzo nadoda:

- I oprosti mi!

Đemo je htjede pitati zašto ga moli da joj oprosti ali osjetivši na svome hladnom licu Petričin vruć dah, priljubi se uz njena usta prvinom otkad se znaju.

Nije se branila niti izmicala kao prije, nego samo disala brže i jače ga privijala k sebi: bit će da tek sad osjeti snagu pravog poljupca i ne zaželi prekinuti onaj i slatki i strašni osjećaj. Sad nije htjela drugo nego utonuti duboko u neznano i neokušano milje i biti svladana od junaka kao što je Đemo ali on svakako htjede pokazati lijepi kovčežić i pripovijedati kako je, sam samcat, bio u Sivopolju i vratio se.

Već poče da pokazuje kako se išarani zaklopac otvara, i da govori, no Petrica, naslonjena uz krevet, iznova se priljubi njegovim ustima.

U isto doba žandar David koračaše neravnom stazom iz Oblaja prama Dračevici. Vjetar je sve jače šumio preko ogoljela grmlja na brdu, a sve crniji oblaci zastirahu nebo, i David svojom oblaćenom puškom tapkaše pred sobom, da ne zaluta. Opet ga stala plákati kiša, i opet ožedni, te mu pade na um izgubljena burača, a onda i sve drugo što ga je snašlo one večeri.

David još nikad ne bijaše zaljubljen, pa mu dolažahu na um grke misli i srdita pitanja upravljena samu sebi:

- Zašto je trebalo onoj budali skitati se iz Oblaja u Sivopolje po noći?... Nosio me kao vreću, a onda me ustrašio i tako osramotio dva puta! Da ne bijaše njega mogao sam već

davno biti u Teskerinoj krčmi... A radi koga?... I zašto?... Kakav je taj vražji kovčežić da ga moraju razgledati baš večeras kad sam ja u službi!

Potezao je dimove iz svoje kratke lulice, no pošto nije vidio ni vatre ni dima, ne išlo mu pušenje u slast. Osjećaše jedino žeđ i umor, te mu bijaše najveća želja prispjeti u krčmu da se napije i legne. Kako je počelo studiti, hvataše ga drijern, te okupljale misli o srčanosti, ljubavi i o strahu, no u taj čas nijedan od tih ljudskih osjećaja ne mogaše da pravo shvati. Rvući se u pomrčini s vjetrom i snom, ukaza mu se do staze visoki crni kuk, te uvidi kako je do krčme Bubalovih Staja daleko. Noge mu klecale, drhtao je i slušao kako zvižduče vjetar, te osjećao kako mu se zavlači studen pod mokru vojničku odoru.

Hladna jesenska zora već je počela šarati uznemirene oblake i žandaru Davidu s visokog brda priviđala se drugojačija nego Đemi na cesti kojom se vraćao u Sivopolje. A oba ta druma bila jednako pusta, i osvjetljavao ih isti jesenski dan koji može podušiti mrakom i vodom ali i zasjati vedrinom radosnoga proljeća.

Jugoslavenska njiva, 1922.

Jakov Desnica i golubovi

Lanjske godine, među Božićima, dođoh u Vrbnik, selo pustošno i na uzvisini, odakle se mogao vidjeti komadić blistava mora. Otputih se iz grada još noću s poznanikom lovcem u radosnu očekivanju da ću vidjeti vrela i šumu, zvijerke i ptice, iza nekoliko godina životarenja u tijesnoj varoškoj i skamenjenoj pučini, ozlovoljim se kao da mi je sunce rastjeralo lijep noćni san.

Drug mi, tajnik gradske općine, bijaše u krasnoj lovačkoj nošnji i s modernom dvocijevkom, a ja u navadnom odijelu i bez puške, te mi se činilo da prikazujem lovno pseto ili gospodskoga ulizicu. U tom kršu ništa živa, osim gdjekoje sitne ptičice što je skakutala po stijenju ili bi zacvrkutala u kržljavu, bezlisnu grmu. Šumi ni traga, a močvari ili živoj vodi još manje, te sam, i nevješt, uvidio da tuda lovine niti ima, niti je može biti.

- Zalutali smo, i trebalo bi da se opet vratimo na glavnu cestu! - reče moj znanac Viktor, no bijaše već prekasno.

Nešto prije, koračajući uz brijeg, od napora i sunca, što je pačilo s vedrine, oblio me znoj, no gore, na visokoj ravnici, prožimala studen od vjetrića koji nas lizaše s brda snijegom zatrpana i okrunjena maglom. Postajalo sve nemilije, no mladi Viktor ipak se junačio: premještao dvocijevku s ramena na rame i velikim koracima žurio se prama selu, gdje bismo počinuli i zaklonili se.

S nekog breščića kraj puta obilježena stupovima brzojava ugledamo kuću nimalo sličnu onima koje smo viđali u kršu. Ovisoka, stršila uz lijepo obrađeno poljce: vrata i prozorčići na njoj zaleni, i pred njima se tužno njihala crna drveta s nepravilnim krošnjama. No prozori te kuće bijahu zatvoreni, i ne dimila kao druge, pa se činilo, da je ne jedino samotna, već i pusta.

Viktor je poznavao kuću i gospodara, te stane pripovijedati kratko, svisoka, kao navadno građani vjerujući da je seljak biće jednostavno: od tjemena do peta sami želudac. Tako doznam da je Jakov Desnica bio nekad imućan, ali prost seljak ne razlikujući se od ostalih Vrbničana što su živjeli u potleušicama bez prozora i bez dimnjaka. Bojao se dojedne ispisane i naštampane hartije, premda je znao da čita i piše, a ženske prezirao kao beskorisne i glupe stvorove.

Stigavši pred kuću, ugledam postarijeg čovjeka milih očiju kako se diže sa široke, izrezbane stolice da nas pozdravi. Sjedio je prama suncu, u kutu, gdje se kući na dva zboja priljubila neka prizemna zgrada, po svoj prilici kuhinja. Na njegovu licu treptao zagonetan osmijeh, pa se moglo suditi da li se je obradovao našem dolasku ili se možda pretvara.

Brzo je donio stolice, također izrezbane, te jedan do drugoga posjedamo u tome zaklonjenom sunčalištu. Svi prozori na glavnoj kući bijahu zatvoreni, samo ona dva velika kuhinjska zjala, te se kroz gvozdene rešetke moglo vidjeti da je prostorija već davno

zapuštena. U pročelju pa i zidu kuhinje crnile se mnoge rupice, a iz njih provirivalo žuto vlaće, končina ili sivkasto perje: očit znak da u njima noćuju nekakve ptice.

Bit će radi toga što je Viktor bio davni poznanik Jakova Desnice, nijesu mnogo razgovarali, pače rijetko i pogledali jedan u drugog, no zato smo ja i starac počeli da ćeretamo.

- Zašto se vaše selo zove Vrbnik, kad ovdje nema nijedne vrbe? - upitam ga.

- Eh, nekad je tamo, sto koraka na zapad, tekla živa voda, koja bi presušila u sto godina samo jedanput. Onda je uz vodu raslo mnogo rakite i mnogo vrba, pače i jablana je bilo. No, kako je nestalo svake sreće, malo po malo nestade i vode. Vrbe se osušile, te u jaruzi ima i sad trulih panja, koji ni za vatru ne mogu potkati!

Pomučao je, a zatim se okrene brzo k meni:

- Jeste li vi *impjegat*? - zapita.

Činilo mi se da u tim riječima bijaše sakrivena misao i želja da sazna: kako bi govorio: - Ako jesi, treba kukati sirotinju, a ako nijesi, mogao bih se i podičiti...

- Nijesam činovnik: ja učim djecu i... pišem.

- Što učiš djecu Boga moliti, to je dobro, ali... što to pišeš? - upitao je bojažljivo kao da se u njemu pojavi ružna sumnja.

- Tako! - rečem. - Pripovijetke, pjesme... i sve što mi na um pane.

- Nije dobro svašta pisati! - progovori Desnica muklo i kao da me kori.

Sunce bijaše nekako poblijedjelo, vjetrić ojača, pa je studen dopirala i u našu zaklonicu. Viktor se uznemirio te, kad mu je dodijalo postojano mučanje, upita starog Jakova:

- A ima li ovuda kakve lovine? Kosovicâ, na primjer.

- U jaruzi i do nje ima grmlja, pak će ih tamo biti sva sila. A o drugome ne znam, jer k nama ne dolazi nitko u lov!

Viktor se diže, uze dvocijevku i zaputi se k jaruzi stazicom, koju mu je pokazao starac, koji opet sjedne i zamisli se, glave tako oborene da mu nijesam mogao vidjeti lica. Podugački i bijeložuti pramovi kose virili ispod crvene stare kape, a žilave ruke podbočile mu izbočene vilice.

Dražilo me što tako mirno sjedi kao da nikoga nema uza nj, te ga zaželim prenuti:

- Rekoše mi da mrziš gospodu, i neka ti je prosto. No, je li istina da nijesi htio uzeti ni pismo od listonoše, nego si se zabravio u kuću?

U isto doba zaželim njegov iskreni, prijateljski odgovor i htjedoh mu se umiliti:

- Ja vidim da si razuman i pošten čovjek, pa mi na dušu reci zašto mrziš sve što je napisano, i ljude koji pišu?

Njegov me je odgovor začudio:

- Vi zapovijedate, a mi slušamo! - reče ne mijenjajući ni položaja ni glasa, no malo zatim poskoči:

- Jako je zastudilo: kave u kući nemam, ali bi mogli gucnuti malo dropulje!

Bocu postavi na prazan stolac, gdje malo prije sjeđaše Viktor; čašice bijahu nejednake, mutne, ali rakija dobra. To hladniji vjetar ispod zamagljenog sunca prožimao i same kosti, te ispijem čašicu, no Jakov svoju ne dotače dok ga nijesam ponukao. Ali, već poslije druge, natakao češće sebi nego meni i osokolio se: lice mu prosjalo i stao živahno odgovarati na moja pitanja:

- Neću govoriti o sebi, nego o mojim seljanima zašto se boje svega što je po karti našarano. Bio sam i glavar vrbnički pa dobro znadem kako je bilo i kako je sad.

- Čuo sam da i ti znadeš čitati i pisati. No ako je pismo toliko zlo, zašto si ga učio?

- Ja znadem samo prepisati iz štampanoga i potpisati svoje ime: radi toga su me i birali za glavara. Ali ni onda kad sam bio glavar, nije od ono malo moga pisma poteklo nikakvo zlo!

- Pa eto vidiš, rečem ja, da se tvoji seljani bez razloga straše ove lijepe i korisne vještine. Kad u vas nema škole, zašto im nijesi ti kao glavar sela istumačio, poučio ih...

- A kako da ih učim, kad oni sami imadu oči pa vide! Sve što im pismena donosili iz grada, otkako god pamte, bili samo pozivi na isplatu poreza ili globe, same tražbe, tužbe, opomene, prijetnje, pozivi u vojsku i druge nemile stvari... A što nijesam htio uzeti pismo od listonoše, to je istina. Poznao sam na njemu rukopis moga zeta i pečat iz Solina, pak sam znao da pita ostatak prćije. Započeo trgovati, pa... Eto, neću da sramotim nikoga.

- Rekoše mi da si imao dosta kćeri. Pa, hvala Bogu, to je isto: sinovi ili kćeri, sve je tvoja krv!

Jakov se zaprepastio kao da sam izgovorio psovku što je njegovo uho još nije čulo:

- Jesu, ali sada sve na tuđem ognjištu vatru lože i ne zovu se više mojim imenom. Imao sam ih šest, a sina nijednoga koji bi radio. Pa, evo vidiš, što se je dogodilo!

Tako reče i raširenim, koštunjavim prstima pokaže zatvorene kapke na pročelju stojne kuće i praznu kuhinju. Uistinu, ono mrtvilo prikazivalo se neizrecivo tužno, a osobito kad sam i na licu Jakova Desnice vidio izražaj boli: ta, on je živio kao pustinjak, bez ikoga da se za nj brine ili da ga barem tješi.

U takom razgovoru i ne opazimo kad se je nebo zakrilo pepeljastim oblakom, ni kad je iščezlo sunce. Pred nama zatitra malena pahulja snijega, a onda više njih, sve jednako bijelih i lepršavih: množile se, gustile, te pođosmo u kuhinju da se zaklonimo i naložimo vatru. Suha drva zapucketaše, te iz njih liznu veseo plamen, i odmah mi sa srca nestade prijašnje tjeskobe.

Baš kad zaželjeh da i Viktor bude s nama, spazim ga da ulazi obijeljen snijegom i prignut, kao što se vraća umoran čovjek s neobavljena posla.

- Kazao sam da ovdje nema lovine! - reče Jakov zaboravljajući što je nedavno govorio o kosovicama u jaruzi i grmlju. Viktor mučeći prisloni dvocijevku na zid, očisti pahuljicama nasutu odoru i zaleni klobučić s perom te sjede kraj nas.

Već je nad ognjem visjela bakrica šireći onaj osobiti miris kisela zelja i suhe krmetine, što zimi i u situ čovjeku budi osjećaj glada. No Viktor, čujući da se ono jelo samo podgrijava, iznova se mrštio, a istom jedući priznade kako je hrana bolja od svake druge, a »hrvaština« pitkija i od samog »prošeka«.

Kroz otvorene prozore sipale k nama pahuljice sve češće, i uza sav oganj prožimala studen, pak smo se priljubljivali jedan uz drugog i primicali sve bliže k vatri.

Gotovo odjednom, s nebrojenim pahuljicama, zavitla jači vjetar, a u isto doba začuje se neki drugi klopot i šum. Izvirismo napolje i ugledamo jato golubova, što je nemirno lepršalo pred kućom. Gdjekoji od njih sjeo bi samo začas na krov ili bi zavirio u škuljice na zidu, a onda iznova poletio naokrug kroz pahuljice što sipahu sve to gušće i sve kosije. Neki golubovi bijahu gotovo posve crni, neki bijeli, pa sivkasti, vinjasti, isprutani, a neki se prelijevali modrinom poput ocjeli.

- Jesu li ovo tvoji golubovi? - zapitam.

Jakov se uznemiri te je istom poslije duga kašljucanja odgovorio:

- Nijesu moji, nego Božji!

Odmah pomislim da starac mudruje, no brzo uvidim da je onim riječima uzrok posve drugi:

- Isto su me pitali žandari, i to ne jedanput! - nadoda i pogleda me gotovo dušmanski.

- A što im treba znati, čiji su golubovi? Ta barem se na njih dosada nije davao porez!

- To mogu biti golubovi *poštari!* - vele. - No kako golubovi mogu nositi poštu?... Ja to ne razumijem! Učini molbu, vele, ili ih moraš poubijati sve do cigloga. Molbu ne znam pisati, a jedan u gradu, što zna, pita što za *bule,* a što za ruke trista kruna!... Sve da imam toliko, zašto bih trošio?... Ili su golubovi moji? Sami dolaze, sami odlijeću kao i sve drugo što ima krila!

Općinski tajnik šutio smiješeći se žestini starčevoj, no sad ne mogaše da pretrpi i ne pokaže kako je i on dio vlasti:

- Bit će - usklikne - ali, zakon je zakon! I mi smo na općini primili takovu naredbu, pa ih moraš pobiti.

Na ove riječi starac se još više razgoropadi i poče sipati kao gràd:

- A, gospodine, kako da ih pobijem? Zar kamenicama ili štapom?... Čujte: puške ne smijem držati bez dozvole, to jest, opet moram trošiti za *bule* i za molbu. Sve moje stare puške odnijeli su još preko rata, a sad bi trebalo kupiti novu!... Kažete: zakon! Ali, isto tako može doći naredba da na mojoj kući ne smije biti ni lastavica, jer su i one... poštarice! A kako da im zabranim?... Sada ih nema, no ljeti bude ih sva sila!

Tada se opet javi moj drug i zapita Jakova:

- Dakle, golubovi nijesu tvoji?... Onda ih mogu poubijati, pak te neće dalje mučiti ni žandari ni zakon.

- Golubovi su Božji! - ponovi Desnica i odmahne rukom baš kao da je htio reći: - Eto, čini što hoćeš!

Mećava još uvijek sipala, a golubovi i dalje motali se pred kućom kao da ne znadu što će. Viktor se hitno opasa ćemerom s dvostrukim redom *patrona*, uzme dvocijevku i torbu te poskoči u snijeg.

Odmah zatim stadoše grmjeti hici, brzo i sve brže, a naš domaćin podsticao na ognjištu glavnje kao da se njega ona pucnjava ne tiče. Doduše, lice mu bilo namršteno, i ruke drhtale, ali ne progovori, pa se čulo jedino njegovo teško disanje. Pucatanja se časom približavala, a časom daljila, kako je Viktor trčao za golubovima, te što je glasove donosio ili dušio vjetar. Kadikad bi pucatanja za duže vrijeme prestala, jer bit će da je naš lovac u snijegu tražio postrijeljane golubove: tada bismo čuli samo zujanje mećave i pred sobom cviljenje drva na ognju.

- Bum!... Bum, bum!... Bum! - opet se javila dvocijevka, te iznova pogledam u starog Jakova. Izražaj njegova lica silno me začudi: mišići se trzali, i kao da je u žilama nestalo posljednjeg tračka krvi, a mutne oči tek što ne proliju suze.

Razumio sam što bijahu starcu golubovi u onoj samoći, no ipak sam šutio ne znajući kako da ga utješim. Ražalosti me izražaj patnje i ukorni mu pogled, te sam htio opravdati i druga i sebe:

- Ti nam reče da su golubovi ničiji, pa je Viktor mislio da će te osloboditi velike brige ako ih postrijelja.

- Istina, tako sam rekao, no sad mi se čini da su bili moji! - odgovori starac i poče se ljuljati na svome išaranom stolčiću baš onako kao što se njišu seljakinje tugujući šutke uz mrtvaca.

Poslije podne izvedrilo se i utišalo, a oko devetog sata navečer bijasmo već u gradu. Viktor jedva nosio mrežastu torbu punu golubova, okrvavljenu i još mokru od snijega, no ipak je htio da prođemo svim glavnim ulicama i trgom. Gurao se kroz šetnju da se podiči lovinom, te zovne prijatelje na gozbu. Dosta ih je pošlo, no meni padoše na um zadnje riječi Jakova Desnice, kad mu je Viktor želio ostaviti nekoliko mrtvih golubova:

- Ne bi ih okusio kao ni svoga mesa! - rekao je i ne prihvati ruku što mu se za oproštaj nudila.

Po gradskim ulicama bijaše sve živo, svijetlo, i ja zamislim kuću starog Desnice u tmini i snijegu, još samotniju nego prije, bez šuma krila i bez gukanja. I nijesam pošao na lovačku gozbu gdje je Viktor, bez sumnje, pripovijedao kako smiješnih ljudi imade u našim selima.

1923.

Sirota

I.

U varošici Dobropoljcima već preko dvadeset godina živi liječnik Uroš Milin, težačko dijete iz planinskog sela Orlovače. A on ljekar postade kao po nekom čudu. Navršivši osmu godinu, stiže ga nesreća: u Crnim potocima izgubi nešto koza te, bojeći se domara, pobježe i, dugo lutajući, prispije u grad. Tu ga uzme neki imućan trgovac pa, ne imajući svoje djece, ne htjede vratiti Uroša. Iste godine posla ga u školu i tako dječak postade što nijedan iz njegova kraja. No već odavna posve je zaboravio i daleku rodbinu i selo te se priljubio gradskom življenju.

Ovom ljekaru nije se moglo reći da je star: jedva mu je pedeseta minula, u tijelu još čio, no ipak se osjećao umoran. Obogatio se i ugojio, varošani ga častili, a on ipak bijaše tužan i ne znajući zbog čega.

Po varoškom običaju sinoć je legao kasno jer mu samoća bila neprijatna. Još nerazbuđenu javiše mu da ga već od zore čeka jedan momak, nestrpljiv i ljutit, pa hoće da s njim govori. Kroz ovelike prozore rano je sunce poigravalo na njegovu mekom ležištu, laste kupile se da otputuju pa lijetale i cvrkutale, a ogranci goleme lipe mokrim listićima treperili uz pendžer i na sunčevim zrakama blistali. No liječnik Uroš nije mario ni za lastavice, ni za lipu, ni za blijesak sunčani: ispi tek polovinu čaja što mu ga doniješe, lijepo savi i zapuši cigaretu pa stade čitati novine.

Osim vremešne Lukre, u cijeloj kući bijaše sâm, a kočijaš je ležao u staji. Žena mu je davno umrla pa je gotovo i zaboravio, no imađaše od nje poroda: dvije kćeri udate za oficire živjele negdje daleko, a četiri sina, takođe dobro namješteni, nastanili se u gradovima i kadikad se pismom javljali. Uroš Milin oženio se mlad, te mu i sinovi i kćeri narastoše dok njega još nije savladala starost. Mogaše biti zadovoljan, no ipak s rumena lica njegova svagda izbijaše zlovolja kao da ga žalost mori za nečim što je daleko i prošlo, ili mu teško skriviše. Zato mnogi u toj varoši govorahu: - Bog mu je dao sve što čovjek može da želi, a on ipak nije zadovoljan! Zapalio je i treću cigaretu zamišljeno gledajući kako dim prelazeći iz sjene u obasjani prostor, kovitla, i htjede još poležati. No kad je stara poslužnica iznova došla pa mu kazala da je onaj čovjek iz sela Ponikava, brzo se odjenu, umi i počešlja, te odmah siđe u prizemnu sobicu gdje je primao bolesnike. A požurio se radi toga jer u dvadeset godina što živi u Dobropoljcima niko ga iz Ponikava nije tražio, a slušao i od starih ljudi kako od pamtivijeka ljekara u tome selu nije bilo.

- Mora da se zbilo nešto čudno! - pomisli idući tome čovjeku što je prispio iz tako dalekoga kraja.

Ušavši k njemu, liječnik Milin zastade. Po tvrdom i mrkom licu reklo bi se da je tome gorštaku blizu trideset godina, a uistinu tek je navršio dvadesetu. Na glavi mu crvena kapa starinskoga kroja s crnom kitom, a ispod nje padala mu svijetla kosa na ramena; na

plećima nosio mrki haljetak ukrašen čojom i srebrom, a gaće mu široke, s potkoljenjačama; obuća vezena, a sprijeda kožnata pašnjača na više razdjelaka i pulijana olovom. Iz nje mu virile dvije kubure i handžar, a i sve drugo na njemu kako se nije viđalo u selima dolje u ravnici. I glas njegov tutnjio kao divlji potok, te se liječniku Milinu činjaše da je ugledao prikazu što življaše nekoliko ljudskih koljena prije.

- Ko si i što želiš? Ako si bolestan ili ranjen, svuci se!

- Niti sam bolestan niti ranjen, ali nam je u kući ranjenik.

- Pa vi sami sebe liječite! Čuo sam da u vašem selu ima ljudi...

- Imade, ali brazgotine ostanu! A nama rekoše da ljekari iz grada zacjeljuju rane tako da se i ne poznaju. Je li to istina?

- Kako kad... no treba ranu vidjeti!

- Pa zato i dođoh tebi. Ajde sa mnom i ponesi što treba!

- Imadem i drugih bolesnika...

- A ti ih ostavi!

- Pa onda... vrlo je daleko, jedva ćemo navečer prispjeti.

- Makar i sjutra, ali treba da ideš! Djed je rekao! - odgovaraše momak, a pri tom je, i kao nehotice, pogladio ručicu handžara.

- Kako se zove tvoja porodica? - pitao ga liječnik i odlučio poći da vidi gorsko naselje i u njemu čudne ljude.

- Mi se zovemo Gavrani, a otac mi je Vukan. Nego spremaj se; i ti veliš da je u Ponikve daleko!

- A kako ćemo! Imam kola, no kažu da od Malih Gorica nema puta.

- I nema! - odgovori momče nabusito kao da se time diči. - Do Gorica ćemo se voziti, a onda uz planinu... ja ću ti nositi sve što treba, pa bilo i stotinu oka!

Doktor Milin se uznemirio:

- Ali, kako ću uz onu strminu pješke? Zašto nisi u Goricu doveo mazgu ili magare? Bit će kakva oputina kud bih mogao jahati.

Gavran izbulji oči, a zatim se osmjehnu:

- Pitaš za neke mazge, a u nas i ne znadu što je to. Magaradi ima, no bi li ti na magare uzjahao? Osramotio bi se, brate, dok si živ. Na magaretu u nas gone vodu, mlivo i drva, a za ljude su dobri konji sedlanici. U nas ni djeca ne bi na njih uzjahala, već za šalu... Nego, tako ti Boga, miči se dok mi se pred očima nije smrklo!

- Odmah, čovječe, samo reci ko je ranjen, gdje je ranjen i sve drugo, neka znadem što ću uzeti!

Obrad pogleda u ljekarovu sluškinju koja je trla prašinu sa polica i stolova, namrgodi se i od srdžbe promuklim glasom reče Milinu:

- To ćeš vidjeti i čuti od moga djeda, a ti uzmi sve što treba, i obilato: ja ću nositi, a tebi će biti nauhar!

Liječnik se brzo opremi; pa sjedoše u kola.

II.

Bijaše jesen kad varoški seljaci trgovcima vraćaju dugove, plaćaju kamate i nose darove, pa i radnim danom trčkaju k njima. Zato je i ranim jutrom u Dobropoljcima bilo svijeta, i vrata dućančića širom otvorena. Nešto malo vozili se ulicom, te se nađoše u ravni pritisnutoj maglom, no i kroz nju, na blijesku još nejačkog sunca, šarenilo se mokro lišće u stotinu boja.

Vozili se kroz poljska sela, te sretali naprćene ljude i žene u napo lacmanskoj odori: mutnih boja kao u žaba što se pod kamenje zavlače. Samo gdjeko imađaše nakit od šarenog stakla ili tanka, jeftina kova, pa se od toga činjahu i smiješni. Na nikome crvenoga skrleta ili srebrnih toka, ploča i đerdana, a obučeni u teške, gvožđem potkovane cipele. Svi bijahu mokri od jutarnje vlage i stupali su kao da se vraćaju s teškog rada.

Čim bi ugledali gospodinovu kočiju, skidali su šešire i klanjali se ponizno kao i pred crkvicama do puta, samo što se ne bi još i prekrstili. Liječnik se u kolima razvaganio, te glavom ili rukom odgovarao na svaki pozdrav. Vidjelo se kako uživa što njegovu lijepu kočiju vuku dva čila konja te što mu se i neznani klanjaju. A Obrad ni da pogleda u onu smjernu čeljad nego se nekako čudno smiješi i ne progovara.

Doktor Milin je primijetio njegov posprdni osmijeh, i stade smišljati kako da tome ponositom gorštaku pokaže da ono što misli nije. Već na prvom susretu doktoru bijaše zazorno kako taj Obrad govori. Navikao se da i varošani i seljaci pristupaju k njemu i da, od velike poniznosti, govore tihim, izvještačenim glasom. A ovaj momak, u ime nekakva svoga djeda, zapovijeda mu da s njim pođe, viče, pa ni kape oštruljice nije skinuo pred njim. - Možda i ne znaš kako sam prvi gospodin u Dobropoljcima! - zausti, no, premišljajući, odluči reći mu što drugo.

Uz cestu vidjele se kuće s natpisima koje Obrad nije znao da pročita: Krčma L. Frankini; Adolf Kraus, prodaja jestiva i pića; V. ud. Singolo, prodaja rakije i duhana; Vičenco Jukić, prodaja novina, dopisnica i pisaćeg materijala. A zatim: C. k. poštanski ured; Pučka škola; C. k. žandarska postaja; Trgovina rukotvorina S. Petrih; C. k. financijska straža... negdje samo srpskohrvatski, a negdje talijanski ili njemački.

- Ima li u vašem selu ovakvih kuća? - upita doktor Milin da izvrši zamisao.

Obrad se prenu kao iza sna pa reče:

- Hvala Bogu još nema, a i neće biti dok su Ponikvari živi!

- Kako to? Zar u vas nema ni škole, ni pošte... pa ni dućana u kojemu bi kupili, što vam treba?

- Nama ništa ne treba!... Samo varošani dolazili da što kupe, ali ne htjedosmo prodati. Zašto da žderu naše?

Doktor se sve više čudio govoru toga momka, pa htjede saznati i više o njegovu čudnom selu:

- Poznaješ li ti ovu ravnicu i sela što su oko nje?

- Iz Ponikava niko nikuda ne ide, osim ako ga silom povedu žandari. Ali ja idem: kad pritisne ljuta zima, u polje sleti mnogo divljači, pa dođem u lov!... A zašto si me pitao?

eLektire.skole.hr

- Htjedoh ti reći kako je ovdje svega, a u vas bit će nekakva pustoš. Vidi livade, redove jablanja i vrba, te po breščićima vinograde!

Baš su se vozili nekom uzbrdicom, te bijaše prava radost pogledati u ono polje i komšiluke: sve obavito lakom maglicom kroz koju sve jače i veselije prodirala jutarnja svjetlost. I Obrad promatraše ljepotu onoga kraja, pa srkao jesenji miris, ali je njegovo lice i u toj divoti ostalo mrtvo, strogo kao da je u kamenu izrezano. Tada se i liječnik namrgodi, pa htjede u njemu prenuti drugi osjećaj.

- Pogledaj samo Goricu: nad njom se tamni šuma, a pod njom su livade kao svila... Onda Lozovac gdje još nije opalo lišće s vinograda pa se rumene kao šipak. Vidi Orlić: tamo se među zelenim drvetima obaraju potoci u slapovima bijelim kao planinski snijeg. Pod njima se vrte mlinovi, a još dalje pogledaj selo Vrbnik gdje dimi tvornica...

Obrad skupi usnice, pljunu i zaustavi doktora u pripovijedanju:

- Ma koja je od toga korist kad to nije njihovo! Sve je nekakovih lacmana, prkelaša, koji se obogatiše dućanićima kao što su oni kuda prođosmo. Kod nas to ne može biti. Mi to odmah sataremo!

- A kako? - I za vas imade zakon!

- Ima i nema... Davno je bilo, i mogu ti reći... Naselio se u Ponikvama neki čovjek iz grada, mlad i dosta naočit, samo što mu kosa bila crvenkasta i zaruđena kao na gubavu janjetu. Sazidao kućicu, namjestio u njoj krčmu i dućan te stao prodavati svakojaka čuda što u našem selu nikad ne vidješe. Pleo i meo nekim svojim jezikom, da crkneš od smijeha, ali naša ženskadija grnula k njemu i stala domarima krasti žito, maslo, vunu... a, ne imajući novaca, i druge stvari nosila u njegov budžak. Naši se dogovorili... i jedne noći izgori ta kuća do temelja, a onoga prkelaša nestalo... Došli žandari, došli lacmani i škrivani, pa motaj, ispituj, ali svjedoka nema... Pojela ga noć!... I od toga dana u nas mirno: svoje trude sami uživamo, pa ne dolazi niko da ga i zoveš!

Sad su se spuštali niz breščić, i pred njihovim očima ukaza se dolina manja od one kojom prođoše, i jedva gdjegdje među niskim drvetima virila kućica. No i ovdje se šarenila jesen, i mirisalo ništa manje nego putem kojim su se provezli. Tu nije bilo mnogo obrađena polja, nego većinom niske šumice i prostrani pašnjaci. Do jednog suha potoka i kamenog mostića stršila kućetina od tri zboja, a gore i dolje nizao se dugi red krupnih slova.

- Vidiš li, čovječe Božji, šta je ovo? - zapita Milin. -

Tu je »Mljekarska zadruga« i »Zajmovna blagajna«, pa nemoj reći, da je i ovo slabo. Težaci se pomažu...

- Drž, tako, kume!... ali otkad je načinjena ona kuća, seljaci nemaju ni novaca ni mlijeka! A znaš li ko je ovo čudo postavio? - Dobavili nekog čovječića iz Talije, ev' ovolicnog, a imena mu ne možeš izgovoriti. Njihovim se obogatio, a skidaju mu kapu!

Mladi Gavran se je zasmijao tako da je Uroša zazeblo u srcu, pa nije znao što će odgovoriti. U riječima toga momčeta kiptjela mržnja, a u smijehu poruga, što bilo vrlo teško čuti u onome svjetlom, tihom jutru punu jesenskoga mirisa. No odmah zatim Gavran se nasmiješio blago i sažaljivajući:

- Svi ste vi lacmani čudni! Lanjske godine zabasao neki iz grada pa, videći našeg utovljenog Bikana, reče mi da ga donesem na pazar. Bog mi je dao prilične snage, ali da sam i Kraljević Marko, ne bih ga mogao donijeti. Što misliš, htjede li ono lacmanče da mi se naruga?

Uroš Milin sve se više divio tome gorštaku iz Ponikava što govori poput staroga razbojnika, a o nekim stvarima sudi kao dijete. I pomislivši koliko je od njega stariji, pa na svoje bogatstvo i čast, ne odgovori te je postojano šutio sve do Malih Gorica.

Uska cesta bila je vijugava, no ravna, te konji hitro grabili sve uz rijeku što se lijeno vukla među livadama. Krajina sve to više pustjela, pa ni desno ni lijevo ne moglo se vidjeti ni kućice ni dima: jedino gdjegdje prazna kolibica gdje se zaklanjali čobani od nenadana ljetnoga pljuska. Već se vidjele Gorice, pa se činilo kako se voze ravno u planinu što se ne može ni obići ni prijeći; zapravo, tamo se rijeka protiskivala među dva strma brijega, te ljudi kraj nje barutom i mašklinima odsjekoše litice i napraviše cestu.

U Malim Goricama bila samo jedna stara kuća što se od pamtivijeka zvala Han i sličila čardaku, a odatle u bosansku među mogaše dobra puška zrno baciti. Mrki zidovi starog Hana jedva se razaznavali među gustim drvetima iako je s njihovih ogranaka počelo opadati lišće. Tu im je trebalo da ostave kola, da ručaju i otpočinu, pa doktor Milin upita Gavrana:

- Bude li u tom Hanu što za objed?

- Ima! Pečenoga s ražnja bude i po danu i po noći, studena ili vruća po starom adetu. Peku za kirijaše. A ja imadem u torbi pisane slanine, kruha i luka što može biti i za trojicu. Nosim i ovnujsko pleće i pite od skorupa i meda. Ako bi se u Hanu desio kakav Turčin, da ga mogu ponuditi, jer oni krmećega ne jedu.

- Pa šta se za Turčina brineš? Oni su vam odvajkada bili dušmani - rekao je liječnik i zagledao se u momka da i na njegovu licu pročita šta zapravo misli.

No Gavran se nije predomišljao, i njegovo lice ostade jednako mirno.

- Pa oni su, gospodine, što i mi! Jednako govorimo, pa je ista u nama krv. Istina, kadikad se pobijemo, ali junački i pošteno, kao što bi se potuklo selo sa selom radi paše. Ma Latini, majku im njihovu, niti su naše krvi ni našeg jezika, a petljaju se u naše posle... Eto ih svuda gdje nanjuše da je dobro... sve potajno i muklo, bez puške i handžara, pa im naši odoljeti ne mogu. Koga su Turci u nas poturčili? Nikoga! A Latini su polatinili sve kod mora, pa evo se turaju i k našim brdima. A zašto Turčina ne bih ponudio? Znaj kako ga nema, što te neće počastiti makar lulom duhana. U nas je tako: glava za glavu, a ljubav za ljubav!

Liječnik se i opet začudio kako to momče iz dalekih Ponikava gdje ljudi žive osamljeno kao prije više stoljeća, onako govori. Zamislio se i upita ga:

- A ko ti reče da je tako?

Mladi Gavran se je zasmijao tako da je Uroša zazeblo u srcu.

- Iako živimo u planini, četiri puta odlazimo k manastiru jer crkve u nas nema. Pa, osim toga, iguman dolazi u Ponikve na krsnu slavu, i tada nam u zdravici kaže što je krv i jezik pa što su nam Turci a što Latini.

Uroš ne htjede prigovoriti, pa i konji zađoše u Male Gorice, i pred Han gdje sve bijaše sjenovito i vlažno. Krasno je tu moralo biti usred ljeta kad sunce prži, no sada ih tresla ohladica, i u njima se pojača glad. Uroš Milin osjeti miris vrućeg pečenja, pokošene trave i novog vina tako opojan i tako ugodan kao još nikada prije.

Zasjednu, naruče i stanu jesti. Tada, u onoj tišini, očuše zvono, ali iz daljine, muklo, pa se činilo kao zujanje muhe u vrču. Bio to zadnji glas što je dopirao iz polja o kojima Obrad reče da postadoše lacmanska: zvona se javljala s nove crkve talijanskih kapucina, no glas njihov umiraše već na podnožju planina koje se nad Goricom visoko uzdizale.

III.

Liječnik se divio Obradu, kako stazicom korača uz brijeg isto kao da bi livadom, a teret na njemu slamka. Penjali se i desno i lijevo kad je među grmljem bilo više utrto, a jesensko sunce pripicalo kao ljeti. Nigdje hlada, već jedino busenje i drvca, pa tišina: jedino se čuo topot njihovih nogu, šušanj gdjekoje preplašene gušterice ili crnoga kosa. Doktor je znao kako oni ljudi više od svega poštuju čile ljude, pa niti pod starost ne htjede da ga vide kako je slab. Zato se trudio da ne ostane, ali na jednom zavoju ipak morade sjesti.

- Kako to da, kad drugi neće, barem selo ne napravi kolski put? - reče Milin. - Mogli smo se dovesti kao ljudi, a ne ovako poput koza!

Obrad se osmjehnu i prozbori lagano kao da poučava dijete:

- Gospodine, bi li ti držao vrata od svoje kuće i danju i noću širom otvorena? Ne bi! A selo s putovima isto je što kuća koja se ne može zatvoriti... Starci pričaju kako su nekad Vrancuzi, s one druge strane, probili cestu čak u selo, no čim odoše, naši su je ljudi raskopali i zatrpali kamenjem... Da napravimo putove, Bog zna kakvi bi sve ljudi u nas dolazili, a nikakav lacmanin ne dođe za dobro!

Milinu se učini kako je suvišno prigovarati, pa se šuteći zaputi dalje uz strminu, ali Obrad korači preda nj kao da će mu time olakšati hod.

Idu oni tako, dugo idu, te ljekar, okolišajući, poče zapitkivati o daljinama u tome pustom kraju. Ali ne mogaše doznati ništa pouzdano, jer momče nije spominjalo časove ni kilometre: »Pô dana hoda... Mogao bi dobaciti iz puške... Možeš dozvati... Dok bi ispušio lulu duvana«... i sve tako, pa ljekar ne mogaše doznati što je želio.

Zato je, srdeći se, i upitao Gavrana:

- Kad nisi bio u školi, jesi li barem u vojsci? Ti ili kogod od tvojih ukućana?

Momče ga pogleda sa sumnjom, no ipak reče:

- Mi smo kršteni u manastiru Velinu pod Vještića gorom. A onda, srećom, niko od kaluđera nije znao pisati, pa nas i ne zvalo. No sad su počeli kupiti momke u Švabin landver: od pisanije dolazi svako zlo.

Milin vidje kako se približuju vrhu brijega gdje mora počinjati selo, a tamo se nadao ravnici i svakojaku čudu ovih Ponikvara. No ipak su još dugo hodili uz brijeg, a onda se spuštali, dok prispješe na ravno.

Sad nije sunce padalo u oči, pa stari liječnik mogaše bolje vidjeti oko sebe. Mislio je ugledati kamenu pustoš, no koračajući ravnom i bijelom stazicom na sve strane vidio je guste dubrave, pa dočiće sa zemljom crnicom i ledine s obilato trave meke i sjajne kao svila. Na pašnjacima rzalo, mukalo, blejalo i meketalo mnoštvo stoke kao i na velikom sajmu. Neka momčad se umetala kamenom, druga rvala, a na većim ravninama dječaci se na konjima utrkivali. Vidje i nekoliko cura da na hrptu konja uspravljeno stoje i pjevajući vezu, a kod ovećega stada momka s oružjem da straži.

Gdjegdje ih u svojoj zabavi i ne opaziše, no kad bi vidjeli da se približuje lacmanin, stražari bi odmah naperili pušku a drugi otrčali da nađu kamen ili toljagu. No kad bi s lacmaninom prepoznali Obrada, smirili bi se: nešto malo gledali za debelim čovjekom u kudravome ruhu i nastavljali igru da postanu jaki.

Milin se vrlo začudio svemu što vidje.

- Vaše je selo uistinu bogato - reče. - No zar ovdje ima vukova ili razbojnika te su i čobani pod oružjem?

Nato se Obrad zaustavi i odgovori namršten:

- U nas nema ni otimačine ni krađe, ali ovaki adet ostade još od mletačkog zemana kad nam otimahu i šumu i stoku!

A onda, kao da je pogađao i druge misli liječnikove, završi:

- Ali i danas čuvamo se tuđe, nepoznate čeljadi, one što se po lacmanski oblače i ne govore kao mi.

Gotovo odjednom, iz male kuće do puta, oču se jaki zveket. Bijaše to viganj, i ljekar se glasno začudi što ga vidje u onakovu selu: tu dva snažna čovjeka, zavrnutih rukava, naizmjence udarala po usijanu gvožđu, pa u tamnom prostoru vrcale iskre.

- Bez vatre, gvožđa, soli i kruha ne može niko živjeti - reče Obrad i brzo dodade:

- Ni bez vode, ni sunca žaranog!

Spomenuvši sunce, pogleda na zapad gdje se k crnoj planini sklanjalo, a zatim se pokloni i nekoliko puta prekrsti. Zrake toga istoga sunca u gustoj dubravi pozlaćivale nedavnom kišom umiveno lišće, te ono poigrava na zelenilu mlade jesenske trave ljepše nego proljećem. Tu i tamo iz grmlja vlirilo neko blijedožuto i rumenkasto cvijeće koje regbi da je htjelo i sakriti se i pokazati se ljudskim očima. Starom ljekaru činilo se da nikad nije disao mirisniji uzduh što tako razveseljuje, i sjeti se zadušljivog, gustog vonja baruština uz koje su se jutros provezli. I ne znadijaše da protumači zašto se u njegovu pamćenju javiše ona izblijedjela slova nad vratima kuća uz cestu.

Ovdje, kroz golema debla hrastova, bukava i nešto manjeg jasenja, vidjele se takođe ošumljene gore, tako da se Ponikve činile golemom utvrdom u koju se može doći jedino s istoka otkuda su i oni prispjeli. Iz dubrava čulo se potcikivanje, diple i pomiješani glasovi stoke. Učestao topot i klopotanje zvonaca, te pjesma i dozivanje, jer je već sunce zalazilo. A kad je zašlo, sve šare postadoše blijede osim na nebu: ono se u taj časak prekri rumenilom i živom plaveti kao lice bezdanoga jezera što se uvalilo među crvene klisure. I Uroš i Obrad pogledaše nebo što je poklopilo selo među brdima. Na njemu još ni traga kojoj zvijezdi, no pratilac staroga liječnika ipak je tamo nešto vidio:

- Pogledaj! - reče. - Nad Bosna-kulom nešto se crno uokrug vije. Vije se, brate, i spušta na konak. Ondje su se, kaže moj djed, Kotromanovići popeli kad amo prebjegoše, a i mi s njima.

Liječnik pogleda te uistinu spazi dva orla krstaša koji se na plavetnilu neba crnili pa, jedan za drugim kružeći spuštali sve niže. Njemu se činilo da čuje i šum ovih kraljevskih ptica što oživljuju davno opustjelu gradinu.

Orlovi, kružeći sve niže, iščezoše u crnini planine i kule baš kad je putnike staza dovela na čistinu. Odavle im se ukaza tamnozeleni brešćić i na njemu, u debeloj sjeni goleme planine, hrpa tamnih zgrada. Zidovi i pločati im krovovi samo gdjegdje virili među drvetima, no ipak se moglo naslućivati kako su velike i otvrdle starinom.

Na dogledu onog naselja Obrad se trgnu i odjednom zapjeva:

Grad gradila tri brata rođena...

Njegov snažni i zvonki glas jeknu među dubravama sve do planine, no odjednom zamuknu kao da se je nečeg sjetio. Duboko uzdahnu i regbi zasrami se toga uzdaha jer odmah zatim pokaza rukom na brešćić i reče ponosno:

- Ono su naše kuće, dvorovi Gavranovi!

A ljekar zapita:

- Kad smo već blizu i niko ne čuje, reci mi kakav je to u vas ranjenik i kakve rane?

Obrad se namrgodi:

- Ja ne smijem ništa kazati... U kući je gospodar samo djed Bogdan: što on kaže, dobro, a što premuči... svi moramo biti kamen! Nego ti sjedni i otpočini dok ja trknem vidjeti jesu li povezani psi. Imademo ih šest, a ne zna se koji je žešći: svaki će se poklati i s najjačim vukom.

- Ali kad idem s tobom, valjda neće na me nasrnuti!

- Možda i ne bi, ali ne mogu glavom jamčiti. Ja sam te doveo i, dok si u Ponikvama, ništa ti se ne smije zla dogoditi. Bila bi to sramota ne samo za Gavranovu kuću nego i za čitavo selo!

Tek što je dogovorio, otišao je žurnim korakom prema talmnozelenoj no sada već crnoj glavici na kojoj se uzdizale njihove kuće, a Milin sjede na plosnat kamen da čeka. Gledaše prema breščiću gdje zamače Obrad, ali tamo nikakva svjetla nije bilo: samo dim iz kuće bijelio se prema crnoj planini javljajući da su čeljad budna i da na njihovu ognjištu gori. Doktor Uroš sjetio se djetinjstva i sela pod Velež-planinom. Ni tamo se vatra na ognjištima nije nikad gasila, niti kuće ikada pustjele, svagda bijaše vjernih čuvara što ljube.

Na nebu se javljale zvijezde i nad gorom mjesec, pa se je i u njih zagledao. Uistini davno ih nije vidio. U varoši gdje je nastanjen, nikome ne pada na um promatrati zvjezdano nebo, ni dubrave, livade, ni potočiće što među njima žagore, jer su im druge misli i druge brige zamaglile oči. A ljudi pod Veležom znali su koje je doba jedino po suncu i po zvijezdama.

Sjeti se i svoje porodice: dušu mu zaokupi neznana tuga, a možda od čežnje za nečim prekrasnim što je izgubio zanavijek.

Tada u onoj spokojnoj tišini oču najprije brzi korak pa oštar glas:

- Hajdemo, gospodine, djed nas čeka!

IV.

Kad su došli pred stojnu kuću, krupni psi zalajaše i stadoše trzati lancima, a na vratima ih dočeka jedan od braće Obradove i nevjesta, oboje s lučevim bakljama u ruci.

Prostor u koji uđoše bio je golem i slabo rasvijetljen: osim one dvije baklje, jedino u kutu, na niskoj okrugloj trpezi, gorjela voštanica zataknuta u proso i jako dimila. Po njezinu nespretnom obliku vidjelo se kako je napraviše od svoga voska, ali se osjećao samo prijatan miris lučeve smole. Zidovi bijahu tamni, no po njima ljeskalo mnogo starinskoga srebrom kićena oružja, čak i nekoliko buzdovana.

Kod trpeze na tronogoj, izrezbanoj stolici sjedio starac pušeći čibuk, a do njega stajao čovjek, također prosjed. Ljekar se dosjeti da je to djed i sin mu Vukan, a drugi, što stajahu za njima, unuci. Svi bijahu divovi, s kosom do ramena, a jedino djed Bogdan i Vukan imađahu perčine tvrdo opletene. Sa zapeškirene glave ti perčini visili im niz leđa zategnuto jer na njima bili krupni ilici od srebra.

S jedne i s druge strane djedu stajahu dvije prazne stolice podobne njegovoj, a prema njima manji stočić, neizrezban i bez naslona.

- Pomoz' Bog i dobro veče! - progovori Obrad i sagnu se k djedu pružajući desnicu sve do zemlje. - Evo sam ga doveo, kako si zapovjedio. Ako smo zakasnili, ne bijaše moja krivnja; star je i debeo pa ne može hodati.

Tada Bogdan svojim dugim čibukom pokaza ljekaru šutke stolicu do sebe, te jedan i drugi sjedoše.

Doktoru Milinu činilo se da je zarobljenik što ga silom dognaše u te planine, i mnogo uspomena sijevnulo je u trenutak pred njim. Sjeti se kako ga varoški seljaci pričekuju: oko njega nagrne sve živo u kući, gologlavi klanjaju se i mole oproštenje a da ni sami ne znadu zašto. - A ovdje... pomisli, i bijaše gotov naljutiti se. No kad na starčevu licu spazi blagi osmijeh i kad se opomenu djetinjstva pa isto takog svoga djeda, malo što se ne sagnu da starom Bogdanu ruku poljubi.

- Ja sam došao pomoći koliko mogu - reče - i kažite mi gdje su bolesnici!

Djedo ne odgovori, već kao da se iznenada sjetio, poviče:

- Krstane, odveži pse!

Viknuo je tako, a onda nastavio gotovo šapućući:

- Bolesti u ovome domu, hvala Gospodu, nema. Samo ranjenik.

Mahnuo je rukom unucima da se uklone, a zatim prizvao nevjestu: možda ženu svoga najstarijega unuka koja to veče morade posluživati.

- Vi odlazite... a ti donesi!... Gospodine, umoran si, a večera nije gotova. U mojoj si kući, a rana je ranica što se na dernecima dobiva a ne u junačkome boju. Samo što je curi na obrazu, i to je belaj!

Nevjesta je donijela meda u saću što se i na slaboj svjetlosti žutio kao zlato, pa zrelih krušaka batvača jednako slatkih kao med. A onda tikvu rakije prepečenice što je mirisala pelinom i smrekom.

Djed najprije ponudi gosta pa sebe, a onda i sina Vukana koji također bijaše djed. No tim ga imenom nisu zvali, već sama Bogdana, sve dokle ga Vukan ne zamijeni u starješinstvu.

- Veliko se ovdje zlo dogodilo! - povika starac. - I ne pamtim da je ikad u nas ranjena ženska glava!

Bogdan govoraše ne mičući se i polako, umorno, ali možda htjede sačuvati dostojanje koje mu ljeta nametnuše; da je i kuća gorjela, valjda se ne bi ganuo, već samo rukom mahnuo da trnu drugi.

- Ti ćeš mojoj unuci Smilji udesiti ranu tako da se i ne zna gdje je bila... Lijepa je cura, vidjet ćeš, pa grehota, i sinu mi Vukanu jedina kći. Ako s te rane postane usidjelica, bolje da umre i bolje da je nikad majka nije rodila!

Valjda u drugoj prilici ne bi dopustio tuđem čovjeku da ga pita o porodičnim zgodama, no sada je liječnika saslušao i odgovorio. Udobrovoljiše ga med, rakija i lula, a još više pažnja s kojom je ovaj gospodin pratio njegove riječi.

- Pitaš me kada se to zbilo?... Prekjučer kod manastira: ondje je svake godine u taj dan veliki dernek, i čeljadi dovrvi sa svih strana. Ima u našim Ponikvama cura iz kuće na glasu, a - kažu - lijepa i krotka kao janje đurđevsko. Oko nje se dugo vrzaše moj unuk Dragoš i Radoje od plemena Bjelobrka, i on iz našega sela. Tu se u kolu posvade, rekoh ti samo zbog te cure Stanišine, pa handžarima jedan na drugog... Za svoju nesreću, i našu,

priskočila i Smilja da ih rastavi, pa učinila gore: u toj gužvi Radoje presiječe našem Dragošu rame tri prsta duboko, a njoj samoj, ali ne hoteći, zareže u obraz. Zareže je, brate, ne duboko, ali cura je cura, i svijetlim oružjem prolila se ženska krv. Sad i Radoje ne može iz kuće, niti će zadugo: velika je sramota raniti djevojku, pa makar to bilo nehotice!

Bogdan govoraše lagano i postajkujući, no Milin ga je ipak slušao bez nestrpljenja kao da sluša svoga davno umrloga djeda. A onda reče:

- Pa u vas ne cijene mnogo žensku glavu. Govore da svekar nevjestu i muž svoju ženu može i udariti.

- Svekar ne smije već jedino muž. A kako bi drugojačije bilo? Ženu i djecu moraš tući kad skrive, jer kako bi se znalo ko je kome gospodar?

Na ovo pitanje liječnik ne odgovori već hitro ustade.

- Govorio ti što mu drago, ja moram k bolesnicima. Kažeš da je tvome unuku presječeno rame, a to nije šala. To mi Obrad nije ni spomenuo!

- A ti hajde! Samo pazi da ne saznaju žandari - ovo su naši posli i ničiji više!

Tako reče stari Bogdan i ne maknuv se, poput golema hrasta što brani ulaz k pećini. Jedino mahnu Vukanu da otprati ljekara, te ostade spokojan i nepomičan kao i prije.

... Liječnik je oprao i zavezao rane te se povratio k starcu.

- Kroz nekoliko sedmica brazgotina će Smiljina posve zarasti kao da je nije bilo! - reče - No rana je Dragoševa opasna: dugo će morati da leži ako ne bude i što gore.

Starac se ne maknu i okom ne trenu, a istom nešto kasnije prozbori:

- Tako je suđeno da ljudi od puške ili noža ginu. Uvijek je tako bivalo i bit će!

- Ali, kažu da vi ne puštate ljekaru ni ospice navrćati a ni kužne bolesti ne prijavljujete.

Stari Bogdan osmjehnu se kao da žali njegovo neznanje:

- Bog je mudriji nego ljudi! Šalje ospice, kugu i glavobolju, jer što bi bilo kad bi se množili, do starosti živjeli, a ne umirali? Trebalo bi nam seliti u tuđu zemlju, što mi nećemo. Svak neka živi u svojoj kući i po svojoj volji. A da će ljudi izumrijeti, ne boj se: uvijek će ih biti koliko treba. Mudar je Bog!

V.

I za tog razgovora preseliše se u drugi odio kuće gdje je plamsala vatra, jer djed Bogdan ne htjede ni usred ljeta večerati već uz ognjište.

Jeli su polako, šuteći, i svi gledali u žeravu na koju nevjesta bacala po nekoliko teških cjepanica. Rekoše mu da tako čine i onda kad se na počinak spremaju, te se Milin uvjeri da se vatra na starinskim ognjištima ne gasi. Ali ne stoga što je hladno, već zato jer im je ognjište bilo svetinja. A on u svojoj varoši već dvadeset godina ne vidje ognja, a ni vode do u staklenci mrtve.

Može biti od naporna hoda i gorskog uzduha ljekaru se činilo da od svoga djetinjstva nije okusio slasnijih zalogaja ili pitkijega vina. Jedino se čudio što su kokošju čorbu prolili, a donijeli samo meso te čitavu svinju na ražnju pečenu, bez ikakvoga prismoka. No ipak osjećaše kao da mu ta hrana odmah u krv prelazi i krijepi ga kao nikad prije. Mrki

pšenični kruh, suho meso, uštipci i pita toliko mu sladili, da mu nije bilo začudno što preko jela svi šute.

Za glavnom trpezom sjedili su s njim Bogdan, Vukan i dva oženjena unuka. Za drugom neoženjeni i žene, a u kutu veća djeca i nevjesta kao čuvar. Doktora Milina je iznenadilo kako se u toj starodavnoj kući ni prije ni iza jela Bogu ne moli. Jedino, kad su dovečerali, stari Bogdan i njegov sin, kao za sve ukućane, okrenu se k istoku, a zatim prema ognjištu i tri puta se prekrste; onda, svi do cigloga, poljube kruh što preostade. Istom poslije toga nasta za trpezama žagor, a pogdjekad i smijeh. Liječnik Milin gledaše pažljivo oko sebe, i to ne samo čeljad već i mrtve stvari. Neoklačeni zidovi od krupnog kamenja i debele grede nad njima bijahu kroz par vjekova pocrnjeli od dima, no ipak se vidjelo kako je sve to jako i vječno. I trpeze i stolice, krupne i tvrde, pa mogu da posluže za više koljena.

Drveno suđe bez žurbe spremiše, a isto tako svi mlađi spremahu se bez žurbe da odu. Svaki od njih poljubi starca u ruku ne progovarajući, a ni on njima. Odoše, ali ostade ona lijepa nevjesta što je cijele večeri stajala držeći baklju u ruci i ne prozborivši riječi. Dugo tamnoputno lice bilo i u nje spokojno, a nijedanput nije s tala digla očiju kako bi došljaka vidjela. A to liječniku bijaše žao.

Vukan je u golemoj smrekovoj bukari donosio vino i punio starcu lulu, a sve to činjaše lagano, bez žurbe, kao da mu se neće. I sve drugo ondje radili, pa i govorili, sporo, te ljekar nije mogao a da ne reče:

- U nas pripovijedaju, djede, kako ovdje čeljad malo radi i zarađuje, novaca nemaju niti za porez.

- Da nije poreza, ne bi ih ni trebalo, kao ni prije... Istina, nismo bogati, ali nama više ne treba. Pola godine radimo, a pola se odmaramo, a što ćeš i činiti kad su napolju mećave i kiše? Pa, gospodine, sve kad bi se i moglo, treba nekad mirno uživati ono što je s našim trudom zemlja rodila... Samo da ne dođu Latini kao u Dobropoljce! Propala bi naša starina i sve što imademo!

- A koga ti, starče, Latinima zoveš?

- Pa, eto, one što se oblače kao ti, ne govore naš jezik i nisu naše vjere; niti badnjake u slavu žarkoga sunca i Roždestva Hristova ne pristavljaju, a varaju i tuđe otimlju samo kad mogu!

Tu je djed Bogdan pogledao u sina kao da traži pomoć, a glava mu postade slična vučjoj kad iskezi zube na lovačke pse.

Milin se zagleda u Vukana i u nevjestu što je dvorila, te opazi kako netremice gledahu u djeda kao da htjedoše zapamtiti svaku riječ. Taki govor bit će čuli mnogo puta, no ipak se trudili da im što ne umakne.

Od jutros u Milinovoj duši mnogo se toga nakupilo. Sve što je tinjalo odavna, sad se je ražeglo: i djetinjsko sjećanje i kasnije življenje u gradu kad u nijednom času nije mogao reći da ima porodicu i kuću. To ga ne samo rastuži već ga je rasrdilo kao da je istom sada pojmio kako živi od svakoga zapušten - niti ima koga da miluje ni da kara! K njemu dolaze samo oni što ga trebaju, a za sinove i kćeri ne zna. A ovaj starac gospodar je u svojoj kraljevini, i niko ga s ove njegove stolice ne smije maknuti. No njega, doktora, usred noći iz kreveta dižu! Nakupilo se u duši Milinovoj, nakupilo, pa zaželi da se izjada.

Domaćin opazi kako ga ono gospošče rado sluša, te usprkos običaju Ponikava stade govoriti naširoko, pa i zapitkivati.

- U nas je duga i ljuta zima, pa već u jesen napunimo kuću sa svim što treba. Vrata se zatvore, puške nabiju, psi razvežu, i staram se da svak imade što mu treba, čeljad i stoka. Samo za krsno ime, za Božić i kad je pir, otvaraju se vrata svakom našem čovjeku. A u

vas lacmana, kažu da niko nema svoj dom. Pa vele i to da nekoliko porodica stanuje u istoj kući. Rekoše li mi pravo? I da sele iz jedne kuće u drugu?

- Istina je! - odgovori Milin potiho kao da ga je sram.

- I nisu ti lacmani što žive u jednoj kući ništa u rodu? Ni po ženidbi ni po krvi?

- Baš ništa! Često se i ne poznaju. Jedva su se vidjeli, a već se raziđu. U kuću ulazi i izlazi kad ko hoće, i jedan se drugome ne javlja. A s drugoga prozora mogu te vidjeti kako se oblačiš i svlačiš!

U starome liječniku Milinu prekipjela žuč jer ga ova pitanja iznova sjetiše njegove porodice. Zato se namršti i dodade:

- Ne samo to, već kod nas često ne zna otac gdje su mu sinovi, pa ni gdje mu je žena. Djeca ne viđaju oca ni braća braću: sve se to po svijetu razleti!

- A za Božić i krsno ime?

- U gradu i ne znaju što je krsno ime, a Božić je kao i svaki drugi dan. Lacmane ništa uz porodicu ne veže jer nemaju svoje zemlje ni svoga ognjišta.

- A imaš li ti o čemu bi mogao reći da je tvoje?

- Bilo je u Orlovači pod Veležom. No još kao malen pobjegoh, a kasnije su mi u novcu isplatili dio. Pa sve da i nije tako bilo, iza pedeset godina što živim po gradovima ne bih se mogao vratiti... Imadem četiri sina i dvije kćeri, no svi se rastrkaše po svijetu, da traže nasušni hljeb. A ja sam eto samcat, i sâm ću umrijeti!

Svi osjetiše da starome liječniku naviru suze, pa nastade šutnja. Bogdan se zamisli, a onda pogleda liječnika Milina kao da će mu i s lica pročitati što misli. A to lice bijaše vrlo tužno, pa je rekao:

- A bi li, kao samac pod nebom, ostao kod nas? U ovoj kući bit će ti dobro! Sine Vuko, naš je čovjek: ispod Veleža, a nije lacmanin!

Vukan se pridignu i skide kapu:

- Neka mi nadomjesti brata Vojina... Što bude moje, i njegovo neka je!

Tako reče i, nauzgor stojeći, čekaše da bi mu odgovorio.

A nevjesta prvi put dignu pokorno oborenu glavu i duge trepavice, pa se zagleda u strana čovjeka:

- Ostani, siroto, kod nas! - rekla je, no zatim prednula i u strahu čekala šta će djed.

No djed je prihvatio onoga tuđinca za rame kao da ga zaustavlja i ne rasrdi se što je nevjesta progovorila.

- Siroto, ostani! - ponovi i Vukan nevjestine riječi, i možda prvi put što živi, zadrhtao mu je glas.

Kad je Milin čuo da njega, već stara liječnika, nazivlju sirotom, nije mogao ustaviti suze. Prignuo se k starčevim rukama.

- Čast vam, braćo, i tebi, ćerce, ali je za me prekasno. Ne bi se mogli priviknuti jedno drugome! - odgovorio je Milin, i još veća tuga zaokupila mu dušu.

Oni ga ne razumješe, te Bogdan ne znade što bi odgovorio. Onda srdito zaviče na Anđeliju i na Vukana kao da su nešto skrivili:

- Trpeza je prazna, a vatra ne gori!

Oboje skočiše izvršiti zapovijed iako je pred njima bilo svega, a ognjište plamsalo ozarujući i njih i stare, pocrnjele zidove.

VI.

Milina htjedoše namjestiti da spava gdje je spavao Obrad ali on zaželi da bude pokraj ranjenika. Kad leže u sijeno i na mnogo jedan povrh drugoga naslaganih prostirača želio je da se umiri i zaspi. No čekajući san, dopre k njemu tiho bolesnikovo stenjanje. Brzo upali svjećicu i pristupi Dragošu, a ovaj se trgnu i kao da će prihvatiti nešto sa zida. Kraj njega visila kubura i handžar, no, poznavši liječnika spusti ruku i duboko uzdahnu.

- Boli li mnogo, junače?

- Pali, gospodine, kao žerava, i ne da zaspati!

Mirno je pustio da mu se rana opere i prepovije, ali kapljica za spavanje ne htjede; volio je napiti se vina i lulu.

- A što je od Smilje? - zapita.

- Smilji ne treba ni lijeka ni ljekara; njoj će ranica i sama bez traga zarasti.

- Eto, neka bude, a za me je lako.

Stari Milin ne htjede ga mučiti razgovorom te, i sam dimeći, zašuti. Svuda je u kući i oko nje bilo tiho, ali negdje u dubinama tutnjilo i ne sličilo ni dalekoj grmljavini ni šumu vjetra. Sve od jutros neraču takvih glasova pa ne mogaše odoljeti da ne upita:

- Ima li u vašem selu koja voda?

- Ima, ali na onoj drugoj strani gdje je niže. Odavle se ne vidi. Pada s visoka, te se bijeli poput kovilja ili kao da vise mlazovi pavitine. Ondje su naši mlinovi i stupe. A gdje odušuje ta sila vode, Bog zna! Negdje se pod zemlju zavlači!

- Pa ova mukla tutnjava što se čuje, bit će od toga slapa.

Dragoš zastenja, otra znoj sa čela i odgovori:

- Ne, tako daleko ne može se čuti premda je voda i od vatre snažnija. Nego, u našim su Ponikvama tri duboka ponora, sve jedan od drugoga niže, pa stenju i ječe kao živi. Dva su donja crvena poput krvi, treće bijelo i dojedno strmo kao Jela. A tako stenju i ječe jer u dva donja ponora motuljaju se zmajevi, a u gornjem leprše vile jezerkinje. Oni žive u svađi, te, na početku zime kad vode s planina zaliju, u našim ponorima buči tako da se kadikad čuje sve do Crne drage: ono vile uronjuju zmajeve da ne bi izišli na svijet. U to su doba najjači jer je sunce nisko i slabo pa iz njih otrovna para sopti... A kad vile sasvim utope zmajeve, neće na svijetu biti zla i obadva krvava jezera pobijelit će kao i ono vilinsko. Tako ti je to!

Milin se i opet dignu da opipa bilo ranjeniku: gorio je ali ne preveć, i oči mu bijahu plave i mirne kao sinoć nebo nad planinama.

A u dubinama je na mahove bučilo kao da tutnje koraci davnih pokoljenja, i stari liječnik se umiri: sjetio se djetinjstva pod Veležom, kad je slušao bajke drevne mudrosti.

- Koliko ti je, momče, godina?

- Ne znam ni ja! Bit će dvadeset i malo više.

- A ko ti je govorio o tome rvanju dobrih vila i opakih zmajeva?

- Djed moj i stari kaluđer što je amo dolazio. Oni znadu. Pa onda, Latini su što i zmajevi, a nas brane vile!

Doktor Milin ne znade što bi primijetio: u njemu se zatalasaše davne uspomene kao na vjetriću u polju klasje. Osjećaše kako u tome domu trepti vječita mladost, pa kao da i sam čuje pjesmu i ljuljuškanje u krilu majčinu. I u polusnu smiješio se kao dijete, a u dubinama je tutnjala vječita sila koja se ne vidi.

VII.

Tek je svitala zora kad se Milin i Obrad vraćahu istim putem k Malim Goricama. U nježno osvijetljenim dubravama sve bilo tiho osim što je vjetrić lagano šumio oporim lišćem golemih drveta. Liječnik se okretao da još jednom vidi Gavranove kuće prije nego ih krošnje zakriju, pa da bi ugledao i slap. No čuo se jedino daleki šum, a kadikad i ona tajanstvena buka ispod zemlje.

U studenoj zori koračali su brzo jedan uz drugog, ali nisu progovarali: ljekara je u grlu čežnja stezala, a Obrad se teško zamislio. Svako malo pogledao je jabučicu kubure i ručicu handžara što su iz torbe virili, znajući kako se od njih rastaje zauvijek.

Kad Milin od staroga Bogdana ne htjede ništa primiti za dangubu i trud a pohvali mu oružje, na odlasku mu daruje kuburu i handžar. A bijahu tako vješto srebrom pulijani i kamenčićima šarenim okićeni, da ih poljubiš. Sad se je, čim dođu u Male Gorice, trebalo od njih rastajati, i Obrad ne mogaše da prikrije tugu. Milin je znao kako bi momčetu bilo draže da je starac poklonio sve ono žutih cekina sa dna kovčega, i bijaše mu žao što prihvati onaj dar. Znao je da njima junaštvo i ženska ljepota vrijede više od svega pod nebom i da je ovaj dobri momak tužan zbog njega. - No sada je već kasno - mišljaše - a u njih je i tako puna kuća oružja ništa goreg od ovoga što mi je darovano!

Sunce granu i zatitra po vlažnoj zemlji kraseći dubrave stotinama šara; ptice zacvrkutaše, ali ona dva putnika niti što vide ni čuju.

- Ima li Smilja đerdan? - zapita Uroš nenadano kao da mu tek sada pade na um dobra misao.

- Smilja, veliš? Pa njoj je istom šesnaest godina, i još joj ne udesiše veliku opremu. Đerdan je njezin malen, od sama tri reda i jednog dukata pod grlom.

- U mene je neko pedeset talijera, znaš od onih dvostrukih što je ženska glava na njima. Meni ne trebaju, pa dođi sa mnom u Dobropoljce: to ću Smilji pokloniti neka ih nosi za spomen.

- A jesu li provrćeni?

- Nisu, ma to je lako.

- Uistinu ćeš dati? A djedo tebi još onaj mali, ispisani buzdovan. I njega si hvalio. A rana, veliš, brzo će nestati?

- Da, sasvim bez traga! - reče Milin da još većma razveseli Obrada.

Sad su koračali uzbrdicom, i zato su šutjeli. Milin se zadubio u misli o tim ljudima koji mu jučer bijahu nerazumljivi: - Oni su strašni kao zimski vukovi i dobri kao djeca... Jako su nazadni te mrze sve što je novo i tuđe, pak bi ih trebalo upitomiti! No ipak, ta nas je mržnja nekad spasla, i možda ne bi bilo dobro da već sada posve izumre!

Tako je razmišljao stari liječnik i duboko uzdahnu: sjetio se porodice raštrkane po svijetu i pustoga doma u koji se vraća. Ni očinske, ni sinovske, ni bratske ljubavi. Od nikoga ni milovanja pod stare dane!

Hodili su, hodili, a navrh brda što se rušilo k Malim Goricama sjedoše. Odatle su vidjeli Ponikve u planinama što ih je kroz bistri uzduh ožarilo sunce i slap što se na tamnilu brda činjaše kao prašina od srebra. Milin potraži očima Gavranove kuće i poznade ih: nad stojnom uzdizao se dim, visoko, visoko, prema vedrini neba i ne mutio je.

Njegova duša razdraga se od pomisli na sve što je bilo i što će biti na tome breščiću: ljetni hlad i miris dubrava, štropot jesenske kiše i spremanje žitka u podrum; snježne mećave, toplo ognjište i priče; Božić, pirovi i krsno ime, pa sve drugo što raduje onu čeljad koja su daleko od onih što im je svaki dan u godini posve jednak... A on, eto, od svega toga neće ništa ni vidjeti ni doživjeti. Ali ne zato što je star. Djed Bogdan je mnogo stariji, pa je sretan. A iz njegova srca je nestalo radosti što se odrekao doma i majke zemlje.

Sjedio Obrad i stao misliti naglas:

- Ja ću se vratiti s talijerima kao sjutra, u zoru, svratiti se u viganj i provrćene talijere Smilji istresti u krilo. A u petak osvjetlati buzdovan...

- On će se vratiti i naći će svoje! - pomisli Uroš. Njemu će se radovati, i on njima, a ja ću među ljude što ni sami porodice nemaju.

Obrad postade nemiran, pa se dignu te nastaviše put. Duboko, duboko pod njima prostirala se nizina gdje se lijeni potoci razilazili u široke močvare, gdje se podižu nove kućice tankih zidova s velikim otvorima, pa nove crkve i crkvice čudnih imena. Tu bili i ljudi s klobukom na glavi iza pluga, te žene u odorama kao žabe puhače. No sada sve to zastiraše magla što vonja kao tek izgorjela kuća, a iz nje gdjegdje virili krhki jablanovi, njih svake godine zapadni vjetar mnogo povali.

I silazeći strminom, liječnik se obazre da bi još jednom vidio Ponikve i Gavranove kuće, ali već ih je njegovim očima zaklonio brijeg. No i sada kao da je vidio mili pogled i čuo krotke riječi nevjeste Bogdanove:

- Ostani, siroto, kod nas!

1927.

U planinama

I.

Oduvijek sam volio drevne manastire i život u njima, pa i zato što su mi se vječito zarezale u dušu djetinjske uspomene iz manastira Dragovića. Dolazio sam i nezvan, no svagda bi me pričekali kao davnoga znanca. Opravdao bih se kako sam došao u crkvu, riznicu i biblioteku, no svagdje sam čuo isti odgovor: - Sinko, ikone, odežde, krstovi i putiri neće pobjegnuti, već ti hajde sa mnom u trpezariju da s puta odahneš i da se okrijepiš! - Tu bih ostao nekoliko dana ili sedmica dok me ne bi čežnja za drugim manastirom natjerala zamoliti kaluđere da me puste.

Tako prošlog ljeta dospijem i u manastir Vasiljku koji davno podigoše u dubokoj uvali, naoko uzanoj, pa sam se čudio kako su na onolikom prostoru smjestili golemu, četverokutnu građevinu što je zatvarala prostrano dvorište. U njemu šumilo nekoliko trepetljika i lipa te žuborila česma a bila i crkva na kojoj staroslavenski u prag zarezaše: Uđite ponizna i smirena srca.

Oko Vasiljke strmi obronci pokrili se šumom, a hridine bršljanom, i takav mir, da me u početku strašio. Jedino visoko, visoko, iznad uvale, vijaše se orao sa svojom drugom, no šum se njihovih snažnih krila nije čuo.

Ali u manastiru bijaše ipak živo zbog mladih ljudi što su sjali od zdravlja: iguman, dva kaluđera, đakon i đaci, pa nekoliko slugu, a nijednom više od četrdeset godina. Jedino se odvajaše prijašnji iguman Samuil, za koga sam doznao tek poslije: ne mogaše od starosti iz svoje ćelije, pa kao da ga i nema. Sve što mu treba nosili su mu u ćeliju s poštovanjem jer je nekad važio kao vidovit, pa mnogi, i pohodnici izdaleka dolazili pitati ga o zdravlju i moliti blagoslov.

Išao sam k njemu dugim hodnicima jer je želio da boravi u najdaljem uglu manastira ne želeći, bez potrebe, nikoga vidjeti. U početku gledao me ispod stršećih, bijelih obrva jako sumnjivo, no kasnije radovao se mojim pohodama. Obadva smo voljeli starinu bez knjige, a bit će nas zbližilo i to što su drugi u manastiru težili za novinom.

Bio to krupan starac bijele kose i brade rijetko strižene, a češljane malokad. Zatekao bih ga s kamilavkom i brojanicama kako sjedi uz otvoreni pendžerić te gleda vrhove i šumu. U njega nije bilo knjiga već jedino stari psaltir, a ni papira, jer je s teškim trudom znao šarati nespretna slova koja su više sličila prvoj štampi nego pismu.

U tamnoj ćeliji koja je podsjećala na medvjeđu pećinu, bilo uvijek puno dima iz Samuilova turskog čibuka, i svagda bi me počastio kavom i prepečenicom. Tu bi, u večernjem sumraku, vodili beskonačne razgovore o starom zemanu, i starac bi se tada raspalio kao da mu i nije osamdeset godina. Govoraše odveć glasno jer bijaše nagluh, bez straha da će koga buniti. Ja sam znao malo šta reći, no stari iguman bješe neumoran u pričanju baš kao da htjede naknaditi dugo šutanje.

eLektire.skole.hr

Sve otkad je, radi svojih godina, prestao biti starješina manastira, rijetko se družio i rijetko progovarao pokoju riječ, no sada se raspripovijedao o doživljajima tja od svoga djetinjstva pa do starosti... Najprije čobanče u visokim brdima, pa đak u manastiru, pa iskušenik i đakon, pa kaluđer, a najposlije i najdulje iguman. Za arhimandrita ga ne htjedoše postaviti jer je premalo pismen.

Vrlo sam se začudio što gotovo nikad ne govoraše o crkvi i bogosložju, već da je u dno srca više neki poganin nego hrišćanin pravoslavac. Zanio bi se govoreći o jeli, bukvi ili pećini gdje su divlje pčele, o mračnim šumama gdje žive medvjedi, o izlasku sunca nad planinom, ali najviše pripovijedajući o vrelima i jezerima gdje su zmajevi i gorske vile. A ljude cijenio samo po junaštvu i snazi, pa i zbog ljepote. Onda mi kazivao i različite zgode doživljene najčešće po noći, no gotovo u svima bijaše toliko tajanstvenoga, da se njegove zgode činjahu napola izmišljene ili doživljene u snu.

Jedne sparne večeri, na početku mjeseca srpnja, pogorša se moja živčana bolest, i ja se potužim Samuilu. Tada mi on poče kazivati o nekom čudotvornom vrelu koje sada zovu Sveti Jovan, ali se u njegovu djetinjstvu drugojačije zvalo. Staro ime bilo mu Perunovac, pa ga stari i danas tako nazivaju. Onda mi stade pričati, nadugo i naširoko, o tome vrelu koje bolesne ozdravljava a zdravima daje veću snagu.

- Ono - reče - izvire na više trakova iz samih temelja neke upola srušene zgrade koju u pravjekovima sazidaše divovi od kamenih balvana koji zarastoše u mahovinu. Tu raste drvo sa devet kora, modra perunika sabljastoga lišća, pa cvijeće koje se u granuće sunca rastvara a uveče zaklapa, baš kao ljudi svoje oči. I jezerce kojim to vrelo protječe tako je mirno i bistro, da se po noći u njemu vide zvijezde isto kao na nebu... Tu se, uoči Jovandana, okupi dosta čeljadi te, kad sunce zađe, užegu tako golemu lomaču da joj plamen liže visoko, kolik' mlada jela, i traje do zore. Onda zapale i nekoliko manjih vatrica koje momci i djevojke mogu preskakati, a goriva dosta jer je svuda okolo stara šuma, i ne zna se čija je. Svak donese po kitu pšeničnoga klasja napô zrela, prže ga na plamenu i zoblju. Zatim sve što je mlađega, svuče se dogola kao od majke rođeno, i skaču kroz plamen, a onda u jezerce: kupaju se i šakama piju iz kojeg mlaza onoga svetoga vrela.

Bit će opazio kako se osmjehujem, pa se namrgodi:

- Odlazio sam tamo još kao čobanče, pa i kasnije u momačko doba, ali nikad nisam opazio da bi se zbivalo što zla, nečista, a mislim da je i sada tako. Ondje je toliko krasno, da ti i ne pada na um drugo uživanje, već samo u tihoj noći gledati drevni hram od silnoga plamena crvenkast, lijepe nage puti momaka i cura, a u glatkom jezercu vatru i zvijezde. Pa slušaš kako šumi potočić i pucketa u ognju, a u tamnoj šumi kao da vile pjevaju. Nema onoga što bi mogao učiniti nešto što ne valja, već svi zajedno čekaju izlazak sunca da mu se poklone, i svi su kao braća i sestre!... Znadem i vidio sam da oni što bjehu klonuli odlaze čili, a snuždeni - veselo, i nikome ne treba plaćati kao u našim crkvama... A kakve strijele i gromovi udaraju i kako među planinama ječe! Od svakoga čini se da ih je prasnulo deset, i zato ima na stotine munjom rascijepanih jela, pa je lako, uoči Jovandana, složiti lomaču poput kule... Tamo si u blizini božanstva i moraš ozdraviti!

Starac se zarumenio i, prema suncu što je zapadalo činjaše se mlađi, i ja sam požudno pio svaku njegovu riječ kao žedan na gorskome vrelu. Nekoliko vremena je gledao šuteći u zelene obronke što su tamnjeli, te iznova prozbori:

- U nedjelju pada Jovandan, a ti pođi u subotu čim svane, jer put je dalek i strm, pa ćeš jedva prispjeti o zalasku sunca. Tu ćeš vidjeti što nisi nikad!

U ćeliji se sve više mračilo, ali stari iguman ne dopusti užeći svjetiljku. Pušili smo i pili kavu sve dok ne nastade prava noć i dok nije zakucalo zvono pozivajući manastirčane da odstoje večernju.

Našao sam crkvu punu mirisnog tamjanova dima te se od nekoliko plamičaka voštanica i u kandilima teško razaznavala šarena odežda na kaluđeru Simeunu koji je služio, a još teže koštunjavi i strogi likovi svetitelja po ikonostasu.

Krstili se, klanjali i pojali sad jače a sad tiše, no meni se, u tome sumraku, prizreše djevojke i momci, što čekaju ognjeno sunce da obasja drevni hram i gorostasne planine koje nadvisuje samo nebo.

II.

U subotu zaputimo se ja i kočijaš Ile, manastirskim kolima k čudotvornom izvoru. Potezahu dva stara zekana vična strmim, kamenitim stazama, pa smo vjerovali prispjeti još prije nego zaplamsaju lomače oko jezerca u kom se razaznaju plamenovi i zvijezde.

Kočijaša Ilu razgledao sam već onda kad je, mrko šuteći, uprezao konje i smještao popudbinu kojom nas obdario sadašnji iguman. Ile je čovjek pomlađi, s tamnom do ramena kosom, a i sve drugo u njega bilo garavo. Kršni mu lik odavaše pritajanu snagu, pa mi se činilo da će mnogo sličiti igumanu Samuilu ako dočeka starost.

Bijaše u cik zore vjetrić zapirio, no kad je odskočilo sunce, utihnu sasvim. Čim se iskopasmo na manastirski brijeg, spazim u daljini visoke planine kako se crne ili modre, a vrhunci iza njih sivjeli se kao pepeo. Dugo smo se vozili jednolikom ravnicom s gajićima, pašnjacima i gdjekojom potleušicom slamnata ili pločasta krova nad kojim se vio plavičasti dim. Sunce sve jače žeglo, te se već iz dubrava čulo oštro struganje cvrčaka. Konji u kasu, a mi sjedeći počeli da se znojimo.

Kako se bližilo podne, na zapadu se sve veće oblačine dizale, s jednoga kraja tamne, a s drugog bjelkaste, i nastade sparina. Zato smo i šutjeli jer nas tištala omara i pusta jednolika ravnica.

Oživjeh tek iza podneva ulazeći kroz vrlo široko ždrijelo klanca u duboku sjenu gdje prvi put udahnuh svjež i mirisan uzduh. Gorska staza počela se odmah penjati te smo se vozili sporo jer prolaz bijaše uzak, a odmah do njega provalija sve dublja što smo dalje odmicali.

Kako to bijaše čudan kraj! Takva se može vidjeti u lijepom, ali i stravičnom snu! Desno i lijevo gusta, divlja šuma, ovdje-ondje ustobočile se pepeljaste ili crne klisure, ništa manje od manastirskog zvonika. Na njima porasli grmečci i busenje trave, a gdjegdje bilo i cvijeća kakva moje oko još nije sagledalo. Gdjekoja klisura sličila ljudskim rukama podignutoj kuli, čobaninu u kabanici, volu bez nogu i s jednim rogom, golemom kolaču na oštru šiljku i na još mnogo takovih čudovišta koja se u zelenilu skrivala. U provaliji muklo šumila voda, a kadikad bi me iznenadila buka većih i manjih slapova koji se, pjeneći, obarali s visine.

Što smo se dalje vozili, klanac bio sve tješnji a obronci više strmi, i na nekim mjestima bilo sumračje kao da nije ljetno popodnevno doba. Kočijaš Ile, iza malog ručka, postao razgovoran i stao mi pripovijedati zgode i nezgode u tome klancu: ovdje pogubiše čuvenoga harambašu Simu, ovdje su izginuli svatovi Tode Gojevića, a u onoj pećini hajduci

su pune dvije godine krili hanumu paše Atlage. Kad su Turci saznali gdje je, iza duga puškaranja natrpaju u zjalo pećine mnogo suharaka i užegu. Tu se uguše i hanuma i hajduci, a čobani pripovijedaju kako ondje vire iz zemlje njihovi kosturi. Voljeli su izginuti nego se predati živi i osramotiti navijeke. A u onom grmlju zaklali su hajduci Petrašina Durbabu što ih je odao Turcima za kesu cekina. Glavu mu na kocu po selima nosali neka se znade šta čeka izdajicu... Sa onog kuka strmoglavila se mlada Đurđica kad je za nedraga htjedoše udati a ljubila junaka Momčila. Niko ni sad ne razumije kako se, bježeći, mogla popeti uz onako strmu klisuru. Tu je odmah, ispod kuka, i njezin grob na kom se može naći mnogo mirisnih ljubica, dok svuda u klancu leži snijeg. Bit će tako radi djevojačke vjernosti i ljepote... Pa sve tako s jedne okuči na drugu...

Penjasmo se uzbrdo, pa mogoh sva mjestašca potanko razgledati, u čudu kako se ondje moglo desiti toliko krvavih zgoda kad ni kuće a kamoli naselja. No ipak, na nekim mjestima gdje su bregovi bili niži, vidio bih pokoji čovječji lik da se ocrtava prema nebu ili se miče po ledini s dugačkom puškom o ramenu: valjda čobanin ili gorski hajduk, u blizini turskih čardaka. A na takvim položajima gdje se brda nizila, ugledao bih plavičaste hrbate dalekih planina s oštrim vrhuncima podobnim čeljusti divlje zvijeri.

Onda smo opet zašli u dno klanca gdje su se brda stješnjavala i mračila prolaz, pa se teško razabiralo što je velik, taman grm a što zjalo pećine. Baš tu, na lijevoj strani, među dva strma i gotovo crna obronka uvalila se dražica, a više nje nešto se prema onome tamnilu bijelilo kao grude snijega. Kočijaš Ile pokaza bičem na bijele točkice i progovori:

- Ovo je bogati komšiluk Crnogorčevića; osim drugoga, imadu pet hiljada ovaca i nešto manje koza. Ondje se rodio naš stari iguman Samuil i živio sve do četrnaeste godine.

Sada sam bolje razumio vjerovanje, priče i svu dušu starca Samuila te da ne može biti drugojačiji nego što jest. Zamišljajući ga čobančetom, poželim da bih izbliza vidio njegovu kuću i čitavo naselje koje sunce i usred ljeta obasjava nakratko, ali se u onaj mah nije moglo. Pomišljao sam i to kako je u Samuilovoj kući i zimi toplo kod goleme vatre na starom ognjištu što je čulo bezbroj pjesama i priča koje tvrdnu ali i uzdižu srca. Pa i to da je kuća svega puna, te kako bi se obeselili i užurbali noseći ponude onome što kaže da s njihovim Samuilom druguje. Znao sam jer vidjeh da je tako u svakom gorskom naselju gdje domaćin, gologlav, časti pohodnika svim što bude u kući, a nevjeste klanjaju se i ruku ljube. Zato sam se i obazirao na taj bijeli komšiluk u tamnoj dražici sve dok mi ga ne zakriše bregovi.

Na vrhu povišeg zaokreta stadosmo da se odmore konji, a odatle, iako nejasno, ugledamo što je na stazi pred nama a što iza nas. U nekim razmacima ugledamo hrpice čeljadi kako idu pješice, a onda i troja kola. Bez sumnje to su išli k vrelu, a Ile reče kako s druge strane, jednako strmim putanjama, gamiže više svijeta nego odovud gdje su naselja rjeđa.

Klanac se lagano uzio, a desno i lijevo postajalo drugojačije. Bregovi ne bijahu kameni, pa, mjesto svakojakih drveta i grmlja, uzrastoše same jele: stare visoke i sve gušće, pa se činjaše kao da se vozimo među dva zida. Najčudnije bilo mi što su tu i tamo virile hridi ne kao prije crnkaste ili sive: bijahu crvenkaste, živo se ističući u tamnim jelama. Najedared Ile zazviždi, a konji stadoše. Onda skoči na put i kraj njega stade nešto tražiti. Zamalo se vrati sa šest kamenova nešto manjih od šake. Veće strpa u kamparan, a manje pruži meni, tako da mi se njegovo lice učini zabrinuto. Vrlo se začudim, no ipak uzeh:

- Pa što ću od ovoga? - zapitam.

- Služit će kod mosta u Crvenim jarugama. Samo ti uzmi!

- A zašto nam trebaju? Ili se moramo od koga braniti?

- Ne moramo, ali ćeš vidjeti zašto nam trebaju. Ko bi sada natanko pripovijedao!

- Ma kako nisi ponio oružja kad moramo kroz ovu divljač? U ovom kraju i dijete nosi barem džeparicu!

- Ta svak poznaje manastirske konje i boji se našeg Vasilija. Neće nitko živ na nas pa da smo zlatni. Uistinu, ovdje ima zvjeradi: ima lisica, risova, vukova, a nađe se i pokoji medvjed. Bude srna i divokoza što je Bog ostavio za hranu divljoj zvjeradi, ali ih se po danu i usred ljeta ne treba strašiti. A zimi kad natrpa snijeg, ovuda niko i ne prolazi.

- Pa koliko ima do tih Crvenih jaruga?

- Bit će koliko bi u dva puta iz dobra dževerdara bacio.

- Onda, zašto si već ovdje nakupio kamenja?

- Jer ga tamo, u blizini mosta nikako i nema: sve su putnici, kroz stotine godina, pokupili.

Htjedoh ga iznova pitati radi čega, no u to se, jako treskajući, počesmo neravnom stazom kotrljati nizbrdo...

Pred nama se ukaza dolinica s vrlo malo rijetke šume i tek s gdjekojim grmom, ali zato je ondje bilo mnogo hridi i mnogo velikih, teških stijena, ali manjima ni traga. Sve te hridine i svi ti kamenovi i zemlja ne bijahu rumenkasti kao čas prije, već pravo crveni poput krvi.

Tu istu žarku boju vidio sam i na obroncima niz koje se, jako strmo, spuštale mnoge rivine što se, valjda, u jesen i zimu, pretvorile u divlje potoke: bit će da su radi toga onaj krajičak i nazvali Crvenim jarugama.

Treskajući niz brijeg, prestignemo dvije-tri hrpice putnika, sve mlade čeljadi. U dvije od njih bilo pomiješano i momaka i cura, a u jednoj same djevojke. Veći dio ovih seljaka išao bosonog, poskakujući, te se i po tome vidjelo da će k svetome vrelu.

Činilo mi se da je u toj kotlini jako sparno jer se teško disalo, a i nebo se sakrilo oblačinama tamnosmeđim kao blato. Sad je, prvi put, zatutnjilo negdje daleko, pa sve češće, no kao da ona mukla tutnjava ne dopiraše k nama iz oblaka na nebu već kao da je tutnjilo duboko u zemlji.

Malo zatim ukaza se pred nama drveni most pocrnio od starosti i gdjegdje zelen od mahovine, po kom se išlo s jedne strane jaruge na drugu, na nešto veći i šumovitiji brijeg.

Baš u sredini tog mosta Ile zaustavi: siđe i pokaza mi u dubokoj rivini golemu hrpu kamenja svakojake veličine i boje. Odmah zapazih da je temelj ove gorostasne hrpe od velikih kamenova, a što bliže vrhu bilo ih manje. Dopirala iz dubine gotovo do mosta, pa se moglo vjerovati da je rasla kroz mnoge vjekove.

Kad sam i ja sišao, Ile mi reče:

- Evo, vidiš, ovo je mogila!

- A zašto kažeš mogila!

- Narod svaku veliku hrpu kamenja zove gomila ili gromila, a jedino ovu mogila, da se razlikuje od drugih.

Odmah zatim skide kapu te u jednakim razmacima i, nešto mrmljajući, stade na mogilu bacati svoje kamenje.

- Skini klobuk - reče - pa bacaj i ti!

- A zašto da skinem klobuk i da bacam?

- Zato što već nekoliko ljudskih koljena tako čini. Ovako se mora jer su i naši pradjedovi tako radili.

Poslušam ga, a u isto vrijeme dok sam bacao kamenje, sve jače i sve bliže tutnjilo, a po mutnom nebu počele sjeckati žarke munje, pa me kod toga čudnog obreda srsi prožimali.

A kad posjedasmo u kola, krenemo lagano uzbrdicom.

- Rašta toliki svijet, i tokom stotina godina, prolazeći baca kamenje? Bit će da si čuo pripovijedati.

Ile se duboko zamisli, pomuča i odgovori:

- Bog li ga znao radi čega! Neki vele da je ondje poginuo i bio pokopan zadnji kralj našeg plemena. Neki, da to bijaše veliki junak i velik siledžija, s krilima pod pazuhom, i ne mogoše ga drugojačije ubiti, već puščanim zrnom od suhoga zlata... Drugi opet kažu da je pod gomilom vojvoda koji je, na onome mjestu, sâm sebi nožem prerezao vrat, a onda se povukodlačio pa, u jesen, uz klanac i niz klanac, urlikao i rikao poput vola kad ga kolju... Treći vele da su ondje dotukli strašnoga zmaja kojega su morali hraniti mladim djevojkama, jednu za obrok, pa da je stoga u ovoj krajini malo kuća i malo čeljadi. Zato su ondje i nabacali kamenje da se, na koji način, ne bi iskoprcao, a eto i sad bacaju... Sad, Bog zna što je istina, no i ja mislim da tu leži zmaj pošto kod Crvenih jaruga ima pećina koju i sada zovu Zmajeva pećina. I jezeru što je pod njom vele Zmajevac, a ja sam zaboravio da ti pokažem. Ne bijasmo daleko!

Tako mi reče pa, kad je zatutnjilo i jače i bliže, kad je naglo zazviždao vjetar i teške nam kapi na golo meso pale stade svom snagom šibati konje. Sažali mi se i reknem vičući:

- Nemoj tako, možda ćemo prispjeti!

- Nije meni do toga! - zaurla i on. - Ako se ovdje nad Crvenim jarugama, izlije oblak, silna voda iznenada sune s bregova te može ponijeti i nas i konje! Stari su, ali još vrijede.

Reče tako i nastavi šibati, a ja zapitam:

- Rašta trčimo? Isto ćemo prije mraka stignuti k vrelu, a i tamo, kažu, nema zakloništa.

- A ko bi sad mislio na vrelo? Mi ćemo se zakloniti u spilju. Prostrana je i povisoka, te u nju možemo smjestiti još i konje. Jankova spilja zove se.

Čim je dorekao, negdje u blizini tresnu grom, pa uistinu kako je god rekao stari iguman, u klancu se odazove grdna višestruka jeka, pa se činilo da zemlja u svojim temeljima dršće.

Šuma opet gušća, i jele sve to veće, a i crvenih klisura poče nestajati. Mjesto njih, i desno i lijevo, ukažu se male, puste livadice pod jako strmim brdima, a kočijaš Ile stade voziti lagano iako tu bilo nešto ravnice. Ne gledaše na put i u konje, već negdje u livadicu nadesno, a zatim, kao i na mostu, zviznu i pritegnu uzde pa na samoj ravni stadosmo.

- Šta se dogodilo? - zapitam Ilu, a on mi pokaže bičem nadesno:

- Pa, dobro se vidi što se tamo događa! Samo pogledaj... Ono je, čini mi se, naša kmetica Stoja!

Tu Ile zastane u govoru jer nas je prodrmao jaki zamah vjetra, a kad je prohujao niz klanac, bolje natuče kapu i stane pričati:

- Znam da je i ona pošla k vrelu, a Teskere iz Borja, na zadnjoj manastirskoj slavi, zarekoše se da će je oteti, a i mladi se iguman zakleo da je, bez krvi, ne da! Njihove su kuće odmah za brdom, žestoki ljudi i nikada se ne boje... No i Stoja, po svim znacima, voljela bi da je planinka u Borju nego kmetica u ravnom Širitovcu gdje je manastirsko imanje. Zato ne vjeruj što se otimlje: tako običaju naše cure misleći da ko vidi.

Sad je opet žestoko zatutnjalo i zagrmjelo, a kočijaš srdito uzviknu:

- Samo pogledaj, ili si ćorav!

Uistinu dva kršna momka vukla nekakvu curu livadicom, a treći išao za njima. Sva trojica bijahu oružani, no ipak gledali i tamo i amo da li ih ko vidi... Bit će da nas opaziše, te jedan od njih izmetnu kuburu pašnjaču, no Ile se i ne maknu gledajući da li je to uistinu manastirska cura.

Istom nešto kasnije očusmo i pucanj iz druge puške, a i zviždukolova daleko povrh nas.

- Šta je ovo, Ile? Radi čega stojimo? Ili ne vidiš da ćemo izginuti! - poviknem, a kočijaš lagano poveze i reče:

- Ne bojte se, gospodaru. To samo kažu: »Što vidio ne vidio, a što čuo ne čuo!« Poznadoše konje manastira svetog Vasilija, pa se ne brini!

Učini mi se da je k nama, iz šume, dopro ženski vrisak, ali u grmljavini i cviljenju vjetra nisam mogao reći jesam li uistinu čuo vapaj iz djevojačkih prsiju. Konji su, čekajući, nešto odahnuli te koračali hitrije, a i gromovi udarahu sve bliže i sve češće kao da bi htjeli rascijepati visoke jele i prodrmati klisure.

Iako još nije bilo vrijeme sunčanome zalazu, radi tmurnih oblačina u tome klancu bio već sumrak. Put nam rasvjetljavala sve češća sjevatanja nečujnih munja, a od svakog blijeska i svakog groma konji bi se trgli i zastrigli ušima.

- Nije daleko Jankova spilja - reče Ile - pa može biti da u nju prispijemo još prije nego oblaci proliju vodu.

Uistinu, iza par stotina koračaja, Ile zaveže s puta na ledinu. Ispregnu konje i na vrat im objesi zobnice, a sebi preko ramena bisage. Povede ih strmim puteljkom negdje u mračnu šumu, a ja za njim. Sva sreća da je Ile ponio sobom i fenjer, te i na njegovu treptavom plamičku vidio sam prostranu spilju s polomljenim mosurima koji nisu svijetlili bjelinom jer bijahu počađali. Opazim i nekoliko ognjišta s hrpama ugljena, pepela i oglodanih kostiju: sve ostaci nekadanjih vatara i obroka čobanskih, a može biti da je pećina služila i kao hajdučko zaklonište.

Malo poslije nego uđosmo, žestoko no muklo zatutnji, vjetar oštro zafijuče na vratima pećine i gromovi zapucaju kao da se nebo ruši. Odmah zatim poče lijevati na zemlju silna voda, ni u kapima ni mlazovima, već kao da rijeke s neba padaju. Onda zaurlikaše divlji potoci, kotrljajući s brda kamenje, te se njihova orljava slijevaše s tutnjavom, praskanjem gromova, jekom među brdima, pljuskom kiše i oštrim zavijanjem vjetra kroz šumu. Hvatao me i strah i radost što nam taj urnebes ne može škoditi, i samo nam trebala vatra. Ali u pećini ne bijaše drva ni kod nas palila, te smo šćućureni slušali grohot ljetne oluje u planinama.

- Bože veliki, kako je sve ovdje snažno! - pomislim. - Ne samo munje, voda i zvijeri, već i čeljad! I u tišini manastira krepki ljudi više se bave rvanjem, bacanjem kamena i gađanjem u nišan nego molitvom i postom. Njihovo je evanđelje narodna pjesma uz grohot pušaka i topot čilih konja!

Već je nastala i prava noć, a bjesnilo napolju nije se utišalo. Čim bi povirili na vrata spilje, zalio bi nas jaki pljusak i prožela studen od snažnog vjetra s planine. Konji su ipak mirno žvakali, pa i mi povadismo ostatke ručka: nešto pečenja, kruha i vina, te stadosmo blagovati u suhu i toplini.

Fenjer je još dugo svijetlio, no treptao sve češće i napokon se utrnuo. Bit će da mu je ponestalo ulja. Nismo ništa progovorili, već jedino slušasmo lomnjavu oko pećine, a onda polijegasmo na tvrdu zemlju da bismo zaspali. Jedino se Ili potužim kako naša duga i naporna vožnja bijaše uzalud, pa neću vidjeti kupanje u jezeru ni preskakanje vatre golih momaka i cura.

- O tome, gospodaru, nema govora! Po ovakom Božjem vremenu neće se nitko kupati ni skakati kroz plamen. A sâm Bog zna gdje se toliki zakloniše, pa jesu li i živi!

Nismo dugo u polusnu kutrili kad nas prenu topot naših konja i tužno rzanje, pa se, začuđeni, uspravimo. Obazremo se tamo i amo, a kad smo pogledali k vratima pećine, spazimo dva svijetla, žutozelena oka što su požudno gledala iz tame. Možda bijaše vuk ili koja druga zvijer što je tražila sklonište. A kad smo viknuli, onih žarkih očiju nestade, a konji se umiriše. Ipak smo zaspali, a ja i u polusnu mišljah o Samuilu, o mogili i svim drugim čudesima što sam ih u tome klancu vidio.

Omotam se preko ušiju da ne slušam strahotu oluje, i ne bih mogao reći koliko sam drijemao. No kad sam se probudio, već je svitalo, pa iziđemo ujedno s konjima.

Tada se mojim očima ukaza divotna zora što je prodirala među bregove okićene visokim jelama, te iz obilato nakvašene zemlje izazivala miris planinskih trava i smole. Uistinu osjećao sam se potpuno zdrav, a da i ne vidjeh Perunova vrela ni glatkog jezera u kom se odrazuju plamenovi i zvijezde. Svuda tiho, samo što gdjegdje zalepirša cijučući ptičica ili šumio kratkovjeki potočić niz jaruge u kojima blistalo svjetlucavo kamenje.

Sjednemo u kola da se vratimo u manastir, i bijaše mi teško ostaviti planine o kojima snivah još u mlađim godinama. Tada mi padoše na um neki stihovi škotskog pjesnika:

Pa zdravo, planino i sjevere, stoj.
Gnijezdo junaka krepkih za boj!
Kud god se verem il stanem gdje ja,
Tek planine srce mi ljubiti zna!

Bivalo sve vidnije i mirisnije, a kad je sunce granulo, sve zablista u stotinama šara, iz dubine klanca pa do maglovitih i izgubljenih visina.

- Zbogom, visoki, zeleni bregovi, možda vas nikad više neću ugledati!

A srce bi mi se na tom rastanku još većma snuždilo kad se ne bih vraćao starom Samuilu što i u tijesnoj ćeliji sanjario o dragim planinama svoga djetinjstva.

1929.

Zvijezde

I.

Iako bijaše početak ljeta i napolju mirisala topla noć, penzionirani sudac Jugović sjedio u radnoj sobi. Pred njim stajalo mnogo naučnih revija i knjiga te na policama, stočićima i na samom podu svesci različite veličine i šare. Na zidovima sličice pravnika i filozofa, ali nigdje cvjetića ni liska, koji bi mu spomenuli da se poče razgarati ljeto.

Već u desetoj godini stao se zadubljivati u knjige, a zatim, kao student pa sudac, u socijalne prilike i duše ljudske. Oženjen, bavio se mnogo i porodicom te mu nikada ne padalo na um da se obazre i po ostaloj Božjoj prirodi pa da vidi kako je beskrajno golema i lijepa. I ovog časa za njega ne postojala divotna večer, te je i okna pozatvarao da ne bi k njemu dopirala buka s ulice ni drugo, što bi ga moglo rastresti.

Sjedi i sjedi pa niti što čita ni piše, već drži oveliku fotografiju i zamišljeno je promatra. A da se izba odveć ne grije, mjesto petrolejske lampe užegao lojane svjećice i kod treptavih plamečaka razglédao sliku: sebe, ženu, pet sinova i jedinicu kćer. Fotografija je čak iz onog doba kad mu djeca bijahu u nižim školama, i sada promatrao drage mu likove.

Rano se oženio, te je već u pedeset i devetoj godini osamljen: žena mrtva, kći se udala, a sinovi namješteni kojekuda pa sami zarađuju hljeb. Samotuje prekopavajući uspomene i knjige, a izvan grada ne bi otišao ni po danu. Zato i govore da se je prerano toliko zgrbio i oćelavio, a posluga njegova tužila se da je često osoran i zagrižljiv.

Te večeri Jugović se zamislio više nego drugda, jer je bila godišnjica ženine smrti. Njemu je vazda takav dan mnogo značio, pa jutrom zašao i u crkvu i pomolio se u nadi kako će time obveseliti dušu Olginu... Davno je povečerao, a sada jaku kavu srkuće i puši cigarete jednu za drugom. Ruka mu podrhtavala kao i plamečci lojanih svijeća, i pred njegovim očima vio se dim. No baš zato u njegovoj fantaziji ona lica pričinjala se živima, smiješe se i kao da mu nešto govore.

Još davno je napisao podno slike: - Moja Plejada - nešto odmila, a nešto i radi toga što ih bijaše sedmoro, baš koliko se u Vlašićima prostim okom razabira zvjezdica. Pa i zato što su u njegovim očima sjali ljepotom, ali Plejade nebeske još nikad ne vide.

Iz te fotografije virio i on s bujnom kosom i crnim brčićima, no jedva trenutak ustavi oči na sebi: prividi mu se kako je to drugi čovjek njemu nesličan i neznan. Dalje pogledom lijetaše s jednoga na drugo, a onda, kad su ti likovi, kroz treperenje svijeća i dima, počeli sve više oživljavati, dugo ustavljaše oči na svakome od njih.

Najprvo se zagleda u ženu, koja je već tada imala šestoro poodrasle djece, a prividala se djevojkom, što je tek prekoračila dvadesetu. I on je zvaše nadimkom, što joj ga mati dala: za njeg je ostala Titrica jer, od neke unutarnje radosti, treperilo u njoj. Pa i sad, na slici s onog obličja izbijalo veselje života, a najviše iz krupnih i živih očiju.

Ne samo da je milo promatrao lica svojih zvjezdica, svoje Plejade, već kadikad poglédaše u kut, gdje davno objesi nešto ženina i dječjeg ruha. Ono ga na njih življe sjećalo te u njemu budilo nekada radost, a nekad sjetu. Tu je bila jedna široka kabanica Titričina, pa haljeci njegove kćeri Ljube i sinova gotovo istoga kroja i šare. No po veličini ne bi mogao lako prepoznati čija je koja kabanica, jer se njihova djeca rađala svake godine i u rastu bijahu gotovo jednaka. No čim bi zavirio u džepić nekog haljetka, znao bi kome pripada.

U jednom bi našao mrvice kruha i sira, orahove ljuske i davno sasušene kore od naranača. To je haljetak najmlađega sina Iva »žderonje«.

U džepovima Miodraga »skitalice« našlo bi se puceta svake vrste, novčić i kuglice za igru.

Kad bi turio prste u haljetak Bogdana »momčeta«, napipao bi prašinu duhana, prosute žigice i zgužvane papiriće za cigarete, jer se rano zamomčio i stao pušiti.

Džepovi Sretena »crkvenjaka« bijahu puni komada voštanih svjećica, zrnaca tamjana i kojekakih svetih ikonica, a haljetak najstarijega, Miloša, »slikara« nabubrio olovkama, bojama i kartonima za crtež.

I u jedinom džepu Ljube »kućanice« bilo uvijek nešto: računi, s kojima bi se vraćala iz kupovine, molitvena brojanica pa latice sasušenog cvijeća.

Tako bijaše nekad, a sada su ti džepovi valjda prazni, kao što je pusta i cijela kuća.

A do tih odorica eno i jako široke, zimske kabanice, bez rukava i bez ijednoga džepa. Toga se ogrtača živo sjeća kao nijemog svjedoka Titričine ljubavi i dobrote.

Još onda, kad bijaše sudac u Jablancu, zavoli kćerku obrazovana posjednika, a i on kao da je njojzi omilio, i svaki dan se družili. Bijaše priprosta i lijepa, a takovo joj bilo i ime: zvahu je Marija.

Gleda Jugović i zelenkasti, široki ogrtač i sjeća se neke od mnogih večeri, koje su jedna drugoj sličile. Bijaše nekog dana među Božićima, kad je Marija sjedila kod njih i čavrljala. Minuo dan vedar i tih, pa je djevojčica imala na sebi laganu opravicu, pače i nekakav jesenski cvijetak u tamnoj kosi. No kad je napokon došlo vrijeme ispraćaja i otvorili kućna vrata, jako se začude: duhao je oštar zapadnjak noseći koso pahuljice snijega, a cijelo dvorište i vrt bjelasali u novom ruhu. Začas njegova žena otrči i brzo se vrati: donijela svoju zalenkastu i prostranu kabanicu da ih ogrne i od mećave zaštiti. Sluškinja je na vratima držala fenjer, iz koga sijaše nejako, žuto svjetlo, a on je prema slabašnom plamečku vidio kako oči i usta njegove žene od radosti titraju. Među njima dvoma i Olgom radosno lepršale snježne pahulje, a ženino lice smiješkom prosjalo. Tada je pomislio: - Da, prava je Titrica, a ljepšega imena za nju i nema! - Tada ih je redom izljubila, Mariju pa njega, no kao da joj ne bijaše dosta, prekrstila ih sve u praminjanju snijega i tankom fijuku vjetra na uglovima.

Kuća Marijina bila u ravnici podalje od varoši, među voćnjacima i vrtovima. Putem je osjećao golemu radost, jedno radi ljubavi ženine, a zatim i radi one mile mu djevojčice što se, u laganoj odorici, čvrsto privila uza nj. Nisu govorili, već laganim koracima gazili mekani snijeg. Fenjeri na ulici bijahu rijetki i zamagljeni, a izvan varoši drveta s jedne i s druge strane kazivahu im put. I svuda oko njih tišina, osim kad bi jače pirnuo vjetar te, šumeći i njišući granama, obarao nakupljeni snijeg... A kad se u kasno doba vratio kući, našao je Olgu da već spava s dlanom ispod glave kao mlada žetelica među snopljem. I u snu bijaše prava Titrica, jer joj na usnicama i okolo očiju lepršao smiješak.

Ona prostrana kabanica sjećala se i drugih večeri, ne samo zimskih već i ljetnih, a iz svake uspomene javljala se Olgina ljubav. Na tom ogrtaču, kad se pobacio, sjedila bi često s najmlađim djetetom i zabavljala ga, uvijek zadovoljna i beskrajno strpljiva. Taj

stari komad njezine odore služio i za drugo: kad bi ljeti večerali u bašti, prostirala ispod njega da ne sjedne na vlažnu zemlju, a zimi, dok bi pisao, omatala mu noge... Jednom se Miodrag ožegao pokraj ognjišta, a materi se u rukama odmah našao taj isti ogrtač, kojim je dječačića omotala i ugasila vatru, no samo je prste opekla... A u toj istoj kabanici, kad bi se grudao s Marijom, donosila mu gotove kugle snijega pa se od srca smijala videći da je gruda njezina muža pogodila djevojku i rasprsla se na zatioku:

- Udri, Danilo!... Još, još, još!... - Ne bijaše tako ni vesela ni mila s tuđom čeljadi: s onima što se uže nisu vezali s porodicom, vladala se gotovo neprijazno. Njezina kuća bila joj čitav svijet, a s dana u dan činilo se i Jugoviću da izvan porodice ništa drugo i ne postoji, a događajâ, osim onih u varoši i u novinama, ne zbiva se. Ali takovi bijahu i svi drugi što ih je poznavao ne samo u Jablancu, već za cijeloga svoga studentskog i sudačkog življenja.

Jedino kadikad čudne i neuke protivne misli razbijale sklad i hladni mir, što ga je kroz dugi niz godina u sebi i oko sebe stvorio. Tako mu padalo na um pitanje zašto se je onda, kad mu se rodilo prvo dijete, oćutio mnogo starijim, a nekoliko iza ženine smrti, kao da je pomlađen?... Možda radi toga što se netko stara kako bi utišao veliku žalost, a tako isto da umanji osjećaj radosti. Iako mišljaše jedino o svojoj porodici i znancima, o pročitanim knjigama i licima iz sudbenih spisa, ipak mu se činio taj njegov svijet golemim, a on da mu je središte. Zato, može biti, i smatrao se da u to područje ne bi prodrlo ništa od onoga što bi umanjilo njegovu vlast u tome čvrsto ograđenom carstvu.

Jugović još uvijek srkuće i puši misleći o svojoj Plejadi te kadikad pogleda u njihova odijela, a kadikad u sliku. Ipak mu bivalo sve neugodnije, jer mu se fantazija izmučila, a u nevelikoj sobi vruće i puno dima. No kad je otvorio prozor, sune mu u lice svjež i mirisan uzduh, pa osjeti kao da se prenuo iz teška sna. Srce mu se od pušenja i kave jače no ikad prije uznemirilo i sjeti se kako ga liječnik svjetovao da što više hoda po čistom uzduhu.

U to kasno doba ulica pred njegovom kućom bila pusta i osvijetljena te kao da jedva čekaše hoće li njome odjeknuti koraci. Danilo Jugović trzne glavom i ramenima kao spremajući se na dug i mučan put. A izlazeći bilo mu kao djetetu što se rastaje od omiljele knjige pune krasnih slika.

II.

Dolje, na popločanoj ulici, nije mirisalo povjetarce, niti je bilo svježe, kao što mišljaše gore u sobi. Ipak mu se noge, željne hoda, lako spružale, pa koračaše sve dalje i brže, najprije ulicom, a onda cestom što je vodila u polje.

Noć bijaše dosta divna, iako bez mjesečine, pa se Danilo ohrabrio, a ne uspredne ni onda kad je na zavoju ceste, gotovo iznenada, k njemu doprla neobična buka. Sjetio se da je to vodopad rječice Pitve, što ga je nekad vidio izdaleka, ali mu nije čuo šuma u daljem žamoru. Nalijevo putu dizao se plosan breščić, koji je služio za pašnjak, i do njeg se crnila šuma. Nije se prevario očekujući s breščića i pogled na ovaj slap. Pitva se obarala s pećine, i na toj se uzvisini još bolje čuo šum, no silno komešanje vode vidjelo se kao nepomična bjelina slična snijegu.

Sada se nije bojao videći i čujući kako priroda nije mrtva pustinja koja noćnoga putnika jedino straši. Pače zašao nekoliko i u veliki gaj da posluša kako vjetrić u njemu šumi, a i

glasovi živih stvorova dopirali k njemu. Pjevalo je nekoliko slavuja, ćukala jejina, a podno breščića u lokvi kreketale žabe. Tik njega najviše žamorilo nekoliko trepetljika, što su i po noći iskrile tisućama svojih listova, s jedne strane tamnozelenih, a s druge sjajnih poput uglađena čelika. Svi ti glasovi stapahu se u jedno sa šûmom dalekog vodopada, i Jugović se čudio kako i pored tako različnih zvukova nije bilo nesklada, baš kao što je osjećao samo jedan miris. To ne bijaše ni zadah vlažne šume, ni onaj s livada, pa ni divljih ruža koje se rascvale na okrajcima: tako miriše samo topla, ljetna noć. Čudio se i tome kako je mogao čamiti u sparnoj izbi te da je sva ova ljepota postojala bez njega.

Htjede poslije duga niza ljetâ uživati što dulje ono čega se prije tuđio, pa legne u nisku travicu i pogleda u nebo. Učini mu se da prvi put vidje toliku nedostižnu ljepotu, i pritaji disanje kao strahujući da mu ne iščezne poput sna.

I ono malo što nekad znadijaše o astronomiji, posve je zaboravio. Niti je znao kako zviježđa imenuju naučenjaci, ni kako narod. Sjećao se jedino da je Plejada hrpa od sedam lijepih zvjezdica pa ih stade na nebu tražiti, ali i poslije dugo vremena uzalud. No sada i nije vele mario da ih nađe kraj tolikog broja golemih zvijezda što su nad njim blistale.

... Eno jedne od najvećih što ih je mogao s toga mjesta dosegnuti okom. Regbi da se čas bliži, a čas dâlji, no vazda golema, lijepa, i po njezinu bijelom sjaju očito se vidjelo da je to pravo sunce, samo, valjda, od našega mnogo veće. Bog zna koliko se nevidljivih planeta oko njega vrti i kako se živi na njima?... Pa eno i crvenog sunca!... žućkastog!... pa onoga, što baca na modro!... Zelenog!... pa eno i blistavog, koje se trenutkom mijenja i sijeva kao gorostasni alem!... Pa eno još jednog... i još jednog!... isto takova, a onamo imade blagih kao svjetlo ivanjske krijesnice.

Gleda Jugović, gleda, pa se ne može dosta načuditi onoj ljepoti... Sve gleda i poče sjećati se što je nekad učio o tome visokom i beskrajnom nebu... Pa koliko su velika i daleka ova sunca? Zemaljske su mjere nemoćne izreći one daljine, pa astronomi kažu: - Do te zvijezde ima toliko i toliko nebeskih metara ili toliko godina svjetla. - A preko cijelog neba iskrila Kumova slama ili Mliječni put i do njeg je još dalje... Gdjegdje bjelasale i Svemirske maglice i kažu da su to sve sama sunca ili da tamo nastaju novi svjetovi! Ove se daljine već ne dadu mjeriti ni godinama svjetla, a sve se to vrti i juri, brzinom munje, iz vječnosti u vječnost! - A ipak mora nešto biti još mnogo dalje i od Svemirskih maglica! - pomisli Jugović i zatvori oči. Nije mogao u ovaj časak dulje podnijeti svjetlila na nebu niti svoju misao...

Odmah začuje i šum vodopada, ćukanje jejine i kreketanje žaba, no, začudo, glasovi noći ne bijahu mu sićušni prema beskrajnosti neba. Sve to činilo mu se važno i vječno, sve jedna cjelina, koja nema početka niti će ikada nestati, a, što je glavno, tu je ljepota bez mržnje, osvete, zavisti i laži.

Zato učiniše mu se neznatne i smiješne sve dosadanje misli, brige, i to ne samo o tuđoj, već i o svojoj čeljadi: - Kako sam mogao vjerovati da sam ja i moja porodica središte svega što postoji? Zašto sam se jadio kad se Marija udala? Zašto sam toliko ronio u jedne te iste knjige i uzdisao od sitnih briga za ženu i djecu?... i prisluškivao brbljarije varoške kao nepismena baba?

Što je više mislio o porodici, žalost radi toga što je kod njega nema, iščezavala pred veličinom i ljepotom zvjezdanoga neba te mirisa šume, livada i buke bijelog vodopada... Ta već davno Plejada ne bijaše sasvim njegova! Čim je počela rađati djecu, Olga poče da živi za tu sitnež, i duša joj se od njega stala tuđiti. A tako isto bijaše i s djecom. Sve do šeste godine bijahu njegova: on ih je svom dušom ljubio, i ona se privijala uz njega, a tada ih prozva svojim zvjezdicama. No dođe vrijeme kad pođoše u školu i kad mu ih oteše: i njegovoj očinskoj vlasti i njegovoj ljubavi. Nije mogao da im zapovijeda, jer mu ih pris-

vojiše strani ljudi. Njegovom djecom počeše raspolagati učitelji, kateheta, profesori, a zatim poglavice sportskih klubova i drugi, a njemu ostade jedina briga kako će ih što bolje hraniti i odijevati. Dječje mišljenje i želje počeše se odvraćati ne samo od oca i majke, već i rođeni dom postade im tuđi.

Tako je mislio zatvorenih očiju, a onda je opet stao promatrati nebo ukrašeno blistavim zvijezdama. Kratka ljetna noć bijaše pri kraju, i oko njega postade vidnije, ali drveta i grmlje još se uvijek crnjeli, no zašumili jače od vjetrića koji naviješta zoru. Trepetljičino lišće življe zaklepetalo kao da se raduje svome prijatelju vjetru s istoka. I buka slapa jednako dopirala k njemu, pa se Jugović sjetio i toga kako su već stari grčki filozofi vjerovali da i golema svemirska tjelesa, kružeći neizmjernim prostorom, daju tako divne harmonične zvukove da ih smrtni ljudi ne mogu čuti. To su bogovi pridržali sebi!

Jugović poče osjećati neki ponos kao da se je uzdigao mnogo više nad sve druge što ih je znao. Ustade hitro kao pomlađen i zaputi se kući prije nego sasvim zabijelje nebo i prije nego se zvijezde počeše gasiti.

III.

U njegovoj sobici bilo još tamno, pa užeže ostatke stearinskih svijeća. Na stolu je odmah vidio fotografiju svoje Plejade, a na zidu Marijinu sliku što mu je na rastanku darovala. U pustošnoj kući iznova ga popade čežnja za njima kao da i ne bijaše onih misli što ga snađoše kad je gledao ljeskanje zvijezda na visokom nebu. I šum bijelog slapa, i žamor tamne šume, i miris noći kao da odjednom iz njegove svijesti iščezoše. Tada cvijeće i obje fotografije ponese u izbu gdje je spavao, te ih postavi uz krevet. Svuče se i legne, ali ne s odlukom da odmah zaspi.

Gledao je i opet u likove svoje žene i djece pa i u Marijin lik, a kroz treperenje slabih plamenčaka njihova lica milo gledala i osmjehivala se. Sad ne da je baš mislio, nego i osjećao, kako je porodica, i uopće ljubav, ono glavno što daje smisao životu, makar oni što se vole bili razasuti po cijeloj zemlji. Veza ljubavi nije ništa slabija i manja od gravitacije, koja drži na okupu beskonačno udaljene planete... Sad bi pregorio cijelo nebo sa svim zvijezdama, samo da mu je vratiti jedan cigli dan svoje mladosti kad je u crnokosu Mariju bacao snijeg i kad mu je Olga donosila snježne grude...

- No kad sam pravo mislio? Na breščiću promatrajući veličajno nebo ili sada u ovoj tijesnoj izbi, kad gledam u ženin lik, u malenu djecu i dragu Mariju?

Ovakve misli počeše ga umarati, pa stari Jugović zatvori očnje kapke. Poče ga svladavati jaki drijem, te zaboravi i da svjećice utrne. No, i u polusnu uznemireni mozak kušao je nastaviti započeti rad: - Što je veliko, a što je sitno?... što je važnije: čovječji osjećaj ili neizmjerje svemirskog prostora i njegovih zvijezda?

Bogu nije ništa ni veliko ni maleno, za veliki duh nema prostora, ni prošlosti, ni budućnosti!... Ali, kako da to razumijem?

Misli se u njegovoj duši sve jače zamagljivale, te napokon čvrsto usne, bešćutan i nepomičan poput lešine.

Domalo se u sobi razdani, a onda vesele jutarnje zrake padoše i na gološavu lubanju starog Jugovića, po kojoj odmah stade čeprkati nekoliko muha. Još sasvim nedogorene svjećice u tolikoj svjetlosti žalostivo drhtale, kao da im se neće umirati.

A golemo plameno sunce i sitne, crne muhe, jednako se rugahu čovječjim moždanima pod onim golim tjemenom.

1929.

RJEČNIK

abaja (tur.) - izvezeni pokrivač na sedlu
adet (tur.) - običaj
alaj (tur.) - četa, vojska
alaj-čauš (tur.) - pomoćnik zapovjednika alkara
alem (tur.) - dragi kamen, dijamant
also (njem.) - dakle
amanet (tur.) - zalog, povjereno dobro, nasljeđe
aršin (tur.) - mjera za dužinu, lakat
aša (tur.) - 1. pokrivač ispod sedla na konju; 2. ne dao Bog (usklik)
avlija (tur.) - dvorište

badanj - kaca
baja (tur.) - pokrivač, pokrovac (abaja); ***baja*** je u Dalmaciji također naziv za insekte, bube
bakra, bakrica (tur.) - zemljana posuda, kotao
banica, banovac - stari sitni novac
begluk (tur.) - posjed; zemljište na kojemu seljaci moraju beglučiti
binjadžija, binjedžija (tur.), dobar jahač, junak, vještak
bovanica (tur.) - kamen, kamenica
bukara (tal.) - drvena posuda za vino
burača (tal.) - kožni mijeh (čutura) za vino

cvanciga, cvancika (njem. *zwanzig* - dvadeset) - stari austrijski novac od dvadeset krajcara
cekin (tal.) - zlatnik, dukat
cirkul (tal.) - kotarski poglavar

čelenka (tur.) - perjanica koji se nosi na klobuku ili kalpaku
čoja (čoha) (tur.) - fino sukno

ćemer (tur.) - (pored ostalih značenja) muški kožni pojas u koji se mogu metnuti novci i druge stvari
ćorda (tur.) - sablja

dernek (tur.) - sajam
diljka - duga puška, kremenjača
dizdum (dizgun, dizgin) (tur.) - uzda
dotarica (tal.) - djevojka s mirazom
dvijezac - ovan od dvije godine

dževerdar, džeferdar (tur.) - vrsta puške

đerma, đeram (tur.) - 1. poluga za izvlačenje vode iz bunara; 2. mitnica, rampa, malta
đul (tur.) - ruža; resa, šara, ukras

edek (tur.) - svečano opremljen konj, paradni konj

gromila - suhozid, kamena ograda između polja
grstiti se - gaditi se

halt! (njem.) - stoj!
han (tur.) - gostionica
handžar (tur.) - orijentalni dvosjekli nož, kama
hrvaština - domaće vino, pitko i svijetle boje

ikonostas (grč.) - u pravosl. crkvama ikonama iskićen zid koji dijeli prostor oltara od ostalog prostora crkve
ilike (tur.) - puceta nalik na toke (duguljaste, srebrne ili mjedene ploče koje se prišiju na dolamu te rese prsa)
impjegat (tal.) - činovnik, namještenik
infanteri bataljon - pješadijski bataljon

jabučarka - mala puška, kubura
ječerma (tur.) - prsluk
jejina - sova

kaduna (tur.) - gospođa (muslimanka)
kampanel (tal.) - zvonik
kamparan, kumparan (tal.) - muški haljetak
kaur (đaur) (tur.) - nevjernik, nemusliman
kirijaš - osoba koja za novac prevozi tuđu robu (od ***kirija***)
klak (tal.) - vapno
komo (franc.) - ormar s ladicama, komoda
kolonaš - redarstvenik, policajac
kotluša - zemljana posuda
krožet (tal.) - vrsta prsluka
krtočić - košarica
kukviža - ptica slična sovi

lacman (njem.) - seljaci u Dalmatinskoj zagori lacmanima zovu gradski odjevena čovjeka, strance i sve koji govore talijanski
landver (njem.) - »zemaljska obrana«, austrijska redovita vojska
lemozina (tal.), milostinja, prilog za crkvu
limica (tal.) - turpijica
litija (grč.) - procesija (kod pravoslavaca)

mandalica (tur.) - drvena prečka kojom se utvrđuju zatvorena vrata, zasun, reza
marot (franc.) - bolestan
mast - mošt, mlado vino
mašklin (tal.) - trnokop, pijuk
mazija (tur.) - čelik, usijano željezo
mučkati - utišavati (isp. ***mučati***)
muljika - bijeložut, mekan kamen

neoklačen - neobijeljen vapnom

odrina - vinova loza koja se penje uz drvo
oficirsdiner (njem.), časnički sluga
olčina - čovjek ohola držanja, oholac

parohija (grč.) - župa
parohijan (grč.) - župljanin
parok (grč.) - župnik
parski mramor - mramor sa grčkog otoka Para (Parosa), na glasu zbog ljepote
pašnjača - širok kožni pojas
pavitina - divlja loza
pečal (rus.) - tuga, bol
pendžer (tur.) - prozor
peškir (tur.) - ručnik
petrahil, petrahilj (grč.) - dio odjeće pravoslavnih svećenika, dvije duge trake koje se vješaju oko vrata, epitrahilj
pirmič (od ***pirinač***) (tur.) - riža
podvornica - zemljište ispred kuće
poganac - čir
pojata - zgrada u kojoj se drži sijeno i slama; staja
popasno doba - vrijeme kada se stoka vraća s popaska (paše)
praska - breskva
prćija (grč.) - miraz
prešljica - preslica, sprava za predenje
pripašnjača - širok kožni pojas
prkelaš - pogrdni naziv za osobu koja govori talijanski, odnosno strani jezik
prokuratur, prokurator (tal.) - ovdje: crkveni tutor, fabricijer; inače i povjerenik, visoki činovnik, upravitelj provincije (mletački upravitelj Dalmacije)
pudar - čuvar vinograda
pulijati (tur.) - išarati
putir (grč.) - u pravoslavnoj crkvi: čaša za pričest, kalež

Ragusi (tal.) - Dubrovnik
regleman (franc.) - pravilnik, pravila službe
rondar (mađ.) - čuvar polja, poljar

sadak, sadačić (tur.) - ženski seljački haljetak plavetne boje
serdar (tur.) - zapovjednik okružja, zapovjednik oružanih ljudi u okružju
sijerak - vrsta biljke
sinija (tur.) - nizak okrugao stol za jelo
Spalato (tal.) - Split
sputan (ž. r. ***sputna***) - prikladan, čist

srma (tur.) - srebro, srebrn konac, vez
stearin (grč.) - glavni sastojak loja i drugih čvrstih masti, upotrebljava se za izradu svijeća
stupa - kučine, ostatak očešljane konoplje ili lana pri preradi

šešana (tur.) - vrsta stare puške
ševar (tur.) - trava u močvarama, trstika
ševarati krovovi - krovovi od trstike
škrapa (njem.) - duboki procjepi na vapnencu, pukotine u kršu
škrivan (tal.) - činovnik, pisar
štirka (njem.) - (u tekstu) žena nerotkinja
šubito (tal.) - odmah, smjesta, brzo

talijer, talir (njem.) - stari srebrni novac
toke (tur.) - ukrasi za dolamu, mjedeni ili srebrni gumbi
trepetljika - topola

umetanje - natjecanje u bacanju »kamena s ramena«
ustrižak - komad preostale tkanine nakon krojenja

vabricijer (fabricijer) (tal.) - crkvenjak
varićak - mjera za žito
viganj (mađ.) - kovačko ognjište
vok (kajk.) - vuk

Zara (tal.) - Zadar
zboj - kat
zeman (tur.) - vrijeme, doba

Žudija - Židov
žutulja - žuta zemlja